

A FEJÜDÁLLZMUS KORRI ERDŐ-MÁGYARORSZÁGI
MAGYAR ÉSZTER. BANYA VÁROSOKBAN (1255—1747)

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

101

MAGYAR EGYETEM

A FEUDALIZMUS
KORI
ERDŐGAZDÁLKODÁS
AZ ALSÓ-
MAGYARORSZÁGI
BÁNYAVÁROSOKBAN
(1255—1747)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

MAGYAR ESZTER

A FEUDALIZMUS KORI
ERDŐGAZDÁLKODÁS AZ
ALSÓ-MAGYARORSZÁGI
BÁNYAVÁROSOKBAN
(1255—1747)

Értekezések a történeti
tudományok köréből
Új sorozat 101.

A tanulmány a három legjelentősebb alsó-magyarországi bányaváros — Körmöcbánya, Selmezbánya, Besztercebánya — erdőgazdálkodását kíséri figyelemmel a feudalizmus korában, a városok kialakulásától kezdve a XVIII. századig. Az általánosan elterjedt felfogással szemben bebizonyítja, hogy Magyarországon az erdőgazdálkodás a bányavárosokban sem I. Miksa 1565-ben kiadott erdőrendtartásával vette kezdetét. Elemzi az erdők szerepét az eltérő birtoktörténeti fejlődést mutató bányavárosok életében, valamint az osztrák kamarai igazgatásnak e városok számára nem egyértelműen kedvező következményeit. Bár a szerző elsősorban a bányavárosok anyagát vizsgálta, a tanulmányban a városi erdőkről rajzolt kép valamennyi magyar város feudalizmus kori erdőgazdálkodására vonatkoztathatóan tartalmaz hasznosítható új ismereteket.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

műves ábrázolással

MAGYAR ESZTER

Magyar E.

A FEUDALIZMUS KORI
ERDŐGAZDÁLKODÁS
AZ ALSÓ-MAGYARORSZÁGI
BÁNYAVÁROSOKBAN
(1255—1747)

OEE Könyvtár
ÁLL. SZ. 2020

Országos Erdészeti Egyesület Wagner Károly Erdészeti Digitális Könyvtár	
Leírás szám:	141/2018.
Csoport szám:	I.
Raktári jelzet:	S.V.V.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT
101.

SZERKESZTI
SZÜCS JENŐ ES VÖRÖS ANTAL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

MAGYAR ESZTER

A FEUDALIZMUS KORI
ERDŐGAZDÁLKODÁS
AZ ALSÓ-MAGYARORSZÁGI
BÁNYAVÁROSOKBAN
(1255—1747)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1983

MAGYAR ESZTER

A FEUDALIZMUS KORI
ERDŐGAZDÁLKODÁS
AZ ALBÁNIAI KÖRZETBEN
BALKÁNYÁRTERÜLETBEN
TISZTELT

1851

/1866/

ISBN 963 05 3301 4

© AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1983 • MAGYAR ESZTER

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Bevezetés.	7
I. A bányavárosi erdőbirtokok és birtokkörzetek kialakulása	9
Körmöcbánya jobbágyszékhelyének településtörténete	11
Selmezbánya eredménytelen erdőbirtokszerzési törekvései	25
Települések, bányák és erdők birtoktörténete Besztercebánya történeti határában	30
Bányavárosi és szabad királyi városi fejlődés	38
II. A bányavárosok önálló erdőgazdálkodása 1571-ig	44
A bányászat és az erdőgazdálkodás kapcsolata	44
Körmöcbánya erdőgazdálkodása	54
Selmezbánya erdőgazdálkodása	67
Besztercebánya erdőgazdálkodása	79
III. I. Miksa 1565. évi erdőrendtartása és az 1571. évi bányarendtartás	100
Az 1565. évi besztercebányai erdőrendtartás	100
Az 1571. évi bányarendtartás	109
IV. A bányavárosi erdők és az osztrák kamarai igazgatás	115
Körmöcbánya	115
Selmezbánya.	132
Besztercebánya	141
V. A jobbágyság erdőelése az alsó-magyarországi bányavárosok vonzás-körzetében.	153
A bányamunkásság jobbágyszékhelyének társadalmi és gazdasági helyzete	153
A paraszti kisáru-termelő faipar	168
Állattartás, erdei legeltetés, bányavárosi szállások.	183
Összefoglalás.	197
Rövidítések jegyzéke	214
A leggyakrabban előforduló helységnevek mai hivatalos szlovák alakja.	221
Térképek és ábrák jegyzéke	222

ERDÉSZETI

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK
ERDÉSZETI KÖZLEMÉNYEK

1851

1866

A magyar agrártörténetírás tematikájából szinte teljesen hiányzik az erdészettörténet. Egy-két kivételtől eltekintve (pl. Juhász Lajos) Tagányi 70 évvel ezelőtt elkezdett adatközlő munkájának sem akadt folytatása. Nálunk a szakirodalomban erdészettörténettel jelenleg elsősorban erdészek foglalkoznak, akiknek a tollából nem egy értékes üzemtörténeti munka jelent meg. A problémák akkor jelentkeznek, amikor a szerzők korábbi évszázadokba nyúlnak vissza, azokba a korokba, amikor az általuk jól ismert modern erdőgazdálkodási technika, erdőművelési módszerek még ismeretlenek voltak, az erdőgazdálkodás mint elkülönült gazdasági ág még nem létezett. Ilyenkor általában Tagányi forráskiadványából merítenek, önálló forráskutatáshoz ritkán folyamodnak. Sajnos a Tagányi okmánytárában leközölt forrásokat azonosítják magával a történeti valósággal – bár az okmánytárat maga a szerző, Tagányi sem tartotta teljesnek –, és az abból kimaradt tényeket, jelenségeket a feudalizmus kori magyar erdőgazdálkodás hiányosságaiként róják fel. Így kerülhetett bele szinte valamennyi erdészettörténeti munkába az az általánosító megállapítás, hogy a magyarországi nagybirtokokon és a városokban a feudalizmus századaiban semmiféle erdőgazdálkodás nem folyt csak erdőpazarlás, és ebben a helyzetben az egyetlen kivétel I. Miksa király 1565-ben kibocsátott erdőrendtartása.¹ Az okmánytárban közölt adatokat pedig nem mindig tudják az adott történelmi folyamatban megfelelően elhelyezni, így ezek összefüggéseiből kiragadottan, csupán mint érdekességek szerepelnek.

Az általuk tárgyalt, meglehetősen szűk körű problémakörben a fentiek alapján központi helyet foglal el az 1565. évi erdőrendtartásnak és ehhez kapcsolódva az alsó-magyarországi bányavárosoknak a tárgyalása. Jelen

¹ Az erdőgazdálkodás története Magyarországon (Tanulmányok). Szerk. KOLOSS-VÁRY Sz. Bp. 1975. 24.

dolgozat témaválasztása éppen ezért nem véletlenül esett az említett bányavárosok feudalizmus kori erdőgazdálkodásának vizsgálatára, erre az erdészeti irodalom által is sokat taglalt kérdésre. A dolgozatban igyekeztem bemutatni azt, hogy milyen állapotban volt a hazai erdőgazdálkodás az érintett területen a rendtartás bevezetésének idején, hogy ezzel is hozzájáruljak a rendtartás helyes megítéléséhez.

A témaválasztás másik, az elmondottaknál jelentősebb oka pedig az volt, hogy városi erdőgazdálkodást mutassak be, bár a feldolgozott városok bányaváros mivoltuk miatt nem tekinthetők tipikusnak.

A magyarországi erdőgazdálkodás fejlődésének és az erdőhasználati szokásoknak a nyomon követésére ugyanis több okból a városi fejlődés vizsgálata látszik a legalkalmasabbnak. Indokolják ezt a forrásadottságok, a viszonylag korán kialakult gazdasági jellegű írásbeliség. A város gazdasági és társadalmi helyzetéből, az iparosodottságból, a városi életkörülményekből (viszonylag nagyszámú embercsoport ellátása kis erdőterületből) fakadóan pedig itt volt leginkább szükség arra, hogy az erdőhasználatot, az erdővel való gazdálkodást szabályozzák.

A dolgozat tehát nem ad átfogó képet a bányavárosok gazdasági életéről, hanem csak annak egyik összetevőjét, az erdőgazdálkodást vizsgálja. A bányászatra is csak a tárgykör megkívánta mértékben tér ki.

Több ok késztetett arra is, hogy vertikálisan kövessem nyomon egy adott terület erdőgazdálkodásának alakulását. Az alsó-ausztriai kamara igazgatása spontán helyi fejlődési folyamatot szakított meg, meglehetősen erőszakos módszerekkel, a magyarországi városi erdőgazdálkodás történetéről csak az előzmények ismeretében lehet teljes képet kapni.

Az agrártörténeti kutatások során pedig – így az erdőgazdálkodás története vizsgálatánál is – éppen a forrásadottságok teszik szükségessé azt, hogy a széles körű gazdasági írásbeliség korából, a 18. századból kiindulva vizsgáljuk a jelenségeket, időben visszafelé haladva abba a korba, amikor a gazdasági jellegű információk még csak esetlegesen fordulnak elő a jogbiztosító céllal készült iratanyagban.

I. A BÁNYAVÁROSI ERDŐBIRTOKOK ÉS BIRTOKKÖRZETEK KIALAKULÁSA

A szakirodalomban nem eldöntött kérdés, hogy alapítás következtében megtelepült városnak tekinthető-e a három legjelentősebb alsó-magyarországi bányaváros vagy pedig hosszabb fejlődés befejező eseménye volt-e a királyi kiváltság elnyerése.¹ A három bányaváros nem azonos időben keletkezett. Selmecbánya és Besztercebánya területén léteztek települések, bányatelepek még a városi rang elnyerése előtt is, bár a bányavárosi statust biztosító királyi kiváltságlevél nagyobb arányú német bányatelepes lakosság megjelenéséhez kötődött.

Selmecbánya városprivilegiuma nem maradt fenn, sőt a városalapítás pontos ideje sem ismert. Az 1228-ban említett Bars megyei „Argenti fodina” helynevet a későbbi Szénásfalu és Vihnye községek határában a történeti földrajz Selmecbányával azonosítja.² A Selmecbánya helyén állt bányatelep városi kiváltsággal feltehetően még nem rendelkezett. Az 1255-ben kelt besztercebányai kiváltságlevél pedig már a Selmecbánya által élvezett kedvezményekre hivatkozik, tehát a város kiváltságlevele a két idő-

¹ PAULINYI O. (1962, 1971, 1977) a betelepítéssel egyidőben keletkezett bányavárosnak tartja mindhárom várost. MÁLYUSZ E. 1922. Besztercebányát nem ismeri el egyértelműen alapítás alkalmával keletkezett városnak, létrejöttét hosszabb fejlődés eredményének tartja. A szóban forgó három bányavárossal foglalkozó régebbi szakirodalom is folyamatos fejlődés eredményének tartja a bányavárosok létrejöttét – WENZEL G. 1880, JURKOVICS E. 1922, IPOLYI A. 1874. Hasonló véleményen van a mai csehszlovák történetírás is – LAMOS, T. 1969. Én azonos időben alapított és megtelepült bányavárosnak Körmöcbányát tartom az általam ismert források alapján, míg szerintem mind Selmecbánya, mind Besztercebánya privilegizált várossá történő válása fokozatos fejlődés eredményeként jött létre.

² GYÖRFFY Gy. 1963. I. 433.

pont között keletkezhett.³ Selmecebányán, a városi bíró és 12 esküdt által 1275-ben kiadott oklevél szerint a 13. század második felében már felépült a plébániatemplom, és a domonkos koldulórend is megtelepedett a városban, míg Besztercebánya fejlődése a plébániatemplom építkezéseiből következtethetően néhány évtizeddel elmaradt.⁴ Selmecebánya és Besztercebánya városprivilegiumai nem térnek el az országos városfejlődés átlagos irányától, a bennük feljegyzett erdőhasználati jogok is megegyeznek más városi kiváltságokéval. Királyi birtokokon települt városaink erdőhasználati jogait Fügedi Erik vizsgálta és megállapította, hogy a király a 13. század közepéig az erdők és hozzájuk kapcsolódva a vizek tulajdonjogát fenntartotta magának a város számára átengedett terület határain belül is. Ennek megfelelően a városok lakossága a korai városprivilegiumok szerint még korlátozott használattal bírt a város határain belül fekvő erdőkben, és csak a 13. század második felében háramlott át az erdő feletti korlátlan rendelkezés a város lakosságára.⁵

A vadászat és a halászat joga maradt a legtovább a király kezén, különösen azokon a területeken, ahol királyi erdőispánsági központot kellett ellátni, így pl. Pozsonyban, Besztercebányán, Sárospatakon és Nagymaroson.⁶

A zólyomi erdőispánság területén létrejött bánya- és egyéb városok számára a következő kedvezményeket biztosították a városprivilegiumok. Zólyom (1243), Korpona (1244), Dobronya (1254), Bábászék (1254) lakossága a város határán belül fekvő erdőkben fát vághatott és köveket gyűjthetett.⁷ Besztercebánya, mint bányaváros, a városi határokon kívül is, egész Zólyom megyében megkapta az érckeresés és bányászat privilegiumát, a bányászathoz a városi erdőkben fát vághatott, de az erdőkben való vadászat és a vizek halászatának jogát a király fentartotta magának.⁸

³ BL F: 1; N: 1; WENZEL G. 1880. 34. az 1241-ben említett „Gerardus plebanus de Bana” személyében Selmecebánya plébánosát látja. BAKÁCS I. 1971. az 1217-ben említett, 3 év alatt 300 márkát jövedelmező „Bana”-t szintén Selmecebányával azonosítja.

⁴ SL 690 d. 69 f. 550. A Besztercebánya város határán belül élő nemesek és a városi polgárok a 14. század elején kérik búcsukat a plébániatemplom javára – I. I. fejezet 103. sz. jegyzet.

⁵ FÜGEDI E. 1961. 44–48.

⁶ Az egyes városi kiváltságlevelek jelzete – FÜGEDI E. 1961. 80.

⁷ HO VI. 16; BL F: 1 N: 3; CD IV/1. 343; CD IV/1. 332.

⁸ BL F: 1 N: 1.

A 14. század elejére bekövetkezett társadalmi fejlődés hatására (feltehetően a királyi erdőispánságok jelentőségének megszűnésével összefüggésben) már magától értetődően minden város szabadon rendelkezett a városi határokon belül fekvő területtel, az ekkor keletkezett városprivilegiumok az erdőhasználatról már nem is tesznek említést.⁹

A 14. század elején az 1320-as években egy új bányavárosi alapítási hullám következett be, amely valószínűleg kapcsolatban állt az Anjouk pénzügyi újításaival. Az I. Károly alapította bányavárosok számára a városhatárokon kívül is egy bizonyos körzetben (általában két mérföld) erdőterületet bocsátottak a városok rendelkezésére, amelyet ezek a bányászati céljaira használhattak (Aranyosbánya 1352, Szomolnokbánya 1332.).¹⁰ Ezt az új típusú, már kifejezetten bányavárosi kiváltságot kapta meg 1328-ban Körmöcbánya is, amely egyértelműen alapítással keletkezett városnak tekinthető. Körmöcbánya a kétmérföldes körzeten belül az erdőhasználati jogon kívül megkapta azt a kedvezményt is, hogy a lakatlan erdőterületet maga telepíthette be.¹¹ Mindhárom bányaváros a zólyomi erdőispánság területén, királyi birtokon keletkezett, ahol a városok keletkezésének időpontjában viszonylag még kevés település állt. Mindhárom város körül megindult a jobbágfalvakból, illetve bányatelepekből álló birtokkörzet kialakulása, amely a helyi sajátosságoknak megfelelően más és más módon ment végbe.¹²

Körmöcbánya jobbágfalvainak településtörténete

A három legjelentősebb alsó-magyarországi bányaváros erdőbirtokszerző és piackörzet-építő tevékenységét a legszemléletesebben Körmöcbánya vizsgálatával lehet bemutatni, itt maradt ugyanis a leggazdagabb

⁹ FÜGEDI E. 1961. 49.

¹⁰ WENZEL G. 1880. 129; CD VIII/3. 644.

¹¹ KL T: I F: 1 N: 24 – A kézirat lezárása 1978-ban történt. A bányavárosi oklevelek azóta új számozást kaptak az OL Filmtárában; CD VIII/3. 295.

¹² A városok körül létrejött falugyűű településtörténeti problémáival kissé részletesebben foglalkozom, mert a település és birtoktörténet alakulása később döntő mértékben befolyásolták erdőgazdálkodásuk eseményeinek alakulását.

középkori oklevél- és iratanyag, míg Selmecebánya és Besztercebánya iratanyagának legnagyobb része már a középkorban elégett.¹³

Mikor I. Károly a csehországi Kутtenberg bányaváros polgárainak betelepítésével létrehozta Kőrmöcbányát a nagykiterjedésű Sosold erdőben, az erdő – mint a zólyomi erdőispánság tartozéka – úgyszólván lakatlanul állt. A tatárjárás előtt a királyi erdőispánság szolgálói, erdőővők, vízővők, halász, vadász, méhészt foglalkozást űző telepesek laktak. Ilyen szolgálói által lakott település volt többek között a garamszentbenedeki apátságnak adományozott Apáti Bars, és Csernakő Turóc megyében.¹⁴ A királyi erdőuralom udvarházának vagy vadászházának emlékét őrzi Felsőstubnya határában egy magas hegyen található sík terület Királyháza elnevezése a Zólyomból Turócba vezető nagy út mellett, és a sziklák között meghúzódó Királykút helynév Nádasér és Háj határában, amelyet 1277-ben említenek.¹⁵ A Sosold erdő feltehetően a tatárjárás idején vált lakatlanná. A 13. század végén a környéken több erdőrészt neveztek desértának, lakosaitól elhagyottnak, ami a szakirodalmi tapasztalatok szerint ezeknek a területeknek korábbi lakott voltára utal.

A Kőrmöcbányától délre húzódó erdővel borított hegység Garamra lejtő peremén a 14. század elején a város megtelepedésével egyidőben a következő helységek léteztek: Lócsa, Keresztúr (a későbbi Garamszentkereszt), Presztavnik, Pityelova (Petyon), Dubrava.¹⁶

A Turóc folyó völgyében a 13. században a hegyvidéki erdős zóna és a síkság találkozási pontjában jöttek létre a települések. A települési struktúrában nagyobb változás a 14. században következett be, amikor a lakosság megszállta a folyóvölgy síkságát, és az erdők irtásával lakhatóvá tette a déli erdős hegyvidéket. Ez a folyamat időben egybeesett a halász, vadász,

¹³ Paulinyi több alkalommal kitért a három bányaváros és jobbágyfalvainak településtörténetére, tulajdon- és társadalmi viszonyaira. Azt az álláspontját, amely szerint a városi erdők a Ringpolgárok személyi tulajdonában lettek volna, saját kutatásaim nem igazolták, és nem találtam ehhez hasonló jelenséget a szakirodalomban sem (BRANDL, H. 1970, PENYIGEI D., ZÜGN N. 1938, CSAPODY I. 1975.). A városi ingatlanok közül a szántók és rétek egyéni tulajdonban voltak, míg a legelőket, erdőket és vizeket közösen, testületileg birtokolta a polgárság.

¹⁴ KL T: I F: 17 N: 2; T: I F: 1 F: 1 N: 24; MES I. 59; a városi alapítólevélben a város környéke „habitatoribus destituta”, a várostól északra fekvő Mutna-erdőt pedig „deserta”-nak nevezték – ÁUO VIII. 55.

¹⁵ KL T: I F: 14 F: 1 N: 6; T: I F: 12 F: 1 N: 3; T: 1 F: 14 F: 1 N: 2.

¹⁶ GYÖRFFY Gy. 1963. I., 414.

állattenyésztő életmódnak szántóművelésre történő felcserélésével. Turóc megye déli részén a Körmöcbányától északra fekvő hegység peremvidékén a 14. század elején a következő falvakat ismerjük: Csernakő, Dubova, Divék, Kisfalu (amely még királyi birtok volt), Háj, Nádasér és Csepcsény.¹⁷

Körmöcbánya tehát, mint adománylevele is említi, valóban lakatlan, erdővel borított hegyek között települt, és későbbi kiterjedt uradalmának létrehozása csak irtásfalvak útján volt lehetséges. A város Turóc megyei uradalmának gazdasági és erdészettörténeti szempontból legjelentősebb soltészfalvait, Alsó- és Felsőstubnyát, Szklenót (Glaserhaj) és Csremosnót nem a körmöci polgárok telepítették, létrejöttük a turóci jobbágyfiúi eredetű 14. századi kisnemesi falvak kirajzásának a következménye. Közülük két családnak, a Csepcsényieknek és a Hajszyaknak lényeges szerep jutott a város későbbi történetében, ezért érdemes velük bővebben foglalkozni.¹⁸

Csernakő lakói halászattal és vadászattal tartozó királyi szolgálónépek voltak, akikből a 14. század közepe táján kiszakadt a Csepcsényt benépesítő népesség. A síkságon alapított Csepcsény lakossága már földműveléssel foglalkozott. 1262-ben IV. Béla Csernakő birtokot eladományozta a turóci vár várnagyának, és a Csepcsényiek a szolgasorba jutástól félték.¹⁹ Ezt elkerülendő, 1263-ben irattak a királlyal egy oklevelet, amely szerint ők maguk szabad hospesek, bár földjüket halász, vadász szolgálatért kapták, a szolgálat önkéntes volt, és így utódaik nem kerülhetnek függőség alá.²⁰ Valóban nemesek módjára bírták a kiterjedt Mutnaerdőt, benne településeket hozva létre, egészen addig, míg délen meg nem jelent Körmöcbánya személyében a veszedelmes ellenfél. A status quót biztosítandó 1343-ban hamisítottak egy oklevelet arról, hogy Csernakő birtokukat a királlyal elcserélték Mutna és Csepcsény birtokára.²¹

¹⁷ MÁLYUSZ E. 1922. 62., 87.

¹⁸ Uo. 34. Mályusz a körmöcbányai német polgárok által telepített soltészfalunak feltételezi Glaserhajt (Szklenót) és Felsőstubnyát, a többi városi tulajdonban lévő jobbágyfaluval együtt. Azonban említett művében utal arra, hogy a Körmöcbánya városi okleveleket műve írásának idején nem tudta megnézni, így 1922-ben az alább ismertetett okleveleket nem dolgozhatta fel.

¹⁹ MÁLYUSZ E. 1922. 123; KL T: I F: 16 F: 1 N: 3.

²⁰ ÁUO VIII. 55; KL T: I F: 16 F: 1 N: 3.

²¹ MÁLYUSZ E. 1922. 123., 129.

1340-ben adta I. Lajos Háj birtokot a melegforrásokkal együtt Lukács fia Mochknak, aki kelet felől veszélyeztethette a Csepcsényiek terjeszkedését. Mályusz Elemér szerint valószínűleg ekkor keletkezett a gyanús 1262-ben datált oklevelük is, amely a lakatlan Mutnaerdő adományát biztosította volna számukra.²² Az erdő a Turóc folyó mentén húzódott délkeleti irányban Dubovától egészen a folyó forrásáig, így birtokuk messze benyúlt volna Körmöcbánya határába, magába foglalva a későbbi két Turcsek település területét is.

1358-ban Csepcsényen kívül három Mutna nevű település is található az említett erdőben, amelyen a nemzetségtagok több ízben osztottak oklevelek tanúsága szerint. Felsőmutna prédiüm megnevezéssel szerepel, Alsómutnát más néven Lipovecnek írják; a három település valószínűleg térben is elkülönült egymástól.²³

A soltésztelepítések gyakorlata viszonylag későn, a 14. század közepén terjedt el Turóc megyében.²⁴ A Csepcsényi nemesek, akik ebben az időben Mutnáról nevezik magukat, 1360-ban adtak át egy erdőrészt irtás és telepítés céljára Gerhard fia Glaser dictus Péternek „quandam silvosam possessionem . . . cum fenetis . . . ad populandum”. Hangsúlyozzák, hogy a kérdéses erdő Mutna birtokuk határain belül van. A létesítendő soltészfalu a zsolnai jogot kapja szabad egyházzal, a soltész a faluban a szokásos négy szabad iparral rendelkezik. A telepesek szolgáltatásait és a soltész

²² KL T: I F: 17 F: 1 N: 4; T: I F: 16 F: 1 N: 15.

²³ Uo. T: I F: 17 F: 1 N: 7.

²⁴ A soltésztelepítésű irtásfalvak helyi változatával lehet találkozni ezen a területen, amennyiben a telepített jobbágyság adóalapját nem a belső és külső tartozékok egységét alkotó német típusú telek jelentette, mint pl. fél évszázaddal korábban Szepes megyében (KÖRMENDY A. 1974.), hanem csak a belsőséget, a házhelyet értették a „laneus”-on, „lehen”-en. – KL T: I F: 22 F: 1 N: 6. Ezekben a falvakban a 16. század végi határhasználat is vegyes volt, a belső telkek mögött sorakoztak az erdőtelkes falvaknak megfelelően a szántók, valószínűleg állandó tulajdonban, amelyeknek nagy részét a 16. század végén már rétnak használták, és ugyanakkor a határ többi részét háromnyomásos földközösségben éltek. (Szklenó határhasználatára Nuntaller János városi tanácsos és szklenói soltész hagyatéka: KL T: I F: 11 F: 1 N: 78.). Érdekes módon Szklenón és Felsőstubnyán a 18. század elején is nyoma maradt annak, hogy osztásos földközösségben éltek a határt; „in hac possessione non habent coloni suas certas et distinctas sessiones more solito verum quivis colonorum domatim suas ab antiquo subdivisas terras et prata possidet, . . . nullae certae sessiones habentur verum fundos iuxta seriem praespecificatam domatim ab antiquo subdivisas possident . . .” – állapítják meg 1715-ben a két faluról a Vas megyei összeírók – OL N 78. Turóc megye.

fizetési kötelezettségeit nem tisztázták az adománylevélben, valószínűleg a birtokosok telepítési gyakorlatlansága miatt.²⁵ A falu hamarosan felépülhetett, mert 1367-ben már per állt a rendezetlen jövedelmek miatt Glaser Péter és a népes tulajdonosok, a Csepcsényi és a Mutnai nemesek között. A felek a szomszédos birtokosok – mint fogott bírák – segítségével kiegyeztek abban, hogy a soltész évi 44 arannyal tartozik a birtokosoknak, ennek fejében maga szedi be a földesúri jövedelmeket és a szokásos bírságokat, a birtokosokat jobban érdekelte a census elosztása a nemzetség tagjain belül.

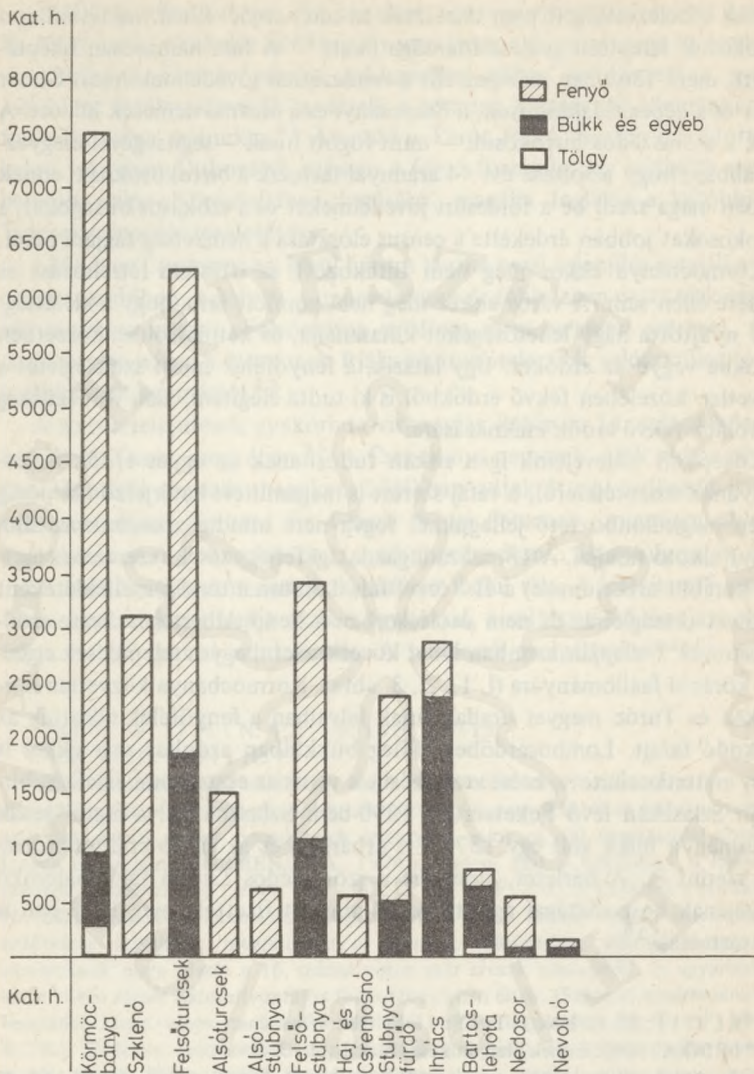
Körmöcbánya ekkor még nem tiltakozott az irtásfalu létrehozása és megléte ellen sem. A város ekkor még nem gondolt arra, hogy a kiváltságlevél nyújtotta nagy lehetőségeket kihasználja, és kétmérföldes körzetben birtokba vegye az erdőket. Úgy látszik, a fenyőfélék iránti szükségletet a közvetlen közelében fekvő erdőkből is ki tudta elégíteni, nem volt szükség a távolabb fekvő erdők kiaknázására.

Középkori okleveleink igen ritkán tudósítanak az egyes erdők faállományának összetételéről, a fafaj szerint is megemlíttett határjelző fák pedig éppen megkülönböztető jellegüknél fogva nem mindig azonosak az állományt alkotó fafajjal. A 18. századi gazdasági feljegyzések (szerencsés esetben korábbi urbáriumok) a II. József-féle I. katonai térkép mellékleteként készített országleírás és nem utolsósorban a Bedő Albert készítette erdő-törzskönyv²⁶ alapján azonban lehet következtetni egyes települések erdeinek korábbi faállományára (l. 1., 2., 3. ábra). Körmöcbánya közvetlen környékén és Turóc megyei uradalmának falvaiban a fenyőfélék alkották az uralkodó fafajt. Lomboserdőben, főleg bükkfában azonban már ekkor is hiány mutatkozhatott, ezért vette bérbe a város az esztergomi érsekség birtokán Szlaszkan lévő Feketeerdőt 1390-ben. Szlaszka „*silva nigra*”-jának faállománya bükk volt egy 1571. évi urbárium és az előbb említett források szerint is. A bérletet, amelyért a szomszédos Lutilla falu malomkő bányájának használatával együtt évi 34 aranyat fizettek, még 1573-ban is fenntartották.²⁷

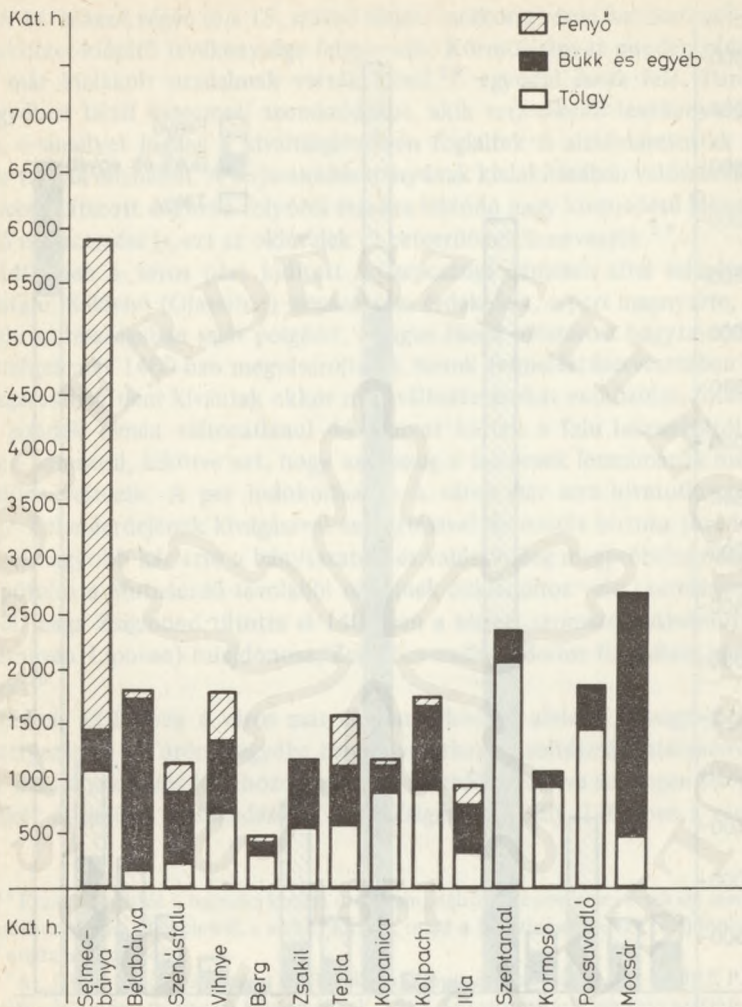
²⁵ KL T: 1 F: 11 F: 1 N: 1; T: 1 F: 11 F: 1 N: 4/5-a.

²⁶ BEDŐ A. 1885. Ennek alapján készült az 1., 2., 3. ábra.

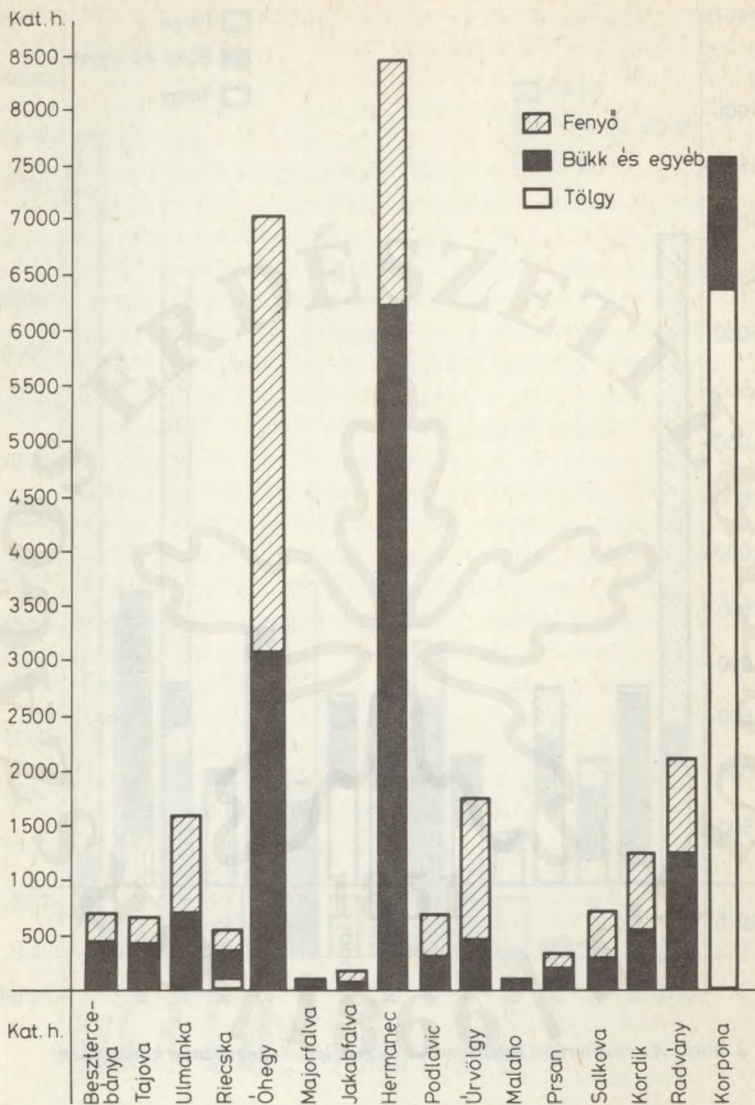
²⁷ A városi oklevelekben nem említik a bérelt fekete erdők helyét, de az OL E 156. Irreg F: 7 N: 163 iratból egyértelműen kiderül, hogy az oklevelekben és számadáskönyvekben megjelölt bérért az esztergomi érsekség Szlaszka nevű falvának erdejét bérelte a város. Faajtákra: OL E 156. F: 11 N: 23 1571 és OL E 156. F: 170 N: 3 1776. A két időpontban azonos fafajták a vizsgált területen: KL T: 1 F: 1 F: 1 N: 7; T: 1 F: 1 F: 1 N: 8; T: 1 F: 27 F: 1 N: 114.

1. ábra. Az erdőterület fajaj szerinti megoszlása Körömbánya körzetében

2. ábra. Az erdőterület fajaj szerinti megoszlása Selmecbánya körzetében

3. ábra. Az erdőterület fajaj szerinti megoszlása Besztercebánya körzetében

A 14. század végén és a 15. század elején, amikor a város birtokszerző és piackörzet-kiépítő tevékenysége felgyorsult, Körmöcbányát minden oldalról már kialakult uradalmak vették körül,²⁸ egyedül észak felé, Turóc megyében talált kisnemesi szomszédokat, akik terjeszkedő tevékenységének – amelyet jogilag a kiváltságlevélben foglaltak is alátámasztottak – nem tudtak ellenállni. A terjeszkedés irányának kialakításában valószínűleg szerepet játszott a Turóc folyótól északra húzódó nagy kiterjedésű Mutnaerdő megszerzése is, ezt az oklevelek Feketeerdőnek is nevezték.²⁹

1404-ben a város pert indított a Csepcsényi nemesek által telepített irtásfalu, Szklenó (Glaserhaj) megszerzése érdekében, a pert megnyerte, és a falu soltszáságában saját polgárát, Longus János mészároszt hagyta, aki e tisztséget már 1400-ban megvásárolta. A birtok termelési szervezetében és igazgatásában nem kívántak ekkor még változtatásokat eszközölni, földesúri járadék címén változatlanul 44 aranyat kértek a falu lakosságától a bírón keresztül, kikötve azt, hogy az összeg a telepések létszámának megfelelően változik. A per indokolásában a város már arra hivatkozott, hogy Feketeerdejének kivágásával és kiirtásával újdonsült birtoka jövedelménél nagyobb kár érte a bányászatot, és valószínűleg megpróbálta magát kárpótolni a Mutnaerdő távolabbi részeinek Szklenóhoz való csatolásával. Ettől maga Zsigmond tiltotta el 1409-ben a sértett szomszéd, Alsómutna (másnéven Lipovec) tulajdonosa, Zsarnóca-melléki Bodor fia Balázs panaszára.³⁰

Ebben az időben a város már éberén őrködött afelett, nehogy jogait veszélyeztesse a Turóc megyébe megkésve érkezett soltszáság intézményének irtásfalvak sorát létrehozó hatása, és az erdőket féltve az idegen telepítéseket megelőző intézkedéseket tett. Zsigmond király 1402-ben a város

²⁸ Északnyugatról a bajmóci királyi uradalom, délről az esztergomi érsekség szentkereszti uradalma, délkeletről a saskői királyi, majd a Nagylucsei Dóczy tulajdonban lévő uradalom határolta.

²⁹ A „fekete erdő” elnevezést próbálták fafajtaválal is azonosítani, pl. CSÖRE P. a fenyőfával (Erdészettörténeti Közlemények, 1966. Sokszorosítás), azonban szerintem ez az elnevezés nem erdőállományt alkotó uralkodó fafajt jelentett, hanem erdőművelési és használati módot. Állománya lehetett tűlevelű és lombos egyaránt. Sűrű magas fákból álló szálerdő volt, megfelelt a Werbőczy által bárdoserdőnek nevezett erdőfajtának, amelyet értékes, épületfára kiválóan alkalmas fái miatt már a középkorban mindenütt védtek – PRT II. 164. 1359. Harsag, más néven Feketeerdő.

³⁰ ZSO II. 328, 6718, 5431; KL T: I F: 14 F: 1 N: 16; T: I F: 11 F: 1 N: 2/2; T: I F: 11 F: 1 N: 2/3; T: I F: 17 F: 1 N: 28; T: I F: 17 F: 1 N: 29; T: I F: 17 F: 1 N: 33.

kérésére utasította Szécsényi Frank zólyomi ispánt, lépjen fel minden nemes és nem nemes státusú emberrel szemben, aki a város erdeit irtja „silvas . . . succiderent et radicer et extirparent domicilia et habitacula eis ibidem preparantes”.³¹

Körmöcbánya észak felé történő expanziójának következő lépése szintén a már évek óta meglévő irtásfal, Felsőstubnya felé irányult, amely bár összes későbbi birtoka közül a legtávolabbra esett a várostól, mégis a városprivilegium által említett két mérföldön belül feküdt. A Hajszyak 1390-ben a turóci konventtel soltészlevelet irattak Bartos számára az általuk „Gaj” birtok határain belül elterülő erdő irtásáról és betelepítéséről. Az új település „Wylehota”, a későbbi Felsőstubnya szabadalma meg egyezett a Hajszyak által életrehívott többi soltészfaluéval.³²

A tulajdonosoknak már nem jutott idejük arra, hogy a telepítés jövedelmét élvezzék, 1405-ben Körmöcbánya perelte a Feketeerdőt, amelyben a telepítés történt, és hosszú pereskedés után a nádori ítélettel 1407-ben kimondta, hogy az új birtok (akkori elnevezésén Newstub) a város Feketeerdejének kiirtásával keletkezett, jórészt „Gaj és Polon” birtokok határain kívül fekszik, ezért át kell adni Körmöcbánya tulajdonába.³³

A következő lépés magának a háji uradalomnak a megszerzése volt, amely ebben az időben Háj, az időközben eltűnt Polon, valamint Alsóstubnya és Csermosnó falvakat foglalta magába. Az uradalom megszerzése igényelte a legtöbb pénzt és fáradságot a város birtokszerző akciója során. Területigényének semmiféle jogi alapja nem lévén, csak a királyi adomány és vétel jöhetett számításba. Az értékes területre mások is pályáztak, mert az hévizeket tartalmazott, és központi fekvése miatt erre vezetett a Turócba vezető nagy út, amelyen a későbbi Stubnyafürdő területén vám is volt a 14. század óta.³⁴

A háji uradalom falvai a következőképpen jöttek létre. Háj régi királyi erdőispánsági település volt, 1281-ben adományozta el IV. László a királyi

³¹ Az esztergomi érsekség szentkereszti uradalmához tartozó soltészfalvak nagy része ekkor keletkezett, közülük nem is egy (Ihrács, Nevolnó) közel feküdt a város határához. Északon a bajmóci uradalom kései soltésztelepítésű falva volt Rudnó, soltészát még a 16. század végi dicajegyzékek is említik – KL T: 1 F: 1 F: 1 N: 15.

³² Uo. T: 1 F: 12 F: 1 N: 2; ZSO I. 1665.

³³ KL T: 1 F: 12 F: 1 N: 3.

³⁴ A falvak birtoktörténetét és a pereskedés részleteit ismerteti SZERÉMI O. A. – ERNYEI J. 1912. 534. és a következő oldalak, valamint KL a 14. és 15. Fons alatt gyűjtött oklevelek.

villát Péter fia Myko comesnek.³⁵ Az első birtokos család valószínűleg kihalt, a 14. század elején a falu ismét királyi kézen volt, 1340-ben „Gaj” néven Lukács fia Mochk nyert rá adományt. A határjárás szerint ekkor már állt a későbbi Stubnyafürdő helyén Teplicha villa, amely ekkor még királyi birtok volt, és csak később került az uradalomhoz.³⁶ Mochk leszármazottai hozták létre soltésztelepítésként Csremosnót. Soltészlevele ugyan nem maradt meg, de 1398-ban a Csepcsényi nemesek birtokrészüket több környékbeli faluban Henel kovácsnak „advocato de Chemozna” zálogosították el, és lakói még 1534-ben sem tartoztak robottal, feltehetően a soltész szabadalomnak megfelelően.³⁷

Alsóstubnyát 1367-ben telepítették Mochklehota néven. Mivel a nagy kiterjedésű Mutnaerdőben kívánták a falut felépíteni, jogosultságukat először el kellett ismertetni a Csepcsényi nemesekkel, akik állandóan pénzsűkében lévén, 10 aranyért békésen átengedték az erdőrészt. A település a korponai jogot kapta, az erdőirtásban részt vett telepesek 17 évi adómentességet kapnak, szolgáltatásaikban pedig a későbbiekben fognak megégyezni (a Hajszyaknak ez volt a legkorábbi telepítése).³⁸ A telepítés ismeretlen okokból nem sikerült tökéletesen, ezért 1414-ben Mochk fiai ismét kiadtak egy soltészlevelet, amely szerint a jelenleg is lakott települést tovább kívánják bővíteni, ezért mind a régi, mind az új telepeseket további kedvezményekben részesítik, amelyek közül a leglényegesebb, hogy megengedik a határon belül a vizekben a szabad halászatot, az erdőkben és mezőkön a vadászatot.³⁹

Az uradalom véglegesen 1549-ben került a város birtokába, és tulajdonjogát I. Ferdinánd nova donációja biztosította.⁴⁰

Körmöcbánya eközben tovább folytatta a Mutnaerdő északnyugati részének megszerzésére irányuló tevékenységet. Ezen a területen a Kis- és Nagycsepcsényi nemeseknek három Mutna nevű települése állt; Alsó-, Közép- és Felsőmutna. Alsómutna vált ki legelőször a birtoktestből, a birtokot 1383-ban minden oklevéllel együtt eladták Zsarnócamelléki Bodor-

³⁵ CD X/3. 267; KL T: I F: 14 F: 1 N: 14.

³⁶ L. I. fejezet 15. jegyzet.

³⁷ KL T: I F: 11 F: 1 N: 1/2; T: I F: 12 F: 1 N: 1; T: I F: 14 F: 2 N: 3.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. T: I F: 12 F: 1 N: 4.

⁴⁰ SZERÉMI O. A. – ERNYEI J. 1912. 540.; GYURGYIK Gy. 1879. 4–6.; KL T: I F: 15 F: 1 N: 8.

nak, aki telepíteni akart rajta, a soltési tisztséget magának tartva fenn,⁴¹ majd a Zsarnócamelléki Bodorok helyi ágának kihaltával a királyra szállt, és Hunyadi János 1453-ban a Beniczkyeknek adta. A települést, amelyet 1497-ben prédiumnak neveznek, Beniczky elzálogosította Körmöcbányának 200 magyar aranyért, majd utódai 1526-ban végleg a városnak adták.⁴²

A maradék részt is zálog és vétel útján igyekezett a város megszerezni. A Csepcesényi nemesek a 16. század elején sorozatosan zálogosítják el egyes részeit a két Mutnában, sőt magában Kiscsepcesényben is. A terjeszkedés azonban nemcsak békés eszközökkel történt, napirenden voltak a hatalmaskodások, határsértések mindkét fél, Körmöcbánya, illetve a szklenói és felsőstubnyai jobbágyság és a Csepcesényiek között.⁴³ Végül 1523-ban a Kis- és Nagycsepcesényi nemesek eladják Közép- és Felsőmutnán lévő teljes birtokaikat Körmöcbányának. Az adásvételből kiderül, hogy ezek a települések nem voltak jobbágyságok, a nemesek udvarházaiból és a hozzájuk tartozó gazdasági épületekből álltak. Körmöcbánya később sem telepítette be a helységeket, hanem állattartó majorokat létesített rajtuk. A birtokokkal természetesen együtt járt az erdő is, amelyben a Kis- és Nagycsepcesényi nemesek – tekintettel arra, hogy a birtokukban maradt falvak a turóci medencében fekszenek, ahol egyáltalán nem voltak erdők már ebben az időben – fenntartották az erdőhasználati jogukat, szabadon vághatták és szállíthatták az erdőkből az építkezéseikhez szükséges épületfát (a tűzifa iránti jog az akkori erdőhasználat természetes velejárója volt, ezt külön nem is említették meg). Ugyanakkor ígéretet tettek arra, hogy idegeneknek semmi módon az említett erdőkből fát sem eladni, sem ajándékozni nem fognak.⁴⁴ Ez az erdőhasználati szerződés évszázados pereskedés forrása lett, egyrészt azért, mert a szerződést már a következő évben nem tartotta be egyik fél sem,⁴⁵ másrészt azért, mert nem részletezték elég alaposan az erdőhasználat fogalmát, így nem tettek említést az erdőben történő legel-

⁴¹ Uo. T: I F: 16 F: 1 N: 16.

⁴² Uo. T: I F: 17 F: 1 N: 45, 47, 66.

⁴³ Uo. T: I F: 16 F: 1 N: 15, 33, 36; T: I F: 17 F: 1 N: 48, 52, 53.

⁴⁴ Uo. T: I F: 16 F: 1 N: 34/a; T: I F: 17 F: 1 N: 77.

⁴⁵ Uo. T: I F: 16 F: 1 N: 35. A körmöcbányai erdőőrök feltartóztatták Kiscsepcesényi Csepcesénszky László, szklabonyai várnagy jobbágyságait, akik épületfának való gerendát készítettek uruk számára az említett erdőben, baltáikat és láncukat elvették. Az ügy miatt Csepcesénszky tiltakozott a városnál. (Az erdei kártételeknél és hatalmaskodásoknál szokásos zálogolásról és bírságolásról l. IV. fejezet.)

tetésről és a vadászat jogáról sem. Mindenesetre a város megszerezte az értékes Mutnaerdőt, amely erdőgazdálkodásának és faiparának is legértékesebb területe lett.

Tovább vizsgálva a város jobbágyfalvainak keletkezését északról déli irányba haladva, a Mutnaerdőben a Turóc folyó forrásának közelében Alsóturcsek és Felsőturcsek falvakkal találkozunk. 1371-ben már mindkét falu Körmöcbánya örökbirtokaként fennállt.⁴⁶ A két falu nem mezőgazdasági termelés céljából jött létre, talán nem is soltésztelepítés eredményeképpen. Földjét mezőgazdasági termelésre még Bél Mátyás is alkalmatlannak találta.⁴⁷ A falvakat a dicajegyzékek 1598-ban említik először, kiemelve, hogy a lakosoknak nincs szántóföldjük: még 1696-ban sem tudtak rajtuk összeírni egyetlen portát sem, 1614-ben a két zsellérlakta falu egyetlen portának számított.⁴⁸ A Turóc vize mindkét falun keresztülfolyik, és már a 14–15. században több malmot hajtott. A malmok között volt gabonaőrölő-, fűrészmalom és érczúzomalom, különféle tulajdonosok – a város, a pénzverő, a kamara, a királyné és magánszemélyek – kezén.⁴⁹ A későbbi falvak a malmok körül dolgozó munkások településeiből szerveződhettek. A Csepcsényi nemesek a 15. század végén perelték a várostól Felsőturcseket és Alsóturcseket, kétes hitelű adománylevelükre hivatkozva, amely szerint a Mutnaerdőt egészen a Turóc folyó forrásáig megkapták volna. 1502-ben engedték át végleg a két falut a városnak Thurzó János körmöci kamaraispán közreműködésével.⁵⁰

Matunák szerint két falu telepítése köthető közvetlenül körmöcbányai polgárok telepítő tevékenységéhez, Blaufuss és Berg. Blaufuss keletkezésének a körülményei ismeretlenek. A falut az 1331-ben élt Blaufuss Henrik körmöci tanácstag által telepített soltészfalunak szokta tartani a szakirodalom, a névegyezés azonban lehet véletlen is. Mindenesetre elég magas összeggel, 25 arany censussal szerepel a városi számadáskönyvekben 1441-ben, amely időpont a falu első említésének tekinthető.⁵¹

⁴⁶ A szóban forgó malmok érczúzó malmok voltak, 16 és 18 kerékkel, de más malmot is említ szomszédságukban az oklevél – KL T: I F: 10 F: 1 N: 1.

⁴⁷ BÉL M. 1735. IV. Turóc megye. 305. Zsellérportához – JUHÁSZ L. 1936. 36.

⁴⁸ OL E 158. Turóc megye.

⁴⁹ ZIVUSKA J. 1906. 7.

⁵⁰ KL T: I F: 10 F: 1 N: 3, 21.

⁵¹ GYÖRFFY Gy. 1963. I. 454.; kiadta MATUNÁK, M. 1928. 459.; KL Számadáskönyvek 1441.

1361-ben egy bizonyos falu „villicatio in villa Johannis” soldészságát adja el a városi tanács előtt egymásnak két körmöcbányai polgár. A falut a későbbi Jánoshegygel (Berg) azonosítja a szakirodalom, de ilyen nevű településsel a 16. századig nem találkoztam.⁵² Jánoshegy vagy Berg a 15–16. században nem szerepel a városi számadáskönyvekben, sem az adójegyzékekben, sem a 16. századi dicajegyzékekben, ahol számba vették a város birtokait függetlenül attól, hogy lakóira a megye kivethette-e az adót vagy sem. Az 1696-os dicajegyzékben említik először, lakói zsellérek.⁵³ Berg bányatelepülés a 16. században keletkezhetett. Létezett ugyan egy középkori eredetű „Johann Kirch” nevű templom a II. József kori I. katonai felmérés szerint fél órai járásnyira Berg falutól egy magas hegy tetején.⁵⁴ A templom körüli bányatelepülés vagy nem szerveződött a 15–16. században faluvá, lévén földje a soldészlévlben célul tűzött mezőgazdasági termelésre teljesen alkalmatlan, vagy – s ennek nagyobb a valószínűsége – a soldészság adásvétele nem Bergre, hanem Honeshajra vonatkozott. Honeshaj területe a telepítés idején még a királyi pénzverő kamara tulajdonában volt, ez azonban nem zárta ki azt, hogy a soldész körmöcbányai polgár legyen.

Körmöcbánya város és a körmöci királyi pénzverő és bányakamarát bérelő kamaraispán egymáshoz való viszonya nem tisztázott a szakirodalomban.⁵⁵ A város kiváltságlevelében megkapta ugyan azt a lehetőséget, hogy kétféldes körzetben maga telepítse be a lakatlan erdőket és földeket, mégis a várostól délre eső Bars megyei területek a királyi pénzverő kamara tulajdonában voltak, királyi adomány során jutottak a város birtokába. Liget falut (Legentl) I. Lajos mint királyi birtokot adományozta 1382-ben a Johlin körmöci kamaraispán és városi polgár által alapított ispotálynak.⁵⁶ A városi tanács az adományt 1393-ban vette saját kezelésébe, igaz-

⁵² MATUNÁK, M. 1928. 461.; villa Johannis soldészlévele – KL T: I F: 3 F: 1 N: 1.

⁵³ A többi falu ugyanis rendszeresen adózott a városnak, függetlenül attól, hogy mezőgazdaságból éltek-e vagy sem és a dicajegyzékekben esetleg elhagyták, vagy csak név szerint megemlítették őket. KL Számadáskönyvek 1540; OL E 158. Turóc m.

⁵⁴ A János-templom építési idejét IPOLYI A. 1874. a 13–15. század közé tette – 65. A Berg falutól távolabb eső János-templom elhelyezkedését feltünteti a II. József kori országleírás. 1393-ban Henel Krikker, Krikkerhaj (Handlova) soldész volt a város bírāja.

⁵⁵ KRIZKO, P. 1880. és LAMOS, T. 1969. a korai idők részletezésére valószínűleg adatok híján nem tér ki.

⁵⁶ KL T: I F: 23 F: 1 N: 1.

gatása alá vonva az ispotály minden vagyonával együtt a falut, amely ezután adóját a számadáskönyvek tanúsága szerint a város pénztárába fizette.⁵⁷ A garamszentbenedeki konvent 1429-ben iktatta be zálogjogon Körmöcbányát Koneshaj, Honeshaj, Schwabenhof és Windischdorf királyi birtokokba.⁵⁸ 1342-ben Lipót körmöci kamaraispán és árvai várnagy adta ki a soltészlevelet Wernernek, zsolnai joggal és az annak megfelelő szabadalmakkal a telepések és a soltész számára. A falu települési rendje azonos „villa Johannis” településsel, a belső telkeknek a falun keresztül folyó víz két oldalán kell elhelyezkedniük.⁵⁹

Selmecebánya eredménytelen erdőbirtokszerzési törekvései

Selmecebánya birtokkörzete kiépítési folyamatát kezdetben a polgárok egyéni birtokszerző akciói jellemezték. A villicus itt is, éppúgy mint Besztercebányán, királyi birtokadományt is nyert. 1287-ben Arnold villicus fia Herman átiratta azt az adománylevelet, amelyben IV. Béla 1267-ben az akkor üresen álló Drask földet adta Arnoldnak, kivéve a birtokot a honti vár fennhatóság alá.⁶⁰

1270-ben négy selmecebányai polgár megvette Baka, Gyekes és Bagonya Hont megyei villákat,⁶¹ 1300-ban pedig más selmeci polgárok „et societas ipsius” bérelték a garamszentbenedeki apátság két falvát (Nada és Widricz).⁶² A bérlet rövid ideig tartott, 1320-ban ugyanezekért a falvakért már a saskői vár várnagyai, Becsei Imre és Soaz fia János comes selmecebányai bíró fizették a terragiumot az apátságnak.⁶³ A megye birtoktörténete szerint a többi birtok sem maradt sokáig a selmecebányai polgárok kezén. A város polgárai és a plébános később is szereznek birtokrészeket, zálogbirtokokat Bars és Hont megyei falvakban, azonban a városi erdőbirtok kiterjesztésére irányuló folyamatban a 14. századtól kezdve lényegesebb szerepet játszik a városi hatóságnak a birtokszerző tevékenysége.

⁵⁷ Uo. T:I F:23 F:1 N:2.

⁵⁸ Uo. T:I F:1 F:1 N:31.

⁵⁹ KL T.I :1 F:1 N: O. A soltészség intézménye a faluban 1519-ben még élt.

⁶⁰ DL 39428. Arnold Bertold zólyomi kőfaragó fia volt. Krit. jegyzék 1951.; 3437.; 3438.

⁶¹ ÁUO VIII. 254.

⁶² MES III. 372.

⁶³ MES III. 376.

A 14. század elején már megjelennek a városnak mint testületnek a falvai, birtokai, amelyek gyűrűként fogják körül a várost (Kopanica, Kerling, Hegybánya, Bélabánya, Zsakil, Kolpach „Gerod, Karlik, Syglesperk, Dyn, Secken, Kulpal”). A birtokok keletkezéséről nem maradtak fenn adatok, fennállásuk időtartamát nem jellemzi az oklevelek régi tartozék „ab antiquo pertinentes” megjelölése, amely kifejezést a kortársak friss szerzeményekre is használtak. A város kiváltságleveleinek 16. században kivonatolt jegyzéke királyi adományból eredezteti őket.⁶⁴ Egyedül Gerod neve utal a település irtáseredetére, a falut 1482-ben kettős néven, „Gerod aut Kopanitz” említik, a későbbiekben Kopanica néven ismert.⁶⁵ A „gerod” kifejezés nem terjedt el általánosan az irtásfalvak német nyelvű jelölésére, de a 14. században Nagybánya mellett is található egy erdőben települt irtásfalu „Tothfalu alias Gerod” néven.⁶⁶ A város birtokait először 1352-ben említik: I. Lajos Selmezbánya panaszára utasítja saskői várnagyát, Zobonya fia Lászlót, hogy az említett birtokokat, amelyeket még Becsei Vesszős, Saskő volt várnagya vett el a várostól és csatolt a saskői uradalomhoz, adja vissza a városnak.⁶⁷ Az elcsatolás feltehetően 1340 körül történt meg, ekkor tiltakozott a szomszédos birtokos, a garamszentbenedeki apátság is amiatt, hogy falvait, amelyekért Becsei Imre és Soaz fia János saskői várnagyok még évi bért fizettek, a jelenlegi várnagy az apát tudta és engedélye nélkül elfoglalta.⁶⁸ Az apátság elcsatolt falvai (Nada, Widrice, Dopla, Doplice, Kaltrin) a későbbiekben Selmezbánya volt birtokaival együtt Saskő állandó tartozékaiként szerepelnek.

Nem lehet eldönteni azt, hogy Selmezbánya Saskőhöz csatolt birtokai milyen kapcsolatban voltak János selmeci bíró saskői várnagyi tevékenységével, és a saskői igények erre az időszakra alapozódtak-e vagy pedig a város birtokai áldozatul estek annak a folyamatnak, amelynek során a 14. század elején I. Károly kiépítette felvidéki várbirtokait.⁶⁹ Nem derül

⁶⁴ SL 686 d. 22 f. 281; 689 d. 41 f. 957; 690 d. 60 f. 501.

⁶⁵ Uo. 689 d. Vegyes számadások 1487–92.

⁶⁶ WENZEL G. 1880. 112.; ZSO II. 4445.

⁶⁷ CD IX/4 54.

⁶⁸ L. I. fejezet 62. és 63. jegyzet.

⁶⁹ CSÁNKI D. 1926. 292–294. Selmezbánya és a garamszentbenedeki apátság esete nem volt egyedülálló. I. Károly 1326-ban oklevelet adott ki arról, hogy Vihnye és Boznicza (a későbbi Szénásfalu) nem tartoznak Léva vára alá. Becsei Imre lévai várnagy ugyanis az említett birtokokat a Vezekényiektől elfoglalva Léva várához csatolta. GYÖRFFY Gy. 1963. I. 487.

ki pontosan az sem, hogy a birtokok 1352 után viszakerültek-e a város tulajdonába, és hogy az elkövetkező két évszázadban tulajdonképpen kinek a birtokában voltak.

Hont megye monográfusa a 15. században a város birtokaiként írja le a falvakat,⁷⁰ ugyanakkor Saskő vára adománylevelei 1388-ban, 1424-ben és 1490-ben a vár tartozékaiként sorolják fel őket.⁷¹ 1389-ben többek között azzal az indokkal cseréli vissza Zsigmond király a saskői uradalmat Szécsényi Franktól, hogy az uradalomhoz tartozó erdőkre szüksége van Selmecbánya bányászatának.⁷² Az érintett falvakban ugyanis a városi polgárok bányákat műveltek, a bányajog ugyan biztosította az erdők szabad használatát, de ez a használat biztosabb, ha az erdők királyi tulajdonban vannak.

Selmecbánya város 1447-ben ismét bírói úton kérte, hogy falvait, amelyeket a kortárs saskői várnagy, Sáfár Péter a várhoz csatolt, visszakapja.⁷³ 1462-ben Bélabánya (Selmecbánya volt tartozéka) lett önálló bányaváros, saját plébániatemplommal; egyháza korábban a selmeci plébánia filiája volt. Bélabánya kiválása után továbbra is a selmeci plébánost illette Bakabánya, Alta Villa, Kopanica (Gerod), Sieglesberg, Stefultó, Kolpach és Zsakil tizede,⁷⁴ ez a tény igazolja a selmeci igényeket. Valószínűleg mindkét fél, Selmecbánya és Saskő is oklevelekben a tartozékokat nem a mindenkori birtokviszonyoknak, hanem a hagyománynak megfelelően, régebbi oklevelekből átmásolva sorolták fel. A tartozékok közül Kerling, amelyből 1387 körül fejlődött ki Hodrusbánya, Schüttersberggel együtt Selmecbánya tulajdonában volt a 15. században, de úgy látszik, Kolpach, Kopanica és Zsakil ideiglenesen sem kerültek vissza a város tulajdonába.⁷⁵ 1490-ben Saskő és Revistye várát a Nagylucseiek kapták meg Beatrix királynétól. Selmecbánya 1507-ben és 1517-ben ismételten tiltakozott birtokai elidegenítése miatt, de már 1508-ban elismerte Gerod és Sieglesberg birtokokat Saskő tartozékainak, és csak azt kifogásolta, hogy a Nagy-

⁷⁰ BAKÁCS I. 1971. 76.

⁷¹ Magyar Történelmi Tár XII. 1867. 274–275.

⁷² SL 687 d. 8 f. 103; CSÁNKI D. 1926. 292.

⁷³ SL 688 d. 22 f. 281; WENZEL G. 1880. 34. Hodrusbányát Kerlingből eredezteti, ugyanakkor KACHELMANN, J. 1855. III. már 1371-ben említi Hodritz önálló települést (Richter von Hodritz) – 111.

⁷⁴ SL 690 d. 70 f. 146.

⁷⁵ Uo. 687 d. 20 f. 219; 688 d. 26 f. 431.

lucseiek a város kiváltságát semmibe véve az itt élő bányászoknak is mérték ki bort.⁷⁶ A 16. század közepén a város 1564-es határjárása szerint, régi birtokai közül Kerling (mint Hodrusbánya része), Schüttersberg és az egyik Stefultó voltak birtokában.⁷⁷

Selmezbánya város, amely az ismertettek miatt nem tudott közvetlen közelében jobbágyfalvakból álló kört kialakítani maga körül, és amelynek erdei a leghamarabb fogyatkoztak meg a bányavárosok közül, kénytelen volt távolabbi falvak megszerzésére törekedni. 1512-ben és 1513-ban a város részbirtokokat és zálogbirtokokat szerzett a Hont megyei Kissarló, Egyházasbaracska, Valkó és Tompa falvakban, a Bars megyei Kisvezekényben, a Nyitra megyei Gyarmat és Lapas falvakban. Ezeknél a kísérleteknél sokkal jelentősebb volt a város gazdasági élete szempontjából az, hogy az értékes erdőkkel bíró Bars megyei Szénásfalu és Vihnye birtokába jusson, amelynek eredményeként lehetségessé vált a Garam vízi útjának kihasználása és az említett falvakhoz tartozó erdőknek a város erdeiehez történő csatolása. Hasznosítani tudták a két falun keresztülfolyó patakokat, amelyen bányamalmokat létesíthettek. Néhány évvel azután, hogy a Selmezbánya körül fekvő Saskő és Revistye várakat és uradalmakat királynéi adományból megkapta a Nagylucsei család, Selmezbánya kölcsönt ad Váradi Lászlónak és rokonainak szénásfalui és vihnyei birtokrésze lekötése ellenében.⁷⁸ Seyfert Piesch selmeci kamaraispánnak a városi tanácshoz írt leveléből kiderül, hogy a város azoknak a nemeseknek igyekezett kölcsönt adni, akik rossz anyagi helyzetben lévén nem válthatták ki a városnak lekötött zálogbirtokaikat.⁷⁹ Szénásfalu és Vihnye néhány kisnemesi család birtokában volt, akik a 16. század elején a két falu nagy részét elzálogosították Selmezbánya városnak és a Nagylucseieknek, akik szintén igyekeztek megszerezni ezt a területet.⁸⁰ Mint a háji uradalom esetén Hajszyk János, ebben az esetben Váradi Lászlóék adták el birtokrészüket a királynak, aki továbbadományozva ezeket a bányavárosnak, lehetővé tette, hogy a város háborítatlanul juthasson a megvett birtokrészek tulajdonába.⁸¹ A királyi

⁷⁶ Uo. 690 d. 75 f. 296.

⁷⁷ Uo. C 313 d. 126; 687 d. 8 f. 111, 112.

⁷⁸ Uo. C 313 d. 37.

⁷⁹ Uo. 687 d. 8 f. 110.

⁸⁰ Uo. 687 d. 8 f. 102, 105, 106, 109.

⁸¹ L. I. fejezet 79. jegyzet. Maga Seyfert Piesch selmeci kamaraispán ajánlja levelében ezt a megoldást, mint az egyetlen, amelynek segítségével birtokaikat megóvhatják a „Schlossherrekkel” (Nagylucseiek) szemben.

adomány kiemeli, hogy a két birtokra Selmezbányának a bányászat felfelfedése érdekében van szüksége, azért, hogy legyen a városnak elegendő erdeje és malma a bányászat folytatására. A király, mint mondja, honorálni igyekszik Selmezbánya anyagi áldozatait, amiket a bányászat érdekében hozott. A királyi adomány beiktatásának a Nagylucseiek éppen egy erdő ürügyén fegyverrel is ellene mondtak, ennek ellenére a város Vihnyén 5 lakott jobbágytelek és 2 malom, Szénásfalun pedig 17 jobbágytelek és malmok birtokába jutott. A 16. századi dicajegyzékek szerint is megosztva bírták a két falut a Nagylucsei Dóczyak és a selmeci polgárok.⁸²

A volt birtokos kismesek a falvakhoz tartozó hatalmas erdőket osztatlanul birtokolták, sőt a zsarnócai parasztnak is erdőhasználatot biztosítottak benne. Az erdők osztatlansága miatt az új birtokosok között hamar megindult az ellenségeskedés. A szénásfalui bíró – aki Selmezbánya alattvalója lett – panaszolta a városnak, hogy a falu régi jogát és fontos megélhetési forrását, a garami halászatot tiltják a város jobbágyainak a Dóczyak. Selmezbánya és a hozzá tartozó Hodrusbánya maga is akarta használni a két falu erdejét, ezt szintén megakadályozták a Nagylucseiek familiárisai, kiűzve onnan a város famunkásait és szénégetőit.⁸³ Az 1520-as években feltehetően már elhatárolta a két birtokos az erdőket is. A Nagylucseiek és egyes selmeci bányapolgárok között kötött erdőhasználati szerződések kimondják, hogy a bérelt erdőrészt a Nagylucsei Dóczyak részéhez tartozik. Így pl. Rösl Lőrinc évi 28 aranyért lehetőséget nyert arra, hogy olvasztókat létesítsen, és az ezekhez szükséges faszenet helyben, korlátlan mennyiségben égettethesse a Dóczyak erdejében.⁸⁴ Rosenfeld Lajos selmeci polgárnak ugyan a korábban a zsarnócaiak által használt erdőrészt adták bérbe, de a bérletet öröklő város érvényesíteni tudta jogait az emiatt keletkezett perben.⁸⁵ 1535-ben Selmezbánya és a Nagylucseiek hosszantartó kölcsönös hatalmaskodások után kiegyeztek a szénásfalui és vihnyi erdőhasználat legfontosabb kérdéseiben, a bányászat számára történő favágás és szállítás módjában, Szénásfalú rétjeinek és legelőinek használatában, a Garamban történő halászatban és az erdei legeltetésben is, legalábbis abban, hogy kölcsönösen visszaadják a tilosban

⁸² SL 687 d. 4 f. 121, 119, 124, 134; 688 d. 25 f. 516; C 313 d. 187; OLE 158. Hont m.

⁸³ SLC 313 d. 18.

⁸⁴ Uo. C 313 d. 176, 3.

⁸⁵ Uo. Stadtbuch 176.

legelő és elhajtott disznókat.⁸⁶ Az egyezség azonban átmeneti békét jelentett mind itt, mind Selmecebánya más, Nagylucsei-birtokkal határos erdeiben. Hiába rendelkezett a város a bányajog értelmében a bányászat szükségleteire szabad erdőhasználatot elrendelő királyi szabadalomlevelekkel, gyakorlatilag a saját határán belül fekvő erdőkre számíthatott csak. Gazdasági életét hátráltatta az a körülmény, hogy más városokkal ellentétben nem tudott közvetlen környezetében jobbágyfalvakból álló birtokkörzetet létrehozni.

Települések, bányák és erdők birtoktörténete Besztercebánya történeti határában

Besztercebánya a Garam völgyében, a zólyomi erdőispánság legszervezetebb, legsűrűbben lakott területén települt.⁸⁷ A városkiváltságához csatolt 1255-ös határjárás szerint szomszédságában minden oldalról az erdőispánsághoz kapcsolódó királyi szolgálónépek, halászok, erdőővők, vízóvok falvai és földjei, valamint az előbbieket vezetőiből lett várjobbágyok birtokai és udvarházai vették körül.⁸⁸ A város kiváltságlevelében megjelölt határain belül is voltak a városalapítás idején idegen birtoktestek, függetlenül attól, hogy ezekről a kiváltságlevelével nem emlékezett meg. Volt itt királyi udvarház, esetleg vadászház, amelynek az ellátására tartotta fenn IV. Béla a város határán belül a vadászat és a halászat jogát, amit a kiváltságlevelében nem engedett át a hospeseknek. A királyi udvarház ellátására feltehetően szolgaszemélyzetet is tartottak. A zólyomi városi kiváltságlevelével sem tesz említést a királynak a városban lévő domusáról, amely pedig még a 14. században is fennmaradt.⁸⁹ A besztercebányai királyi házról csak a Fuggerek tisztje, a kortárs Durnschwam emlékezett meg, más megbízható írásos nyomát nem találtam. Mindenesetre a királyi ház 15. századi tulajdonosai, a Thurzók arra hivatkoznak, hogy a halászat és vadászat Besztercebányán királyi jog, a királyi ház joga. A vadászat és a halászat körül még a 17. században is vita volt a

⁸⁶ WENZEL G. 1876. 71. – az eredeti irat és a pontos jelzet közlése nélkül.

⁸⁷ Megtelepedésre I. I. fejezet 13. jegyzet.

⁸⁸ Ugyanez a kép bontakozik ki a várossal szomszédos Radvány határjárásából is. – BL F: 1 N:1; ÁUO XII. 453.; a Garam völgyében megtelepedett zólyomi erdőővőkre még CD IV/2. 59.; DL 84671, 84676; MES I. 492.

⁸⁹ MES III. 65.

Thurzók jogutódja, az alsó-ausztriai kamara alá tartozó besztercebányai bányakamara és a város között.⁹⁰ A város telepítése idején a kiváltságlevelében kapott határok között voltak várjobbágyi, jobbágyfiúi eredetű udvarházak és települések, amelyek a 14. század elejére vagy nemesi falvakká lettek, vagy a városi polgárok tulajdonába kerültek. Az utóbbi esetre példa a Zólyomlipcse felé haladó országút mellett Bános, vagy Kyselowska nevű települések, amelyek a hozzájuk tartozó szántókkal együtt szláv tulajdonosuktól Herman báti származású bíróhoz, majd tőle a 14. század közepén a Károly polgárcsaládhoz kerültek. Ezekből a településekből nem lett önálló jobbágyfalu, a földek felaprózva a gazdag polgárcsaládok, majd a városi tanács kezére kerültek.⁹¹

A 14. század végi magyarországi városi társadalmakhoz hasonlóan Besztercebánya társadalma nem volt zárt polgári társadalom.⁹² Ezt az állapotot itt még kiemelte a nemesi elemek megléte is a város határán belül, sőt a töredékes adatokból úgy tűnik, hogy a polgári elem csak a 14. század második felétől vált uralkodóvá; a 15. században pedig a nemesek falvaitól és a birtokaitól azon a címen, hogy a város területén belül élnek, már bért szedtek.⁹³

A 14. század eleji oklevelek is megkülönböztetnek civist és comest a városi társadalmon belül. A városi bíró és a civiseknek nevezett tanácsosok 1326-ban tanúsítják, hogy Götzlin comes Szász Miklós comes jelenlétében birtokait, amelyek a város határában, de nem a város körül, hanem a hegyekben és az erdőkben, tehát a besztercebányai bányász-

⁹⁰ JURKOVICS E. 1922. 253. – ismerteti az 1531-ben lezajlott pert a Fuggerek és a város között. A királyi háznak 1531-ben volt még 4 halásza, akik a ház mindenkori birtokosának hallal szolgáltak – SZKBL Zivuska-gyűjtemény. 94. 151. (Ezt a jelzetet adom meg, amennyiben nem a kiadott Zivuska-regesztákat, hanem az eredetit használtam.)

⁹¹ BL F:9 N:2, F:6 N:14. Bát, mint a síkvidék és hegyvidék találkozásánál létesült város és vámhely már a 14. században is nagy jelentőségű volt, vásárai nemcsak a török időkben váltak fontossá. Kereskedelmi szerepe, és nem kezdeti bányaváros mivolta lehetett az oka annak, hogy a báti polgárok mindhárom bányaváros Ringpolgárságával családi kapcsolatban álltak a 14. században, Besztercebányán kívül Körömbányán is ingatlana volt a báti bírónak 1393-ban – KL T: I F: 1 F: 1 N: 10/a.

⁹² Kezdetben a városi arisztokrácia más német lakosú városokban is a nemesek mintájára viselkedett – SZÚCS J. 1955. 25.

⁹³ BL F:2 N:7. Számadáskönyvek 1490–95.

területen feküdtek, eladta Henczman comesnek, András comes volt bíró fiának.⁹⁴

Az első városi bíró (villicus) és a város telepítője, András comes, aki feltehetően a soltész szerepét vállalta, 1263-ban a bányászat fellendítése és a település növelése terén kifejtett tevékenységéért királyi adománybirtokot kapott. Megkapta a város határától a zólyomlipcsei határig húzódó erdőt, amely északon a hegyekben bányát is tartalmazott (ezen a területen létesült később Richtergrund bányatelep). Délen, a Garam tulsó oldalán a későbbi Molcsa település határolta az adománybirtokot.⁹⁵ András comes megnevezése még semmit sem árul el a telepítő társadalmi hovatartozásáról, bár a középkori jog értelmében királyi adománnyal nemesség is járhatott. Fia, Henczman azonban már a megyei nemesek életét élte, Csák Máté megbízásából mint a megye tekintélyes embere „comes in Zolio” Danch zólyomi ispán bírótársaként vizsgálta Radvánszky Tamás lipcsei várnagy gyilkossági ügyét 1313-ban.⁹⁶ Ingatlanügyeit nem mindig a város hatósága, hanem a turóci konvent és a megyegyűlés (liptói kongregáció) előtt intézte.⁹⁷ Bányája volt a város határában, és ha a névegyezésekből településtörténeti következtetéseket vonhatunk le, lehetséges, hogy ő volt Henczmandorf telepítője. Az 1326-ban Henczmannal egyidőben említett Götzlin comes pedig Kincelova telepítője. Az utóbbi település a 15. század elején még nemesi falu volt.⁹⁸

Volt a város határában birtoka, bányája és erdeje Danch zólyomi ispánnak és leszármazottainak, a Dawken családnak Urvölgy környékén, a „Dawkes Wald”-ban, birtokrészük volt a 15. század végén Nemecka (Deutschendorf) és Szentjakab falvakban.⁹⁹

A legjelentősebb nemesi család volt a város határán belüli birtokkal a Szász, más néven Nemes család; egyik tagjára valamilyen okból szükség

⁹⁴ Uo. F:8 N:5. A megyei várjobbágyi eredetű nemességet milesnek is nevezték, pl. David miles Szász Miklós fia, Lőrinc miles, aki Szentantal templomára tett alapítványt – Uo. F: 443 N: 13 1340-ben.

⁹⁵ MES I. 492.

⁹⁶ DL 84680.

⁹⁷ DL 64884.

⁹⁸ BL F:18 N:22.

⁹⁹ 1543-ban 11 bánya az Ober Dawkes Waldban, 8 pedig a Mitter Dawkes Waldban van – BL Stadtbuch 396.; F: 18 N: 22/b.; KL T: I F: 31 F: 1 N: 1; PÉCH A. I. 1884–87. 14.; IPOLYI A. 1874. azonosnak veszi a Szász és Danch (Danko) családot. 18.

volt az ingatlanügylet lebonyolítása során 1326-ban. A család tagjai közül kerültek ki a megye első szolgabírái a 14. században.¹⁰⁰ Szász Miklós, „nobilis de Zolio” erősítette meg 1388-ban a királlyal a város kiváltságleveleit.¹⁰¹ A Szász család ugyanakkor nem tartozott a városi polgárok közé, különben nem lehetett volna egyik tagja királyi kiküldött a város és a Radvánszky család birtokperében. A családnak a város határán belüli birtokán, Szászfalun kívül (amelynek templomát 1340-ben szentelték) más szomszédos Zólyom megyei faluban is volt birtoka (Perseny és Malachó). Szászfalunak a városi határokon belül teljes tartozékokkal, erdővel is ellátott határa volt. Mikor Szászfalu erdejét a szomszédos Rudlova és Kincelova nemesei elfoglalták, illetve jogtalanul használták, a királyné a nemesi megyét és nem a várost utasította az ügy elintézése érdekében.¹⁰²

A város társadalma és a város határa a 14. században sem zárkozott el a nemesi betelepülésektől, a polgárok a nemesekkel rokon kapcsolatba léptek, rokon kapcsolataik révén a város határán kívül fekvő jobbágyfalvakban is birtokrészeket, jobbágytelkeket szereztek. Herman városi bíróságorságban állt a poniki nemesekkel, akiknek viszont bányájuk volt a város határain belül, sőt a Radvánszky család egyik tagja, Gechel dictus Ulman a belső tanácsba is bekerült.¹⁰³ A környékbeli nemességhez való viszonyán kívül Besztercebánya társadalmi és gazdasági élete abban is különbözött a 14–15. században például Körmöcbányától, hogy Besztercebányán igen erős volt a földingatlan iránti érdeklődés. A polgárság nem elégedett meg a bányászattal és iparral, mint polgári létformával, hanem a mezőgazdasági termelésbe is bekapcsolódott. A városi házhoz kapcsolódó szántója (Hofacker) szinte valamennyi polgárnak volt, de a gazdagabb Ringbürgereknek a várostól távolabb eső területen, Besztercebánya és Zólyomlipcse közötti síkságon és másutt is, ahová a helyben élő nemesekhez hasonlóan feltehetően jobbágyokat is telepítettek.¹⁰⁴ A jelenség valószínűleg nem annyira társadalmi, mint földrajzi eltéréseken

¹⁰⁰ DL 84693.

¹⁰¹ BL F:448 N:4; MES III. 314.

¹⁰² DL 83465, DL 84704; ZSO II. 391.; BL F: 18 N: 22; F: 8 N: 4; Szász Miklós fia volt Dávid zólyomi miles, aki Heinczmanndorfban birtokrészt vett zálogba a Károly családdal rokon Rosenbergi Mihálytól – BL F:6 N:8, 10; SL 688 d. 22 f. 281.

¹⁰³ DL 84691, 84697, 84671, 84706.

¹⁰⁴ FEJÉRPATAKI L. 1885. 85., 87.

alapszik: a vizsgált három bányaváros közül egyedül Besztercebánya határában volt érdemes és lehetséges nagyobb arányú szántóföldi termeléssel foglalkozni.

A falvak településtörténetének a nyomon követése (az elsődleges forráshiányon kívül) a gyors és élénk ingatlanforgalom miatt szinte lehetetlen; nemes polgárnak, polgár nemesnek adja vagy zálogosítja el egymás után ugyanazt a falut a birtokrészhez tartozó jobbágységekkel együtt. Így állhat elő az a Magyarországon nem gyakori helyzet, hogy városi polgárok jobbágységek és földeket adományoznak, adnak-vesznek.¹⁰⁵ Mindemellett Besztercebánya tulajdonviszonyaira mindvégig jellemző volt, hogy az elsősorban bányákban és földingatlanban realizálódó vagyon korán egyetlen család kezében összpontosult.

A polgárok közül a 14. század közepén kiemelkedik a Károly család. Az ő kezükben halmozódott föl a bányákban kívül a legtöbb falu is, kivéve természetesen a nemesek tulajdonában lévőket. Lehetséges, hogy a szintén kiemelkedően gazdag telepítő, András leszármazottai voltak, vagy vétel útján szerezték meg az András comes volt adománybirtokán fekvő Szelnicze és Molcsa birtokokat, amelyek a 14. században még a Károly családé voltak. Podlavic (Pallós) is a Károly család szerzeménye volt, erőszakkal foglalták el a 14. század végén a Radvánszkyaktól.¹⁰⁶ Ha a Károlyok nevét őrzi a Carlovó rét Kosztivjarszka határában, akkor lehetséges, hogy az említett falut ők telepítették. A 14. század közepén megszerezték az ispotály patronátusát is, és búcsúlevelet kértek a plébániatemplom építésére.¹⁰⁷

A 15. század vezető családjá a Jung család volt; tagjai (talán leszármazás útján) a Károly-házhoz és a hozzá tartozó falvakat (Pallós, Ricska, Ulmanka, Majorfalva, Szentjakab felét) és a legtöbb bányarészt, köztük a

¹⁰⁵ Uo.; BL F: 341 N: 30; F: 6 N: 11; F: 6 N: 8.

¹⁰⁶ A Károly család már 1326-ban ismert, sőt ebben az időben több ilyen nevű városi tanácsstag létezett. JURKOVICS E. 1922. szerint 1303-ban a királyi ház Károlyi tulajdonába ment át – 194. (forrásmegjelölés nélkül!). Az ispotály patronátusáról szóló oklevél helyes kelte 1363 – PAULINYI 197. 556. Az ispotálynak adományozott 8 jobbágységek lakóhelye nincs feltüntetve, ugyanakkor az ispotály jobbágységei a városi kiváltságlevél 16. századi átírása szerint a város utcáiban laktak. A városi számadáskönyvekben nincs róluk említés, holott a város határában belüli idegen birtoktestek a tanácsnak adóztak. Hasonlóan jobbágytelkeket alakítottak ki az óbudai apácák Óbudán – KUBINYI A. 1973.

¹⁰⁷ BL F: 448 N: 18; F: 341 N: 30.

legjelentősebb rézbányákat ismét egy kézben egyesítették.¹⁰⁸ A Jung család birtokában is volt a városon belül nemesi ház, „domus nobilitaris” colonusokkal, amelyeket Ernuszt János kincstartónak adtak el, és I. Mátyás is adományozott el a városban rövid időre kőházakat, amelyhez „Spannschaft” tartozott. A Jung-féle javak Ernuszt és Corvin, majd Thurzó tulajdonába kerülésének történetét a szakirodalom feldolgozta, azonban a besztecerbányai királyi ház szerepe nem tisztázott.¹⁰⁹ Az ispotály kiváltságainak késői átírása rögzíti az ispotály javait és ezeket királyi adományból eredezteti. Az alsó-ausztriai kamara a „királyi ház” vagyonát sajátjának tekintette, és 1546-ban támadta a városnak azt a jogát, hogy az ispotály vagyonáról saját maga rendelkezzen. A kincstár által lefoglalt Thurzó–Fugger-vagyon városi eredetű volt, az érdekeltek a bányákat, erdőket és a város területén fekvő falvakat a polgároktól vásárolták, a városi javak pedig a jog szerint a városra és nem a kincstárra szálltak. Így ezek elidegenítése ellen a város tiltakozott volna, hacsak nem volt jogfolytonosság a középkori királyi ház és az alsó-ausztriai kamara helyi rézüzeme között.¹¹⁰

Besztecerbánya, mint említettem, a 15. század elején már érvényesítette fennhatóságát a területén, határain belül keletkezett nem polgári birtokok felett. A királyi ház jobbágysai, a nemesek tulajdonában fekvő falvak, a plébánia és az ispotály jobbágysai a városon keresztül fizették a taxát, az állami adót, hozzájárultak a városi terhekhez, és igazságszolgáltatás szempontjából is városi alattvalóknak számítottak. Kötelesek voltak évente 3 szekér fát hordani a plébániatemplom és a vár szükségletére, és rendben tartani a várárkokat. Ezeket a munkákat a városbíró szervezte meg. Az idegen kézen lévő jobbágysok fahordási szolgálata a 16. század közepén kapott nagy jelentőséget, amikor a városi erdőterület legnagyobb része a besztecerbányai bányakamara kezére került.¹¹¹

¹⁰⁸ Uo. F: 6 N: 9.

¹⁰⁹ A régebbi szakirodalom – Péch, Jurkovics, Ipolyi, Wenzel, Zivuska (Dernschwam) – szerint a városban mindvégig létezett királyi ház a hozzá tartozó bányákkal és javakkal. Paulinyi nem fogadja el valóban ellenőrizhetetlen feltevéseit. Lehetőséges, hogy a 13. századi királyi ház (udvarház) vagyonát a 14. században a kamaraház birtokolta. (Körmöcbányán is voltak ebben az időben bányák és ércüző malmok a kamaraház tulajdonában.)

¹¹⁰ BL F: 1 N: 20.

¹¹¹ Uo. F: 2 N: 7. A kortársak előtt sem világos, hogy a városi határokon belül fekvő volt nemesi falvak a várost, vagy a királyt illetik-e; pl. Nemecka, Szászova, Henczmanfalva, Szentjakab elperlése a várostól 1492-ben – DL 63353.

A városi polgárokkal rokoni kapcsolatokkal összefonódott nemesek a 15. század második felében és a 16. század elején eladták a városi határokon belül fekvő birtokaikat – kis részben városi polgároknak, nagyobb részben magának a városi tanácsnak. A város ezekre a szerzeményekre a nagyobb biztonság kedvéért királyi új adományt (nova donatiót) is szerzett. A 16. század második felében a város kiváltságlevélben kijelölt határán belül a jobbágyfalvak két kézben, a város és a besztercebányai bányakamara, azt megelőzően pedig a Thurzó–Fugger-vállalat kezében összpontosultak.¹¹²

Az 1542-es és az 1559-es dicalis összeírások szerint a következőképpen oszlottak meg a falvak, illetve a porták a város és a bányakamara között (1. táblázat):¹¹³

1. táblázat
A porták megoszlása Besztercebánya határában

Település neve	Kamarai porták száma		Városi porták száma		Erdőterület kat. holdban
	1542	1559	1542	1559	
Riecska	11	11			540
Podlavica	27	23			778
Majorfalva	10,5	11			–
Szentjakab	10	5	7	5,5	363
Ulmanka	6	5			1534
Szászova					
(=Szentantal)			15	13	–
Kincelova			6	5	–
Nemecka			10	9	242
Kosztivjarszka		5	6	5	–
Rudlova			15	15	–
Besztercebánya					447

¹¹² Uo. F: 5 N: 24; F: 2 N: 2, 10; Stadtbuch 81. C 74 d.
¹¹³ OL E 158. Zólyom megye. L. 127. jegyzet. Az erdőterület adatai a Bedő-féle erdőtörzskönyvből valók.

Besztercebánya tehát, ellentétben a másik két bányavárossal, nem-hogy növelni tudta volna azt a városhatárt, amelyhez a kiváltságlevélben jutott, hanem területi veszteségei voltak a Habsburg-igazgatás alá kerülés idején. Ebben sajátos birtoktörténeti viszonyain kívül szerepet játszott még az a tény, hogy bányái távol feküdtek a várostól. A bányavárosi jog szerint az erdőhasználat szorosan kapcsolódott a bányászathoz, így a bányaterület elvesztésével a város erdőterületeit is legnagyobbbrészt elvesztette. A területén fekvő jobbágyfalvak közül is azok kerültek kamarai tulajdonba, amelyeknek a határában jelentősebb erdők húzódtak, és a már kiirtott vagy kevés erdővel rendelkező határok maradtak a város fennhatósága alatt. A városi tanácsnak tehát a várost mint testületet, a bányát nem művelő polgárokat és a határukban kevés erdőt tartalmazó jobbágyfalvak lakosságát is el kellett látnia a szükséges tűzi- és épületfával. A város közvetlen közelében egyedül a Granbergen (Urpin) volt jelentékenyebb erdő. Ennek területét növelték meg először zálog útján, majd erdővétellel, mivel a Granbergnek csak egy része feküdt a város határán belül. 1522-ben Osztralukai Gergelytől vették meg a várossal határos erdőrészt, majd két évvel később a Sulyovszkyaktól megszerezték Granberg fennmaradó területét, 75 forintért.¹¹⁴ 1542-ben a Lukavitzai családtól vásároltak 110 forintért egy tölgyerdőt. Az utóbbi erdő Herma-nectől nyugatra, a körmöcbányai határ közelében feküdt, és kezelésére a városi tanács mindvégig fenntartotta magának a jogot¹¹⁵ a kamarai erdő-rezerválás idején is. Az Illésfalvi nemesek erdejét 1521 óta bérelte a város, végleg megszerezni azonban nem tudta, és 1563-ban a zólyomi várnagy eltiltotta a polgárokat a bérelt erdő használatától, vitatva a nemesek tulajdonjogát a bérbe adott erdőkre.¹¹⁶ Ezért írt a városnak, hogy az ügy kivizsgálása érdekében először megnézeti az okleveleket a garamszentbenedeki konventnél, és a vizsgálat eredményéig a város szüneteltesse a bérelt erdők használatát.

¹¹⁴ BL F: 4 N: 18; F: 6 N: 18; F: 4 N: 1; F: 3 N: 1; Számadások 1524; Stadtbuch 89.

¹¹⁵ A tölgyerdő a Hluboka dolina helynév mellett volt. Ilyen helynév létezett Micsinye szomszédságában és a körmöci határ mellett. Ebben az esetben valószínűleg az utóbbiról volt szó, a városnak később is itt volt a saját kezelésű erdeje, a városi fűrészmalmot is ezen a vidéken építették.

¹¹⁶ BL F: 206 N: 74.

A három legjelentősebb alsó-magyarországi bányaváros történeti fejlődése és birtokai településtörténetének folyamata beleillik abba a képbe, amelyet a szakirodalom főleg nyugat-dunántúli példák vizsgálata során a magyarországi városfejlődésről felrajzolt. A magyar várostörténet általános tapasztalatai szerint a városok jobbágyfalvakból álló gyűrű létrehozásával szűkebb piackörzet kiépítésére törekedtek maguk körül. A 13. században birtokszerzéseiket a comesnek nevezett, félig még nemes gazdag polgárok tevékenysége jellemezte.¹¹⁷ Hasonló birtoktörténeti és településtörténeti kép bontakozott ki Selmecbánya és Besztercebánya korai története vizsgálata alapján. A 14. században az előbbi réteg fokozatos háttérbe szorulásával, illetve megszűnésével egyidőben a város mint testület lép fel kifelé, és a 15. századra állandósult piackörzet kialakítása az egyes városok körül már a városi tanács tevékenységéhez kötődő.

A 14. század első felében telepített Kőrmöcbánya természetesen átlépte a 13. századra jellemző várostörténeti fejlődési fokozatot; ennek tulajdonítható, hogy területszerző akcióit már a városi hatóság vezette. A városok piackörzet-kiépítő tevékenységének az volt a célja, hogy egyrészt mezőgazdaságilag hasznosítható területeket szerezzenek, másrészt a városi kézműipar cikkeit elhelyezzék.

Sopron a 15. század közepére 8 jobbágyfaluvál, 39 000 kat. h. területtel (ebből 15 000 kat. h. erdő volt) rendelkezett, Kassa jobbágyfalvainak a száma 7 volt, Buda városa, amelynek nem voltak jobbágyfalvai, a kivételt képviselte. A jobbágyfalvak feudális függésbe kerültek a várostól, amely a középkori jog szerint kollektív nemesi joggal rendelkezett. A jobbágyok cenzust, muneraliát adtak, olcsó élelmiszerfelhozatalt és a városi iparcikkek számára piacot jelentettek, így tehát a város kétszeresen kizsákmányolta a falvak lakóit.¹¹⁸

Az alsó-magyarországi bányavárosok területszerző akcióit gazdasági szükségleteikből adódóan a 15. és 16. században már erdőterületek nyerése is vezette, előfordult, hogy csak erdőt vásároltak. A bányavárosok körül kialakult város–falu viszonyra pedig nem annyira az ipari város és agrár falu kapcsolata volt a jellemző, hanem a bányaváros és a

¹¹⁷ SZŰCS J. 1955. 26.

¹¹⁸ Uo. 34., 85.; KUBINYI A. 1973.

bányák műveléséhez segédmunkaerőt (földmunkák, szénégetés, favágás, fuvarozás) szolgáltató bányatelep kapcsolata. A bányavárosok körül kialakult települések ugyanakkor jobbágyfalvak is voltak. A bányászatban a legkorábbi időktől kezdve a bér munka terjedt el, a bányamunkások, különösen a szakmunkások bér munkások voltak, és a bér munka behatolt a bányászatot kiszolgáló kisegítő ipari tevékenységbe is. A bányavárosok jobbágysai bért kaptak a robotban végzett favágásért és fuvarért, sőt a városok számára robotban végzett mezőgazdasági munkáért (kaszálás, aratás, hosszúfuvar) is pénzt kaptak. A falvak lakói a bányavárosnak cenzust és muneraliát adtak, akár még bányásztevékenységük mint jövedelemforrás után is, és így más városok jobbágyfalvainak lakóihoz hasonlóan szintén kettős kizsákmányolás alatt éltek.¹¹⁹ Helyi sajátosság volt még az is, hogy a bányavárosok falvai – a Garam völgyében fekvő besztercebányai birtokok kivételével – rossz természetföldrajzi adottságaik miatt amúgy sem tudtak volna mezőgazdasági termelésből megélni. Így a velük szomszédos földesúri uradalmakhoz tartozó falvak lakóival együtt jórészt az erdőből éltek, és már csak azért sem jellemezhetjük őket az ipari város–agrárfaalu viszony.

A szabad királyi városok piacörzetüket királyi adomány, vétel útján építhették ki, valamint úgy, hogy a polgárságba beolvadó nemesek birtoka bizonyos idő után városi birtok lett. A bányavárosok előtt is hasonló lehetőségek álltak, és hogy lehetőségeikkel mennyire tudtak élni, az nagy részben társadalomföldrajzi adottságaiktól függött, vagyis attól, hogy szomszédai milyen társadalmi rétegből kerültek ki. Körmöcbánya például megkapta azt a lehetőséget, hogy a város körül kétföldes övezetben maga telepíthet falvakat. Ezt azonban csak a Turóc megyei kismességgel szemben tudta kihasználni, önerőből a kétföldes körzetben csak a kismesek rovására tudta jobbágyfalvainak számát növelni. Hatalmasabb szomszédal, pl. a bajmóci várral szemben már nem, pedig a várhoz tartozó (a kétföldes körzeten belül fekvő) erdőben Krikerhajta maga a körmöci kamaraispán és egyben városi bíró telepítette. A soltszi tisztség és jövedelem ugyan a bíró és leszármazottai kezében maradt, mégis Krikerhajta megmaradt a bajmóci vár fennhatósága alatt.¹²⁰ A város déli szomszédjának, az esztergomi érsekségnek a falvai,

¹¹⁹ L. V. fejezet: A jobbágyág erdőélése.

¹²⁰ KL T: I F: 22 F: 1 N: 6/a.; T: I F: 1 F: 1 N: 37. 1435-ben is még szoros kapcsolatban állt a várossal. Körmöcbánya vámkedvezményeit akarták rá is kiterjeszteni, végül is nem sikerült elszakítani a bajmóci vártól és a városi birtokok közé olvasztani.

Nevolnó, Szlaszka stb. szintén a 14. században települtek, a kétmérföldes körzeten belül. Jóval közelebb fekszenek Körmöcbányához, mint bármelyik turóci birtoka, a város mégsem léphetett fel az érsekséggel szemben területi igényekkel, megelégedett a szlaszkai erdők és a lutillai malomkőbánya bérletével.

A Saskő és Revistye váruradalmak között elhelyezkedő Selmezbánya már a 14. században „két tűz közé szorult”: a 14–15. század folyamán a város körül korábban elhelyezkedő birtokait elvesztette, új falvak szerzése pedig a 16. század elején a hatalmas szomszédok miatt csak felemásan sikerült.

Besztercebánya sem tudta lényegesen megnövelni a városprivilegiumban kapott határát. Kelet felől útját állta a lipcsei vár, nyugati szomszédja, a Radvánszky család pedig elég erős volt ahhoz, hogy apróbb határkorrekciókon kívül (Pallós elfoglalása) ne kényszerüljön engedményekre.

A speciális bányavárosi körülmények miatt a bányavárosok gazdaságtörténete a 16. század folyamán eltért az általános magyar városfejlődéstől. E városok az alsó-ausztriai kamara igazgatása alá kerültek, amely az érctermelést és az ércfeldolgozást nemcsak irányította, hanem kamarai bányák és olvasztók létesítésével be is kapcsolódott a termelésbe. A középkorban mindhárom bányavárosban bányakamara működött, amelynek a bányászok által termelt érc beváltása és a termelt nemesércből a királynak járó hányad, az urbura beszedése volt a feladata. Körmöcbányán ezenkívül 1331-ben pénzverőkamara is létesült, amely már a 15. században közös bérlő kezén összeolvadt a bányakamarával.¹²¹ A 15. században a másik két bányavárosban is bérlők kezelték a bányakamarákat. A bérlők rendszerint a város vagyonos bányavállalkozóiból kerültek ki, és néhány esettől eltekintve saját városukkal jó és zavartalan kapcsolatban álltak. Komoly adományokat tettek a helyi egyházak javára, és mint Körmöcbánya esete mutatta, a város körüli soltésztelepülések létrehozásában is jelentős szerepet játszottak.¹²²

¹²¹ EMBER Gy. 1946. 293.; BACKER, A. 1930. 27.

¹²² A kamaraispánok tisztsége a 14. században összefonódott egy közeli vár királyi várnagyi tisztségével (körmöci kamaraispán egyben árvai várnagy, a selmeci pedig saskői várnagy), a kamaraispánok csak a század végén és a 15. század elején voltak bányavárosi polgárok.

Az alsó-magyarországi bányavárosok 1424 óta úgyszólván megszakítás nélkül¹²³ a magyar királyné tulajdonában voltak; 1526 után II. Lajos özvegye, Mária királyné bírta őket, aki 1548-ban elcserélte a bányákat a bányavárosokkal együtt I. Ferdinánddal. Kivételt képeztek a Thurzó–Fugger-vállalattól 1526-ban konfiskált besztercebányai rézbányák, amelyeket 1526-tól 1548-ig a Fuggerek béreltek, majd a bérletidő lejárta után a rézbányákat Ferdinánd saját kezelésébe vette.¹²⁴ A másik két bányavárosban ebben az időben még viszonylag jelentéktelen volt a király, illetve a királyné kezelésében lévő bánya, de a bányaügyek központi irányítására már 1548 előtt történtek lépések, amikor is 1535-ben a körmöci főkamaraispáni tisztséget nem töltötték be, hanem az irányítás kiküldött királyi biztosok működésén keresztül történt.¹²⁵ A bányavárosok mint magyar királyi birtokok a magyar kamara igazgatása alá tartoztak volna, ennek ellenére 1548-ban az alsó-ausztriai kamara irányítása alá kerültek, a helyi bányakamarák felettes szerve pedig a besztercebányai rézművet is irányító besztercebányai főkamaraispán lett.

A magyar bányavárosok kisebb módosításokkal 1741-ig voltak az alsó-ausztriai kamara igazgatása alatt, és csak ezután kerültek vissza a magyar pénzügyigazgatásba, bár ezután az uralkodó, Mária Terézia a bányavárosokat nem a kamarai tanácsosokon keresztül, hanem rendeleteivel irányította.¹²⁶ A Habsburg-udvarnak és helyi gazdasági egységeinek a közvetlen anyagi érdekeltsége a bányászatban olyan központi intézkedések, rendeletek meghozatalára vezetett, amelyek hátrányosan befolyásolták a bányavárosok gazdasági életét, törvényes lehetőséget adtak arra, hogy a helyi bányakamarák a kamarai bányászat anyagi alapjainak előteremtése érdekében a bányavárosi kiváltságokat megszüntessék, illetve azokat mint a bányászat velejáróit a városok helyett maguk gyakorolják. Ezt a célt szolgálta az 1571-ben kihirdetett új bányarendtartás, amely csak elméletben ismerte el a korábbi városi

¹²³ A Thurzó-bérlet idején a körmöci főkamaraispán tisztségét is Thurzó János viselte, aki birtokviszályba keveredett Körmöcbányával a háji uradalom megszerzése miatt.

¹²⁴ A bányavárosok 1502 és 1522 között a Thurzóknál voltak bérletben a II. Ulászlónak kölcsönzött 200 ezer arany fejében, és csak 1522-ben kerültek vissza Mária királyné tulajdonába – HECKENAST G. 1952. 368.

¹²⁵ PAULINYI O. 1967. 120. Rámutatott arra, hogy a Habsburg-centralizáló törekvések 1548-nál korábbiak.

¹²⁶ EMBER Gy. 1946. 301.

bányajogot. Mindezek eredményeként az alsó-magyarországi bányavárosok a 18. századra jogi, a közigazgatási és gazdasági autonómia szempontjából kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, mint a velük azonos státusú szabad királyi városok.

A 16. században előállt új helyzet lényeges változást hozott a bányászattal legszorosabban összefüggő erdőgazdálkodásban, és érintette a városi polgárok bányászatán kívül a városok és falvaiknak megélhetésében szerepet játszó faipart, erdei legeltetést és az irtások létesítésének a kérdését.

A központi irányítás alá az egyes bányavárosok az erdőgazdálkodási lehetőségeket tekintve más és más körülmények között kerültek, attól függően, hogy mennyi városi, a városi tanács illetősége alá tartozó erdővel rendelkeztek, és mennyi volt az egyes városokban a királyi kézen lévő bánya aránya.

2. táblázat

*A bányavárosok 16. századi határához tartozó erdőterületek nagysága a 19. században**

Városi birtokok erdőterülete	kat. h.	Kamarához került birtokok erdőterülete	kat. h.	A kamarai rézmű (volt beszerce-bányai bányavidék) erdőterülete	kat. h.
Besztercebánya	447	Majorfalva	—	Óhegy	6909
Rudlova	—	Podlavica	778	Hermanec	9483
Szászova	—	Riecska	540	Donoval	3201
Nemecka	242	Ulmanka	1534	Kordik	1095
		Kosztovjarszka	—	Moticska	1348
		Szentjakab	363		

*A 19. századból, az ideiglenes kataszteri felvétel idejéből származó adatok a 16. századi erdőszűlség rekonstruálásában is bizonyos mértékig viszonyítási alapul szolgálhatnak.^{1 2 7}

^{1 2 7} A számadatokat a Helytartótanács által 1865-ben kiadott felmérésből vettem át – Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Hivatalos adatok szerint a Helytartótanács rendeletéből kimutatva. Buda, 1865. Ez a kiadvány az egyes községhatárokon lényegesen nagyobb erdőterületet mutat ki, mint BEDŐ A. A magyar állam erdősegeinek leírása c. munkája. Ennek oka az lehetett,

Körmöcbánya

A város birtokainak erdőterülete	kat. h.
Berg	262
Blaufuss	829
Windischdorf	1719
Schwabenhof	431
Koneschhaj	1140
Honeshaj	196
Szklenó	3496
Alsóstubnya	539
Felsóstubnya	3469
Háj	594
Csremosno	2461
Alsó- és Felsőturcsek	8101
Körmöcbánya	4317

Selmecbánya

A város 14. századi birtokainak erdőterülete	kat. h.	16. század eleji új szerzeményű birtokok	kat. h.
Berg	409	Szénásfalu	1435
Kolpach	1789	Vihnye	1694
Kopanica	1228		
Bélabánya	2156		
Zsakil	1265		
Selmecbánya	6654		

Besztercebánya Selmecbánya Körmöcbánya városhoz
tartozó birtokok határainak erdőterülete

699

9783

27 557

hogy egyrészt más kritériumot vettek alapul az erdő- és legelőterületek meghatározásánál, de az erdőterület egy fél évszázaddal korábban valóban nagyobb lehetett. Az itt közölt számadatok természetesen nem felelhetnek meg a 15–17. századi adatoknak, a helynevek tanúsága szerint a 19. században fátlan területeken korábban erdőterület húzódott. Feltételezve azt, hogy a bányavárosok környékén az erdőterület visszahúzódása megközelítően azonos mértékű volt, a 19. századi számadatok is viszonyításra alkalmasak lehetnek. A táblázatban tehát a 19. századi erdőnagyságok találhatók a 16. századi birtokviszonyok szerinti megoszlásban.

II. A BÁNYAVÁROSOK ÖNÁLLÓ ERDŐGAZDÁLKODÁSA 1571-IG

A bányászat és az erdőgazdálkodás kapcsolata

A bányavárosok jobbágfalvak határával is megnövelt erdőbirtokának volt két alapvető ismérve. Ezek közül az egyik a szabad királyi városok erdeire is érvényes volt, az ugyanis, hogy a jobbágfalvak erdeivel a város mint testület közvetlenül rendelkezett, a falvak erdőterülete a városi erdőterületet növelte. A falvak szántóföldjének a jövedelméből a város csak közvetve, a jobbágyok pénz- és termékjáradékán keresztül részesedett, feltéve, hogy nem alakított ki belőlük saját allódiumot, amint ez Körmöcbánya esetében történt. Az erdő azonban kezdettől fogva a város tulajdona, jövedelmével, hozamával szabadon rendelkezett, kialakította a művelési módokat, maga őriztette, ami egyértelműen tulajdonjogot jelentett a kialakult szokásjog alapján. A falvak lakóinak mindössze használati joga volt az erdőre, a földesúr – jelen esetben a város – által megszabott mértékben és módon. Az erdei haszonvételek közül az általánosan elfogadott és senki által kétségbe nem vont jog volt a faizás, a tűzifára való jogosultság és az épületfa engedélyhez kötött használata.

A másik, csak a bányavárosokra jellemző sajátosság az volt, hogy míg a többi város erdejének alapvető rendeltetése a lakosság, a polgárság tűzifával, épületfával való ellátása, a középítkezések faanyagának a biztosítása, az erdei legeltetés ellátása (sőt a 18. században egyes városokban az erdő már jövedelemforrássá is vált, az erdei legeltetések bérbeadása a városi faipar piacra termelése révén), addig a bányavárosi erdőknek mindezen funkcióknak az ellátása mellett elsődrendű feladata a bányáknak és a hozzájuk tartozó olvaszóműveknek fával és faszénnel történő ellátása volt.

Mielőtt megvizsgálám, hogy a bányavárosok tanácsa hogyan szervezte meg azt, hogy a városi erdők az említett kettős igényt ki tudják elégíteni, először azt vizsgálom, hogy a városi erdőkön, a város határában lévő erdőkön kívül a bányavárosi polgárok által üzött bányászat milyen erdőtartálékokkal rendelkezett.

A három bányaváros által használt kétféle bányajog, a Kuttenberg bányavárostól átvett körmöcbányai és közvetlen iglaur eredeti selmecbányai bányajog, amelyet Besztercebánya is gyakorolt – kis eltérésekkel ugyan, de lényegében azonos módon – kimondta azt, hogy a bányavárosok bányászai a környezetükben fekvő nemesi birtokokon is nyithatnak bányákat, létesíthetnek kohókat és bármely bányászattal kapcsolatos ipari létesítményt vagy üzemet, ezért vagy tartoznak bérrel a föld birtokosának, vagy sem. Abban megegyezett mindkét bányajog, hogy a bányákhoz szükséges fát és faszenet ingyen köteles a bányászat rendelkezésére bocsátani az a birtokos, akinek a földjén a bányászati joggal rendelkező bányászok dolgoznak.¹ Körmöcbánya és Selmecbánya esetében nem kötötték területhez a bányajog érvényesülését, vagyis a polgároknak azt a jogát, hogy bárhol bányát nyithatnak, ha ennek értelmét látják. Besztercebánya városprivilegiuma viszont kimondja, hogy egész Zólyom megye területére szól a bányakutatási kiváltság.² A vizsgált bányavárosok azonban Besztercebánya kivételével az akkori lakosság által ismert érlelőhelyek közvetlen közelében épültek fel, és bányákat később sem nyitottak a várostól jelentősebb távolságra.

A nemesérbányászat királyi monopólium lévén a király érdekelt volt a bányászat és a bányavárosok fejlesztésében, a bányavárosoknak a többi szabad királyi városra jellemző kedvezmények (vásártartás, vámmentesség stb.)³ mellett még további kedvezményeket is nyújtott. Mivel a korai bányakiváltságokban amúgy sem volt megszabva, hogy mekkora az a terület, amelyről a bányász fát és szenet termelhet idegen földön egy bizonyos bánya műveléséhez, valamint azt is figyelembe véve, hogy a bánya közvetlen közelében esetleg nincs vagy már kimerült a bányafa- és faszénelőállításra alkalmas erdő, megengedte a bányavárosoknak, hogy a környező uradalmak és várbirtokok erdeiben is bányászati célokra bárhol, ahol szükségesnek vagy alkalmasnak találják, fát vágjanak. Ezt könnyen megtehetette, mivel mind a bányavárosok, mind a környékbeli uradalmak abban az időben még királyi kézen voltak. Az erről szóló oklevél nem maradt fenn közvetlenül a bányavárosok levéltárában, de valószínűleg létezett egy ilyen az Anjouk korából kelezve, mint ez a sokkal későbbi tanúvallomásokból kiderül.

¹ Kuttenberg bányajogát kiadta SCHMIDT, F. A. 1831. 35. (ugyanott kiadva az iglaur bányajog is); Selmecbánya – AUO III. 206.; SCHMIDT, F. A. 1934. 397.

² Besztercebánya város kiváltságlevele – BL F: 1 N: 1.

³ A középkori városprivilegiumok vizsgálatát l. FÜGEDI E. 1961.

Besztercebánya és Selmecebánya városi oklevelei az 1500-as évek harci eseményeiben elégték, és II. Ulászló király tanúvallatást rendelt el a kiváltságsebecvelek tartalmáról. A megkérdézetek szinte kivétel nélkül azt vallották, hogy amíg a bányaakat környező váruradalmak (Saskő, Lipcse, Végles stb.) királyi birtokban voltak, addig az ideig a városok szabadon használhatták a király és a királyné erdeit bányászati célokra. Egyesek még arra is emlékeztek, hogy az ellenségeskedések a bányavárosok és a várurak között az erdőhasználattal kapcsolatosan Albert király halála után kezdődtek, mások a Nagylucsei Dóczy családot tették felelőssé a viszályokért.⁴

Körmöcbánya külön erdőrészt is kapott bányászati célra I. Lajostól. Zsimgond király ugyanis 1390-ben utasította saskői várnagyát, Ilsvai Leustákot, hogy a várost ne akadályozza a nekik adott erdő használatában, legfőképpen a szénégetést ne gátolja, az erdőt pedig megjáratta Zudar Péterrel.⁵ 1439-ben Borbála királyné tiltotta el a bajmóci várnagyot attól, hogy Körmöcbánya erdőhasználatát és bányászait háborgassa, ebben az esetben a bajmóci vár Körmöcbányával határos erdeiről lehetett szó.⁶

A 15. század végén valóban minden megváltozott, mivel a bányavárosok körül fekvő váruradalmak idegen kézre kerültek,⁷ és a központi hatalom távolról sem volt olyan erős, hogy a városok régi kiváltságait az új birtokosokkal elismertethette volna. II. Ulászló szinte évenként adta ki újabb és újabb szabadalomleveleit a bányavárosok erdőhasználati jogáról, amelyek már nemcsak a volt királyi és királynéi, jelenleg idegen tulajdonban lévő erdőkre vonatkoztak, hanem minden nemes kezén lévő erdőkre.⁸ A hatalmaskodások és pereskedések a bányászok, bányavárosi polgárok és a szomszédos várurak, különösen a Nagylucseiek között mindennaposak voltak.⁹

A Dóczy testvérek egymás közötti levélváltásaiból kiderül, hogy nem is állott szándékukban a kiváltságsebecveleknek megfelelően ingyen biztosítani erdeikből a bányászathoz szükséges famennyiséget, és a városi bányatulaj-

⁴ Az oklevelek elégerséről BÉL M. 1735. IV. 418. Tanúvallatás a bányavárosi jogokról – SL 690 d. 72 f. 119.

⁵ KL T: I F: 1 F: 1 N: 7; ZSO I. 1480.

⁶ KL T: I F: 11 F: 1 N: 3.

⁷ Mátyás 1479-ben adta Revistyét, Beatrix 1490-ben Saskőt Nagylucsei Dóczy Orbánnak – WENZEL G. 1876. 70.

⁸ SL 687 d. 2 f. 52; 687 d. 3 f. 157; 687 d. 72 f. 115; 688 d. 645; KL T: I F: 18 F: 1 N: 18.

⁹ WENZEL G. 1876. 551.

donosok favágó és szénégető munkásaival mint hatalmaskodókkal jártak el.¹⁰ Területükön nemcsak az erdőhasználatot tiltották meg a bányászoknak, hanem új bányák megnyitását sem engedélyezték.¹¹ Ugyanakkor nyíltan nem szálltak szembe a királyi parancsokkal, hanem arra hivatkoztak, hogy a bányavárosok polgárai erdeikből a fát saját építkezéseikre és egyéb céljaikra is használják, sőt eladják, amint az II. Ulászló 1496-os ítéletleveléből kiderült. Az ítéletlevelél úgy rendelkezett, hogy az erdőkből fát a bányavárosi polgároknak ingyen valóban csak bányászati célokra kell adni, azonban a megegyezést keresve arra is kéri a király a Nagylucseikeket, hogy a polgároknak magáncélra illő áron adják el a fát.¹²

A bányapolgárok által kitermelt fa felhasználási helyét valóban nem lehetett ellenőrizni, sőt a fahiányban szenvedő Selmezbánya esetében előfordulhattak visszaélések is. A panaszos levelekből és feljelentésekből nehéz kihámozni a valóságot, a perekben szereplő, a Nagylucsei-familiárisok által elfogott, hatalmaskodóként kezelt és zálogfizetésre kötelezett polgárok, akik magánosan néhány lóval és kevés szolgaszeméllyel fát vágni és azt elszállítani mentek az uradalmak területén lévő erdőbe, mind azt állították magukról, hogy bányászati érdekekben jártak.¹³

A Nagylucsei Dóczyaknak és a többi, Selmezbányával vagy más bányavárossal szomszédos erdőbirtokosoknak, akik erdeikből kitiltották a bányavárosok favágóit és szénégető munkásait, erre jóval nyomósabb okuk volt, mint az attól való félelem, hogy a polgárok jogtalan célra, nem bányászatra használják az erdőket. A környező uradalmak maguk kezdtek szénégetéssel foglalkozni és a kész terméket vitték Selmezbányára eladni. A földesurak az erdeikben égetett szén után ugyanis egyrészt erdőbért követeltek a szénégetéssel foglalkozó jobbágyoktól, másrészt birtokaik, uradalmaik határán felállított vámhelyeiken vámot is szedtek a szénszállítmányok után, amely vám a 16. század közepén az áru árának 4%-át tette ki.¹⁴ Ettől a jövedelemtől elestek volna, ha beengedik erdeikbe a selmec-

¹⁰ Uo. 56. A Dóczyak az erdőhasználatért bért követelnek – SL 687 d. 8 f. 109.

¹¹ WENZEL G. 1876. 71. Federich Pál körmöci polgár a Saskó várához tartozó erdőterületen bányát akart nyitni 1492-ben „in montibus”, a Dóczyak a bányanyitást nem engedélyezték.

¹² SL 687 d. 15 f. 56.

¹³ Uo. 688 d. 1 f. 339.

¹⁴ Szekerenként általában 2 dénár vámot szedtek a faszén után, mind a szitnyai uradalomban, mind Likavánál. MAKSAI F. 1959. 281. Az átlagos szekér faszén ára a 16. század első felében 50 dénár volt – SL 688 d. 922.

bányaiak favágóit és napszámosait. A jobbágyok szénégető tevékenységének nagyfokú megadóztatása a szénárak hirtelen növekedését vonta maga után. A szénárak a város környékén 1564-ben megkétszereződtek, majd az árak tovább emelkedtek, de ehhez az áremelkedéshez a későbbiekben a török portyák is valószínűleg hozzájárultak, amelyek miatt kockázatosá vált az erdei munka.¹⁵

Selmecbánya sajátos helyzetben volt a bányavárosok között. Magának a városnak a határán belül – lévén ez a határ nem túlságosan nagy – fogyott el először a városi erdőkből a szeníthető famennyiség. Ehhez járult még, hogy a polgároknak kezdettől fogva voltak bányái a várost körülvevő jobbágyfalvakban, azokban, amelyek korábban a 14. században a város birtokát alkották, pl. Gerod, Zsakil területén, sőt Szénásfalunak is a Dóczytulajdonban lévő részén. Miután a falvak a saskői várhoz kerültek, a bányas és kohótulajdonosok kénytelenek voltak megvenni a nagybirtokosok jobbágyságai által égetett szenet. Az uradalmi erdőkben végzett szénégető munka viszonylagos szervezetlensége folytán ugyanakkor az erdők rablógazdálkodásával is együtt járt. A Nagylucsei Dóczyak felégették Szénásfalu hozzájuk tartozó erdejét, ahol a 16. század közepére már csak bozót maradt. Dobó tulajdonában lévő Léva várának a jobbágyságai is szenítették a környező erdőket, sőt a Dóczyakkal össze is különböztek a jövedelmező iparágban, ugyanis egymás szénégetőit kölcsönösen üzték ki az erdőkből.¹⁶

A zólyomi vár ura Balassa jobbágyságaival a dobronyai uradalom erdeiben szenített. Ezek alapján érthető, hogy a nagybirtokosok semmibe vették az egymás után kiadott királyi parancsokat a bányavárosok szenítési szabadságairól, és nem engedték meg a selmecebányai polgárok ingyenes erdőhasználatát. A bányavárosok bányajogának az a pontja tehát, hogy a bányavállalkozók szabadon művelhetnek bányákat és vághatnak fát a nemesek és bárki erdejében, gyakorlatilag értelmét veszítette. A 15. század végén, a 16. század elején meggyengült központi hatalom még a meglévő bányák faellátását sem tudta számukra biztosítani. Ezt hamarosan belátták a bányavárosok, és pl. Selmecbánya erdőbérletek útján igyekezett a bányák, legfőként a város határain kívül fekvő birtokokon művelt bányák fa- és faszénellátását biztosítani. A városi tanács évi 80 aranyért bérelt erdőt a Nagylucseiektől Hodrusbánya faellátására,¹⁷ és 1550-ben vásárolt is

¹⁵ TAGÁNYI K. 1896. I. 133.

¹⁶ Uo.

¹⁷ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 284. A város már 1512-ben tárgyalta a Dóczyakkal a saskői erdők bérletéről, illetve használatáról – SL C 313 195.

60 forintért egy erdőrészt a saskői várnagytól.¹⁸ A vagyonos selmeci bányapolgárok is tudtak saját erdőt venni vagy bérelni, pl. Rösel Lőrinc évi 28 forintért bérelte a Dóczyak szénásfalui erdejét;¹⁹ a lévai uradalomtól bérelt erdőt Sali Jeromos bányaüzeme, Balassa erdejét bérelte Nikusch Lénárd. A városi polgárok erdőbérleti szerződéseit általában a 16. század elején kötötték, de a 16. század közepétől a szomszédos váruradalmak birtokosai jelentősen felemelték a bérleti összegeket. Ez történt a selmeci tanács hodrusi bérleténél 1578-ban, vagy pedig Pekry Lajos, Likava ura esetében, aki a korábban kialakult 100 forintos erdőbérleti összeget 1548-ban felemelte 300 forintra. Előfordult, hogy be is szüntették a bérleteket, és mint említettem, a konjunktúrát kihasználva az uradalmak maguk foglalkoztak szénégetéssel és adták el a kész szenet a városoknak. Selmezbánya 1564-ben panaszolta, hogy erdőrészt akart venni Bélabánya szomszédságában, de Balassa megvásárolta előle a keresett erdőt, szénégetés céljából.²⁰ Az erdőbérletekkel egyébként másutt is, pl. Körmöcbányán is bajok voltak. Az esztergomi érsekség szentkereszti uradalma már a 15. században fel akarta mondani a szlaszkai tölgyerdő bérletét, amelyet tőle Körmöcbánya bérelt. A király többször felszólította az érseket, hogy szentkereszti officialisa ne akadályozza a város erdőhasználatát.²¹ A szentkereszti uradalom maga akarta az erdőket értékesíteni, illetve belőlük jövedelmet szerezni, hiszen az erdők értéke a bányavárosok közelében a 15., de különösen a 16. században jelentősen megnőtt.

A következőkben a bányavárosok határain belül fekvő erdők használatáról és kezeléséről lesz szó, amelyeknek mint említettem kettős feladatot kellett ellátniuk. A meghatározó szempont a bányáknak fával és faszénnel történő ellátása volt, de ugyanakkor a bányavárosok lakosságának tűzi- és épületfa igényét is ki kellett elégíteni és a városi erdőkől kellett fedezni a városi közösség építkezéseire, létesítményeire felhasznált famennyiséget.

A bányavárosok korai társadalmának vezető rétege a bányavállalkozó polgárság volt, akiket csak Magyarországon és itt ezen a területen neveztek Waldbürgereknek. Nevüket többféleképpen magyarázzák. Van olyan nézet, amely szerint csak ők részesedtek a város erdeiből, mások nevüket az erdő-

¹⁸ SOBÓ J. 1910. 68–70.

¹⁹ SL C 313 3.

²⁰ L. II. fejezet 15. jegyzet.

²¹ KL T: I F: 1 F: 1 N: 27/a.

ben végzett bányásztevékenységgel hozzák kapcsolatba.²² Mindenesetre a 14. század második felében lejegyzett, de IV. Bélának tulajdonított selmeci bányajog nem használja ezt a fogalmat. Körmöcbányán sem fordul elő nevük 1480 előtt, még a latin *silvani* formában sem.²³ Lehetséges, hogy a név Besztercebányán alakult ki, ahol a bányák a várostól távol fekvő erdőkben voltak, és a bányaművelés területileg elhatárolódott a városi polgárok egyéb gazdasági tevékenységétől, és így különböztették meg azokat a polgárokat a polgárság egyéb ipari tevékenységet folytató tagjaitól, akik „in silvis, in nemoribus” bírtak tulajdont, bányát a város határában. A bányaműveléssel komoly gazdasági előnyök jártak mindhárom városban, mint pl. kocsmálási jog, amely nemcsak a városon belül, hanem a bányatelepekre is érvényes volt, valamint a húskimérés joga, amelyek komoly jövedelmet jelentettek.

Faizási joga természetesen kívülük is volt minden polgárnak a város erdeiben.²⁴ Ez más városok analógiájára kezdetben szabályozatlan lehetett és csak a szükségletek szabtak neki mértéket, egészen a 14. század második feléig, amikor a városi tanács irányító szerepe már meghatározta a polgárság gazdasági tevékenységét. Bár a városi oklevelek továbbra is a polgárok összességéről írnak, de a város politikai és gazdasági érdekein már a tanács érdekeit értették. A városok ebben az időszakban építették ki maguk körül a jobbágyfalvakból álló piackörzetet, a falvak adójukat a tanács pénztárába fizették.²⁵ A tanács gazdálkodott a közpénzekkel is, amelyek eleinte a polgárok és a falvak adójából tevődtek össze, a bevételekről és kiadásokról

²² PAULINYI O. 1977. 253.; Gindl Józsefnek, a selmecbányai bányászati levéltár igazgatójának szóbeli közlése – vö. KACHELMAN, J. 1955. II. 125–126.

²³ A 15. századi oklevelekben mindhárom városban elnevezésük latinul *inhabitor*, *concivis*, németül *Burger*, *Mitburger*. A tanács tagjai, az esküdtek saját okleveleikben is így nevezik magukat – DL 61270 1478; DL 63359 1492; DL 63158 1452; DL 63160 1452; DL 63184 1456; KL T: I F: 21 F: 1 N: 14 1444; T: 2 F: 48 F: 1 N: 147/d. 17. század; OL E 156. F: 99 N: 44. 1692.

²⁴ A magyarországi városok középkori erdőhasználata még nincs feldolgozva, a német városok analógiájára és a töredékes hazai irodalom alapján azonban ennyi teljes bizonyossággal megállapítható. (BRANDL, H. 1973. 144.) Nem találtam utalást arra, hogy az érdekelt bányavárosokban csak a Ringpolgárság vagy a bányatulajdonosok joga lett volna az erdőhasználat. Ráadásul a bányaszabadságot valamennyi bányavárosi polgár igénybe vehette, ezt az egyes városok bányajoga is elismeri, és ez a lehetőség nem sokat ért volna erdőhasználati jog nélkül.

²⁵ Körmöcbányán 1393 óta a közvagyon, pl. az ispotály vagyonát a bíró és a tanácsosok kezelték – KL T: I F: 23 F: 1 N: 2.

számadásokat vezetett. A tanács a későbbiekben a gazdasági élet irányítására szabályokat, statútumokat alkot, amelyekben többek között megszervezi a városi szántók, közlegelők és erdők használatát is.²⁶ Egyes városokban, pl. Besztercebányán a városi határ szántóföldjeinek a zöme is a tanács kezében volt.²⁷ A 15. században már vannak tanácsi kezelésű serfőzők (Körmöcbánya) és bányák. A gazdasági élet megszervezésére hozott határozatok végrehajtására a tanács a városi jövedelmekből fizetett tanácsi alkalmazottakat és városi szolgákat tart, valamint mesterembereket foglalkoztat a közlétesítmények, utak, hidak, templom, városfalak építésére és karbantartására.

Az írott források által is ellenőrizhető időszakban, pl. Körmöcbányán a 14. század második felében a bányaművelésnek és -tulajdonnak nem volt függvénye sem a Ringen történő megtelepülés, sem a belső tanácsi tagság. A gazdag bányaművelő polgárok (Kadold comes, Peter urbararius, Goazz) a bányamalmokra hajtó vizek, Sohlergrund, Colner-völgy környékén telepedtek meg, házaikat (domus, korábban curia) is ott építették fel.²⁸ A 15. század második felében az ércűző malmokat is birtokló gazdag bányatulajdonosoknak mintegy a fele lakott csak a Ringen, és a tanácstagok nagy része sem foglalkozott bányaműveléssel.²⁹ Besztercebányán a bányák zöme már korán egy kézben összpontosult, és nőtt azoknak a városi polgároknak az aránya, akik nem a bányászatból éltek.

²⁶ A szántókat és réteket a beltelek arányában osztották és feltehetően földközösségben éltek, pl. Besztercebányán adott Ulmann háza és a határban bárhol hozzá tartozó földek. Selmezbányán, illetve Hodrusbányán az utcaszomszédok földjei a határban is egymás mellett helyezkednek el – BACKER, A. 1929. 124.; FEJÉR-PATAKY L. 1885. 85.

²⁷ Besztercebányán pl. a 16. század elején a városi szántókat és réteket a belső tanács tagjai bérelték. Ugyanitt a 15. század közepén, 1459-ben a város falvaiban nem magánszemélyek, polgárok, hanem a város jobbágysai adnak szolgáltatást. (Számadaskönyvek) F: 9 N: 2.

²⁸ Kadold malmát 1379-ben említik, de már korábban fennállt a rajta levő curiával együtt, a szónak ekkor ház értelme is volt. Bányamalmok mellett levő bányapolgári házakat, domusokat említenek 1394-ben is. A házak tartozéka rendszerint legelő és kaszáló, amelyet feltehetően a bányalovak takarmányozásához hasznosítottak. Pl. Péter urbararius malma és rétje a Colner völgyben – KL T: I F: 37 F: 1 N: 1; T: I F: 37 F: 1 N: 3, 10/a., 11.

²⁹ A Körmöcbányán a 15. század második felében cirkuluslakó a patikus, az orvos, több aranyműves, akik nem feltétlenül foglalkoztak bányaműveléssel. (Városi adójegyzékek 1442 és 1490 között – T: I F: 1 F: 32 N: 26.)

Selmecbányán a bányaszabadalommal rendelkező polgárok kezdtek felhagyni a bányák kimerülése miatt egyre kevésbé jövedelmező bányászattal és a jövedelmezőbb szőlőtermelésre és borkereskedelemre tértek át. I. Mátyás király 1481-ben figyelmeztette is a polgárokat, hogy a régi kiváltság szerint a borkimérés joga csak azokat illeti meg, akik bányát művelnek.³⁰ A városi polgárság nagy része már nem kötődött közvetlenül gazdaságilag a bányászathoz, iparból és kereskedelemből élt, a városi tanácsnak tehát meg kellett szerveznie a bányászattal nem foglalkozó polgárság faellátását is.

A bányavárosok erdőgazdálkodása természetszerűen elsősorban a bányászatnak volt alárendelve, és ez maradt a fő szempont azután is, hogy a városi erdők használatának az irányítását a városi tanács vette kézbe. Úgy találtam azonban, hogy az egyes városokon belül eltérés van mind a bányászat faellátásának megszervezése terén, mind a városi polgárok faigazgatási lehetőségei között. Ezek az eltérések adódhatnak a bányavárosok által használt bányajogok eltérő voltából, de legalább ilyen jelentősége van a helyi fejlődést befolyásoló tényezőknek, hiszen Selmecbánya és Besztercebánya azonos bányajogból kiindulva a Habsburg kamarai igazgatás alá kerülés idejében egymástól egészen eltérő helyzetben voltak. A helyi tényezőkről, amelyek a bányavárosok erdőgazdálkodási lehetőségeit befolyásolták, már a városok jobbfalvakból álló birtokkörzetének és erdőbirtokának kialakulásával kapcsolatban említést tettem.

A bányavárosok korai időkben lejegyzett bányajogai elsősorban a bányaművelés és bányabirtoklás jogi kérdéseivel foglalkoznak, a termelés gyakorlati megszervezésével már jóval kevesebbet; és még ebben a kevésben is elenyésző szerepet kap annak a taglalása, hogy a bányalétesítményeket hogyan látták el a termeléshez szükséges nyersanyaggal, fával és faszénnel. A bányajogok erdőgazdálkodásra vonatkozó szüksékvé utalásai a későbbi, írásban is rögzített kiegészítések alkalmával sem bővültek, ugyanakkor mindhárom városban kialakult a bányászat faanyaggal való ellátásának helyi gyakorlata. Ezt a gyakorlatot az 1571-i bányarendtartás melléklete őrizte meg, és az egyes bányavárosok bányarendtartásának magyarázatául fűzött kiegészítések azon pontjai rögzítették, amelyek a bányászatra szánt városi erdők kezelésével foglalkoztak. Az 1571-ben kiadott bányarendtartás erdőgazdálkodásra vonatkozó pontjai ugyanis ellentétben az 1565-i erdőrendtartással, amelynek intézkedései csak a besztercebányai rézmű

³⁰ SZKBL Zivuska-gyűjtemény 16.

számára rezervált és kamarai irányítás alatt tartott bizonyos erdőrészekre vonatkoztak³¹ minden bányavárost érintettek. Maga a bányarendtartás is minden bányára vonatkozott, akár városi polgárok, akár a kamara tulajdonában voltak ezek, sőt irányadó volt a még ezután nyitandó bányák ügyeiben is. A rendtartás mellékletében, mint ezt célkitűzéseiben elmondja, figyelembe veszi az egyes városok által használt régi bányajogokat, és csak olyan esetekben alkalmazandók intézkedései, amelyekre a régi bányajogban nem találni megoldást. Ugyanez vonatkozott a bányavárosok által alkalmazott erdőgazdálkodási gyakorlatra és szabályokra – amennyiben voltak ilyenek –, a kamara elméletben figyelembe vette és érvényben hagyta ezeket. A gyakorlatban azonban minden esetben az új rendtartás szerint jártak el. Mivel az egyes városok itt részletesen leírt régi szokásként jellemzett erdőgazdálkodási gyakorlata másutt nincs rögzítve (legalábbis még nem találták meg őket a városok levéltáraiban), feltételezhető, hogy ezek a pontok az élő gyakorlatot, a használt szokásjogot írták le, és elég pontos források a bányavárosok 16. század előtti erdőgazdálkodására vonatkozóan.³²

Tartalmukat ki lehet egészíteni a városok egyéb forrásaival (oklevelek, számadások, jegyzőkönyvek), ez utóbbiak azonban már nemcsak a bányászattal kapcsolatos erdőgazdálkodás számára források, hanem a polgárok faellátására és a városi tanács erdőkezelésére vonatkozóan is felvilágosítást nyújtanak.

A városi írásbeliség nagy előnye az egyházi és világi birtokos osztály számára folytatott írásbeliséggel szemben az, hogy míg az előbbiek birtokigazgatása csak a 16. század második felétől kezdve kívánta meg tömegesen az írásbeliséget, a városokban már viszonylag korán, a 14. század végén megjelentek a különböző elszámolások, számadások, először csak a városkönyv bejegyzései között, majd később elkülönülve is. Ezek a források ugyan szintén nem a gazdálkodás mikéntjének a rögzítésére íródtak, de az elszámolások tételei mellé írt indokolások, magyarázatok, valamint maga az a tény, hogy miről volt szükséges elszámolást vezetni, sok támpontot adnak a gazdasági élet szervezettségére vonatkozóan is. A vizsgált három bányavárosban a 15. század második felétől kezdve állandósultak, illetve maradtak fenn rendszeresebben ezek a számadáskönyvek. A számadás-

³¹ L. 3. fejezet 1. jegyzet.

³² A bányavárosok helyileg kialakult régi erdőhasználati szokásait az 1571-i bányarendtartás gyűjtötte össze „Erläuterung” néven – SCHMIDT, F. A. 1834 II. 380.

könyvek által első ízben említett gazdasági jelenségek, szervezeti formák korának megítélésénél (pl. valamilyen tisztségviselő megjelenése a forrásokban) figyelembe kell venni azt, hogy ezek a formák mindig korábban alakultak ki, mielőtt szükség lett volna írásbeli rögzítésükre. Ráadásul az elszámolások módszere is sokat változott az idők folyamán, még azonos tételeken belül is. Pl. Körmöcbányán a városi serfőzőről már a 15. század végén maradtak fenn éves számadások, de ezek kiadási rovatai szükséztlenül csak a serfőzéshez felhasznált nyersanyag megszerzését és ezek árát tartalmazzák, míg a 16. század közepén ugyanennek a serfőzőnek a számadásai-
ból az is kiderül, hogy a felhasznált gabonát honnan, kik, és milyen feltételekkel szállították, a főzéshez használt tűzifát honnan vágta ki, a kivágandó erdőrészt hogyan jelölték ki, a fakitermelés, a fuvarozás és a tűzifa feldolgozása milyen feltételek között ment végbe. Így csak feltételezni lehet azt, hogy a serfőző faellátása mindkét időszakban azonos módon történt.

A vizsgált bányavárosokban nem vezették egyformán a számadáskönyveket. A legrészletesebb és legalaposabb feljegyzéseket Körmöcbánya forrásanyagában találtam, ezért is vállalkoztam arra, hogy Körmöcbánya példája nyomán ismertessem a bányavárosi erdőgazdálkodás legáltalánosabb vonásait. Besztercebányán a városi alkalmazottak bérét – amelyet egyébként itt is hetenként fizettek ki – pl. nem részletezték a 16. század közepe előtti időkben, így a számadáskönyvekből nem derül ki, hogy kik voltak a városi tanács által alkalmazott és fizetett városi tisztviselők.

Körmöcbánya erdőgazdálkodása

Körmöcbánya legkorábbi, 1492-ben írásban is lejegyzett bányajoga nem tartalmaz semmiféle utalást arra vonatkozóan, hogy az egyes bánya- és olvasztóműveket miként kell fával és szénnel ellátni.³³ A bányajog 16. század eleji, 1512-es és 1537-es kiegészítései sem adnak részletesebb felvilágosítást,³⁴ ugyanakkor a bányarendtartás mellékletében ismertetett erdőkezelés, amelyet a forrás régi szokásként határoz meg, már egy fejlett, a város vezetősége által részletesen szabályozott és ellenőrzött erdőgazdál-

³³ KL Stadtbuch 1492. Közli: MATUNÁK, M. 1928. 468.

³⁴ Az 1537-es kamarai instrukció már megad bizonyos szabványokat a fakitermelésben pl. az őlfa azonos méretű legyen stb. – MATUNÁK, M. 1928. 481.

kodást mutat be.³⁵ A bányaműveléshez kapcsolódó erdőgazdálkodást az jellemzi, hogy a fa- és szénellátás nem egyénileg történik, hanem ezt a városi erdőkből a városi hivatali apparátus szervezi meg. Ez az a pont, ahol Kőrmöcbánya erdőgazdálkodása eltér a másik két bányaváros gyakorlattól, és ez a központilag megszervezett faellátás egyben kizárja azt is, hogy a városi erdők bizonyos kiváltságos személyek között felosztva, egyéni tulajdonban lettek volna. Ugyanakkor feltételezhető, hogy Kőrmöcbánya 1573-ban leírt erdőhasználati szokása korai, a város alapítása körüli időkre nyúlik vissza, mert a kuttenbergi bányajogban, amelyet a Csehországból Kőrmöcbányára települt bányavállalkozók valószínűleg magukkal hoztak, hasonló megoldások találhatók. Kuttenberg bányajoga, amelyet 1280-ban jegyeztek le, részletesen ismerteti a gazdasági élet megszervezését. A bányavállalkozókból álló városi vezető réteg alsó, a szervezési és irányítási munka gyakorlati részét végző rétege (Personae mediocres), scansorok, mensorok, custosok, akik városi alkalmazottnak látszanak, kijelölik a bányák határait, felügyelnek a bányamunkák rendjére, és közülük az egyik csoport, a custosok (felügyelők) szervezik meg a bányászat fa- és szénellátását. (Provideant etiam, ne carbones inutiliter consumuntur, considerando diligenter quod currus carbonum septimanis singulis in fabrica deponuntur.) A bányamester tisztségének megfelelő „iudices vel magistri montani”, akik a bányanyitásokkal kapcsolatos jogi ügyeket intézik, kötelesek hetenként a custost ellenőrizni, hogy a szükséges élelmiszer, fa és szerszám biztosítva van-e a bányaművelés zavartalansága érdekében.³⁶

A kőrmöcbányai városi számadások adataiból szintén fejlett, szervezett erdőgazdálkodási kép bontakozik ki. A város gazdasági életének minden szála a bíró kezében fut össze, de a tulajdonképpeni ügyeket nem ő intézi. Bányavárosról lévén szó, a bányászattal kapcsolatos erdészeti ügyeket a bányamester irányítja. I. Mátyás 1460-ban erősíti meg Kőrmöcbányának azt a jogát, hogy bányamesterét saját maga választhassa, és a kőrmöci bányamester 1571-ig csak a városi hatóságnak, a tanácsnak esküdött fel.³⁷

A Bergmeister mint patricius rendszerint tagja volt a tanácsnak, és a korai időkben nem heti fizetést kapott, mint a városi alkalmazottak, hanem trinkgeldnek nevezett tiszteletdíjat. A 16. század közepén a városi

³⁵ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 380.

³⁶ SCHMIDT, F. A. 1831. 30.

³⁷ PÉCH, A. 1884–87. I. 59.; KRIŽKO P. 1880. 39.

altárna munkálatainak vezetése során már rendszeresen fizették.³⁸ A bányarendtartás mellékletében csak a bányászattal kapcsolatos erdőhasználatot ismertette.

A bányamester „nach altem Brauch” évente felmérte a bányapolgárok fa- és szén szükségletét, felmérte és bejárta a rendelkezésre álló erdőket, és az igényeket a készlettel összhangba hozva a bíróval együtt engedélyt adott a favágásra. A fát a bányaművelők között „lehenweise”, tehát a művelt bányák nagyságával arányosan osztották fel, illetve ennek megfelelően engedélyezték a kitermelhető famennyiséget.³⁹ A bányarészjog (lehen) nagysága Körmöcbányán 7 öl volt, amely területet a bánya körül körben jelölték ki.⁴⁰ A fát a bányapolgár nem a tetszése szerinti erdőrészben vágathatta, hanem ott, ahol azt számára az erdőőr kijelölte. Körmöcbányán tehát a fát éves vágások szerint termelték ki a városi erdőkből, a vágásokat a tanács jelölte ki. A szénégetést is ellenőrzés alatt tartották, a bányamester és a bíró időről időre kijelölte a szénítőhelyeket, és a bíró vagy a tanács tudta nélkül nem volt szabad újakat létesíteni.⁴¹

A fakitermelés vagy egyénileg történt, a bányaművelők felfogadták a favágókat és fuvarosokat, vagy pedig a városi tanács által kezelt falerakatokból elégíthették ki az igényeiket. A bányamester által előírt mennyiségig a szükséges fát ingyen szolgáltatották a bányák számára.⁴²

A falerakatokba városi favágók (Holzknechtek) vágta és szállították a fát, a tanács ellenőrizte, hogy a különféle bánya- és szerfák megfelelő méretűek legyenek. A feldolgozott faáruféleségek árát is a tanács írta elő. 1 öl fa kitermelésének, felvágásának, felrakásának a bére 12 dénár volt.⁴³ A bányapolgárok maguk is foglalkozhattak szénégetéssel, de ez nem lehetett gyakori eset, a szénét vállalkozók égették, akik saját favágóikkal és munkásaikkal dolgoztattak, és csak a kész terméket adták el. A bányamester kötelessége volt ellenőrizni azt, hogy a szénégetők azonos és pontos mértéket használjanak, és a hamis mértéket használók súlyos büntetést fizettek: 6 aranyat, amely büntetést az erdőőr fizetésére fordították. Körmöcbánya tehát már az 1571-i bányarendtartás bevezetése előtt igyekezett

³⁸ KL Számadások. T: I F: 48 F: 2 N: 43.

³⁹ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 380. és köv.

⁴⁰ MATUNÁK, M. 1928. 481.

⁴¹ L. II. fejezet 39. jegyzet.

⁴² Uo.

⁴³ KL Számadások 1564–1574.

egységesíteni a mértékeket, az előírt mértéket a tanácsházán helyezték el. A faszén mértékegysége ugyanis ebben az időben bányavárosonként, sőt még szénégető falvanként is változott. Körmöcbányán a városi tanács által megszabott áron, drágábban adták a polgárság szükségleteire a városba behozott faszenet, mint azt, amelyet a szénégetőhelyekhez, erdőkhöz közelebb fekvő kohókhoz vittek. Az olvasztókhoz szállított szén kosara 12 dénár, a városba szállított szén kosara pedig 15 dénár volt.⁴⁴

A 16. század közepén a tanács is folytatott szénégetést, amelyet a városi szénmester vezetett. A számadások vezetése alapján úgy látszik, hogy megrendelésre dolgoztak. A városi szénégetőben nem kosarakban, hanem nagyban, szekerenként mérték a szenet. A szekér volt az általánosan elterjedt magyar szénmérték, amelyet nemcsak a bányavárosokban használtak. (Selmechányán kb. 4 kosár tett ki egy szekeret.) A szénmesternek szekerenként 55, illetve 80 dénárt fizettek (attól függően, hogy a városba hozta-e be a szenet), és ugyanazt a mennyiséget a megrendelőnek vagy vásárlónak 10 dénárral drágábban adták tovább. A különbözetet közmunkák végzésére fordították.⁴⁵ A városi szénégető üzem nem termelt nagy mennyiségű szénét, évi 8–900 szekér szenet égettek benne. 1574-ben néhány kohótulajdonos patríciuson, belső tanácstagon kívül kovácsok és olvasztók voltak a faszén fogyasztói.

Körmöcbánya a városi tanács által központilag szervezett és ellenőrzött favágási és szénégető tevékenységgel el tudta kerülni azt, hogy a bányászat és a bányaművelők ki legyenek szolgáltatva a fa és szénmester vállalkozók szállításainak, akik nem mindig tudtak folyamatos ellátást biztosítani, mint ezt Selmechánya példája is mutatta. Ennek oka a munkaszervezeti nehézségeken kívül gyakran az volt, hogy a bányavárosok körül fekvő jobbágyfalvak lakóiból kikerülő favágó és szénégető munkások a mezőgazdasági munkák fő idejében abbahagyták a fakitermelést és szénégetést. A gyakori török portyák is fokozták a munkaerőhiányt, a néhány városi katona nem tudta megvédeni az erdőben magányosan dolgozó munkásokat. Az első körmöcbányai kamarai bányamű, a Goldkunsthundlung is átvette a városi gyakorlatot. 1574-ben a kamara kijelöltetett a várossal egy erdőrészt, ahol saját kamarai munkásokkal dolgoztattak, így biztosítva az ellátás folyamatosságát.

⁴⁴ L. 39. jegyzet.

⁴⁵ A szénmester Köhler a fát nem maga termelte, illetve termeltette, hanem munkabér áron átvette a tanács által fizetett Holzknechtektől.

A bányaműveléssel nem foglalkozó városi polgárok faizási gyakorlatáról már jóval kevesebb adat maradt fenn, mint pl. Selmezbányán.⁴⁶ A 17. századi körmöcbányai gyakorlat és más városok szokásainak alapján azonban rekonstruálni lehet a 16. századi helyzetet. A magyarországi városokban faizási joga a házzal és polgárjoggal bíró városi polgároknak volt a városi erdőkből, és valószínűleg a fakészletek nagyságától függően fizettek vagy nem fizettek az erdőhasználatért.⁴⁷ A városnak az alsó-ausztriai kamarához 1681-ben írt panasza szerint Körmöcbányán a polgároknak régi joga volt az, hogy az erdőkből ingyen részesedtek, tehát elképzelhető, hogy nem fizettek a fahasználatért. (Az egy háztartás számára limitált famennyiség azonban más városok példájára itt is létezhetett. A fakitermelést a polgárok a bírótól kapott cédulán, [engedélyen] megszabott mennyiségben, az erdőőr által kijelölt helyen maguk végezték, vagy pedig a városi fatelepen szerezték be a faszükségletüket.) Az iparosok faizási jogáról vagy a szegények rőzszeszedéséről Körmöcbányán nem találtam adatokat kutatásaim során.⁴⁸ A bányászathoz nem kapcsolódó erdőgazdálkodás irányítása a bíró és a tanács jogkörét alkotta, a gyakorlati végrehajtás pedig az erdőőr feladata volt.

Az erdőőr évente bejárta a fakitermelésre alkalmas területet, a szenítőhelyeket ellenőrizte, felügyelt a tanács által tilalom alá vett területek tilalmi rendjének megtartására, az esetleges bűnösöket, az erdőben engedély nélküli favágókat megzálogolta, megbüntette, ellenőrizte a favágási engedélyekben foglaltak megtartását. Általában az erdőt járta és jelentett a tanácsnak minden rendelleneséget, amit az erdőben tapasztalt. Az erdőőr

⁴⁶ Ahol a polgárok pénzért faizhattak – I. II. fejezet 98. jegyzet.

⁴⁷ Pl. Pécsen és Debrecenben (1607) az igásállatok száma arányában fizettek a faizásra jogosult polgárok cédulapénzt, feltételezve, hogy a hazahordott fa mennyisége az igásállatok számától függ – Corp. stat. V/2–125.; PENYIGEI D. 1759-ben Sopronban a polgárok pénzért, de a város jobbágysai ingyen faizhattak a városi erdőkből – OL E 156. F: 191 N: 7. A statútumok tanúsága szerint az egyes városokban különböző időben alakult ki a polgárság magáncélú faizásának a szabályozása. Sopronban 1593-ban minden tanácstag 4, minden polgár 3, minden házzal rendelkező elővárosi lakos 2, és minden adófizető 1 öl fára volt jogosult. Szombathelyen minden polgár 1-1 szekér fára volt jogosult 1608-ban. A városi polgárok faizási rendje abban is megegyezett minden városban, hogy cédulapénz ellenében az erdőőr által kijelölt helyen a polgárok maguk végezték a fakitermelést. A cédulára engedélyezett fa természetesen tűzifát jelentett, az épületfát szálanként külön tanácsai engedélyre kapták, amelyet szintén az erdőőr jelölt ki. Corp. stat. V/2–100, 130, 251.

⁴⁸ KL T: II F: 48 F: 1 N: 289.

nem volt a bányamester alárendeltje, hanem a városi tanács alkalmazottja, aki fizetését a többi városi tisztviselővel együtt hetenként kapta. A város 1537-i statútuma szerint a városi alkalmazottak (a kapitány, a jegyző, a papok, az iskolamester, a városi ácsmester, a vámos, a toronyőrök, a kapuőrök, az erdőőr és a különféle városi szolgák) mind a városi tanácstól kapják fizetésüket, munkájuk végzéséről beszámolóval tartoznak. Tevékenységüket két kijelölt tanácsos ellenőrzi, kötelességük elmulasztása esetén a tanácsosok leváltásukra és helyettesük kijelölésére is javaslatot tehetnek. A felsorolásból kitűnik, hogy a városi erdőőr társadalmilag a városi alkalmazottak ranglistájának a végén helyezkedik el, alig megelőzve az egyenként fel nem sorolt városi szolgákat, mezőőrt, pásztort, fuvarosokat, városi karhatalmat, míg a lista elején elhelyezkedő kapitány és jegyző éveken keresztül a belső tanács tagja volt.⁴⁹ Nem lehet pontosan megállapítani azt, hogy a városi statútumban megnevezett városi hivatalok mikor jöttek létre, mindössze első említésüket lehet konstatálni a fennmaradt iratok alapján. A város már a 14. század végén engedélyt kapott arra, hogy az erdeiben garázdálkodókat megbüntethesse, tehát erdeit feltehetően már ekkor őriztette.⁵⁰ Városi erdőőr meglétéről először 1441-ből találtam adatokat Körmöcbányán. Egy bizonyos személynek az év folyamán több ízben fizettek pénzt az erdők őrzése címén, majd a pénzösszeg állandósult, és a kifizetett tétel indoklása megszűnt. A számadáskönyv még nem említi az erdőőri tisztséget, noha a Budischnak nevezett személy kétségtelenül erdőőr volt.⁵¹ Előfordult, hogy segédeivel (und seine gesellen) kapta fizetését. Feltételezhető, hogy a városi erdőőrnek kezdetben is volt fegyveres segítsége, hiszen a város erdeit nemcsak a városi polgárok és a városi jobbágyszépek lakóinak az engedély nélküli használatától kellett védenie, hanem a szomszédok határsértéseitől is. A 17. században már egyértelműen kiderül a forrásokból, hogy az erdőőr karhatalommal rendelkezett. Enélkül nem tudta volna a jogtalanul fát vágó szomszéd szekerét, a felrakott fát rögzítő láncát és baltáját elvenni vagy a tilosban talált állatokat behajtani. Ugyanakkor az 1442-ben készített adójegyzékben még nem találtam meg a városi erdőőrt a polgárok névsorában, se név szerint, se tisztségén említve, mint pl. a Bergmeistert, valószínűleg valamelyik név-

⁴⁹ Uo. Stadtbuch 1426–1700. Kiadva: Corp. stat. IV/2–66.

⁵⁰ ZSO I. 4579.

⁵¹ KL Számadások 1441. T: I F: 32 F: 1 N: 1.

telen vagy csak keresztnéven említett városi szolgálval lehet azonosítani.⁵² 1464-ben már rendes heti zsoldot kapott, és az adójegyzék szerint más házában lakó zsellér volt a Pleschmark nevű városrészben, és mint városi szolga, nem fizetett adót.⁵³ Ettől az időtől kezdve rendszeresen hetenként fizették Körnöcbányán a városi erdőőrt, és tisztsége vagy állandó volt, vagy öröklődött, mert az 1493-as adójegyzék szerint ugyanazon a helyen írták össze, mint 1464-ben. A tisztség később is, éveken keresztül egy személyé volt, és ez arra utal, hogy tevékenysége nemcsak rendészeti jelentőségű volt, hanem szakismeretet is kívánt, rendelkeznie kellett a kor tapasztalatainak megfelelő erdészeti ismeretekkel, így tudott erdőbejárásai alapján javaslatot tenni a tanácsnak pl. erdőrészek tilalom alá vételéről.

Körnöcbánya erdőterülete, amely a jobbágfalvak határának erdeivel is bővült, túl nagy volt ahhoz, hogy egy személy akárcsak bejárhassa, ezért a 15. század végén feltűnnek a jobbágfalvakban alkalmazott erdőőrök, akik fizetésüket szintén a városi tanácstól kapták, de nem hetenként, hanem évi 7–10 alkalommal.⁵⁴ A fizetés összege is kevesebb volt a városi erdőőr fizetésénél, aki heti 50 dénárt kapott, ami 25 kamarai forintot tett ki, míg a falvak erdőőrei csak évi 8–10 forintot kaptak. 1501-ben vette meg a város a Csepcesényi nemesektől Muttник egy részét, még ugyanabban az évben szerepelt a helyi erdőőr számára eszközölt kifizetések között a muttniki Ebenwald bejárása, illetve felmérése (zuschauen).⁵⁵ A 15. század végén szinte mindegyik faluban fizetnek erdőőrt alkalmanként, így Honeshajban, Windischdorfban, mégis a városi erdőőrön kívül a 16. század elején csak három faluban állandósult az erdőőri tisztség: Szklenón (Glaserhaj) és Felsőstubnyán, itt feküdtek a város legértékesebb erdei, itt tett szert a legnagyobb jelentőségre a faipar a városi uradalmi gazdálkodás keretein belül, és Blaufusson, amelynek környékén a városi tanács erdeje volt.⁵⁶ Az erdőőr személye ezekben a falvakban is éveken keresztül azonos volt, de más feladatot láttak el, mint a városi erdőőr.

A város és a tanács faellátásáról, a városi falerakat működéséről már a 15. század második felében néhány városi polgár gondoskodott,⁵⁷ lega-

⁵² Uo. Számadások és adójegyzékek 1442.

⁵³ Uo. Számadások és adójegyzékek 1464, 1490.

⁵⁴ Uo. 1500-as évek.

⁵⁵ Uo. 1501.

⁵⁶ Uo. 1516; T: I F: 32 F: 1 N: 3/a.

⁵⁷ A számadások szerint ezeknek a polgároknak a száma évenként 2–3 között volt, nem cirkuluslakó, de a városban házzal bíró, viszonylag magas adót fizető

lábbis arra lehet következtetni a számadáskönyvi bejegyzésekből, amelyek szerint bizonyos polgárok fára vettek fel pénzt. Erdészeti ügyekkel foglalkozó szervezetet, hivatalt ugyan nem állítottak fel, de 1596-tól megtalálható a Holz- és Kohlherrek működése, akiket másnéven Aufsehernek is neveztek.⁵⁸

A magyarországi városokban Körmöcbányához hasonlóan elkülönült a városi tanács erdeje a város közerdejétől. A tanácsi erdőt általában a város közelében jelölték ki, jó minőségű épületfára alkalmas erdőrészen. Belőle fedezték a város középítkezéseinek faanyagát, a középületeket innen látták el tűzifával, és innen került ki a tanácstagok illetményfája, valamint a tisztviselők természetbeni járandóságának fában kiadott része. A tanács erdejét tilalom alá vették, neve évszázadokon keresztül Hegwald, Bannwald néven állandósult, a tilalom folyamatos volt, és nem keverendő össze a városi erdő más részeinek erdészetpolitikai okokból (regenerálódás) ideiglenesen tilalom alá vételével. Ezzel szemben azt az erdőrészt, amelyből a városi polgárok és iparosok kitermelhették a szükséges fát, természetesen nem tetszőleges mennyiségben és helyen, Körmöcbányán is Freywaldnak nevezték. A fakitermelést a városi erdőir irányította.⁵⁹

személyek. A 16. század elején már a cirkuluslakók is foglalkoztak faellátással. Tevékenységükről bővebbet eddig nem találtam.

⁵⁸ KL tanácsülési jkv. 1590 (Stadtprotocoll).

⁵⁹ Uo. 1590. Debrecenben csak a 18. századból található utalás arra, hogy tanácsi erdő különült el. A város közelében levő Nagyerdő és az Apáti nevű erdő megkülönböztetett kezelésben részesült, innen fedezték a városi középületek faigényét – PENYIGEI D., Sopronban már 1455-ben tervbe vette a tanács a Szárhalom- és Dudleszerdők tilalombavételét (ZÜGN N. 1938; CSAPODY I. 1975.). A 16. századi soproni városkönyvekben feljegyezték a polgárság afeletti elégedetlenségét, hogy az épületfára szánt tilos erdőből termelik ki a tanácstagok saját tűzifailletményüket. Ekkor még nem egyértelmű, hogy részleges tilalomról vagy a tanácsi erdő elkülönüléséről volt-e szó. Az 1593. évi városi statútum már kimondja, hogy a Dudleszerdőből a tanácsurak illetménye adandó ki. Belőle fedezték a városi tisztviselők failletményét és a közcélú faszükségleteket (pl. rendkívüli épületfaigények tűzvész után stb.) – Corp. stat. V/2–65. 1603-ban egy másik statútum jobbnak látja, hogy a városi tanácsurak is a közerdőből, Freywaldból vágatnak és nem a város közvetlen közelében levő erdőből (uo. V/2–100), de ez az intézkedés átmeneti lehetett, mert az 1745-ös erdőleírás a Dudlesz- és a Szárhalomerdőt egyértelműen a tanács erdejének írja le, ahonnan az illetményeket és a tanácsurak járandóságát fizették, igaz, hogy limitálják az egyes erdőrészekben az évente kivágható fa mennyiségét – OL E 156. F: 191 N: 7.

A körmöcbányai tanácsi erdő a várostól északra, a Sohlergrund városnegyedétől Blaufussig, majd Turcsekig húzódott, és 1529 óta Hegwaldként külön erdőőr kezelte.⁶⁰ A városi gabonaőrítő malom 1531-i számadásából, amelyet az írás után ítélve a városi jegyző vezetett, kiderül az is, hogy hogyan történt a tanácsi erdő vágatása. A vágás kijelölésénél, a munkák meneténél és az elosztásnál jelen volt a helyi erdőőr, a városi orvos (mint a tanács képviselője) és a számadást vezető személy, aki a fát a tanács céljaira elosztotta, majd az egész aktust megpecsételő 20 dénár trinkgeldet adott a bírónak, ez a tétel került tulajdonképpen elszámolás alá.⁶¹

Eddigi kutatásaimban nem találtam még adatot arról Körmöcbányán, hogy az illetményfát miként osztották el a városi tanács tagjai között. Más magyarországi városok szokásaiból levonható analógia szerint a 16. században még egyenlően oszlott meg az illetményfa az egyes tanácsosok között, a 17. században azonban már a városi ranglistán betöltött helytől függött a mennyisége.⁶²

A városi alkalmazottak és tisztségviselők bérének egy részét fában adták ki. Fában kapta járandóságának egy részét Körmöcbányán a pap, az iskola-mester, a vámos, a városi hírnök és a hóhér is.⁶³ A városban található ferences rendház faizási jogát 1590-ben rendezték; a rendház meghatározott összeg kifizetése után a városi erdőből szerezhette be faszükségletét.⁶⁴ Magyarország más városaiban (Sopron, Debrecen) és a többi bányavárosban is hasonló módon alakult a városi tanácsosok, alkalmazottak, egyházi testületek és személyek fával történő ellátása.⁶⁵

⁶⁰ A körmöcbányai tanácsi tilos erdőt, a Hegwaldot nem a városi erdőőr kezelte, hanem a közeli Blaufuss erdőőre, bizonyos Paulik nevű, a városi erdőőr ebben az időben más személy volt.

⁶¹ A különféle városi ipari üzemek számadásait, illetve pénzügyeit nem különítették el a tanácsi pénzügyektől, pl. a gabonaőrítő malom bevételeiből más kiadásokat is fedeztek, így a szklenói erdőőr fizetését stb.

⁶² Szombathelyen (1659) a bíró évi 12, a belső tanácstagok 3-3, a polgárok 1 szekér fában részesültek – Corp. stat. V/2–251. Sopronban 1759-ben a polgármester 40, az első jegyző 30, minden tanácsos 20, a számvevő 12 öl fát kapott a 4 fertálymester 20-20 öl, a 6 hegymester fejenként 16 öl, a külső tanács tagjai, a huszonnégyek 10-10 öl járandósággal rendelkeztek – OL E 156. F: 191 N: 7.

⁶³ KL 16. század eleji városi számadások.

⁶⁴ Uo. tanácsülési jkv. 1590. A 17. században évi 30 rajnai aranyat fizettek az erdőhasználatért – SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Körmöcbánya 46.

⁶⁵ L. OL E 156. F: 191 N: 7; PENYIGEI D.; Corp. stat.

A városi tanács számadásaiból nyomon lehet követni a fát felhasználó középítkezések menetét, a városi fát felhasználó ipari létesítmények működését. A számadásokban nem különítették el a bányászati és polgári célra készült építkezéseket. Fából készült vízelvezetőket már a 15. század közepén alkalmaztak a bányászatban; az 1442-es számadásokban feljegyezték a vízelvezető ácsmunka költségeit, sőt a Jánoshegy környéki bányáknál a magasabb hegyekről lefolyó vizet erővízként is tudták hasznosítani.⁶⁶ A bányászattal foglalkozó szakirodalomban közismert a körmöci bányák 15. század végi elvizesedése. A víz elvezetésére altárnát nyitottak az ún. Erbstollent, amely vízelvezető csatornáival már városi közműnek számított.⁶⁷

1512-ben, majd 1519-ben új altárnákat nyitottak, de a régire is szükség volt. Mindezek karbantartási és építési költségei már központi irányítást kívántak, a munkálatokat a bányamester felügyeletével és az ács vezetésével városi napszámosok végezték. A költségeket a bányaművelők fedezték, és mindazok, akik a vízvezetékeket igénybe vették. Magánszemélyeken kívül (mintegy 20–25 személy), a Cammerhof és a városi malom is fizette a heti 4–11 forint között váltakozó összeget.⁶⁸

Különböző középületeket is emeltek, amelyek épületfát igényeltek, pl. a vásárcsarnok építése 1499-ben, az iskola szintén 1499-ben, a városi lóistállók, különböző hidak 1501-ben és 1505-ben. A számadáskönyvek bejegyzései alapján komolyabb templomrenoválás 1464-ben és 1511-ben történt. A 16. század elején épült (vagy újjáépült) városfalakhoz és kapukhoz, valamint a hidakhoz tölgyfát használtak. A fákat darabonként számolták el, többnyire távolabbi vidékről szállították.⁶⁹ A Windischfleischbank számára pl. Turcsekről hozták a fát.

Téglaégető már igen korán, a 15. század közepén működött a városban, faellátásáról nem maradtak fenn adatok. Bérló vezette, aki a várossal az elkészített téglá, cserép után számolt el.⁷⁰

A városi sörfőzőt a számadáskönyv szerint a városi bíró, egy tanácsos és a gazdasági ügyeket ténylegesen intéző Verwalter vezette. Évente átlag 80 főzet sört főztek, feketét és világosat egyaránt, a főzéshez átlagosan

⁶⁶ PÉCH A. 1884–87. I. 51.; KL 1442-i számadások.

⁶⁷ PÉCH A. 1884–87. I. 60. Az Erbstollen mibenlétére PAULINYI O. 1967. 26.

⁶⁸ KL 1564-es számadások.

⁶⁹ A tölgyfa áránál nem egyértelmű, hogy a tétel munkabért vagy beszerzési árat takar-e.

⁷⁰ KL 16. századi számadások.

400 öl tűzifát használtak fel, 1 főzethez tehát 5 ölet.⁷¹ A kiadások legnagyobb részét a vásárolt gabona tette ki, és a tűzifára kiadott munkabér a kiadási költségeknek mindössze 5–6%-a volt. A fakitermelési munkálato-
kat az erdőőr vezette, kijelölte a vágáshoz szükséges fákat, ezért a munkaért külön díjazást kapott.⁷² Felfogadta a munkásokat, ugyanis a külön-
külön megnevezett munkafolyamatokért az erdőőrnek számolták el a ki-
fizetéseket. A serfőző faellátásában elkülönült a fakitermelés és a szállítás;
a fa fuvarozását külön szállítómunkás végezte, aki a hetenként kapott
állandó összegű bérért a fuvaroslovakat is ellátta. A fakitermelés munka-
folyamatai időben is elkülönültek egymástól. A fát télen vagy kora
tavasszal vágják ki, egy fa kivágásának a bére 3,5 dénár volt, az erdőn
lekérgezték és legallyazták, a kérgezés ára 3 dénár volt, a fát nyáron át
száradni hagyják és ősszel a hegyről legörgették, elvitték a fatelepre, ahol
felvágják.⁷³

A középítkezések épületfa-ellátása a városi ács feladata volt, aki az erdő-
ben tetszése szerint válogatta az alkalmas épületfát, igen gyakran az épít-
kezés helyétől, a várostól távol eső helyen. Az épületfa kitermelése tehát
rendszerűen szárlással történt. Előfordult, hogy a szükséges fát Honeshaj
határában találta meg.⁷⁴ Az ácsmunkákat nagyrészt az erdőn végezték, a
körmöci városi ács általában 6–8 segéddel dolgozott. (Az erdőn végzett
ácmunka természetesen a munkaterületen nagy fapazarlással és az erdő
pusztításával járt, akadályozta az újulat növekedését és nem fér meg a
modern erdőgazdálkodási elvekkel; a kamarai erdőfelügyelet a 18. század-
ban fellépett ez ellen a szokás ellen.) A feldolgozott fát a városi fuvaros
szállította az építkezés színhelyére. A városban a faipar, a fafeldolgozás
nem jutott akkora szerephez, mint amilyet Körmöcbánya adottságait
tekintve várni lehetett volna. A jelentősebb városi iparosok már a
15. század közepén testületileg fizettek adót, lehetséges, hogy céhekbe
tömörültek.⁷⁵ Az adólajstromok szerint testületileg fizettek adót a mészá-

⁷¹ A serfőző fafogyasztását 18. századi adatokból számítottam ki (I. V. fejezet),
feltételezve azt, hogy a technológia nem változott. További adatok: 1 főzethez
36 Viertl gabonára volt szükség, belőle 20 Legel (vagy Vassl) sört főztek.

⁷² KL Serfőző és gabonaőrlő malom számadások. A levéltárban F:48 alatt a
16. század második felében folyamatosan fennmaradtak.

⁷³ Uo. 1531-es serfőzőszámadás.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ A körmöci céhszervezetekről MATUNÁK, M. 1928. 121; a faiparosokra az adó-
jegyzékek 1449-ben 9, 1517-ben 12, 1542-ben 9 személy.

rosok, a vargák, a kovácsok, a kereskedők, a szabók, a pékek. A polgárnév-sorok foglalkozást jelentő nevei alapján a 15. században 14–16, a 16. században ennél kevesebb, 8–9 fafeldolgozással, faiparral foglalkozó polgár működött Kőrmöcbányán.⁷⁶ Közülük a legtöbb ács volt, néhány asztalost, bognárt említenek rajtuk kívül. A bányákon kívül a városi köz-munkáknál is igen sok ács dolgozott a városi ács, a Stadtzimmermann vezetésével, aki állandó fizetéssel rendelkező városi alkalmazott volt. Lehetséges, hogy emiatt nem alkottak céhszervezetet a kőrmöcbányai ácsok.

Ugyanakkor az ácsmunka lényegesen nagyobb jelentőségű volt a középkorban, a 17. században is, mint később. Sok olyan áruféleséget, amelyet a 19. században már kizárólag fűrészmalomban állítottak elő – így a gerendákon kívül léceket, deszkákat – ebben az időben még az erdőn kézi erővel állítottak elő a városi iparosok és a parasztok. Nemcsak Kőrmöcbánya uradalmaiban fordult elő ez, hanem a nagyüzemi fakitermeléssel dolgozó besztercebányai Thurzó–Fugger-vállalatnál is.⁷⁷ A földesúri uradalmakban pedig igen sok helyen, pl. az esztergomi érsekség garamszentkereszti uradalmában, a murányi és a szepesváraljai uradalomban még a 18. században is zsindeyen kívül az erdőn készített deszkával adóztak a parasztok.⁷⁸ A kőrmöcbányai fafeldolgozó ipar a város turóci falvaiban, Felsőstubnyán, Szklenón és a két Turcseken virágzott. A falusi fafeldolgozó ipar fejlettségét bizonyította az is, hogy a városi megrendelők nem zárkóztak el a falusi faiparosok foglalkoztatásától, a különböző városi számadásokban többször előfordulnak a város jobbágyfalvaiban élő pintérektől, bognároktól és asztalosoktól kapott számlák.

Fűrészmalom volt már a városban a 15. században is, legalábbis az 1442-es polgárnév-sor említ egy Brettschneider nevű circulusi házban bérlőként lakó polgárt, és a városi számadásokban később is feljegyeztek kiadásokat a fűrészmalom céljaira.⁷⁹ A Turóc folyón Turcsekben azonban már 1371-ben állt a fűrészmalom, ahonnan könnyen szállíthatták a faárut a városba.⁸⁰ A környező országokban és így Magyarországon is a 14. század-

⁷⁶A foglalkozást jelentő családnevek után csak akkor tüntetik fel az illető személy foglalkozását is, ha az nem egyezik a családnévben jelölt foglalkozással. Ez a gyakorlat jellemzi az 1542-es hatvanadadó jegyzékét is.

⁷⁷KL T: II F: 41 F: 4 N: 69; l. Besztercebánya erdőgazdálkodása, köv. oldalak.

⁷⁸OL E 156. F: 11 N: 23. Garamszentkereszt; MAKSAI F. 1959. 330. Murány; 411. Szepesvár.

⁷⁹KL T: I F: 32 F: 1 N: 1 1442-i és 1524-i számadások uo. N: 6.

⁸⁰Uo. T: I F: 10 F: 1 N: 1; SZKBL Zivuska-gyűjtemény 6.

ban terjedt el a fűrészmalomok használata, majd virágkorát a 16. században élte.⁸¹ Körmöcbánya szinte minden jobbágyfalvában megtalálható volt már a fűrészmalom a 16. század második felében. Szklenón 1424-ben a soltész, a bíró tulajdonában működött az első, majd ezt követte még két városi szükségletekre dolgozó, jobbágyok által üzemeltetett fűrészmalom.⁸² Alsóstubnyán 1551-ben építették meg a másodikat (az ekkor öregnek említett malom kora nem ismert), Csremosnón 1564-ben, Windischdorfban 1574-ben említenek fűrészmalmot.⁸³ A fűrészmalomok nagyobb hatásfokkal és jelentékenyebb fatakarékossággal dolgoztak, mint az ácsok a bárdal, de a korai fűrészmalomok az ún. Pochmühlék még mindig csak fele olyan teljesítőképességűek voltak, mint a későbbi, a 17. században elterjedt Kurbelmühlék. Egy rönkből ugyanis a régi típusú malom 4, míg a 17. században meghonosodott fűrészmalom 7–8 szál deszkát volt képes készíteni.⁸⁴ A fűrészmalomok általában fenyőerdők közelében épültek, bár később keményfát is feldolgoztak bennük.

A falusi fafeldolgozó ipar a helyi erdőőr irányítása alatt termelt. A városi bányamester és erdőőr a falvak erdőgazdálkodásával már nem foglalkozott, így mind a felhasználandó fák kijelölését, mind a munkák szervezett irányítását a falvak erdőőre végezte egészen a 16. század utolsó harmadáig, amíg a városi uradalomszervezet teljes mértékben ki nem fejlődött.

Szklenón és Felsőstubnyán mészégető üzem működött a 16. század első éveitől kezdve, és a városi számadáskönyvekben a mészégetési költségekkel a két falu erdőőre számolt el, ugyanúgy, mint a malomok és serfőzők ellátását szolgáló fakitermelési bérekkel.⁸⁵ 1 m³ égetett mész előállításához a 19. században 1,5–2 m³ tűzifa kellett, a mészégetési technológia pedig a szénégetéshez hasonlóan nem változott lényegesen az évszázadok folyamán.⁸⁶

⁸¹ MINCKWITZ, H. 1968. 245–259.

⁸² A 16. század közepén a windischdorfi fűrészmalom városi polgár bérletében, a csremosnoi jobbágy kezén volt.

⁸³ KL Stadtbuch 1427–1700. 154. 183.; T: II F: 15 F: 1 N: 4.

⁸⁴ L. II. fejezet 81. jegyzet.

⁸⁵ A 16. század elején a városfalak építéséhez nagy mennyiségű meszet égettek és szállítottak az említett erdőőrök vagy az általuk vezetett mészégető üzemek, heti 10–20 forint értékben; nincs példa arra, hogy kis tételekben magánszemélyektől vásároltak volna.

⁸⁶ SZÉCSI Zs. 1884. 655.

Körmöcbányán mindvégig a falusi házipar keretén belül folyt a zsin-
delykészítés, amely a korabeli építőanyagnak igen tekintélyes részét tette
ki. Tetőfedésre a 18. század előtt a legritkábban használtak a zsinde-
lyen kívül más anyagot (pl. templomfedésekre rezet). A zsinde-
lytető időtartama pedig átlagosan 10 év volt, ezért érhető, hogy a zsinde-
lyvásárlás állandó tétel a városi számadáskönyvek kiadási rovatában.⁸⁷ A városi polgárok
között is szerepel elvéve Schindler foglalkozásnév, viselője foglalkozhatott
is zsinde-
lykészítéssel. Zsinde-
lyvásárlásra fordított összegek már a legelső
(megmaradt legelső) számadásokban előfordulnak, azonban a korai száma-
dások szűkszavúsága miatt a zsinde-
ly származási helyéről nem történik
említés. A zsinde-
lyt általában ezrével adták és vásárolták, ára évszázadokon
keresztül nem változott, 1000 db ára Körmöcbányán 1 kamarai forint
volt.⁸⁸ A zsinde-
lykészítésnek is Felsőstubnya és Sklenó (Glaserhaj) volt a
központja már a 15. század utolsó éveiben, az 1499-es számadásokban a
két falu adójának nagy része természetben, zsinde-
lyben került elszámolásra. Ugyanakkor a 16. század elején vásárolt is a város zsinde-
lyt ezektől a falvaktól, Szklenón 1518-ban 4 zsinde-
lykészítő mestert említenek.⁸⁹ A
zsinde-
lykészítés mestersége a korai időktől kezdve öröklődött az egyes
családokban.⁹⁰ Miután Alsóstubnya végleg Körmöcbányához került a
16. század közepén, az új birtok, tekintettel arra, hogy ugyanannak az
erdőnek északi oldalán helyezkedett el, mint Felsőstubnya és Szklenó,
szintén bekapcsolódott a városi uradalom által szervezett fafeldolgozásba.

Selmechánya erdőgazdálkodása

Az 1571-ben kiadott bányarendtartás mellékletében foglalkozik
Selmechánya város bányászattal és kohászattal összefüggő erdőgazdálko-
dásával is.⁹¹ A bányaművelőknek a 13. századi bányaszabadsággal össz-
hangban joguk van más földbirtokos birtokán bányaművet és kohót
építeni, a földbirtokos köteles ehhez birtokáról a fát ingyen a bányá-
művelő rendelkezésére bocsátani.⁹² Az ebből következő erdőhasználati

⁸⁷ HAÁZ F. 1942. OROSZHEGYI M. 1665.

⁸⁸ KL T: I F: 32 F: 1 N: 8 1499 és 1518.

⁸⁹ Uo. serfőzőszámadás T: II F: 41 F: 4 N: 3.

⁹⁰ L. V. fejezet.

⁹¹ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 386–387.

⁹² ÁUO III. 220.

szokás az lehetett, hogy a bányaművelő vagy vállalkozó szabadon használta a bányája körül vagy közelében elhelyezkedő erdőt, amely így gyakorlatilag az illető bánya tartozékává vált. A bányavállalkozók az erdőhasználat zavartalansága biztosítása érdekében igyekeztek a bányaterület erdejének tulajdonjogát is megszerezni, ami Selmecbányán a 14. század elején még sikerrel járt. A gondokat a város körüli birtokok, területek idegen kézre jutása okozta, amikor az ezeken lévő bányák művelői számára a bányához tartozó erdő használata az erdő tulajdonosának jóindulatától függött. Az előző fejezetből kiderült, hogy az ingyenes faellátás inkább törvényben lefektetett kíváncsalom, mint megvalósult gyakorlat volt. A bányarendtartás Selmecbánya régi bányajogaként ismertetett melléklete nem is foglalkozik azzal, hogy hogyan történjen az egyes érctermelők és ércfeldolgozók faellátása, ez ugyanis a bányaművelők egyéni gondja maradt. A kialakult helyzet nem annak a következménye, hogy a selmecbányai tanács gazdasági szervezőképessége alatta maradt volna a körmöcbányainak, hanem annak, hogy a város nem rendelkezett akkora erdőterülettel, amelyből a bányászat fa- és faszénellátását megszervezhette volna. A városi tanács, a város hatósága ugyanakkor igyekezett tekintélyével elősegíteni az egyes bányaművelők (bányatársulások) faellátását, az erdővásárlásokat, az erdőbérleteket mindig a város nevében bonyolították le, és a város testületileg védte meg polgárát, amikor a polgárt a szomszédok megakadályozták a bérelt erdő használatában.⁹³ Arra is volt példa, hogy Selmecbánya, Bélabánya és Hodrusbánya polgársága – élükön a bíróval és a tanácsurakkal – testületileg vonult ki a Dóczyak ellen, hogy elégtételt vegyenek a bányaművelő társaikat ért károk miatt, akiknek szénégető munkásait a Dóczyak jobbágyfalvainak konkurens szénégetői elfogták.⁹⁴

A bányarendtartás melléklete szerint a városi tanács mint valamennyi bányaszabadsággal bíró polgár érdekképviselői szerve, igyekezett a polgárok egymás közötti fáért és szénért vívott konkurrenciaharcában rendet teremteni, a spekulációt, amely a hiányállapot miatt fellépett, a lehetőség szerint megfékezni. Selmecbánya „régii” bányajoga ugyanis kimondja, hogy azok a polgárok, akik nem művelnek kohót, tehát maguknak nincs szükségük faszénre, ne vásárolhassák fel a környéken készített faszenet, hogy azután drágábban a szénhiány miatt megszorult polgártársaiknak eladják.⁹⁵ A város általában igyekezett a faszénvásárlásokat ellenőrizni,

⁹³ L. az I. fejezetben ismertetett esetet – SL Stadtbuch 176.

⁹⁴ Uo. 688 d. 36 f. 807; 687 d. 9 f. 68 1516.

⁹⁵ L. II. fejezet 91. jegyzet.

Körmöcbányához hasonlóan a különféle mértékeket egységesíteni, és az árakat is lehetőség szerint egy szinten tartani. Emiatt minden kohó- és olvasztóművel rendelkező bányapolgár számadást volt köteles vezetni gazdasági ügyeiről, hetente feljegyezni azt, hogy honnan szerezte be a faszenet, milyen áron, és vállalata átlagosan milyen mennyiségben fogyaszt faszenet.⁹⁶ A bányajog súlyos büntetést helyezett kilátásba annak a bányapolgárnak, aki a szénárakat indokolatlanul felveri. Hasonló helyzet alakult ki a bányalovak zabellátása területén is. Egyes polgárok itt is felvásárolták a környékbeli parasztoktól a zabot, így a bányaművelő polgárok csak igen magas áron tudtak a bányalovaknak takarmányt vásárolni.⁹⁷ Selmecbánya legrégebbi statútuma már 1522-ben tiltja a polgárok piacon kívüli elővásárlásait és viszonteladó tevékenységét.⁹⁸

Selmecbánya, bár a város határán belül is volt kevés széníthető erdőterülete, mégis mint az előbbiekből egyértelműen következik, a bányászatához szükséges nyersanyagokból behozatalra szorult. A város szomszédságában fekvő valamennyi jobbágyfalu lakossága foglalkozott a 16. században szénégetéssel, tekintet nélkül arra, hogy a falu kinek a birtokán feküdt. A selmeci számadáskönyvekben már a 15. században találhatók bejegyzések arról, hogy nagyobb mennyiségben vesznek szenet a szomszédos falvak lakóitól,⁹⁹ a 16. században pedig az előző fejezetben ismertetettek miatt a bányapolgárok zöme, különösen azok, akiknek bányája a városhatárokon kívül esik, és idegen földbirtokosok földjén fekszik, rákényszerült arra, hogy a faszenet kis tételekben vásárolja a lakosoktól. Amikor a szentantali szénégetők 1508-ban 7 aranyért vettek bérbe egy erdőterületet Korpona város erdejéből, Selmecbánya tanácsa szavatolta, hogy a szentantaliak megtartják a bérleti szerződés által kikötött erdővédelmi jellegű szigorú megkötéseket. Feltételezhető, hogy Szentantal falu lakói Selmecbányára szállították az égetett szenet, és a város ezzel is igyekezett a szénhiányon

⁹⁶ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 452. A bányajog előírásait a valóságban is betartották, erről tanúskodik Schali Konrád 1554-ben készített bányaszámadása. Ebben pontos nyilvántartást vezetett az üzemköltségekről, beleértve a munkabéreket is. Sajnos a számadásokból nem derül ki, hogy a faszenet maga égette-e vagy esetleg azoktól a jobbágyoktól vásárolta, akik a városnak is szállítottak – SL C 348 d.

⁹⁷ Corp. stat. IV/2 147., 271. Akinek lova nincs, az nem vásárolhat fel zabot, hogy a viszonteladást megakadályozzák.

⁹⁸ SL 688 d. 625.

⁹⁹ Uo. Számadások 1466; 1518–19-ben Osztralukáról vásárolnak, 1515-ben Tepláról.

segíteni.¹⁰⁰ A faszenet a szénégetők közvetlenül a bányavállalkozó kohóihoz vitték, akivel a legtöbb esetben már jó előre megalkudtak. Egy ilyen esetet örökített meg a városkönyv 1536-ban, amikor egy hodrusi bánya-polgár hirtelen halála miatt 30 forinttal maradt adós a szénégetőmesternek, aki a szenet előre leszállította (a 30 forint az akkori árak mellett 60 szekér szenet jelentett).¹⁰¹ A szénégető vállalkozó jobbágyok másik része a város szénlerakatába vitte a faszenet, ahol azt tőlük a városi jegyző vette át. Mindkét esetben úgy látszik, hogy hitelben történt az eladás, mind az említett hodrusi szénégető, mind a városi számadástöredékben említett szénégetők a szállított mennyiség után rováspálcát kaptak (késői elnevezése Kerbholz), és ennek alapján fizettek azután nekik a kialakult szokásoknak megfelelően.¹⁰² Az 1564-től fennmaradt számadástöredék alapján Hodrusbányára kb. 1 hónap alatt 148 szekér szenet szállított a szomszédos 10 faluból 44 szénégető, ugyanabban az évben Selmezbányára 12 faluból 4 hónap alatt 54 szénégető 410 szekér szenet szállított, amelyről mindkét esetben a városi jegyző készített feljegyzést. A beszállított szén szekérének ára rendkívül változó volt, a Selmezbányára beérkezett szekerek ára 40–90 dénár, a hodrusiaké 20 és 75 dénár között mozgott. A különböző szénárak egyrészt a mértékegységek egyenlőtlenségeivel magyarázhatók, másrészt, mivel azonos szénégető is vitt azonos szállítmányban kétféle áron fizetett szenet, valószínűleg a szén minősége is változott, attól függően, hogy fenyőfából vagy más lombosfából készítették a szenet. Fenyőfából nagyobb mennyiségű szén volt nyerhető, mint az azonos nagyságú lombosfából rakott boksából, és a kétféle faszén fűtőértéke sem volt azonos.¹⁰³ A szénégetők nemcsak szekérben, hanem mérőben is szállították a szenet (1 mérő kb. egy szekér szén ötödrésze volt), az ára a jelen példában egységesen 12 dénár.¹⁰⁴ A hivatalosan elfogadott szénár a királyi biztosok

¹⁰⁰ Uo. 687 d. 58.

¹⁰¹ Uo. Stadtbuch 172.

¹⁰² (A Kerbholz továbbélésével a 19. századi magyarázatával foglalkozott BRAUSE a Karpathenland 1937. évi számában.) SL C 337 N: 78, 80.

¹⁰³ SZÉCSI Zs. 1884. 627. Ez csak feltételezés. Besztercebányán a Thurzó-féle fa-és szénvállalatnál egységes árak és bérek voltak, függetlenül a felhasznált fa minőségétől – I. V. fejezet 11. jegyzet.

¹⁰⁴ ZIVUSKA J. 1906. nem tesz különbséget a szekér és a mérő faszén-mértékegység között. A kettő nem volt azonos. Magyarország más területén is általában a szekér terjedt el.

jelentése alapján Selmezbányán 1564-ben 60 dénár volt szekerenként.¹⁰⁵ Az elszámolás-töredékből nem lehet következtetni a falusi szénégetők által Selmezbányára behozott faszénmennyiségre, mert a fennmaradt adatok a téli hónapokból valók, amikor a szénégetés nem volt olyan intenzív, mint ősszel. A selmezbányai kohók faszénszükségletére és használására jellemzőbb adatokat nyújt Sali Konrád, az egyik leggazdagabb selmeci bánya-polgár 1554-es bányaszámadása, amely szerint kohói átlag 100 szekér szenet fogyasztottak hetenként.

A bányászattal kapcsolatos erdészeti ügyeket Selmezbányán is a Bergmeister vezette, 1509 óta rendszeresen találkozni lehet tevékenységével az iratokban.¹⁰⁶ Az erdőhasználat rendjéről és a polgárok faizásának módjáról a városi bíróval közösen határozott. A bányamester képviselte a várost minden olyan ügyben, amely az erdőgazdálkodással valamilyen kapcsolatban volt, pl. az erdőbérletekkel előfordult problémák idején, és ő volt jelen a város határjárásánál is.¹⁰⁷ 1513-ban Wald- oder Bergmeisterként említették.¹⁰⁸ Mint patrícius, vagyonos polgár, tagja volt a város szűkebb tanácsának. Az osztrák királyi biztos, aki a Mária királyné által 1535-ben megindított bányareformot készítette elő az alsó-magyarországi bányavárosokban, már ekkor, 1535-ben javasolta, hogy a bányamester hivatalát válasszák el a városi vezetéstől, a bányamester ne lehessen tanács-tag.¹⁰⁹ Ennek alapján feltételezhető, hogy a selmezbányai bányamester erdőgazdálkodási elveiben nemcsak a bányászat, hanem az egész városi polgárság érdekei is helyet kaptak.

Erdőőri tisztség az írásos források alapján viszonylag későn alakult ki Selmezbányán. A városi számadáskönyvek ugyan Selmezbányán is megőrizték a városi tisztségviselők névsorát, köztük a bányamestert, a plébánost, a városi jegyzőt, a hírnököt, a templomi és városi szolgákat, de nem említeneek közöttük erdőőrt.¹¹⁰ 1522-ben tűnik fel először a városi számadáskönyvekben az erdőőr számára kifizetett tétel.¹¹¹ Természetesen

¹⁰⁵ A szénárak a 16. század második felében hirtelen felszöktek. Ez összefüggött a török veszéllyel és azzal, hogy 1564-ben a tanács ideiglenesen betiltotta a város területén a szénégetést – SOBÓ J. 1910. 70.

¹⁰⁶ SL 687 d. 28.

¹⁰⁷ Uo. Stadtbuch 176.; 690 d. 75 f. 296.

¹⁰⁸ Uo. 689 d. 52 f. 71.

¹⁰⁹ EMBER Gy. 1946. 339.

¹¹⁰ SL 689 d. 58 f. 87. 1467.

¹¹¹ Uo. 690 d. 62 f. 97. 1552-es számadás.

a városi erdőket korábban is őrizték, valaki ellenőrizte a tilos erdők használati rendjét, a tanács tudomására hozta az idegen, szomszéd faluból járó jobbágyok által elkövetett erdőlési kihágásokat, jogtalan legeltetéseket. 1506-ban pl. feljegyezték azoknak a névsorát, akiket a „verpotene Wald”-ban favágáson értek (az adott napon, január 9-én 6 személyt fogtak el ezen a címen, de sajnos azt már nem jegyezték fel, hogy a vétkesekre milyen büntetés várt).¹¹² Lehetséges, hogy 1522 előtt valamelyik városi szolga volt megbízva az erdő őrzésével. A későbbi évszázadokban fejlett erdőgazdálkodást mutató Sopron városban sem volt a 15–16. században városi erdőőr, az erdő őrzését, használati rendjének felügyeletét a Feldhütter látta el.¹¹³ A 18. században már Sopronban is több erdőőr tevékenykedett, és Körmöcbányához hasonlóan a jelentősebb erdővel rendelkező városi tulajdonban lévő jobbágyfalvak erdejét is külön a város által fizetett erdőőr őrizte.¹¹⁴ A 16. század közepéről fennmaradt selmeci számadások szerint a város már két erdőört fizetett hetenként,¹¹⁵ sőt 1555-ben három városi erdőőr volt. Számuk a 17. században három volt, és a kamarai erdőigazgatás idején is megmaradt tisztségük. 1578-ban ugyanakkor a kamarai alkalmazásban álló tisztségviselő, a Kohl- und Waldmeister foglalkozott a kamarai bányaművek faellátásának megszervezésével.¹¹⁶

A városi erdőgazdálkodási elveket és gyakorlatot is ismertető Kolosvári–Óváry statútumgyűjtemény az alsó-magyarországi bányavárosok területéről más városokhoz viszonyítva elenyésző számban közöl erdőügyekkel foglalkozó statútumokat.¹¹⁷ A 16. század második felétől kezdődően, abban az időszakban, amelyet az említett statútumgyűjtemény felölel, az alsó-magyarországi bányavárosok már nem intézkedhettek szabadon erdészeti ügyeikben. Az 1571-ben kiadott bányarendtartás megszabta a bányák közelében fekvő erdők használati rendjét. A bányák a 17. századra fokozatosan kamarai kezelésbe kerültek, így lehetőség nyílt arra, hogy valamennyi városi erdőterület felett a helyi bányakamarák rendelkezzenek.

¹¹² Uo. 689 d. 50 f. 65. 1506-os számadás. A feljegyzés a számadás végén egy üres lapra véletlenül került.

¹¹³ Sopron (ZÜGN N. 1938. CSAPODY I. 1975. 31. 112.)

¹¹⁴ OL E 156. F: 191 N: 7. 1754.

¹¹⁵ SL Városi számadások 1550–1560-ból.

¹¹⁶ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 483.

¹¹⁷ A Corp. stat. kötetei távolról sem tekinthetők teljes anyaggyűjteménynek, inkább szemelvényeknek.

A 16. század eleji források ugyanakkor arra mutatnak, hogy ezekben a városokban már a 15. században a városi tanács által megszervezett erdőgazdálkodás folyt, amelynek szabályait a városkönyvek, tanácsülési jegyzőkönyvek rögzítették.¹¹⁸ Selmezbányán is a tanács a város határán belül egyre fogyatkozó területű erdőkben igyekezett szigorú rendet tartani. Korán kialakult a tanács erdeje, amelyet már a 15. században vágási tilalom alá vettek. Ez az erdő, a Starker Wald a város közvetlen közelében, a város-tól délkeletre Sieglesberg és Stefultó között feküdt.¹¹⁹ Neve alapján szál-erdő volt, a Starker Wald és Schwarzer Wald kifejezéseket a környéken szinonimaként használták.¹²⁰ Már 1496-ban Hegewalde tilos erdőként említették.¹²¹ Annak ellenére, hogy értékes bányák feküdtek területén, pl. a 14. század óta működő Bibertárna, mégsem volt kizárólag bányaerdő, hanem a városi tanács vágatta az 1510-es években.¹²² Az 1522-es városi statútum (amely egyéb erdőhasználati szabályokat is hozott, és lehetséges, hogy hatására rendszeresítették az erdőőri tisztséget) kimondja, hogy mindaddig, amíg a tilalmat fel nem oldják, a Starker Wald csak a bányák számára van fenntartva, magáncélokra nem használható.¹²³

A tanácsi erdőben a polgárok korábban sem vághattak maguk fát. Az erdőt fenntartották a középületek tűzifaellátására, a tanácsosok illetményfájának fedezésére. Selmezbányán is a városi tisztségviselők az egyháziak, az orgonamester, a városi orvos, a hírnök, a hóhér, az iskolamester és egyéb alkalmazottak fizetésük egy részét természetben, fában kapták.¹²⁴ Ez megfelelt a Magyarország más városaiban is dívó gyakorlatnak, amelynek leírásával a városi statútumok gyűjteményében is találkozni lehet.¹²⁵ A polgárok egyéni használata elől eltiltott tanácserdőt az erdőőr ellenőrzése alatt a tanács a lakosság ellátása céljára is vágatta, saját maga által fizetett favágókkal. A kivágott fát a városi faleraklatban a jogosultaknak eladták. A

¹¹⁸ SL 688 d. 625 1522.

¹¹⁹ Pontos helyét megadja BÉL M., 1735. IV. 159.

¹²⁰ A Körmöcbánya által bérelt szlaszkai erdők megnevezése is váltakozott.

¹²¹ A selmezbányai városkönyv szintén említ egy rétet 1496-ban, amely a Hegewald alatt található – Stadtbuch 1.

¹²² Itt nyitott pl. altárnát Seyfert Piesch – SL 690 d. 65 f. 99.

¹²³ L. II. fejezet 118. jegyzet.

¹²⁴ SL 689 d. 55 f. 74 1519; 689 d. 51 f. 68 1509; valamint 1568-i számadás – I. SOBÓ J. 1910. 112.

¹²⁵ Pl. Debrecenben a 19. század elején a kollégiumi tanárok és papok évi 24 szekér fát kaptak, a kántorok 10-et – PENYIGEI D.

tanácsi szervezésű favágatás egyáltalán nem volt nyereséges vállalkozás, inkább szolgált erdővédelmi szempontokat; célja az lehetett, hogy ebben az erdőben tervszerűen menjen a favágás. A kivágott fát ugyanazért az árért adták tovább a jogosultaknak, mint amennyi munkabért a favágóknak érte fizettek. Egy öl kivágási és eladási ára a 16. század elején 10 dénár volt.¹²⁶ A számadáskönyvek szerint abban az időben, amikor a tanács ezt az erdőrészt vágatta, évenként 300–400 öl fát termeltek ki innen. Ez a mennyiség a város lakosságához mérten nem túl nagy, és mivel arra nem maradt fenn adat, hogy kik voltak azok, akik számára ezt a famennyiséget elosztották, lehetséges, hogy a tanácsosokon kívül egy szűk kiváltságos réteg részesedett csak a tanácsi erdőből kedvezményesen kitermelt fából.

Az 1522-es statútum szerint a polgárság erdőhasználata a város más erdőrészein sem volt ingyenes. A polgárok előzetes engedély alapján a számukra kijelölt helyen fahasználati díj lefizetése ellenében maguk is termelhettek ki tűzifát, 1 ölért szintén 10 dénárt kellett fizetni, és különösebb indok híján 10 ölet vághattak évente.¹²⁷ A városban működött fapiac is. 1509-ben találtam enek első nyomát, itt valószínűleg a szomszédos falvak parasztjai által a városba szállított fát adták el.¹²⁸ A városi tanács is vágatta a 16. században folyamatosan a polgárság számára a városi erdőt. 1565-ben a Höll nevű erdőrészt vették vágás alá, amely Selmezbánya és Hodrusbánya között húzódott.¹²⁹ A kivágott fa legnagyobb részét ott helyben eladták a polgároknak, ölet 15 dénárért (a 16. század közepén általános áremelkedés figyelhető meg a bányavárosokban is, amelyet a bérek növekedése is követett), akik saját költségükön szállították a fát a városba. Ugyanakkor, ha valaki a városban lévő két falerakban vásárolta meg tűzifáját, Hodrusbányán 40, a belvárosban, a szentantali és a bélabányai kapuknál 80 dénárt fizetett ölenként a fáért.¹³⁰

Az elmondottakból az derül ki, hogy a városi tanács betartotta az 1522-es határozatot, azt, hogy a város közvetlen közelében lévő egyetlen erdőt polgári célokra már nem fogyasztották, így a lakosság tűzifáját mind messzebbre kellett kitermelni. A 16. század második felére a város határán belül összefüggő erdőterület már csak a határ északnyugati részén, a Garam

¹²⁶ SL 690 d. 65 f. 99.

¹²⁷ L. II. fejezet 118. jegyzet.

¹²⁸ SL Stadtbuch 28. 1509.

¹²⁹ SOBÓ J. 1910. 91.

¹³⁰ Uo.

folyóra eső hegyekben volt, Szénásfalú és Vihnye falvak határában. Ebben az időben hozott a városi tanács egy olyan határozatot is, amely szerint a városi erdőkben ideiglenesen betiltották a szénégetést a szeníthető erdők kipusztulása miatt.¹³¹ A nagyobb arányú szenítés a városi erdőkben csak a 17. század közepén, 1650-ben indult meg ismét, de már kamarai célokra, és a bányakamara tisztjeinek irányítása alatt.

Az erdőhasználatról szóló forrásokban is maradt nyoma annak, hogy Hodrusbánya a 15. század végén és a 16. század elején még nem volt a városnak olyan szerves része, mint a későbbiekben. A 15. század utolsó évtizedeiben sikertelen elszakadási akciót is megkísérelt az akkor még különálló bányatelep. Mindenesetre a 16. század elején Hodrusbánya még testületileg hetenként erdőhasználati díjat, Waldgeldet fizetett a városi pénztárba.¹³² Ez a szokás Magyarországon másutt csak függő helyzetben lévő birtok erdőhasználatánál fordult elő.¹³³ A 16. század közepére a hodrusi polgárság erdőhasználat szempontjából is összeolvadt az anyavárossal.

Az épületfát nem az előre kijelölt, feltehetően tarvágásos üzemmódban művelt vágásokban termelték ki, hanem kiválogatták, szálalták. Az építkező polgár igényeit a városi bányamesternek nyújtotta be, aki a bíróval együtt kiállította az engedélyt, a Zettelt, amelynek alapján az erdőőr kijelölte a kivágható fákat, 15–20 db-ot. Amennyiben lehetséges volt, először a széldöntött fákat adták ki, és csak ennek híján engedélyezték az élőfa kivágását.¹³⁴ A városi falerakatból is csak engedély, a bíró által elismert szükséglet igazolása után lehetett deszkát venni vagy ilyet az erdön készíteni.¹³⁵

A szegények, az özvegyek és a ház nélküli, jogosulatlan városi zsellérek hulladékfára és rőzsére tarthattak igényt, a bányamester által szabályozott

¹³¹ L. IV. fejezet.

¹³² Hodrusbányának 1497-ben még saját bírója és elöljárósága volt (bíráját 1371-ben említik először), szervezeti különállása az elszakadási per elvesztése után a 16. század közepére megszűnt, Selmezbánya leggazdagabb polgárai laktak a bányatelepülésen (Öder, Saly Jeromos). A 16. század végén a megyei dicátorok ki akarták vetni az országos adót Hodrusra, mint jobbágyfalura, de a város azzal érvelt, hogy Hodrusbánya nem önálló település, a város szerves része, nincsenek elöljárói – SL 687 d. 3 f. 71; 687 d. 6 f. 81. Waldgeldet 1512–13-ban fizetett utoljára a városi pénztárba.

¹³³ Pl. Holzgeld a szabad faizás megváltására a szepesvári uradalomban – MAKSAI F. 1959. 383.

¹³⁴ SOBÓ J. 1910. 67.

¹³⁵ Corp. stat. IV/2. 164. 1575.

módon, de a rőzsessedés lefolyását is az erdőőrök ellenőrizték.¹³⁶ A magánkézben lévő serfőzők, pl. a Brenner-féle serfőző tűzifáját is az erdőőrök jelölték ki, itt azonban többször előfordult, hogy tűzifának is élőfákat vágtak ki, mint ez a városi jegyzőkönyvekből kiderült. Arra is van utalás, hogy az erdőőröket megvesztegették, és a vagyonosabbak jobb minőségű és közeli erdőrészben lévő fát kaptak, és a serfőzőkhöz hasonlóan gyakrabban jutottak élőfához.¹³⁷ A város tulajdonában lévő, 1522-ben épült hodrusbányai vendégfogadó és a hozzá tartozó serfőző számára a város pénzén napszámosokkal vágatták a fát, a faellátásra a 16. század közepén valamelyik erdőőr felügyelt. A serfőző hetente átlag 10 öl tűzifát igényelt az 1540–50-es években.¹³⁸

A városi tanácsnak kellett megszerveznie a középítkezések épületfaellátását, ez azonban csak részben sikerült helyi erőforrásokból. Különösen vonatkozik ez a 16. század második felére. Bár Selmezbányán a vízvezető altárnákat az egyes bányavállalkozók egyénileg építették meg,¹³⁹ mégis voltak olyan facsúsztatók, vízvezetékek, amelyeket a város készítettett a városi áccsal. A többi bányavároshoz hasonló építkezések folytak a 15. század végén, a 16. század elején Selmezbányán is. Ilyenek voltak a templom és városhatár építkezései, amelyek közül a számadáskönyvek alapján a legnagyobb méretű 1519-ben és 1559-ben zajlott le, iskola, mészárszék, városi istálló és vásárcsarnok (külön mészárszéket tartottak fenn a németek számára és a 16. század elején minden bányavárosban megépültek a Windischfleischbankok is).¹⁴⁰ Selmezbányán 1559-ben építették a török támadások ellen az új várat.¹⁴¹

A városi építkezéseket a városi ács vezette, aki az épületfát maga vágatta az erdőn, korlátozás nélkül. Mindig több segéddel dolgozott, és bizonyos fokig az építkezések kivitelező vállalkozója volt.¹⁴² Személye igen fontos volt, erre mutat Selmezbánya és Besztercebánya városok 1503-as

¹³⁶ Uo. és PENYIGEI D.

¹³⁷ SOBÓ J. 1910. 70.

¹³⁸ SL C 346 d. városi számadások 1522. 1540–60.

¹³⁹ Corp. stat. IV/2. 39. 1545.

¹⁴⁰ Erre az időre tehető a városokban a szláv és magyar nemzetiség előretörése. A német prédikátor mellett megtalálható a Windischprediger.

¹⁴¹ SOBÓ J. 1910. 15.

¹⁴² SL 16. századi városi számadások. A béreket mindig az ács neve alatt számolták el, megemlítve, hogy hány segéddel, vagy munkással dolgozott az adott helyen.

levélváltása, amelyben Besztercebánya tanácsa kéri, hogy György nevű városi ácsukat, akit valami vétség miatt Selmecebányán elfogtak, sürgősen bocsássák szabadon, mert nagy szükség van rá az éppen folyó templom-építkezésnél.¹⁴³ A városi köz- és magánépítkezések elősegítésére a városi tanács már igen korán, a 15. század végén foglalkoztatott mészégetőt és téглаégetőt. A téглаégető vállalkozó volt, aki a kész téglát adta el a városnak, és munkabért nem kapott. 1512-ben 2 téгла ára 1 dénár volt.¹⁴⁴ A téглаégető a 16. század folyamán mindvégig városi üzem maradt. A mészégetés a 15. század végén és a 16. század elején még szintén a város határain belül zajlott le, a városi mészégető több munkást foglalkoztatott, akik a várostól fizetést kaptak, és az üzem faellátásáról a város gondoskodott.¹⁴⁵ A 16. század 30-as éveiben a városban fellépett fahiány miatt a városi mészégető üzem megszűnt, és mint másutt, helyét itt is a falusi kisipar keretében űzött mészégetés vette át.¹⁴⁶ A 16. század második felében sorozatosan előfordulnak a számadáskönyvekben a környékbeli falvakban lakó parasztoktól nagy tételben vásárolt mészről készült számlák.¹⁴⁷ Különösen a védelmi célokat szolgáló vár építése kívánt sok építőanyagot. Úgy látszik, hogy a környező falvak erdőből megélni kényszerülő lakossága érzékenyen reagált a selmeci piacon fellépő hiánycikkekre, és többen ráálltak a mészégetésre is, a szénégetéshez hasonlóan. Mészégető parasztiparosok szállították a meszet Selmecebányára Stubnyáról, Teplicéről, és többen égettek meszet Vihnyén is.¹⁴⁸

A város határában, Hodrusbányától nem messze Windischlitta irányában üveghuta is működött, amely valószínűleg szintén a 16. század közepén szűnt meg; a város 1564-es határjárásában mint elhagyott régi üveghutát említik.¹⁴⁹ A 16. század közepétől kezdve a város számára a szklenói üveghuta termelt, amelynek faellátására a város erdőrészt bérelt. A szklenói

¹⁴³ SL 688 d. 24 f. 349.

¹⁴⁴ Uo. C 346. 1549-i számadások.

¹⁴⁵ 1518-ban és 1519-ben még fizették a város mészégető munkásait, akik munkabérükön kívül Trinkgeldet is kaptak, uo.

¹⁴⁶ L. V. fejezet. A paraszti ipar elterjedtségére l. FÜGEDI E. 1960. 529.

¹⁴⁷ SL Városi számadások 1550–1560.

¹⁴⁸ A Selmecebánya környéki Stubnya és Szklenó nem azonosak Körmöcbánya hasonló nevű Turóc megyei falvaival. A Hont és Turóc megyei falvakat és helytörténetüket összekeverve adja más falvak esetében is a BOROVSZKY szerk. Magyarország Vármegyéi és Városai c. sorozat. Bars Vármegye 20.

¹⁴⁹ SL 690. d. 75 f. 296. 1564.

üveghuta állítólag a 14. század közepe óta működött ugyanazon a helyen, és termelését ekkor újították fel. A városi kamarai választóművek számára is itt készítettek üvegtégelyeket. A város számára az üveghuta különféle üvegtárgyakat és az építkezésekhez, az üvegablakokhoz üvegkarikákat szállított; 1 üvegkarika ára 1549-ben 2 dénár volt.¹⁵⁰

1518-ban és 1519-ben fűrészmalom is volt Selmecebánya határában, közelebből meg nem határozható helyen, valószínűleg Hodrusbányától délre. A város maga ugyanis vízválasztón feküdt, és így nem voltak malmok hajtására alkalmas vizei.¹⁵¹ A fűrészmalom számára a város vágatta nap-számosaival a nyersanyagot, de termelése a számára szállított nyersanyag-tételek nagyságából kiindulva nem lehetett jelentős, és a városi igényeket feltehetően nem fedezte. Működésére vonatkozóan a 16. század második felében már nem találtam adatot.

A szomszédos falvak lakossága hozott ugyan Selmecebányára eladni zsin-delyt és deszkaárut is, amelyet saját maguk készítettek. Így pl. hoztak zsin-delyt és deszkát Jánolehotáról, Zsadányról.¹⁵² Mindezek mellett a szór-ványosnak mondható faipari beszerzési források mellett Selmecebánya a szükséges fűrészáru zömét a Garamon hozatta. A városi megrendeléseket vagy Vasberzencéről szállították, ahol már a 16. század közepén a beszter-cebányai kamarai rézmű tulajdonában lévő nagy készletekkel rendelkező falerakat volt, vagy pedig Breznóbányáról, amely az egész Garam völgyé-nek legjelentősebb fafeldolgozó központja volt.

Az 1590-ből fennmaradt városi faraktár számadása szerint a Garamon szállított fűrészárut Zsarnócán keresztül vitték a városba.¹⁵³ A Garamon úsztatott nagy mennyiségű fűrészárun kívül épületfát és különlegesebb szerszámfát más területről is beszereztek, pl. a véglesi uradalom területéről, a saskői uradalom falvaiból, sőt történtek szórványos vásárlások a báti vásáron is.¹⁵⁴

A városi faiparról annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy fejlődése alkalmazkodott a város gazdasági életében lényeges helyet elfoglaló

¹⁵⁰ Szklenón a kamarának is volt külön üveghutája – Számadáskönyv 1549.

¹⁵¹ A 16. század eleji számadásokban még szerepelnek favágási és -szállítási munkabérekre kifizetett tételek a városi fűrészmalom számára; valamikori meglétükre utalnak a Bél által felsorolt dűlőnevek (BÉL M. 1735. IV. 151.)

¹⁵² SL C 346. 1540–1560 számadások, valamint SOBÓ J. 1910. 71.

¹⁵³ SL 1590-es ún. szertár számadása, amely valójában városi falerakat.

¹⁵⁴ SL 1512–1513. évi számadások. Ráskai Lőrincnek és Halásznak, a véglesi vár kapitányainak történt kifizetések ára; 689 d. 52 f. 71, 69; 690 d. 65 f. 99.

szőlőműveléshez, kádárcéh már a 16. század elején létezett a városban.¹⁵⁵ Az adójegyzékek polgárnévsoraiban előforduló faiparos foglalkozást jelentő nevek alapján a feltételezhetően faiparral foglalkozók száma 10–20 között mozgott. Asztalos céh működéséről a 16. század közepéről tudósít egy feljegyzés. Helyi asztalosmester bécsi megrendelésre dolgozott, majd hirtelen halála miatt özvegye az asztalos felszerelés értékével kárpótolta a megrendelőt.¹⁵⁶

Besztercebánya erdőgazdálkodása

1571-ig, a kamarai bányarendtartás bevezetéséig Kőrmöcbányán és Selmechbányán gyakorlatilag a városi tanács belső ügye volt az, hogy a bányászatot milyen módon látja el a város a határain belül fekvő erdőkből. A bányák jelentős része akkor még a városi polgárok tulajdonában és kezelésében volt és csak kis hányaduk volt kincstári birtokban. Kőrmöcbányán pl. 1545-ben vette át az első bányaüzemet, a Goldkunsthåndlungot a királyné.¹⁵⁷ Besztercebánya erdeivel és bányáival egészen más volt a helyzet. Itt a város határain belül már korábban is voltak birtokaik, így erdek is nem polgári elemeknek, és a három város közül itt fordult elő az a jelenség, hogy olyan magánkézben lévő erdőt is említenek a város határain belül, amely nem kötődött közvetlenül a bányászathoz vagy nem tartozott a városi tanács hatásköre alá. Ilyen volt pl. a királyi ház erdeje. A királyi ház a 14. században megegyezhetett a királyi kamaraházzal, amelynek itt is lehettek Kőrmöcbányához hasonló birtokai a városi határokon belül, bár ezeket a területeket Kőrmöcbányán a város zálog, adomány útján megszerezte.¹⁵⁸ Nemesi kézben lévő erdő volt Danch comes erdeje, a nemesi falvak (Kincelova és Rudlova) határához tartozó erdő, és ilyen volt a 15. század elején Szászova erdeje, amelynek érintetlensége érdekében a királyné a megyéhez és nem a városhoz fordult.¹⁵⁹ Magánerdő volt az is,

¹⁵⁵ SCHINDLER Gy. 1909. 26.

¹⁵⁶ SL 688 d. 21 f. 265.

¹⁵⁷ KL T: III F: 48 F: 2 N: 69.

¹⁵⁸ L. I. fejezet: a város közvetlen közelében fekvő, a főkamaraispán által telepített falvak.

¹⁵⁹ Dawkes Wald dúllónév Úrvölgyön (PÉCH A. 1884–87. I. 156.) 1437-ben a rudlovi és kincelovai nemesek, valamint a városi polgárok jogtalanul vágták a Szászok szentantali birtokához tartozó erdőt – BL F: 18 N: 22 (Szászova akkori neve Szentantali is volt).

amelyet a telepítő András comes adományul kapott a 13. században, és amely valószínűleg a család más birtokaival együtt a 14. században a Károly család kezébe került.¹⁶⁰ A várostól északra fekvő hatalmas erdőségek, amelyekben a bányászat tulajdonképpen folyt, területileg is elkülönültek a város közvetlen határától. A városi erdőhasználat, amelynek egységei területileg is jól elkülöníthetők egymástól, a következőképpen alakult. A város közelében fekvő erdőket a városi tanács és a polgárság használta, a szokásos igények kielégítésére, tűzifának, épületfának és szerszámfának. Majd ezután következtek a nemesi falvak és jobbágyságuk által használt erdők, utóbbiak kis terjedelműek lehettek, és a helyi lakosság igényeit éppen csak fedezték. Az említett falvak legtöbbjének erdeje a 19. századra teljesen eltűnt. A falvakkal együtt az erdők is a városi tanácshoz kerültek a 15. század végén.

A bányákat körülfogó erdőkben az erdőhasználat teljesen a bányászathoz kapcsolódott, feltehetően a bánya körüli erdőréssz vált a bánya tartozékává, és ezt a bányatulajdonosok a bányával együtt adták-vették. A 14. századi adásvételekben gyakran előfordul, hogy a hegyekben adtak el ingatlant (in nemoribus in Berg), amely erdőből, bányából és olvasztóműből állt.¹⁶¹ A városi tanács, a város hatósága valószínűleg nem volt illetékes ezekben az erdőkben, így fordulhatott elő, hogy a bányák elidegenítésével egyidőben ezek a hatalmas erdőterületek még az osztrák kamarai erdőrezerválás előtt kiestek a város tulajdonából, és a Thurzó bányabirtokok beékelődése után a városnak semmi esélye nem maradt arra, hogy a bányaerdőket a gyakorlat során összekeverjék a város használatára szánt erdőkkel (mint ez Selmezbányán megesett).

A bányák jelentős része a 15. századi besztercebányai vezető patrícius-családtól, a Jung családtól Ernuszt Jánoshoz került, majd Mátyás halála

¹⁶⁰ MES I. 492. A család kontinuitására: PAULINYI O. 1962. 170.; ő a telepítő, sőtész családot a Károlyokban látja. (A Károlyok és a telepítő András leszármazottja Henczmann comes, egyidőben szerepelnek – I. I. fejezet) F: 8 N: 4. A középkor folyamán másutt is biztosítottak erdőrészt, illetve erdőhasználatot minden jobbágyfalunak. Amikor I. Lajos pl. Újbányának birtokadományt tesz, az adományozott földből kivesz egy erdőrészt, amelyet Rudnó volt királyi falu lakosai tovább használhatnak 1364. BOTKA T: Bars megye monographiája Bp. 1880 (Kézirat); 1856-ban a helytartótanácsi felmérés idején a város környéki falvak legtöbbjét már mint erdőterület nélküli községet tartották nyilván.

¹⁶¹ BL F: 8 N: 5; FEJÉRPATAKY L. 1885. 87. városi könyvek bejegyzései.

után ismét az Ernuszt családhoz, akitől a Thurzók megszerezték.¹⁶² Ezek a bányák alkották a királyi házhoz tartozó falvakkal együtt a besztarcebányai Thurzó-vagyon alapját. Thurzó János 1494-ben más gazdag besztarcebányai polgárcsaládok bányáit is megvette, így a város közelében fekvő bányák kiestek a Waldbürgereknek és magának a városi tanácsnak az ellenőrzése alól.¹⁶³

Thurzó János 1502-ben bérbe vette az alsó-magyarországi bányakamarákat és bányavárosokat Anna királynétól, és a Thurzók a későbbiekben is, mint a főkamaraispáni tisztség viselői 20 éven át szinte korlátlan urai voltak az alsó-magyarországi bányaműveknek és bányavárosoknak.¹⁶⁴ A besztarcebányai polgároktól átvett rézbányászatot továbbfejlesztették, királyi engedély alapján 1496-ban Tajován rézválasztó kohót, ún. Saigerhüttét állíthattak fel. Korábban a rézércet nem választották el az ezüsttől, és nyers állapotban vitték ki az országból.¹⁶⁵ A rézkiválasztás lehetőségével Thurzó jelentős ezüstre is szert tett, mentesült a királyi nemesércmonopólium köteléke alól (ugyanis a nemesfémeket eddig a kamarai választóművekben választották el), és a Thurzó–Fugger-vállalat kezében volt a rézbányászat, a rézfeldolgozás és -kereskedelem egyaránt. Mivel a rézbányászat jóval nagyobb méretekben folyt, mint korábban a városi polgárok kisüzemi tevékenysége idején, az olvasztókhoz és a rézválasztókhoz is jóval nagyobb mennyiségű fára és faszénre volt szükség. Ezért Thurzó János fia, Elek jogot kapott arra is, hogy rézműveihez bárki erdejéből, az egész országon belül bárholnan beszerezheti faszükségeit.¹⁶⁶ Maga Dóczy Ferenc is levélben figyelmeztette testvéreit, hogy Thurzó olvasztóművének ingyen és lehetőleg fennakadás nélkül adják a fát, mert a hatalmas úrral nem árt jó viszonyban lenni.¹⁶⁷ Thurzó azonban nem kívánt élni a gyakorlatilag elavult és a kor birtokosi gondolkodása által el nem fogadott bányajoggal.

¹⁶² BL F: 5 N: 12. Az Ernuszt ház nemesi jogokkal rendelkezett. Kérdés az, hogy ezeket a jogokat melyik tulajdonos szerezte: a Thurzók, Ernuszt, vagy esetleg már a Károlyok is ilyen joggal bírták.

¹⁶³ A besztarcebányai polgári bányauzemek Thurzó-kézre kerülésének történetét kis eltérésekkel WENZEL G. 1880. 166.; ZIVUSKA J. 1906. 25.; PÉCH A. 1884–87. I. 145.; PAULINYI O. 1933. 26–27.

¹⁶⁴ L. I. fejezet.

¹⁶⁵ PAULINYI O. 1967. 11. Az 1496-os, Thurzónak adott szabadalom nem annyira technológiai, mint gazdaságpolitikai jelentőségű volt.

¹⁶⁶ SCHMIDT, F. A. 1834. I. 67.

¹⁶⁷ WENZEL G. 1876. 55. 150.

Tajovai választóművének rendszeres és biztos faellátásra volt szüksége, ezért bár maga a választómű Radvánszky birtokon épült, 1520-ban 10 évre kibérelte a Radvánszkyak Malachó és Podlavica között lévő erdejét. Az erdő a zólyomi királyi erdőispánság idejéből fennmaradt Királyerdő nevet viselte, a zólyomi várbirtok erdeje és Kőrmöcbánya között húzódott. A birtokos Radvánszkyak mindössze a Malachó falu népeinek ellátására szolgáló erdőrészt zárták ki a bérletből. Az erdő évi bére 25 arany volt.¹⁶⁸ Az ennek fejében kitermelhető famennyiségről vagy a fakitermelés módjáról, szabályozásáról nem történt említés a szerződésben. Az évi bérösszeget először 40, majd nemsokára évi 80 forintra emelték, de ez nem segített azon a tényen, hogy a kohó környékéről 15 év alatt kipusztult az erdő.¹⁶⁹

A Thurzó–Fugger-vállalat a zólyomi váuradalommal szomszédságba kerülve az erdőhasználat miatt hosszan tartó határperbe keveredett a zólyomi várnaggyal. Ennek részleteiből, egy 1544-es periratból kiderül, hogy a Királyerdő tajovai kohótól távolabb eső része is gazdaságosan kitermelhető, a fa leszállítható a völgybe, mert a Garam völgyébe lefutó hegyi patakok egészen a kőrmöci határ hosszában húzódó bérc alatt erednek.¹⁷⁰ A perből az is kiderül ugyanakkor, hogy az I. Mátyás halála óta folyamatosan itt dolgozó szénégető dinasztiák ezeket a könnyen megközelíthető erdőket alig 50 év alatt már másod-, sőt harmadízben vágták ki és szénítették el, úgyhogy a jelentés szerint erről a területről már csak mindössze 500 szekér szén várható. A Thurzó–Fugger-vállalat más területen bérelt erdei is igen hamar kimerültek. 1526 óta bérelték a Likava várához tartozó erdőket. A bérösszeg fokozatosan emelkedett 80, 100, majd 1532-ben 300 aranyra, de ez alatt az alig 10 év alatt a bérelt területről a hozzáférhető erdőket kivágták, fa csak a megközelíthetetlen csúcsokon maradt meg, vagy olyan távolságban, ahonnan – mint Mertz György, a vállalat bányafelügyelője jelentette az udvarnak – a szállítómunkások csak naponta egyszer tudnának fordulni, ez pedig a költségek megnövekedése miatt gazdaságtalanná tenné a kitermelést.¹⁷¹

A példák azt mutatják, hogy a Thurzó–Fugger-vállalat erdőkitermelését a legteljesebb rablógazdálkodás jellemezte. Ez egyenes következménye volt annak, hogy a vállalkozók csak bérelték a bányákat, arra törekedtek,

¹⁶⁸ DL 84752.

¹⁶⁹ ZIVUSKA J. 1906. 187.

¹⁷⁰ BL F: 895 N: 86.

¹⁷¹ TAGÁNYI K. 1896. I. 110.

hogy a bérleti idő alatt minél nagyobb haszonra tegyenek szert, és semmi érdekük nem fűződött ahhoz, hogy a fakészletek megóvásával, az erdő regenerálódásával is törődjenek. Az erdők faanyagának utánpótlására irányuló passzív gondoskodás, a vágásonkénti gazdaságos kitermelés, az újulat védelme (mint már részben említettem) nem voltak ismeretlen fogalmak ebben a korban sem Magyarországon. A bányavárosokban ezt a feladatot voltak hivatottak betölteni a városi bányamesterek, ám Besztercebányán 1542-ig bányamester sem volt, és úgy látszik, az erdőhasználatban semmi rendszert nem tartottak.¹⁷² Nehéz utólag megállapítani, hogy a vállalat szabályozottabb vágások alapján történő erdőhasználat esetén is kipusztultak volna-e 20 év alatt a besztercebányai erdők, hiszen a hatalmas méretekben folyó rézbányászat és kohászat nagy mennyiségű fát fogyasztott. A fogyasztott famennyiségre, a fa- és szénellátás megszervezésére részletes adatokat nyújtanak azok az átvételi és átadási leltárak, amelyek 1526-ban a Thurzó-vállalat konfiskációja során és 1546-ban a Fugger-bányabérlet lejárása és a kincstári átvétel alkalmával készültek. A leltárakat kivonatossan kiadták a bányatörténészek, kihagyva a számukra érdektelen fa- és szénkészletekre és a velük foglalkozó munkásokra vonatkozó adatokat. Én viszont csak ezeket a tételeket veszem figyelembe a bányaleltárakból, hiszen a besztercebányai és más környékbeli erdők hatalmas megterhelését, amit számukra a rézvállalat okozott, ezekből az adatokból is le lehet mérni.¹⁷³

A táblázatban ábrázolt mennyiségek (l. 3. táblázat) csak viszonyítási alapot adnak, ugyanis csak a felhasználatlan készleteket vették leltárba és nem az év során felhasznált mennyiséget, a kohóknál található, már odahordott szekér szeneket, és a részben már boksába rakott, részben még az erdőben álló feldolgozásra váró famennyiséget.

A levágott fát öleken mérték. Kaán Károly számításai szerint a Besztercebányán felhasznált öl 5,7 m³-nek felelt meg.¹⁷⁴ Általában 10 öl fát raktak fel a 16. század első felében 1 boksába, de amennyiben nem így történt, az átvételi leltár során a 10 ölesnél kisebb vagy nagyobb boksát is

¹⁷² L. Körmöcbányán és Selmechányán a bányamester tevékenységét. Éves vágások kialakítása. Zsigmond 1426-os rendelete: TAGÁNYI K. 1896. I. 25.

¹⁷³ A kivágott fa és égetett faszén mennyiségek feltüntetése nélkül – SCHMIDT, F. A. 1834. 173. 1526; KL T: I F: 36 F: 1 N: 33/b., 1546; BL Stadtbuch 619, 623. C 74.

¹⁷⁴ KAÁN K. 1910. 1114.

3. táblázat

A Thurzó–Fugger-vállalat 1526-os és 1546-os átadási leltárából kiemelt tételek^a

Kohó	Szén szekérben		Fa ölbend ^d		Fa m ³ -ben		Bányaló		Széna szekérben ^c		Zab fertályban	
	1526	1546	1526	1546	1526	1546	1526	1546	1526	1546	1526	1546
Óhegy	700	165	2 970	1116	16 929	6 361	165	—	40	80	12 000	—
Herrengrund	—	—	—	76	—	433	56	—	6	—	672	—
Tajova	150	—	2 880	1803	16 416	10 277	52	26	450	10	10 000	—
Hermanec	—	30	2 457	976	14 005	5 563	108	26	4	65	11 432	—
Moschtenic ^b	1000	—	1 211	222	6 902	12 665	20	26	31	—	4 250	—
Lipscherseifen	1200	—	5 480	—	30 837	—	129	—	50	—	12 000	—
Revuca	500	—	864	—	4 925	—	48	—	6	—	5 016	—
Összesen	3550	195	15 862	6193	90 014	35 299	578	78	587	155	55 370	—

^aA szerszámokat és más bányafelszerelést és a nemesérckészleteket nem írtam ki.

^bMoschtenicen ezenkívül 330 szál fenyőfát is találtak 1526-ben.

^cA táblázatban csak a külső bányatelepeken leltárba vett szénát és zabot tüntettem fel, nagy mennyiségben tartottak még ezebből a Thurzók besztercebányai házában és majorságában.

^dA Puschkohler szénitők boksáit — amennyiben nem öblen, hanem boksában adták meg az általuk kivágott fa-mennyiséget — az alsó határt figyelembevéve 8 ölnek számítottam.

átszámították 10 öl fára, így fejezték ki pénzben az értékét. Ezért volt indokolt a famennyiséget a leltárakban ölekből megadni.

Arra eddigi kutatásaim során nem kaptam feleletet, hogy 1 boksából hány szekér szenet nyertek, ezért a táblázatban szekerenként feltüntetett szénmennyiségeket nem tudtam fára átszámítani. A középkorban használatos mértékegységek területenként változó sokfélesége és szakirodalmi feldolgozatlansága miatt nem lehetett a kész szénmennyiségből a felhasznált nyersanyag mennyiségére következtetni. A felmerülő nehézségeket a következő példával illusztrálnám: A 19. századi erdészeti irodalomban a szénkihozatal súly- vagy űrmértékben adták meg. A szénkihozatal az alkalmazott szenítési eljárástól is függött. Magyarországon háromféle szenítési eljárást alkalmaztak, köztük a „tót” eljárást Besztercebánya és Nagybánya vidékén. A 19. században a nagybányai¹⁷⁵ „tót” szenítők kétszer annyi fát használtak fel 1 boksához, mint a besztercebányaiak. Egy 1688-i urbárium adatai szerint Nagybányán 1 boksából 20 szekér szenet állítottak elő.¹⁷⁶ Amennyiben feltételezem, hogy a szenítési eljárások a 16–19. század között változatlanok maradtak, a nagybányai példa alapján arra következtethetnénk, hogy 1 boksából Besztercebányán 10 szekér szenet állítottak elő: ehhez az eredményhez azonban az is szükséges lenne, hogy a besztercebányai és a nagybányai szekér azonos mértékegységet jelentsen. A faipari és erdészettörténeti szakirodalomból az is kiderül, hogy a szénkihozatal az elégetett fa fajtájától is függött, a 16. századi források pedig ilyen megkülönböztetést sehol sem tüntetnek fel. Az 1546. évi Thurzó–Fugger-leltárban külön kiemelik, hogy a kemény- és puhafa kitermelésének azonos a bére, és a szenítésnél sem tesznek semmilyen megkülönböztetést a fanemek szerint.

Az ún. tót szenítő módon kívül Magyarországon még kétféle szenítő eljárást alkalmaztak, a németet és az olaszt. A 19. században a német

¹⁷⁵ SZÉCSI Zs. 1884. 615., 627. A szenítés menetét és technológiáját részletesen ismertetik az erdészeti szakirodalomban, ezért ezzel nem foglalkozom. Az ún. tót eljárás során 50 m³ fából 50–70%-os volt a szénkihozatal, vagyis 1 m³ fa 4–6 hl. faszenet adott. A faszén mértékegységek egységesítése még a 18. században sem ment végbe, még a bányavárosok környékén sem, pedig a bányaarendtartás előírta az azonos mértékek használatát. A 18. században pl. a temesvári kamarai uradalomban vékával mérték a faszenet, ez terjedt el a 18. században (SZÉCSI Zs. 1884.). A bányavárosokra: pl. 3 körmöci mérő tett ki 5 selmeci mérőt (PÉCH A. 1967. 1019.), tehát a mértékegységek használata óvatosságot kívánt.

¹⁷⁶ MAKSAI F. 1959. 634.

szenítés rendkívül ritka, de az ismertetett leltárak szerint a 16. században alkalmazták a Thurzó–Fugger-vállalatnál. 1546-ban egy szenítőcsoportot a deutscher Köhlermeister vezetett, akik a német eljárást alkalmazhatták. Olasz szénégetési technológiát csak sík terepen lehetett alkalmazni, ezért ez a módszer feltehetően csak a besztercebányai gereb megépítése utáni vált általánossá. amikor a gereben kifogott fát a gereb közelében, sík terepen tudták feldolgozni. A leltár helynevei szerint a Thurzó–Fugger-vállalat számára történő szenítés hegyek között, egyenetlen terepen folyt, ilyen terepen pedig a tót szénégetési eljárás a leghatásosabb, nagy a valószínűsége, hogy már ekkor ilyen módon égették a szenet.

Az átadási leltárakban említenek még Puschkohlereket,¹⁷⁷ akik valószínűleg a rosszabb minőségű dorongfát használták fel. A Puschkohlerek nem 10, hanem 15 vagy 8 öles boksákban szenítettek, amelyeknek a mennyiségét 10 öles boksákra számították át, és így vették fel a leltárba, az általuk végzett favágó és szénégető munkát pedig azonos értékűnek vették a többi szénégetőével. Számuk jóval több volt, mint a más eljárással termelő szénégetőké, de az általuk termelt szénmennyiség jóval a többi szénégető által készített mennyiség alatt maradt. Lehetséges, hogy a Puschkohlerek a környékbeli falvak lakosságából kerültek ki, akik csak kisegítő foglalkozásban üzték a szénégetés mesterségét, más mezőgazdasági jellegű elfoglaltságuk mellett. A szénégetési mód és a nevek alapján kikövetkeztethető nemzetiség között semmi összefüggést nem találtam a forrásban. Minden szenítő csoport, a német, a tót és a Puschkohler-eljárással dolgozók között egyaránt megtalálhatók voltak szláv (szlovák, cseh, lengyel), német és magyar nevek.¹⁷⁸

A rézvállalat szénellátásának megszervezésében bizonyos eltérés található az 1526. évi és 1546. évi leltárak között. Az 1526-os állapot szerint a rézüzem és egyes üzemegységeinek, kohóinak vezetői egyenként szerződtek a leltárban felsorolt szénégetőkkel, 24 Puschkohlerrel és 13 más szénégetőmesterrel.¹⁷⁹ Az egymástól elkülönülten dolgozó szénégetők maguk szervezték meg a szénégetéshez szükséges fa beszerzését. Ezzel szemben az

¹⁷⁷ A szó pontos jelentését nem ismerem. SZÉCSI Zs. 1884. 627. ismertet gallyfából, dorongfából történő szénégetést is, amelynek hatásfoka, gazdaságossága jóval kisebb volt, mint a jó minőségű fából végzett szénégetés. (Lehetséges az is, hogy a Puschkohler elnevezéssel különböztették meg a tót szenítőket a német szenítőktől.)

¹⁷⁸ A latinra fordított neveket magyarnak vettem.

¹⁷⁹ 1526-ban Hermanecnél 9, Revucánál 3, és a Lybetnerseifennél 13 Puschkohler dolgozott, míg a nagy kohóknál nem alkalmazták őket.

1546-ban a legjelentősebb olvasztóműveknél, Óhegyen, Moschnitznál, Tajován és Hermanecen már centralizált szervezetekben folyt a termelés. A munkálatokat Stefan Badinszky Kohlenrichter irányította. A számára dolgozó, már nem egyéni vállalkozó, hanem bér munkás szénégetőket alig említik név szerint, csak azt, hogy alkalmazása alatt dolgoznak. Bizonyos területeken, pl. Tajovánál Andres Kordik nevű¹⁸⁰ alvállalkozónak adta ki a szénégetést. A szénégetési és favágási munkabérek részletezésénél már egyértelműen kiderül, hogy a fakitermelés és a szénégetés munkafolyamatait elválasztották egymástól. A Kohlenrichter külön alkudott meg a fakitermelőkkel és a szénégetőkkel, akik már valószínűleg nem voltak gazdasági kapcsolatban egymással. Az általa irányított szénégetéseknél, pl. Tajovánál és Moschnitznál a fa nagy részét nem hivatásos favágók termelték ki, hanem a helybeli jobbágyok, akik a kialakult szénégető telepekre hordták a fát. Kivételt képeztek az egyéni kisvállalkozásban dolgozó Puschkohlerek, akik továbbra is maguk gondoskodtak a fanyersanyagról, és csak eladták a kész terméket a vállalatnak.

Egy öl fa kivágása és az erdőben történő nyers feldolgozása (legallyázása) 10 dénár volt, a fának szénítőhelyekhez történő szállítása a távolságtól függően 12–16 dénár, a szénítőhelyen történő felvágása és boksaiba rakása ismét 10 dénár. A nem szerződött famunkásoktól, a sajnos lakóhely szerint meg nem jelölt „pauern” jobbágyoktól néhány dénárral olcsóbban vették át, illetve számolták el a fát. (Lehetséges, hogy I. Miksa bányarendtartásának az az előírása, hogy a kijelölt vágásokat lehetőség szerint a szomszédos települések lakosságával dolgoztassák fel és csak az ezekkel történő megegyezés hiányában foglalkoztassanak idegen famunkásokat, takarékosági szempontokat is érvényesített.) A szénégetők 4 boksa kiégetéséért és feldolgozásáért 1 forintot kaptak.¹⁸¹

A szénítőhelyektől a kohókba már a vállalat által tartott lovakkal és fuvarosokkal szállították a faszenet. A bányavállalatok minden időben tartottak lovakat, bányalovakat, víz húzó és fuvaroslovakat. A Thurzó–Fugger-vállalatnál átlagosan 5–600 bányalovat tartottak, ennyit mutat ki az 1526-os leltár is, és ennyiről emlékezik meg az 1535-i királyi biztosi jelentés is. Az állatok takarmánnyal történő ellátása mindenütt komoly problémát jelentett. A takarmányszükségletet csak részben fedezte a

¹⁸⁰ Valószínűleg nevéhez, illetve tevékenységéhez köthető Kordik Zólyom megyei település, amely az általa vezetett szénégetőtelepen jött létre.

¹⁸¹ Az adatok 1546-ból valók – I. II. fejezet 173. jegyzet.

Thurzó kézben lévő falvak és majorok (allódiumok) termése, a takarmányzab nagy részét vásárolták, míg a szénát a város határán belül fekvő rétekről kaszálták. A későbbiekben a várossal történő összeütközéseknek ez is egyik forrása lett.

A bányászathoz és ércfeldolgozáshoz szükséges faszén előállításának néhány vállalkozó irányítása alatt történő központi megszervezése tehát még a Thurzó–Fugger időkből való. Ezt a szervezetet I. Miksa erdőrendtartása is átvette, ahol szintén két-három vállalkozó szénmester irányításával folyt a hatalmas Garam menti erdőségeken a szénégetés.¹⁸² Azt nem lehet megállapítani, hogy az új szervezet életbelépése összefüggésben van-e az 1535. évi királyi biztosok működésével, akiket Beheim Bernát főkamaraispán leváltása után a bányavárosokba küldtek, vagy pedig Fugger-újítás.¹⁸³

A csehországi Kuttenberg bányászatához is a várostól független, a 15. században már érdekközösségbe, céhbe szerveződött, kiváltságokkal rendelkező, a környékbeli falvakban lakó önálló szénégetők szállították a faszenet. Kiváltságos helyzetük, a földesuraktól és a várostól való függetlenségük a 16. század eleji parasztmozgalmakban való részvételük után szűnt meg. A csehországihoz hasonlítható fejlődési folyamat indult meg Selmecbánya és Besztercebánya szénégetőinek esetében is a 15–16. század fordulóján.

Természetesen a faszén alapanyagán kívül a bányászat igényelt még bányafát és ácsfát is, hiszen az építkezésekre használt fák közül a bányafa romlott el leghamarabb, és ezt rendszeresen pótolni kellett. Az ácsfa mennyiségét nem részletezték a leltárakban, és a bányafáról is sok esetben úgy emlékeztek meg, hogy elegendő fa van felhalmozva. Kivételt jelentett a moschnitzi olvasztómű, ahol feljegyezték, hogy 300 szál a fenyőfakészlet. Az összehasonlítás kedvéért jegyzem meg, hogy a körmöcbányai kamarai aranybányák bányafával történő ellátására Körmöcbánya uradalmának jobbágyszőlőfalvai évi 705 szál fát szállítottak a 18. században.¹⁸⁴ A bányafát itt is ácsoltatták a bányaaácsokkal, minden bányamű és kohó mellett említ a leltár ácsműhelyt, amelynek a felszerelését is leltárba vették.

Moschnitznál hamuzsírt is égettek, 1526-ban a konfiskáció idején 5000 fertály hamuzsírt találtak, amelynek fele iszapolt, másik fele még

¹⁸² L. III. fejezet.

¹⁸³ PAULINYI O. 1967. 12.; HUSA, V. 1959. 243.

¹⁸⁴ OL E 156. F: 177 N: 10.

az azt megelőző feldolgozási stádiumban volt, értékük 4, illetve 5 dénár volt fertályonként. Az itt használt fertály nagysága nem ismert a szakirodalomban, ezért nem lehet tudni, hogy ez a készlet mennyi fát igényelt. Csak összehasonlítási alapul idézem a 19. századi adatokat, amelyek szerint 1 m³ tölgy- vagy bükkfából 1,5 kg, míg 1 m³ fenyőfából 0,5 kg hamuzsirt lehetett előállítani, tehát a Thurzó-vállalat hamuzsírtermelése sem elhanyagolható mennyiségű fát fogyasztott.¹⁸⁵

A bányászattal kapcsolatos fafogyasztás volt még a fiatal tölgyekből készített szénszállító kosarak készítése, de ez már csak a 17. században, az általános fahiány idején jelent majd komoly tételt, különösen Selmecbányán. 1732-ben a bányákhoz évi 92 ezer kosárra volt szükség, két kosárhoz pedig három fiatal tölgyet használtak fel.¹⁸⁶ Arra sajnos nem adnak támpontot a leltárak, hogy az egyes kohók – és így az egész besztercebányai rézmű – mennyi szenet és fát fogyasztottak évente. A fafogyasztásra a magyarországi réztermelés alakulásából lehet csak következtetni, amely 1495 és 1526 között évenként átlag 11 ezer métermázsas volt, 1526 és 1546 között a termelés visszaesett 8 ezer métermázsás átlagra,¹⁸⁷ míg a 17. század első negyedében az átlagos évi réztermelés már csak 7 métermázsas volt.¹⁸⁸ Az 1546-os leltár már jóval kevesebb fa- és szénkészletet tüntet fel, mint az 1526-os, de ennek oka nemcsak a termelés visszaesésében, hanem a leltározás körülményeiben is kereshető.¹⁸⁹ Elfogadhatóbb támpontot nyújt a 17. századi réztermelés és a fakitermelés egymáshoz való viszonyítása. A 17. század második feléből fennmaradtak a besztercebányai kamarának a fatesterekkel kötött szerződései, amelyek szerint évente 14 ezer öl fát vágtak ki a Garam menti erdőkből és szállítottak le a besztercebányai gerebhez.¹⁹⁰ Az 1526-os rézműátadási leltár a már szenített famennyiségen kívül (3550 szekér) csak készletként 15 ezer öl fát tüntet fel. 1495 és 1526 között tehát legalább évi 20 ezer öles fakitermeléssel kell számolni, amely famennyiségnek legnagyobb része a besztercebányai erdőkből került ki.

¹⁸⁵ A 19. századi adatok – SZÉCSI Zs. 1884. 644.

¹⁸⁶ PÉCH A. 1967. 1015.

¹⁸⁷ PAULINYI O. 1933. 19.

¹⁸⁸ PÉCH A. 1884–87. II. 625.

¹⁸⁹ 1526-ban az üzem menete nem állt meg a leltár készítése idején, míg az 1546-os konfiskáció alkalmával hónapokig állt a termelés.

¹⁹⁰ ZIVUSKA J. 1906. 109. 111.

A másik két bányaváros fafogyasztásáról sem maradtak fenn adatok, de számolva azzal, hogy a 16. század elején Selmezbányán két nagy kohó, míg Körmöcbányán egy jelentősebb kohó működött, ezek pedig hetenként átlagosan 100–150 szekér szenet használtak fel, a besztarcebányai rézmű fafogyasztásához képest a másik két bányaváros fogyasztása jelentéktelennek tűnik. A lakosság fafogyasztásáról is csak megközelítő mennyiséget ismerünk, pl. egy átlagosnak tekinthető városi serfőzőben Körmöcbányán évi 400 öl fát égettek el, a selmezbányai, pontosabban a hodrusbányai városi serfőző pedig heti 10 öl fát fogyasztott.¹⁹¹ A városok polgári célú fafogyasztása tehát a bányászathoz képest nem volt jelentős mennyiség, és nem indokolta a későbbi kamarai törekvéseket, amelyek a lakosság fafogyasztását akadályozni és nehezíteni igyekeztek.

A töredékes adatok alapján is érthető, hogy a besztarcebányai erdők a Thurzó–Fugger-vállalat első 30 éves működése során kipusztultak, és az is lehetséges, hogy a réztermelés visszaeséséhez a fahiány, illetve a faszén árának az emelkedése is hozzájárult. A 16. század 30-as éveiben aggasztóvá váló fahiányt a Besztarcebányára küldött királyi biztosok is megerősítették, megállapítva, hogy az alsó-ausztriai kamara, miután átveszi a rézműveket, a helyi erdőkre már nem számíthat, és más úton kell a rézfeldolgozás faszükségletét előteremteni. Ezért javasolták a biztosok, hogy a kohókat helyezték át a Garam közelébe, faellátásukat pedig a fában gazdag és eddig még ilyen méretekben nem használt Garam menti erdők-ből, fausztatás útján fedezzék.¹⁹²

Kisebb jelentőségű bányák maradtak még Besztarcebánya városi határán belül is a polgárok kezén, ezenkívül a lipcsei uradalom területén, Libetbánya környékén és Selmezbányán is. Ugy látszott, hogy a Thurzó–Fugger-bányakoncentráció mellett a 16. század elején az uralkodó nem akarta elsorvasztani a bányavárosi polgárok bányatevékenységét sem. II. Lajostól származnak a városnak azok a kiváltságlevellei, amelyek az új helyzetben készültek.¹⁹³ Az 1516-os kiváltságlevelével szerint

¹⁹¹ SL Számadások a 16. század második feléből.

¹⁹² TAGÁNYI K. 1896. I. 118.

¹⁹³ BL F:2 N:5; F:6 N:2; Corp. stat. IV/2–247., pl. Steger Rafaelnek az ispotály rektorának Jeszenán és Schemnickán, Lipscherseifenen Mert Lőrincnek és Demián Mátyásnak, Óhegyen Heniscka Jánosnak és Glass Györgynek, Fotzentalon Pribitzer Sebestyénnek stb.

minden polgárnak joga van a város területén bárhol új bányát nyitni (holott ez a középkorban nem lehetett külön kiváltság, hiszen a bánya- város ezzel a céllal jött létre), a bánya körül a Lehenschaftot, bányatelket elkeríteni „in distancia 12 mensurarum in vulgare alemanice lehen dictarum”, amely megegyezik a bányászat 13. században kialakult szokásaival. Azt már megint biztosítani kellett a kialakult helyzetben, hogy a bányatelken belül a bányászt senki sem háborgathatja. A kiváltságlevél kimondja, hogy a bánya szükségleteire a polgárnak joga van a város területéről bárhonnan fát vágni. Ez a „szabadalom” is egyértelműen a Fugger-féle nagyvállalattal szemben akarja legalább jogilag biztosítani a városi bányászat fennmaradását, hiszen a városi erdők használatából a Waldbürger eddig részesült úgy is mint bányász, úgy is mint a város polgára, ezt kiváltságlevélbe foglalni korábban értelmetlen lett volna. A kiváltságlevélnek csak a besztercebányai körülmények között van értelme, hiszen mint az előzőekből kitűnik, sem Selmezbányán, sem Körmöcbányán senki nem vonta kétségbe a városi polgárnak azt a jogát, hogy a városi erdőket használja. A városi Waldbürgerek ismét oklevélben kaptak felhatalmazást arra, hogy a lipcsei uradalom erdeit is használják bányászati célokra, de tekintettel arra, hogy az uradalom ekkor még a Nagylucsei Dóczyak kezén volt, a kiváltságlevél adta jogot nehezen lehetett érvényesíteni.¹⁹⁴ A városi számadásokban mindenesetre szerepel 1520-ban olyan ajándékra kifizetett tétel, amelynek indoklása a faizás engedélyezése volt a lipcsei vár erdeiben.¹⁹⁵ 1537-ben a város megkapta azt a jogot, hogy a polgárok a lipcsei út mellett felhalmozott kohósalakot másodszor is átégethetik. A Fuggerek tiltakoztak emiatt a körmöci főkamaraispánnál, arra hivatkozva, hogy az olvasztáshoz szükséges fát a polgárok az ő kohóik előtt használják el.¹⁹⁶ Az oklevelekből kibontakozó gyakori pereskedések tanúsága szerint a Thurzók minden módon igyekeztek megakadályozni és zavarni a polgárok bányászkodását, erővel elvették a bányáiknál felhalmozott fakészletet, feltartóztatták áruszállítóikat.¹⁹⁷ Ha a hatalmaskodási panaszok megszokott túlzásaitól eltekintünk is, mindezeknek a panaszoknak volt valóságmagva. Gazdaságilag ebben az időben a városra a Thurzók azzal mérték a legnagyobb csapást,

¹⁹⁴ BL F: 14 N: 17.

¹⁹⁵ Uo. 1520-as számadások. C 74.

¹⁹⁶ Uo. F: 343 N: 82.

¹⁹⁷ Uo. F: 410 N: 19 1540; F: 2 N: 20.

hogy mint háztulajdonosok a Ringen és mint bányatulajdonosok a város határain belül megszerezték maguknak mindazokat a gazdasági kiváltságokat, amelyek a régi bányajog szerint a besztercebányai Waldbürgereket illették meg – serfőző és borkimérés joga, valamint húskimérési jog, s nemcsak a városban, hanem a bányatelepeken is, amivel az 1526-i leltár tanúsága szerint éltek is.

A bányászat és a város erdejének a területi szétválása a városi hivatal-szervezetben is megmutatkozott. Besztercebányán nem volt bányamester a 16. század elején,¹⁹⁸ városi erdőőrrel pedig egyáltalán nem maradtak fenn adatok. Valószínűleg a Thurzó-vállalat létrejötte előtt sem létezett ilyen tisztség. A 15. század végén a besztercebányai királyi kamara is megszűnt.¹⁹⁹

A besztercebányai erdészeti szervezet újjáalakítása már nem a városi tanács, hanem az osztrák kamara tevékenységéhez kapcsolódott, így elsősorban nem a bányaváros, hanem a kamarai bányavállalatok érdekeit tartotta szem előtt. 1542-ben nevezte ki I. Ferdinánd a Fugger-bérletben lévő bányászat irányítására Puchner György schneebergi bányamestert.²⁰⁰ Bár erről a kinevezés nem szól, a bányamester magával hozta saját erdőmesterét is, akivel együtt eleinte csak évente két alkalommal utazott Besztercebányára. Ilyenkor a városi tanács mindkettőjüket megvendégelte és megajándékozta. A számadások bejegyzésein kívül az erdőmester besztercebányai működéséről nincs is más adat ebből az időből.²⁰¹ A kamarai bányamester megjelenése nem sok jót jelentett a város számára, ugyanis azelőtt, ha nehézségekkel is, de használhatták a bányakereseket is a polgárság céljaira, míg az új bányamester nem vette figyelembe azt, hogy a bányakiváltságok, a bányászok fával történő ellátása a városi polgár-bányaművelőkre is vonatkoznak. A városi tanács szokásához híven maga jelölt ki erdőrészt a városi szénégetés céljaira az Aschengrund dűlőben, ezt azonban a bányamester megtiltotta, mivel az erdőrészt szerinte még nem volt vágásra érett.²⁰² Ugyanakkor a bányamester nem jelölt ki más területet a városi polgárok számára a városi

¹⁹⁸ A 16. század első felében (1537) nem található a javadalmazott tisztviselők között, a városi alkalmazottak sorában.

¹⁹⁹ PAULINYI O. 1977. 263.

²⁰⁰ PÉCH A. 1884–87. II. 13.

²⁰¹ BL Számadások 1542. 1543.

²⁰² ZIVUSKA J. 1906. 36.

erdőkből, azokból, amelyeket a kamarai vállalat használt. A centralizáló Habsburg-bányaigazgatás a kamarai kézben lévő nagyvállalatok mellett fennmaradt helyi kistermelést felszámolni igyekezett, vagy legalábbis nem engedte meg, hogy ezek bányászata nyersanyagot vonjon el a kamarai vállalkozásoktól. Ezt a törekvést I. Miksa erdőrendtartásainak több pontja alátámasztja, de úgy látszik ez a tendencia Besztercebányán már az erdőrendtartás kibocsátása előtt érvényesült.

Mint az előbbiekből kitűnik, a városi erdőket a tanács igazgatta, kijelölte az erdőben a vágásokat. Különösen vonatkozott ez azokra az erdőkre, amelyeket a város bérelt vagy megvásárolt. A városi lakosság és a tanács fabeszerzéseit is a 12 tagú tanács tagjai intézték a város határain kívüli területekről. Besztercebányán a 12 tagú szűkebb tanács sokkal szilárdabban tartotta a kezében a város politikai és gazdasági vezetését, mint ez más városokban történt. A tanácstagok névsora évtizedeken keresztül azonos volt, és az iratok alapján úgy látszik, hogy új taggal csak egy régi tanácsúr halála esetén frissülhetett fel a városi szűkebb tanács. A 12 tagú tanács tagjai bérelték Besztercebányán a 16. században a városi földek és rétek nagy részét. A meglévő városi erdők gondozása és őrzése is feladatuk volt, ők adták ki a favágási engedélyeket is. Bár városi erdőőrt nem tartottak, a fegyveres „trabantok”, akiket inkább az erdei utak biztonságának fenntartásáért fizettek, a számadási bejegyzések szerint elfogták az engedély nélküli favágókat is. A tanács engedélye nélkül fát vágó polgárt pénzbírságra ítélték, és a kivágott fát is lefoglalták a tanács céljaira.²⁰³ A tanácsai erdőket tilalom alá vették, bennük a tanács céljaira vágattak fát, ezenkívül a tisztségviselők fájárandóságát, a tanács tagjainak illetményfáját és a középítkezések faanyagát termelték ki belőlük. A 16. század első felében az újonnan megszerzett Urpinhegy erdeit vágták ki és szállították a városi építkezésekhez.²⁰⁴ Majd a kivágott Urpin-erdőt nem hagyták regenerálódni, hanem a polgároknak itt jelöltek ki irtásföldeket.²⁰⁵ A 17. században a tanácsai Hegwald a Hermanec környékén vásárolt tölgyerdő lett, itt elégítették ki a városi tanács igényeit. A tanácsai erdőkből a városi

²⁰³ BL Tanácsülési jkv. 1545. C 76. 148. erdőőrzés: 1537-es számadások uo. „den trabanten so di strass und wald besichert haben geben . . .”

²⁰⁴ Az Urpin egy része már a városprivilegium elnyerése idején a város határához tartozott. A területen levő erdők kitermelése mégis csak 1524 után következett be, ekkor a város a maradék területet is megvette a Szulyovszkyaktól (Számadáskönyvek) I. I. fejezet.

²⁰⁵ JURKOVICS E. 1922. 526.

napszámos favágókkal termeltették ki a fát. Besztercebányán nem teljesítménybért fizettek, mint a másik két bányavárosban, tehát nem a kivágott fa öle után fizettek, hanem napszámot. Egy erdei napszám bére a 16. század 40-es éveiben 7 dénár volt, a kohóknál hosszabb ideig alkalmazott favágók hetibére pedig 50–60 dénár között mozgott. A 16. század elején fokozottabb figyelmet szenteltek annak a régi kiváltságnak, amely szerint a város határán belüli falvakat birtokló idegen tulajdonosok jobbágyai kötelesek évi 3 szekér fát a városi középítkezések épületfája és tűzifa biztosítására a várba szállítani. A kiváltságleveleket többször megújították, de arra nem találtam adatot, hogy ennek a szolgáltatásnak mennyire sikerült ebben az időben érvényt szerezni.²⁰⁶

A bányaerdőkből kiszorult város faigényét azonban nem tudták már a 16. század elején sem helyi városi erőforrásból biztosítani. A tisztviselők illetményfáját már a kamarai erdőrezerváció előtt is egyre gyakrabban vásárolni kénytelen a tanács.²⁰⁷

Más városokhoz hasonlóan Besztercebányán is nagy építkezések folytak a 16. század első felében, amelynek legfontosabb alapanyaga, a kor építési szokásainak megfelelően, a fa volt. 1520-ban felújították a városi fürdőt és elkezdték a Garamot átszelő híd építését. 1545-re már két nagyobb és több kisebb híd vezetett keresztül a Garam folyón.²⁰⁸ 1522-ben a két másik városhoz hasonlóan itt is felépítették a szlovák lakosságot ellátó mészárszéket, a Windischfleischbankot. Vívezetéseket építettek nemcsak a városon belül, hanem a falvakban is, így Szentantalon 1524-ben. A városban víztárolókat készítettek, amelyeknek építési munkálatait itt is a városi ács végezte a város költségén, bár a későbbiekben a víztárolók karbantartása a lakosság feladata volt.²⁰⁹ 1525-ben felépült a szláv lakosság számára a templom, a Windischkirche, amelyhez néhány év múlva egy cseh kápolnát

²⁰⁶ BL F:2 N:3 1524. – A városi statútum szerint Hermanecen volt felhalmozva a városi szükségleteket ellátó kivágott fa, a lakosság számára tiltották ennek elhordását – Corp. stat. IV/2. 247.; a városi bánya, illetve olvasztóüzem számára is fogadtak fel bér munkásokat, de nem teljesítménybérben fizették őket, mint a kamarai faüzemnél, hanem többhetes napszámra fogadták fel őket – BL C 81 1545.

²⁰⁷ 1547-ben a város házába költözött fogadósnak 7 forintot adtak tűzifára. Ebben az időben a „prediger” számára is vettek több szekér tűzifát – BL C 74 1520–1536.; C 76 1547.

²⁰⁸ SZKBL Zivuska-gyűjtemény. 52.

²⁰⁹ Corp. stat. V/2–141. 1568; a bányák vízelvezetését Besztercebányán a Thurzó-vállalat végezte el – PAULINYI O. 1933. 36.

csatoltak (Böhmischkappel), majd a szentantali templomhoz szereztek be épületfát. A tetőfedés általános anyaga itt is a zsindely, és a zsindelytetőt 10 évenként fel kellett újítani. 1525-ben az ispotály hídját is megépítették. Épületfát igényelt még a városi vámház, az iskola, a német mészárszék építése, és el kellett látni tűzifával a városi téглаégetőt, amelynek működéséről az első adatot 1528-ból találtam. Mindvégig városi tanácsi kezelésben működött Besztercebányán a mészégető, a téглаégető, ugyanis a város falvainak lakossága mezőgazdálkodással foglalkozott, ehhez a három város közül itt voltak a legkedvezőbbek a földrajzi adottságok. Tűzifát igényelt még a városi serfőzés is az egyéb városi tűzifaigényeken kívül, mint amilyenek az iskola, a tanácsház, az ispotály és a vár fűtése voltak.²¹⁰ Mindezeket az igényeket a számadáskönyvek tanúsága szerint legnagyobbbrészt fabehozattal és vásárlásokkal tudták csak kielégíteni.

Besztercebánya város számadáskönyveiben a fára elszámolt kiadások tételei lényegesen különböznek a körmöcbányai és selmecbányai fatételektől. A számadáskönyvekben mindig azt számolják el, amire a városnak pénzt kell kiadnia. Fára történő kiadások még az erdőben gazdag Körmöcbányán is nagy számban előfordultak, tehát abból egyedül, hogy a városi számadáskönyvekben tűzifára, épület- és szerszámfára vonatkozó elszámolásokat találunk, még nem lehet arra következtetni, hogy az adott város erdeje nem tudta kielégíteni a lakosság faszükségeit, mint ezt Sopron város monográfusa tette.²¹¹ A tűzifát ugyan részben fedezhette a jobbágyok robotban történő fahordása, azonban az épületfa és szerszámfa megmunkálása akkor is olyan szakma volt, amit fizetett mesteremberek, gyakran városi polgárok folytattak, és a famegmunkálásnak jóval nagyobb hányada történt abban az időben kézi erővel, mint fűrészmalomokban.

Körmöcbányán és Selmecbányán is a favágásra és a famegmunkálásra adott pénzt számolták el a számadásokban. Besztercebányán a városi szük-

²¹⁰ 17. századi városi számadások.

²¹¹ A városi számadásokban előforduló ácsmunkabérek, zsindelyvételek, lécvételek és a feldolgozott fára történő kiadásokból ZÜGN N. 1938. 59. és nyomán CSAPODY I. 1975. arra következtettek, hogy a 15–16. században Sopronban nem volt elegendő épületfa és hiányzott a fenyő. Holott a városnak nagy kiterjedésű erdei voltak és a bortermeléshez szükséges kádáriparon kívül nem úztek a városban jelentős fát fogyasztó ipart. Inkább arról lehet szó, hogy nem fejlődött ki a városban jelentékeny fafeldolgozás, a fűrészárut nem helyben gyártották. A városi erdők 1746. évi leírása, amely erdőrészenként az állományalkotó fajfajokat is feltünteti, már tudósít fenyőről – OL E 156. F: 191 N: 7.

ségletek legnagyobb részét vásárolták, tűzi-, épületfát és feldolgozott faárut egyaránt a Garamon szállítottak a murányi uradalomból és Breznóbánya környékéről. Míg a másik két városban öl volt a fa mértékegysége, addig Besztercebányán tutajokban számolták mind az épület-, mind a tűzifát. A számadáskönyvekben a tutajonként vásárolt fa ára mellett rögtön következik a faáru Garamból történő kifogásának és a városon belüli, a felhasználás helyére való szállításának a munkabére, amely tételek természetesen nem tesznek ki nagy összeget. Egy tutaj épületfa ára 80–90 dénár, 1 tutaj tűzifa ára 60 dénár volt, míg a vékonyabb gerendáé 35–45 dénár.²¹²

A Garamon történő fausztatásnak régi hagyománya volt azon a vidéken. A 12. században a garamszentbenedeki apátságé volt a garami fausztatás kiváltsága, ez azonban a folyónak csak a Bars megyei szakaszára vonatkozhatott.²¹³ A felső Garam vidékének első nagy és mindvégig az ismert legnagyobb tutajozó vállalkozója Sztanko Wilhelmowitz körmöcbányai polgár volt.²¹⁴ Származásáról nem maradtak fenn adatok, neve csak annyit árul el, hogy szláv származású volt, ügyes vállalkozó szellemű kereskedő, aki kölcsönüzletekkel, bányászattal, érckereskedelemmel is foglalkozott. Bár 1453-ban már nagy vagyonnal rendelkezett, Körmöcbánya mégis nehezen, csak királyi parancsra egyezett bele, hogy Sztanko a circuluson kőházat építsen. Gazdasági tevékenysége nagyobb méretű és vállalkozásai nagyvonalúbbak voltak annál, hogy működési köre megmaradjon egy város, jelen esetben Körmöcbánya területén. Mindennel foglalkozott, amivel abban az időben a bányavárosi körzetben pénzt lehetett csinálni, így jutott el a fakereskedelemhez is. A fát a Garam felső folyását két oldalt szegélyező erdőkből vágatta, és tutajokon a Garamon először Esztergomba, majd onnan a Dunán Budára szállította eladni. Sikerült elérnie az udvarnál pártfogói segítségével azt, hogy a fát a Garam menti erdőkből saját embe-reivel ingyen vágathassa, és hogy tutajszállítmányai mindenféle vámtól mentesüljenek.²¹⁵

Sztanko Wilhelmowitz után nem ismert egyetlen olyan vállalkozó sem, aki a Garamon történő tutajozást nagyvállalati szintre emelte volna, de a

²¹² BL C 74, C 75, C 76. Számadások 1520–1550.

²¹³ Az apátság nem maga úsztatott, hanem a tutajok után vámot szedett. Az erdőhasználaton és a garami víziút vámján különbözött össze az apátság a barsi ispánnal és iratta át meghamisítva alapító oklevelét – MES I. 59 (1075); CD II. 67 (1124)

²¹⁴ KRIŽKO P. 1898. 198.

²¹⁵ Uo.

tutajozás jelentősége nem csökkent. Besztercebánya város úgyszólván egész fabehozatalát erre alapozta. A tutajozás tevékenysége a városi tanács tagjaitól kikerülő vállalkozók és a lipcei uradalom garamparti jobbágyszolgáinak paraszti vállalkozói között oszlott meg. A számadáskönyvek szerint minden évben néhány városi polgár kapott nagyobb pénzösszegeket fabeszerzésre, pl. 1525-ben Schäffer Márton, aki a bíró tisztségét is betöltötte.²¹⁶ Ugyanakkor Schäffer Márton Breznóbánya környékén vashámort tartott fenn, tehát rendszeresen megfordult a Garam felső folyásánál, ahol amúgy is vállalkozása volt, helyi kapcsolatai alapján meg tudta szervezni a város számára történő tutajozást; ez valószínűleg számára is előnyös volt. A város favásárlásai többnyire azokról a helyekről történtek, ahol a városi bánya-polgároknak üzemük volt, így leggyakrabban Schemnitzkáról és Szent-andrásról, Predajnáról.²¹⁷ A számadáskönyvekben ugyanakkor már a 16. század eleje óta találkozunk paraszti szállítókkal is, akiket a korai bejegyzések név nélkül parasztnak (pauern) említenek, később pedig a nevek viszonylagos állandóságából megállapítható, hogy olyan parasztnak voltak, akik rendszeresen foglalkoztak tutajozással. Besztercebányával a breznói, predajnai, lopeji tutajosok álltak állandó üzleti kapcsolatban.²¹⁸ A tutajosok nemcsak szálfákat, hanem deszkával, zsindellyel megrakott tutajokat is szállítottak.²¹⁹ Arra nem találtam adatot, hogy a városi polgárság közvetlenül vásárolhatott-e árut a tutajosoktól vagy csak a tanács falerakatból.²²⁰ Besztercebányának a garami tutajozásban betöltött szerepe még további kutatásokat kívánna, azonban valószínűnek látszik, hogy a tutajszállítványokat itt kirakták, és a város közvetítő kereskedelemmel foglalkozott. Pl. Korpona még a kamarai gereb megépülte után, 1569-ben is Besztercebánya várostól kért a breznóbányaiak által a Garamon leúsztatott szállítványokból 4 tutaj deszkát és 8 tutajrakomány zsindelyt. A város abban az esetben is vámot szedett a szállítványból, ha azoknak végcélja más volt, pl. Selmecebánya.²²¹ A számadáskönyvek ta-

²¹⁶ BL Számadások. 1525.

²¹⁷ Az 1565. évi erdőbejárás megemlíti a Garam menti erdőkben tevékenykedő magánvállalkozó bányászokat, a legtöbbjük besztercebányai polgár.

²¹⁸ L. II. fejezet 212. jegyzet.

²¹⁹ SZKBL Zivuska-gyűjtemény. 52.

²²⁰ A korabeli tutajozásra, a városok árumegállítási jogának a kijátszására, a faszállítványok elővételben történő megvásárlására – HOLEC, F. 1971. 99–100.; technikájára HAFNER, F. 1973. 78–101.

²²¹ BL F: 367 N: 106 (1569)

núsága szerint a városi serfőző, a tégl- és mészegető fűtőanyagát a 16. század 50-es éveiben már teljes egészében a Garamon szállították. A város fuvarosokat is alkalmazott, akik a falerakatból az ispotályhoz, a serfőzőbe és a többi felhasználási területre elszállították a fát.^{2 2 2}

A másik terület, ahonnan a város fabehozatala származott, a véglesi uradalom volt. Jellemző a feudális szemléletre az, hogy a város mind a véglesi uradalomnak, mind a zólyomlipcsei Nagylucseieknek fizetett egy bizonyos összeget azért, hogy az uradalom területéről vágathassák vagy vásárolhassák a fát. Ez az összeg mindkét esetben 10 forint körül mozgott, ugyanakkor, amikor a város pl. 1526-ban Véglesre 10 forintot fizetett azért, hogy az ocsovai erdőkből fát vágathasson, Ráskai Gáspárnak, a véglesi várúrnak, aki a bányászfelkelés kivizsgálására érkezett a városba 128 forintos ötvösmunkát adott ajándékba. A Nagylucseieknek 1520-ban adott „ajándék” összege is jóval meghaladta az erdővágás engedélyezéséért kifizetett pénzt. Ocsováról főleg tölgyfát vásároltak és szállítottak, de szállítottak tölgyfát a zólyomi uradalom területéről, Bucsárról is. A tölgyfát elsősorban a Garamon épített hidakhoz használták fel. A tölgyfát darabonként számolták el, de az egyes darabok ára, valószínűleg a nagyságtól függően, változott. A hídépítéshez használt tölgyfát és az egyéb értékes épületfát Besztercebányán is a városi ács válogatta ki, mégpedig úgy, hogy a helyszínre utazott, Ocsovára és Véglesre. Besztercebányán is több ács dolgozott egy-egy jelentős építkezésen, itt azonban napszámosokat foglalkoztatott Tagwerker legényei helyett.^{2 2 3}

Mivel a Thurzó–Fugger-gazdálkodás idején kimerült besztercebányai erdők helyett az immár kamarai kezelésbe került rézművek faszénellátását más területekről kellett pótolni, a kamara figyelme is a vízi szállítás felé fordult, amelyet azonban a gazdaságosság érdekében meg kellett reformálni. A kamara a fát helyben, Besztercebányán akarta saját munkásaival feldolgoztatni és belőle faszenet égetni. Ehhez azonban nem volt szükséges a fát tutajokon szállítani, hanem a tutajozásnál jóval olcsóbb fausztatásra kellett berendezkedni. A fausztatáshoz bizonyos beruházások, alkalmas partszakaszokon kifogó gerebek építése vált szükségessé, amelynek megépítésével az alsó-ausztriai kamara tapasztalt osztrák szakembereket bízott meg. 1545-ben megbízták Hohenwarter Farkas stájer erdőmestert a gereb-építés terveinek elkészítésével, aki a kamarához elküldött jelentésében a

^{2 2 2} Évente általában 1-1 személyt alkalmaztak.

^{2 2 3} RATKOŠ, P. 1957. 334.; I. II. fejezet 212. jegyzet.

következőkben foglalta össze a létesítendő gereb előnyeit. A kimerülőben lévő Radvánszky-erdők helyett a Garam felső folyásáról lehetne szállítani a bükkfát a tajovai kohó ellátására, valamint a kamarai serfözők és majorok tűzifaszükségletét is olcsóbban lehetne fedezni. A kamarai bányaműveknél ötvennel kevesebb bányalovat elegendő lenne tartani, ami a lóállomány 10%-át tette ki, és a takarmánygondokat tekintve nagy nyereséget jelentene. Fűrészmalomokat lehetne létesíteni, és a helyi olcsóbb termelés előnye mellett a kamarai igények kielégítésén kívül még eladásra is lehetne termelni. A város számára is előnyös lenne a gereb megépítése, mert olcsóbb a fát leüsztatni és helyben feldolgozni, így a hulladékfával a szegénység tüzelőjét is meg lehetne oldani.²²⁴ Besztercebánya környékén valóban nem fejlődött ki fafeldolgozó ipar, sem magában a városban, sem, pedig a város jobbágyfalvaiban nem működött fűrészmalom, és a falvak lakossága még zsindelekészítéssel sem foglalkozott; minden faárut vásárlások útján szereztek be.

²²⁴ TAGÁNYI K. 1896. I. 118.

III. I. MIKSA 1565. ÉVI ERDŐRENDTARTÁSA ÉS AZ 1571. ÉVI BÁNYARENDTARTÁS JELENTŐSÉGE A MAGYARORSZÁGI ERDŐGAZDÁLKODÁSBAN

Az 1565. évi besztecebányai erdőrendtartás

I. Miksa 1565-ben kiadott erdőrendtartását erdészeti irodalmunk a magyarországi bányavárosok erdei számára készült rendtartásként tartja számon, és úgy értékeli, mint jelentős állomást a magyar erdőgazdálkodás történetében, a magyar erdészeti kultúra fejlődésében; ettől az időtől számítható a belterjesebb erdőgazdálkodás kezdete Magyarországon.¹ A nemrég megjelent erdészettörténeti tanulmánykötet egyik szerzője pedig egyenesen az állami erdészet kezdeteinek tekinti az erdőrendtartás bevezetését.

Ha azonban megnézzük, hogy az erdőrendtartás földrajzilag mely területekre érvényes és milyen gazdasági rendszabályokat ír elő, akkor ez a kép módosításra szorul. Az erdőrendtartás már az első mondatban leszögezi, hogy a hét alsó-magyarországi bányaváros területén „in districtu” található besztecebányai rézműre vonatkozik, amelyet a Fugger-bérlet lejárta után vett át a király. A hét alsó-magyarországi bányaváros fogalma közigazgatási és bíraskodási egységet jelent és nem azt, hogy ezek a rézművek mind a hét város területére kiterjedtek volna. A rendtartás felsorolja azokat az erdőket, amelyeket a rézmű számára rezerváltak, és a felsorolásból kitűnik, hogy ezek az erdők távolról sem foglalják magukba mind a hét bányaváros

¹ A sok félreértést Tagányi pontatlan regesztája is okozhatta, aki az okmányt az alsó-magyarországi bányavárosok erdőrendtartásának nevezi, holott ez csak a besztecebányai rézmű számára lefoglalt erdők kezelési utasítása volt, és a helyi kamarai alkalmazottak számára készült. Az erdészeti irodalom (I. Országos Erdészeti Egyesület által kiadott Erdészettörténeti Közlemények, az Akadémiai Kiadó által kiadott Az erdőgazdálkodás története Magyarországon), amely leggyakrabban Tagányi nyomán dolgozik, átvette ezt a pontatlan általánosítást, sőt ez Ember hivataltörténetébe is belekerült (EMBER Gy. 1946. 361.). „Az erdőgazdálkodás általános, minden erdőtulajdonost kötelező szabályait I. Miksának 1565-ben kiadott erdőrendtartása állapította meg...” A forrás ebben az esetben is Tagányi – TAGÁNYI K. 1896. I. 96–168. (német és latin nyelven).

erdejét. A rezervált erdők a következő területre terjedtek ki a Garam felső folyása mentén: a murányi uradalom bizonyos, a Garam felé eső erdőréseire, a zólyomlipcsei királyi uradalom erdeire, Breznóbánya erdeire és Besztercebánya városnak azokra az erdeire, amelyeket a Thurzó–Fugger-bányaművek a már ismertetett okok miatt gyakorlatilag amúgy is elszakítottak a várostól. (A murányi uradalom 1548-ban került a kamarához, 1605-ben mint kamarai birtokot bizonyos feltételekkel bérbe adták, majd 1644-ben a Wesselényi-összeesküvés után az uradalmat a kamara ismét saját kezelésébe vette, Zólyomlipcse királyi uradalmat pedig 1548-ban váltották vissza a Dóczyaktól.) A rézmű számára rezervált erdő lett tehát Besztercebánya város történelmi határának északi része, a hatalmas erdő- és bányavidék, amely a Tajova–Kosztivjarszka vonaltól északra húzódott. Ezen a területen belül a városnak Szentjakabon és Kosztivjarszkan volt birtokrésze, a két falu határa erdőket is tartalmazott, amely erdők használatának a jogát a kamara nem vontá meg a város úrbéres jobbágyaitól. Rezervált még a kamara a besztercebányai rézmű ellátása érdekében egy bizonyos bükkerdőt is Körmöcbánya város erdőterületén, amely Körmöcbányától északkeletre, Csremosnó és Felsőstubnya falvak határában terült el. Az erdők a két város (Körmöcbánya és Besztercebánya) határát képező heggyerincen feküdtek, és fájukat a hegyi patakok segítségével vízi úton könnyen az újjonnal létesített hermaneci kohóhoz lehetett szállítani. Más forrásokból azonban arról értesülünk, hogy ezt a rezervált erdőterületet a kamara tulajdonképpen pénzért bérelte Körmöcbányától, és a város csak 1650-ben, kamarai adóssága elengedése fejében mondott le a bérösszege-ről.² A rendtartás szövegezéséből azonban az is kiderül, hogy a kamara fenntartja magának a jogot arra, hogy a későbbiekben szükség esetén a bányavárosok más erdőterületeit is igénybe vehesse. Az 1565-ös erdőrendtartás tehát bizonyos királyi birtokokra vonatkozott, nem készült országos igényrel, helyi erdőrendtartás volt, amelyhez hasonlót abban az időben Németországban szinte minden tartományúr kibocsátott.³ Maguk a Habsburgok is készítették erdőrendtartást a legtöbb tartományi birtok, így pl. a Rajna melletti Freiburg város számára is.

Országos „állami erdészeti” igényrel már csak azért sem készülhetett, mert Magyarországnak azokra a koronához tartozó birtokaira, bányavárosokra és uradalmakra vonatkozott, amelyeket a Habsburg-uralkodók telje-

² A részleteket l. a IV. fejezetben.

³ Osztrák tartományi rendtartás mintájára készült az 1565-ös is.

sen kivontak a magyar államszervezet ellenőrzése alól, és közvetlenül a Habsburg-kormánysszervek alá rendelték. Az általam átvizsgált irodalom és források alapján nem találtam semmi nyomot arra vonatkozóan, hogy az erdőrendtartás bármely más magyarországi magánföldesúri erdőgazdálkodás mintájául szolgált volna. Ez érthető, hiszen ez az erdőrendtartás speciális gazdasági igények kielégítésére született egy meghatározott földrajzi adottságú területen. Tulajdonképpen belső üzemgazdasági, üzemszervezési szabályzat volt, amelynek előírásai csak a leírt területekre vonatkozhattak. Célja pedig nem a fejlettebb erdészeti kultúra magyarországi meghonosítása volt, hanem az, hogy a kijelölt erdőket minél gyorsabban és minél gazdaságosabban kitermeljék a kamarai rézmű ellátása számára, és ezáltal a bányászat a király számára jövedelmezőbb legyen.

A következőkben megvizsgálom, hogy az erdőrendtartás milyen erdészetpolitikai, munkaszervezeti intézkedéseket hozott, milyen erdőgazdálkodási újításokat vezetett be, intézkedései mennyiben jelentettek újat a korabeli magyar erdőgazdálkodási gyakorlattal és ismeretekkel szemben, és hogy a benne kifejtett erdészeti elvek és célkitűzések hogyan viszonyultak a helyi adottságokhoz. Ez utóbbi tényező vizsgálata arra is választ ad, hogy a rendtartás elvei, intézkedései milyen mértékben valósulhattak meg a gyakorlatban.

Az erdőrendtartást olyan területen vezették be, ahol a helyi uradalmak elsősorban a természeti és gazdaságföldrajzi körülmények által meghatározott gazdálkodási rendet alakítottak ki. Az erdőbejáró bizottság által rajzolt kép alapján a murányi, a zólyomlipcsei, a likavai uradalom területén a 16. század első felében az ott élők a következőképpen illesztették bele az erdőhasznosítást gazdálkodási rendjükbe. Az uradalmi központok környékén lévő erdőket vlach juh- és kecskepásztoroknak adták bérbe meghatározott összegért, amelynek nagy részét a vlach pásztorok természetben, sajtban fizették. A pásztorok nem tartoztak az uradalmi jobbágyfalvak kötelékébe, nem is laktak ott, szállásaikat általában a lakott területektől távol, a havasokban rendezték be, és a kecskéket és a juhokat rendszerint az erdőkben teletették.⁴ Az egyes uradalmi központokhoz tartozó erdei szállások száma változó volt, a lipcsei uradalom Hjadel nevű faluja hegyeiben 24 vlach szállást számoltak össze a biztosok.⁵ Ugyanakkor a terület

⁴ Az állattartás részleteire l. V. fejezet.

⁵ A 24 kecskeszállás mellett még abban az évben 8 új erdei állatszállást készítettek a királyi biztosok jelentése szerint.

jobbágyfalvainak lakói is jórészt állattenyésztésből éltek, állataikat többnyire a falvak közelében fekvő erdőkben legeltették és irtásréteket is készítettek számukra. A lipcsei uradalom Lehota nevű falujában maga a soltész is egyike azoknak, akik a falu melletti erdőkben nagyszámú kecskét tartottak. Az uradalmi jobbágyok a hegyekben meghúzódó falvak szűkös szántó- és legelőterületeit irtásokkal bővítették, és az erdőbejárás arra is utal, hogy a friss irtásokban, a sarjerdőkben is folytattak növénytermesztést, az ún. Waldfeldwirtschaft művelési rendszert alkalmazták.⁶ A Garam kétparti erdőségeinek jobbágylakossága favágással és szénégetéssel foglalkozott, még az erdőleírás idejében, tehát a kamarai erdőigazgatás huszadik évében is voltak a falvak erdeiben jobbágyok tulajdonában lévő szénítőhelyek. A lipcsei uradalom Hjadel nevű faluja közelében pl. Matzek lipcsei jobbágyinak 10 szénítőhelye, állása volt. Jobbágyok égették a szenet Polonka, Szentandrás, Mezibrod stb. környékén és Breznóbánya térségében. A szenet az erdőségekben található kisebb bánya- és olvasztóművek (pl. a lopeji vashámor, schemnitzkai, jeszenai, lipscherseifeni) használták fel, igen sok volt közülük besztercebányai polgár tulajdonában. A helyi kovácsok maguk is égették az erdőkben a szenet Breznóbánya környékén, és nem hiányzott a szén a garami tutajok szállítmányai közül sem. Mint erről már szó volt, a Breznóbánya szomszédságában lévő falvak lakosai és a városi lakosság egy része is fafeldolgozással foglalkozott, zsindelet és egyéb faárut ácsoltak az erdőkben, amelyeket a feldolgozatlan épület- és tűzfával együtt szintén ezeknek a falvaknak a lakossága szállított le tutajon a déli részekre.

Az erdőbejárás fűrészszalmákat is említ a Liptó megyéhez tartozó likavai uradalom déli, a besztercebányai határral szomszédos erdeiben, Rózsahegy és Fehérpatak határában. Az itt készített faárut a Vágon szállították tovább. Valószínűleg másutt is működtek fűrészszalmák a murányi uradalom területén, de ezekről, amennyiben nem veszélyeztették a rézmű számára tervezett garami faúsztatást, a bejárás nem emlékezett meg.

Mindezeket az erdőhasználati formákat a kamara saját gazdasági érdekeinek megfelelően átszervezni igyekezett, részben kimondta megszüntetésüket, pl. az erdei kecske és juhlegeltetések esetében. Maga a rendtartás mintegy 30 pontból állt, amelyeknek a legnagyobb része, szám szerint 11, a munkaszervezéssel kapcsolatos belső kamarai utasítás volt.

⁶ BELÉNYESI M. 1957. 183–193.; SZABADFALVI J. 1970. 117.

A rezervált erdőkben korábban folyó decentralizált fakitermelést és szénégetést átszervezték, az egész területből három nagy fakitermelő körzetet alkottak. A fakitermelést a murányi uradalom területén egészen Schemnickáig Falbenstein Kristóf vezette, a lipcsei uradalom területén Langauer, a likavai uradalom határterületein és Óhegy környékén pedig Seidl Benedek kamarai famester irányította a munkálatokat. Az egyes körzetekben a famesterek a favágók között is felosztották a terepet, mindegyik nagyjából azonos körzetben dolgozott. A favágók teljesítményére is nagyjából azonos volt a rezervált erdők területén, 1 nagy boksához a szükséges fa (10 öl) kivágása, az úsztatóhelyekhez történő szállítása és felrakása 3 forint 35 dénárba került. A leúsztatott fát Besztercebánya határában szénítették Moslehner Henrik szénmester irányításával, valamint szakmányos szénégetőknek adták ki. Szénégetést ezenkívül a besztercebányai és az újonnal rezervált Csremosnó melletti erdőkben is folytattak. A szén szekerének ára területenként kismértékben változott, a lipcsei határ és Csremosnó környékén 1 forint 40, Óhegy táján pedig 1 forint 20 dénár volt.⁷

A rendtartás több pontja azzal foglalkozott, hogy a famesterek ne csapják be a kamarát, a szerződések kötések a realitásnak megfelelő összegeket adják meg, annyit, amennyiből valóban ki tudják hozni a szerződött szénmennyiséget. A fa- és szénmesterek ugyanis meghatározott mennyiségű szén leszállítására szerződtek. A szerződött összegből maguk gazdálkodtak, megalkudtak a favágókkal és szénítőkkal, és a rendtartás kimerítően részletezi, hogy hol követhetnek el a famesterek visszaéléseket, amelyek megakadályozása az üzem vezetőjének, a Verwalternek a feladata. A famesterek ne adják a kamarának drágábban a szenet, mint amennyiből az előállítható, a favágóknak és a szénítőmestereknek rendes időben, a kialkudott bért fizessék. Megfigyelendő, hogy a kapott pénzt mire költik, nehogy eladósodjanak és ne tudják a béreket fizetni. A famesterek ne foglalkozhassanak bányászattal, nehogy gazdasági érdekeltségük legyen a szénégetésnél, munkájuk szakmai részét gondosan végezzék. A rendellenességeket a prefektusnak jelentsék stb.⁸ A rendtartás részletesen foglalkozik a garami faúsztatás megszervezésével és technikai

⁷ 1 szekér szén ára 100 dénár, vagyis 1 kamarai forint volt. Ehhez hozzászámították még a fa nyersanyag-előállítási költségét és a fuvardíjat, akkor kaptak 1 forint 40 dénár összeget szekerenként.

⁸ A rendtartás 14., 15–17., 24., 27., 28., 29. pontjai.

megoldásával. A rendtartásnak ezek a pontjai mutatják többek között azt, hogy ez a rendtartás nem a magyar bányavárosok erdeinek kezelésével, hanem a besztercebányai rézmű szén- és faellátásával foglalkozott elsősorban. Az általam vizsgált másik két bányavárosban ugyanis a terepviszonyok lehetetlenné tették a bányaművek vízi úton történő faellátását, tehát a faúsztatással foglalkozó pontok nem vonatkozhattak Körömcébánya és Selmecbánya erdeinek a bányászat céljára szánt hasznosítására. Az említett két helyen felhasználták ugyan a hegyi patakok és a vízfolyások erejét a fa völgybe jutása érdekében, de ott nem lehetett a garamihoz hasonló faúsztatást megszervezni, hiszen mindkét bányaváros magaslaton feküdt, és Selmecbányától, amely vízvázostó volt, lefelé folytak a vizek.⁹

A fentieket bizonyítja az is, hogy a rendtartásban egyetlen szó sem esik a magyarországi bányavárosok, a városi polgárok által végzett bányászat érdekeiről, sőt, amikor a kamarai nagyvállalat, a rézüzem és a bányavárosi polgárok kisüzemei egymással érdekellentétbe kerülnek, a rendtartás egyértelműen a kamarai bányászat érdekeit védi. A 4. pont ugyanis kimondja, hogy a rezervált erdőkben művelt, városi polgárok tulajdonában lévő bányák számára olyan helyen kell kijelölni a fahasználatot, ahol az nincs a kamara hátrányára. Ez az elv az irányadó akár a városi területen, akár a Garam menti rezervált erdőkben művelt polgári bányákról van szó (Jeszena, Lopej).

A rendtartás tartalmilag harmadik csoportba osztható pontjai az erdőgazdálkodási kultúra, az erdőszetpolitika gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak. Ezen a téren a kamarai előírások természetszerűleg szembekerülnek azokkal az erdőhasznosítási szempontokkal, amelyek a murányi és a zólyomlipcsei uradalmak gazdálkodását jellemezték. Az uradalmak erdeikből csak úgy tudtak jövedelemhez jutni, ha erdei legeltetési állattenyésztést folytattak, korlátozott lehetőségeiknek megfelelően, fakeskedelemmel foglalkoztak, és jobbágyaiknak, akik a természeti viszonyok miatt szántóföldi művelésből nem tudtak volna megélni, az adóalap biztosítása érdekében az erdők hasznosításában viszonylag szabad kezet adtak.

Ami a rendtartás erdőművelési előírásait illeti, Tagányi helyesen jegyezte meg, hogy azok az addig kialakult évszázados erdőművelési

⁹ A Garamon történő úsztatásra a 26. pont vonatkozott. L. még KRAUSZ G. 1900. 627.

ismereteket foglalták össze, új, a korábbi magyarországi erdőgazdálkodási gyakorlatból nem ismert eljárást vagy ismeretet alig találni bennük.

A legfontosabb és legtöbbet hangoztatott előírás a rézművek számára fenntartot erdőkben az volt, hogy a káros erdei legeltetést meg kell szüntetni, a juh és kecskenyájakat az erdőkből ki kell tiltani.

Vlach pásztorok a 15. század első felében szállták meg a Kárpátok hegyeit, majd terjeszkedtek egyre nyugatabbra és délebbre.¹⁰ A bányavárosok környékén először I. Mátyás hozott ellenük, erdei kihágásaik ellen intézkedést, megtiltotta a „valachorum proceres”-nek, hogy Kőrmöcbánya és Besztercebánya erdeiből elvegyék a bányászat számára kivágott fát, rablásokat és károkat okozzanak. Ekkor azonban még csak közbiztonsági szempontból foglalkoztak velük.¹¹ A 16. század elején a saskői uradalom erdeiben már jelentős számban éltek, be-behajtották állataikat a selmecbányai határon belül fekvő erdőbe, mindennaposak voltak a viszályok a várurak és a város között a vlachok erdőben okozott kárai miatt. Selmecbánya a vlachok erdőkárai ellen olyan területen is tiltakozott, amely tulajdonképpen nem volt sajátja (volt falvai határában, ahol a polgárok bányái feküdtek), csak az erdők fáját a bányászat számára bérelte vagy használta.¹² Besztercebánya is tiltakozott a zólyomlipcsei uradalom területén élő vlachok erdőkárai ellen, hiszen ott maradtak még bányái a besztercei polgároknak, és a számadáskönyvből az is kiderült, hogy a város bérelt bizonyos erdőrészeket az uradalomtól, és a bérlet megerősítéseként értékes ötvöstargyakat is ajándékozott a Nagylucsieeknek a 16. század elején.¹³ A bányavárosok tehát korán észrevették, hogy az erdőket a mértéktelen juh- és kecskelegeltetés tönkreteszi. A városi tiltakozásokra azonban jellemző volt az is, hogy csak a mások által okozott erdei károk ellen emeltek szót. A városoknak is, és jobbágysalvaiknak is volt erdőben legeltetett állatállománya, különösen vonatkozott ez Kőrmöcbányára, amelynek ekkor bőségesen állt erdő a rendelkezésére.

Az erdőrendtartás kimondta, hogy a rézmű számára rezervált erdőkben csökkentsék a juh- és kecskenyájak számát, sőt az állatok az addig

¹⁰ A vlachok betelepedéséről: TAGÁNYI K. 1914; a FÖLDES L. szerkesztette Etnografischen Studien, 1969; ILA B. 1973. I. 312–313.

¹¹ SL 687 d. 1 f. 27.

¹² Uo. 688 d. 891. Revistye várnagyának levele Selmecbányához, amelynek alattvalói elhajtották a vár valachjainak a selmecbányai jobbágysalvaik erdeiben legelő állatait. 1523.

¹³ BL C 78 1520, 1522-i számadások.

ott szokásban lévő erdei legeltetését rendelettel kívánták megszüntetni, kimondva, hogy Szt. Mihály nap után már nem szabad az erdőben állatokat tartani.¹⁴ A kecske- és juhnyájak kitiltása volt az egyetlen olyan rendelkezés, amely nemcsak a rézbányák számára rezervált erdőkre vonatkozott, ezt a rendeletet az uralkodó más pátensekben megismételve valamennyi, a bányavárosok környékén birtokos magánföldesúr számára kibocsátotta. Tehát ez a tilalom nemcsak a rendtartásban előírt Garam menti királyi uradalmi erdőkre vonatkozott, hanem mindazokra a felvidéki erdőkre, amelyeket a bányászat céljaira lehet hasznosítani akár erdőbérletek formájában is.¹⁵ Mint majd a későbbi fejezetekből kitűnik, a rendeletet sehol nem tartották be, maguk a besztercebányai bányakamara alkalmazottai is tartottak kecskéket és juhokat magángazdaságaikban, és engedélyezték munkásaik számára a rezervált erdőkben a rendeletekben tiltott állattartást.

A rendtartás részletesen foglalkozott az erdők tervszerű vágások szerint végrehajtott kitermelésével és a vágásokban felnövő újlatról történő gondoskodással. Ez volt a rendtartás másik lényeges, erdőgazdálkodási kultúrát érintő témaköre. A bányavárosok középkori önálló erdőgazdálkodásának tárgyalásánál említettem, hogy Kőrmöcbánya és Selmecbánya a bányászat számára, és különösen a szénégetés céljaira, vágásonként termelte ki a városi erdőket. Kőrmöcbánya évenként jelölte ki a soron következő vágást, és feltételezhető az is, hogy a vágásokban a tarvágásos üzemmódot alkalmazták. A vágások alkalmazására utal az a gyakorlat is, hogy a városi hatóság egyes erdőrészeket tilalom alá vett, és az erdő regenerálódásáig beszüntette ott a használatot. Ez az eljárás nemcsak a bányavárosokban volt ismert, hanem pl. Sopronban is, ahol a 16. században szintén elrendelik egyes erdőrészek kímélését, tiltását.¹⁶ Magánföldesúri gazdálkodásban sem ismeretlen ez a fogalom: a Sopron megyei németkeresztúri uradalomban a gazdatiszt elrendeli a 16. században egyes erdőrészek tilalom alá vételét, azt, hogy addig, amíg „meg nem látták” az erdőt, álljanak le a vágásával. Ugyanott egy volt fiatalost már vágásra alkalmasnak ítél a gazdatiszt, javasolja, hogy az erdőt vizsgál-

¹⁴ Utasítás a besztercebányai rézmű rezervált erdeiben működő két erdőmester számára. TAGÁNYI K. 1896. I. 77.

¹⁵ A kecskék és juhok kitiltására vonatkozó pátensek: 1558 – TAGÁNYI K. 1896. I. 123.; 1565 – uo. 94.; 1567 – uo. 168.; 1584 – uo. 170.; SCHMIDT, F. A. 1834. V. 653.

¹⁶ CSAPODY I. 1975. 122.

ják meg, meddig kell még „oltalmazni”, tilalom alatt tartani.¹⁷ A korponai polgárok, a szentantali jobbágyoknak kijelölnek egy pontosan körülhatárolt erdőrészt, amelyet egy év alatt levághatnak, és fáját 13 arany ellenében felhasználhatják.¹⁸ Ilyen körülmények között nem áll egyedül Zsigmondnak az a szakirodalomban kuriózumként sokat idézett 1426. évi rendelkezése, amely szerint a zólyomi királyi ólom-bányák faellátására szánt erdőket éves vágások szerint kell használni.¹⁹

A rendtartásnak a vágás után felnövekvő fiatalost védő intézkedése szintén nem volt példa nélkül való a magyarországi gyakorlatban. Az említett példák közül visszatérve a szentantali jobbágyok korponai erdőbérletére, a falu közössége megígérte, hogy a bérlet fejében a kivágott területen a növendék fákat minden károkozóval szemben meg fogja védeni. 1481-ben a csornai konvent úgy adott egy erdőrészt bérbe vásárosfalui Ostfy Jánosnak, hogy mivel az erdő jelenleg „virgultum”, cserje, újból neveljék fel jó fákból álló erdővé, addig a környező falvak lakosságának minden használatától védjék meg, és majd ha felnőtt, Ostfy jobbágyai köbölzab ellenében használhatják.²⁰

Arra a kamara által bevezetett szokásra, hogy tarvágás esetén az újulatot ne bízzák teljesen a természetre, hanem magfákat hagyjanak, nem találtam a 16. századnál korábban példát a magyarországi gyakorlatból. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyarországi írásbeliség csak a 16. század elején lép ki elsődlegesen jogbiztosító funkciót betöltő szerepből, és a világi és egyházi nagybirtokon a 16. század előtt kimondottan gazdasági céllal készült forrásokat csak elvétve lehet találni. A 16. század végén és a 17. század elején írásban is rögzített gazdasági eljárások viszont feltehetően sokkal régebbiek lejegyzésük koránál.

A tarvágásokkal kiirtott erdőterületek más művelési ággá történő átalakítását Zólyom megyében Zsigmond király 1426-os oklevele is tiltotta. De a zólyomi és lipthózi erdőrengetegek irtásos szántó- és rétgazdálkodását a kamara sem változtathatta meg, helyi szervei maguk is megszegték a rendelkezést. A kamarai alkalmazottak magángazdaságának területét és a kamarai munkások kiegészítő keresetüül szánt háztáji irtás-szántókat és réteket csak a bányák számára rezervált erdők területének rovására lehetett növelni.

¹⁷OLE E 156. F: 101 N: 3 1597.

¹⁸SL 687 d. 58. 1508.

¹⁹TAGÁNYI K. 1896. I. 87.

²⁰Sopron m. Okl. II. 41. Köbölzab jelentését I. V. fejezet 71. jegyzet.

A pazarlásnak és az erdők faanyagával való rablógazdálkodásnak a megszüntetését célozták a rendtartásnak azok a pontjai, amelyek egyrészt előírták, hogy a fát a talaj közelében vágják ki, ne magasan, a kivágott fát rendszeren dolgozzák fel, a vágásokat tisztítsák ki, ne hagyjanak ezekben maradékfát rothadni stb. Ezekre a rendszabályokra kétségtelen szükség volt a Garam menti erdőkben, amelyek a bányászatra is kiterjedő használat miatt a korábbinál nagyobb igénybevétel előtt álltak.

A falusi fafeldolgozással foglalkozó parasztiparosok, de még a bányavárosok erdeiben dolgozó faiparosok is gondatlanul bántak a faanyaggal, a fát először kivágták, majd utána döntötték el, hogy alkalmas lesz-e a feldolgozásra (ez az eljárás a Garam menti jobbágyfalva³ erdeiben dívott). Így sok fa ment veszendőbe, beleszámítva azt is, hogy a fa fejszével történő megmunkálása jóval nagyobb veszteséggel járt, mint a fűrészmalomokban folyó fafeldolgozás. Ez a rendelet ugyanakkor munkaszervezeti kérdés is volt, mert végrehajtása attól függött, hogy az erdőőrök milyen igyekezettel látják el feladatukat.

Nagy érdeme a rendtartásnak, hogy az erdők vágásokra történő osztásával az úsztatóhelyektől távol eső területeket is kitermelték, és így a rezervált erdőknek bizonyos egyenletes használatát biztosították. A rézüzem igényeinek felmérésével és az azzal összehangolt fa- és szénmennyiség előállításával pedig gazdaságos készletgazdálkodást teremtettek meg, bár megjegyzendő, hogy mint szó volt róla, a bányavárosok is ilyen módon látták el bányászatukat fával, különösen Körmöcbánya, amelynek ehhez elegendő erdőterület is állt rendelkezésére.

Az 1571. évi bányarendtartás

A bányavárosok gazdasági élete, és így erdőgazdálkodása szempontjából döntő, a további fejlődést meghatározó szerepe az 1571-ben kiadott bányarendtartásnak volt. A bányarendtartás nem tartalmazott új jogi vagy bányaművelési szervezeti változásokat, hanem elsősorban a bányászat és a bányavárosok viszonyát változtatta meg alapvetően azáltal, hogy a bányászatot a bányavárosok illetékessége alól fokozatosan kivette és saját alsó-ausztriai kamarai kezelése alá vonta. A bányászat korábban is uralkodói jövedelmi forrás volt és kiemelt helyet foglalt el a gazdasági életben, de mindazokat a különleges kedvezményeket, amelyek a bányajoggal együtt jártak, a bányászat társadalmi és gazdasági kép-

viselője, a bányaváros élvezte elsősorban. Az új rendelkezés szerint minden bányával kapcsolatos ügy már a kamara illetékessége alá tartozik. A bányamesterek a kamarának esküsznek fel és nem a városnak, mint korábban, fizetést pedig két helyről kapnak. Minden bányanyitás és bányával kapcsolatos intézkedés elsősorban a kamara alá tartozik, a városi hatóság csak tudomásul veheti ezeket. A bányaalkalmazottak és a bányamunkások ezentúl nem annak a bányavárosi tanácsnak a jurisdikcíója alá tartoznak, ahol élnek, vagy bányát művelnek, hanem a kamara alá. A változtatásnak több oka is volt. A korábbiakban a király csak a bányavárosok adóján, a nemesércebeváltás és -forgalmazás monopóliumán, pénzverés jogán stb. keresztül részesedett a bányászat jövedelméből. Az igazgatás és az irányítás joga mind az érctermelésben, mind az ércfeldolgozásban a bányaváros önkormányzatát illette, és a bányászat gazdaságilag is beépült a bányaváros gazdasági életébe. A 16. század közepe óta viszont a Habsburg-uralkodók maguk is bányaművelők, a besztercebányai rézvéllalat teljesen a kezükben van, és a másik két bányavárosban is nő a kamarai művelés alá vont bányák száma. Így a kamara a bányászattal kapcsolatos gazdasági ügyekben (faellátás, mészárszéktartás, kocsmálási jog) ellentétbe kerül a városokkal, a kamarai bányászat a bányavárosi polgárok által művelt bányászat konkurrenciáját jelenti. A bányavárosok, bár polgárságuk zöme már nem foglalkozott számottevő mértékben bányászattal, hanem szőlőműveléssel, mint Selmecbánya, kereskedelemmel, mint Besztercebánya, ragaszkodtak a jelentős jövedelemmel járó Waldbürger kiváltságokhoz, kocsmálási és húskimérési jogokhoz és sérelmesnek találták azt, hogy városuk határain belül önálló, a város politikai és gazdasági fennhatóságától függetlenül működő hivatalok és ezek alkalmazottai tevékenykednek.

Az erdőgazdálkodás szempontjából ez a változás azt jelentette, hogy a városok és falvaik határain belül fekvő erdőket a kamara nem városi tulajdonnak tekintette (holott ez a tény a nem bányász városok esetén magától értetődő dolog volt), hanem a bányászat tartozékának. A királyi felségjog alá tartozó bányák faellátási joga is megváltozott a korai bányajogban leírtakhoz képest. Ugyanis míg régen csak a szükséges faanyagot volt köteles kiszolgáltatni a bányaműveléshez az a birtokos, akinek birtokán a bányaművek létesültek, de az erdő tulajdon és használati joga az övé maradt, addig az új bányarendtartás a bányák közvetlen körzetében fekvő minden erdőt kb. 3–4 km távolságra lefoglalt, és annak kezelését a kamara hatáskörébe rendelte, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy ha a

bányászat pillanatnyi érdeke úgy kívánta meg, a tulajdonos ki volt zárva erdei használatából. (Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a bányavárosok egész erdejét azonnal lefoglalta a kamara. Először is pl. Körmöcbányán csak minimális bányarésze volt a kamarának; a városi erdőlési szokásokat még tiszteletben tartották, és majd másfél évszázadnak kellett ahhoz eltelnie, hogy a bányavárosok hatáiraikon belül fekvő erdek kezeléséből elméletileg és gyakorlatilag kiszoruljanak.) A rendelkezés nemcsak a meglévő, hanem a jövőben létesítendő bányaművekre is vonatkozott. A szóban forgó területet a kamarai bányamester és erdőmester jelentése alapján tilalom alá vették. Amennyiben ott valamilyen birtokosnak vagy jobbágyainak nélkülözhetetlen tűzifaerdeje volt, akkor számukra másutt jelölték ki megfelelő erdőrészt. Ha valakinek különleges privilégiuma volt az adott területre – erre hivatkozott Körmöcbánya a későbbiekben, bizonygatva, hogy erdei legnagyobb részét saját pénzén vette –, akkor ezt a kamara megvizsgálta, és szintén igyekezett a tulajdonossal megegyezésre jutni. A városi erdőket azonban, amelyekből a polgárság faszükségletét szerezte be, felhasználhatták (gemeine Walde). Nem használták fel, illetve nem jelölték ki vágásra, mint a későbbiekből kiderül, a városi tanács, a városi közösség, de a falvak és egyéb birtokosok tilalmas erdeit sem, amelyeket általában épületfára való alkalmasság, vagy makkolás miatt tartottak tilosban, (gemeine Bannwalde).²¹

A rendtartás szerint a kamarai tilombavétel csak a bányászat érdekében történhet, és ha az adott területen a bánya már kimerült, nem művelik vagy a kohó nem termel, a bányamester az erdőt ismét felszabadítja, a kamara nem tarthatja tovább kezelése alatt, az innen kikerülő, a bányászat szempontjából már nem szükséges fát pedig nem adhatja el.

Gondoltak arra is, hogy a birtokosok kárát megtérítsék, abban az esetben, ha nem erdőterületen, hanem valamilyen más hasznosítható területen kellett a bányaműveket, vízelvezetéseket és csúszdákat építeni. Ilyenkor a bányamester, két városi esküdt és két pártatlan szomszéd dönti el, hogy milyen kár érte a birtokost. A rendtartásnak előbb ismertetett pontjai csak papíron maradtak meg, a helyi kamarai igazgatás tág lehetőségeket kapott a rendtartás alapján a visszaélésekre, és élt is a lehetőségekkel.

²¹ A bányarendtartást teljes egészében kiadta SCHMIDT, F. A. 1834. II. 328–342. (TAGÁNYI K. 1896. csak szemelvényeket közölt belőle.)

Bár a rendtartás általános érvénnyel készült a jövőre nézve is, mégis a gyakorlatban hatálya csak azokra a területekre korlátozódott, amelyek amúgy is királyi, kamarai tulajdonban voltak, a kamarauradalmakra és a bányavárosokra. A Radvánszkyak erdeit pl. változatlanul bérelte a kamara a rendtartás kibocsátása után is, sőt a Radvánszkyak által egyre növelt bérösszeget is alig tudták csökkenteni, 1571-ben 80, 1619-ben 100 forint a bérösszeg, bár a tulajdonosok 150 forintot követelnek.²²

Korpona város erdeit 1691-ben igen magas összegért, 1650 magyar aranyért veszi bérbe a selmecbányai bányakamara használatára a besztercebányai főkamaraispán. A város bérleti feltételként kiköti, hogy vágni csak a két fél megbízottai által kijelölt fákat szabad, a város tulajdonjoga mindvégig érintetlen marad, és a város korlátlan legeltetési és makkoltatási szabadságot tart fenn magának a bérbe adott erdőben.²³

A két hatalmas uradalomnak, a murányinak és a zólyomlipcseinek az erdeit 1565-ben rezerválják a besztercebányai rézmű számára. Mindkettő 1548 óta kincstári tulajdonban volt.²⁴ Az uradalmakat bizonyos idő után elzálogosította, illetve bérbe adta a kamara, így a zólyomi, dobronyai uradalmat 1588-ban. Az adománylevél kimondja, hogy az erdők a bérlő házi szükségletének fedezésén kívül a kamarai bányák hasznára vannak fenntartva.²⁵ A 17. század közepén az uradalom az Eszterházyakhoz került zálogba hasonló feltételek mellett. A zálogbirtokosnak reverzálist is kellett adni, mégis a zólyomi uradalom jószágkormányzója a kamarai erdőkerülőket nem engedi be az uradalmi erdőkbe, és nem ad fát a kamarai bányászatnak, hanem az erdőket az uradalom gazdasági érdekében használja fel, fűrészmalmokat állít fel, az uradalmi pálinkafőzőket látja el fával, a falvak jobbágyaival zsindelyt készített, sőt üveghutát szándékozik felállítani.²⁶ A besztercebányai bányakamara csak annyit tud elérni, hogy amikor a nagy szárazság miatt a Garamon nem tud fát szállítani, Eszterházy megengedi, hogy jószágkormányzója „illő

²² SZKBL Zivuska-gyűjtemény 187. (Nem egyezik a regeszta-gyűjteményben kiadott szöveggel.)

²³ Uo. Főkamaragrófi iratok Rez. erdők. Selmecbánya 87., 97.

²⁴ Zólyomlipcsét 600 magyar aranyért vették vissza, Murányt pedig Salm generális foglalta el.

²⁵ I. Rudolf 1588-ban Majtényi Lászlónak adta bérbe a zólyomi és dobronyai uradalmakat. PÉCH A. 1884–87. II. 39.

²⁶ PÉCH A. 1967. 749. 1651, 744. 1650; 1005. 1650.

áron” adjon el fát a bányakamarának.²⁷ Sőt az országgyűlés is fellép a rendi érdekek védelmében, az 1659:121. tc, kimondja, hogy az Eszterházyak Zólyom várához tartozó erdejét az adománylevélben kikötött biztosíték ellenére ne vágathassa ki a besztercebányai kamara.²⁸

Hasonló volt a helyzet a két másik, a besztercebányai rézmű számára még érintettebb uradalomban, a zólyomlipcseiben és a murányiban, amelyik a 17. század elején a Széchyek kezére került.²⁹ Széchy Máriától is kért a kamara 1649-ben reverzálist az erdők bányászati célokra való használása miatt, amelyben szintén megegyeztek, hogy az erdőket az uradalom csak a háztartási igények kielégítésére hasznosíthatja, azt is a kamara előzetes tudtával, a kecskéket csak a kijelölt területen legeltetik, az uradalom megtéríti azokat a károkat, amelyeket a kamarának okoztak jobbágysai az erdőben. Az is előfordult a szerződés szövegéből következően, hogy a jobbágysok kifogták a bányakamara számára a Garamon úsztatott fákat.³⁰ Ez a szerződés ugyanakkor már kétoldali, a kamara is kötelezi magát, hogy munkásai nem irtanak az engedélyezettől több szántót és rétet, nem tartanak túl sok állatot, ami az uradalmi jobbágysok legelőinek megfogyatkozásával járt, a vadászat, halászat és madarászat pedig a Széchy-alattvalók joga maradt. A szerződést a források szerint egyik fél sem tartotta be, a kamarai prefektusok arról panaszkodnak, hogy a rezervált erdőkben a régi szokás szerint folyik a juh- és kecskenyájak erdei legeltetése, sőt az uradalom az erdőkből tetszése szerint vágatja a fát, a birtokosok ugyanakkor a kamarai favágótelepek által folytatott erdei legeltetésen és irtásréteken alapuló állattartást rótták fel.³¹ A kamarának be kellett látnia, hogy a magyar birtokosi gondolkodás nem fogadja el azt, hogy az uradalmi gazdálkodás menetébe bárki bármilyen jogcímen beavatkozzon (a reverzálistok ellenére az uradalmi tisztartók egyértelműen az uradalmi jobbágyságot támogatták), ezért egyetlen megoldásnak a bányavárosok körül elhelyezkedő uradalmak kamarai tulajdonba és kezelésbevétele mutatkozott. A két kiragadott pél-

²⁷ Uo. 1013., 754. A fa kivágása, a szenítés és a fuvar a kamara költségén és munkásaival történik.

²⁸ Corpus iuris hungarici. 1659:121. tc.

²⁹ 1608-ban Széchy György bírta.

³⁰ TAGÁNYI K. 1896. I. 263. 1649.

³¹ Uo. 240. 1636-ban, tehát az 1649-es szerződés megkötése előtt kérte már a besztercebányai bányakamara, hogy Széchy Mária zólyomlipcsei birtokát cserélje el a kincstár.

dán bemutatott helyzet jellemezte a többi helyi uradalmat, a saskőit, a revistyeit és véglesit stb., ahol szintén az elterjedt erdei legeltetés veszélyeztette a bányavárosok amúgy is elégtelen erdőállományát, így a kamarai bányászat létét. Ezért került sor arra, hogy a 17. század második felében a bányavárosok körül fekvő uradalmakat a kamara vagy visszaváltoztatta, vagy megvásárolta, vagy pl. a murányit a Wesselényi-féle összeesküvés, a likavait pedig a Thököly-felkelés után konfiskálta.³²

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a kamara a bányavárosok erdejével hogyan tudott gazdálkodni a kamarai bányák számára, mennyiben tudott érvényesülni a városok tulajdonjoga a határukhoz tartozó királyi adományokban nyert vagy az általuk vásárolt erdőkben, és azok az erdőgazdálkodási elvek és erdészetpolitikai intézkedések, amelyeket a bányarendtartás a bányászat fenntartott erdőkben előírt, hogyan valósultak meg a kamarai erdőkezelés gyakorlatában.

³² ZIVUSKA J. 1906. 104., 168., 180.; PÉCH A. 1967. 576.

IV. A BÁNYAVÁROSI ERDŐK ÉS AZ OSZTRÁK KAMARAI IGAZGATÁS

Körmöcbánya

Addig az időig, amíg az alsó-magyarországi bányavárosok magyar királyi birtokoknak számítottak, és nem kerültek az osztrák, az alsó-ausztriai kamara kezelése alá, tehát egészen 1548-ig, a körmöci kamara-ispánnak nem volt befolyása a városi erdőgazdálkodás menetére, és nem rendelkezett erdőhasználati előjogokkal, a körmöci bányamesternek adott utasításai csak a bányászat fával történő ellátására vonatkoztak. Amikor 1456-ban hivatali székházának, a Cammerhofnak épületfára volt szüksége az épület felújításához, éppen úgy a városi tanácstól kérte a szükséges faanyagot, mint bármely más háztulajdonos. A városi tanács ugyan ellátta a városi középületeket épületfával, de a kamaraház újjá-építése alkalmából a királyné utasítására volt szükség ahhoz, hogy a tanács a kamaraház épületeit és a kamaraispán városi házát a szükséges építőanyaggal a város erdeiből ellássa.¹

Kezdetben a bányarendtartás életbe léptetése sem látszott veszélyesnek Körmöcbánya számára. Ugyanis a rendtartás érvényben hagyta régtől fogva kialakult erdőhasználati szokásaikat, a bizonyos 44. pont, amely félmér földes körzetben a bányák számára lefoglalta a bányák körüli erdőket, nem tűnt a város számára sérelmesnek; ugyanis a bányák a városi polgárok és a város kezében voltak. A város erdősegei egyébként is a bányáknál jóval nagyobb területen helyezkedtek el. Az erdők legnagyobb részére amúgy is kiváltságleveleik, szabadalmaik voltak, amelyeknek a figyelembevétele szerepelt a rendtartás pontjai között.² A Goldkunsthdlgung nevű aranybánya, amely 1545 óta királynéi kezelésben volt, más elbírálás alá esett. 1545-ben ugyanis szerződést kötött Mária királyné a várossal, amelynek értelmében a város saját munkaerejéből (költségén) biztosítja a vállalat

¹ KL T: I F: I F: I N: 41.

² L. I. fejezet 34. jegyzet.

bányafa- és olvasztáshoz szükséges tüzelőanyag szükségletét.³ Az ellátás akadózhatott, mert 1574-ben új megállapodást kötött a város a körmöci alkamaraispánnal. Roll Farkas kamaraispán kérte a várost, hogy jelöljön ki a Goldkunsthundlung számára egy bizonyos erdőrészt, mert gazdaságosabb lesz a kamara számára, ha a fakitermelést és a szénégetést saját alkalmazottaival végezteti. A kijelölt erdőrészen csak a kivágott fa a kamaráé, az erdő tulajdonjoga a városé marad (Boden und Grund). A város a kért erdőrészt Felsőstubnya és Szklenó határában a Plöckenstein nevű területen jelölte ki.⁴ Óvatosan járt el a kamara a várossal szemben a besztercebányai rézmű számára rezervált erdők ügyében is, amely erdők Körmöcbánya határán belül feküdtek, a város háji uradalma területén, Háj és Csremosnó falvak határában. A besztercebányai rézműhöz tartozó erdőterületet még a Fuggerek bérelték a hermaneci kohók számára, és a jogutód, a kamara fenntartotta a bérletet, illetve továbbra is fizette a városnak a bérösszeget, amely 1558-ban évi 24 magyar aranyat tett ki.⁵ Bár a besztercebányai rézmű erdőrendtartásában, illetve az ennek számára rezervált erdők leírásában szerepel ez az erdőrész, a tulajdonjog és az erdőkezelésnek a joga azonban egyelőre még a városé maradt. A bérösszeg fizetéséről ugyanis 1568-ban, az erdőrendtartás kibocsátása után is történt említés, sőt a bért a besztercebányai rézmű egészen 1650-ig fizette a városnak.⁶ Az erdők a Turóc megyei Mosóc mezővárossal voltak határosak, és a mosóci földesúr, Révai hosszú ideig pereskedett a besztercebányai kamarával és Körmöcbányával, azt állítva, hogy a város jobbágjai, a háji szénítőmunkások nem a bérelt területen, hanem az ő erdejében dolgoznak.⁷ A város erdőhasználata azonban nem sokáig maradt zavartalan. A körmöcbányai alkamara a kamarai aranybánya irányítása ürügyén hamarosan beavatkozott a város gazdasági életébe. A kamarai alkalmazottak, akik a bányabíráskodás bevezetése után kikerültek a városi igazságszolgáltatás alól, városi házat és ingatlant is bírtak a város területén, amelyek pl. haláluk esetén nem a város, hanem a helyi bányahivatal tulajdonába mentek át. A 17. század elejére újabb bányarészek kerültek a helyi bányapolgárok eladósodásával kamarai keze-

³ WENZEL G. 1880. 273.; KL T: III F: 48 F: 2 M: 69.

⁴ Uo. T: II F: 14 F: 1 N: 177.

⁵ SCHMIDT, F. A. 1834. I. 314.

⁶ GYURGYIK Gy. 1879. 65.

⁷ KL T: II F: 14 F: 1 N: 177, 178, 179; ZIVUSKA J. 1906. 92.; SZKBL Főkamara-grófi iratok. Rez. erdők, Körmöcbánya 6.

lésbe, és emiatt a korábban a város által a kamarai bányászat számára kijelölt erdőterületet újabb területek elfoglalásával növelték. Ilyen újonnan rezervált területet jelöltek ki Felsőturcsek szomszédságában és az egyik külvárosban, Sohlergrundon is.⁸

Ekkor kezdődött meg az a lassú folyamat is, amelynek végeredményeképpen az alsó-ausztriai kamara a városnak nemcsak a bányászat számára fenntartott erdei felett igényelte a maga számára a kezelés jogát, hanem ezt kiterjesztette a város és falvai határában található valamennyi erdőterületre. A bányavárosokba, és így Körmöcbányára kiküldött királyi biztosok 1602-ben kifogásolták azt, hogy a város a bányamestertől független erdőkezelést akar kialakítani, a város Szklenő és Felsőstubnya falvakban nagyarányú fafeldolgozó ipart fejlesztett ki, és a faáruval a környékbeli nemesekkel kereskedik.⁹

A következőkben bemutatom, hogy miben állt az az önálló erdőkezelés, amelyet Körmöcbánya város a helyi bányakamara kizárásával folytatott a 17. században a város közvetlen fennhatósága alatt álló erdőkben. A körmöci bányamester – aki a bányarendtartás bevezetése után kettős alkalmazásban állt, fizetése felét a várostól, másik felét a kamarától kapta, és a kamarának esküdt fel – Körmöcbányán fokozatosan kiszorult a város körüli erdők ügyeinek az irányításából, szerepköre a bányászattal, a kamarai bányákkal kapcsolatos erdőkezelési és faellátási feladatokra korlátozódott. A bányamester korábban a város embere volt, személye ezután is legtöbbször a városi polgárok közül került ki, és tagja maradt a tanácsnak. De a város – megérezve azt, hogy erdészeti ügyekben a bányamesternek hivatalból a kamara érdekeit kell képviselnie – a tanácson belül ellensúlyozni igyekezett befolyását. Már 1590-ben találkozhatunk a városi jegyzőkönyvekben Kohl- und Holzherrekkel, vagyis olyan tanácsstagokkal, akik a város által vezetett, a városi polgárság igényeit ellátó fakitermelést irányították.¹⁰ A város jobbágyfalvai határához tartozó erdőknek a kezelése a középkori hagyományokat folytatva, teljes mértékben a magisztrátus hatáskörébe tartozott.

Körmöcbánya a 16. század második felében szervezte korábban is bírt jobbágyfalvait uradalmakba, amely uradalmi szervezetek a 18. század

⁸ A bányakamara kölcsönt adott az elszegényedett bányapolgároknak, az utóbbiak rendszerint nem tudták a kölcsönt visszafizetni és bányájuk a kamara tulajdonába ment át. PÉCH A. 1873.

⁹ KL T: II F: 48 F: 1 N: 47.

¹⁰ Uo. Tanácsülési jkv. 159.

végéig fenmaradtak. Az alsóstubnyai caput bonorummal rendelkező Turóc megyei uradalom vezetését a 16. és a 18. században a városi magisztrátus köréből kijelölt tanácsosok közvetlenül irányították.¹¹ A 17. században is a városi tanácsnak, helyesebben a bírónak beszámolóval tartozó provizor vezette az uradalmat, amelynek erdőgazdálkodása így a provizoron és ennek erdőőrein keresztül a városbíró kezében összpontosult.¹² A szomszédos nemesség és a nemesi megye felé a város erdőügyekben úgy viselkedett, mint bármelyik korabeli földesúr, a kamarai bányamesterről említés sem esik. A városbíró maga ad engedélyt a szomszédos erdőtlen határu falvakkal rendelkező földbirtokosoknak arra, hogy megfelelő bérért a városi uradalom erdeiben tűzi- és épületfát vágassanak, hozzá írják kérvényeiket azok a birtokosok, akik állataikat az uradalmi erdőkben kívánják legeltetni, mint pl. a Raksánszkyak 1636-ban.¹³ A vármegye előtt maga védi a jogait a város a 17. század első felében a szomszédos Csepcsényi nemesek túlkapasai ellen, és a körmöcbányai alattvalók, sőt, mint az előző fejezetből kiderült, a kamarai bányászat számára fát vágók és szenet égetők szabálytalan erdőhasználata miatt is a városnál tiltakozik a szomszédos károsult birtokos.¹⁴ A magyarországi erdőkezelési és erdőigazgatási gyakorlatban a tulajdonjogot és az erdőben történő tényleges rendelkezési jogot az erdő őrzésének a joga jelentette. A határsértésekkel kapcsolatos 17–18. századi tanúvallatásokból ennek számtalan példáját lehetne sorolni. Körmöcbánya 1525-ben megvette a Csepcsényi nemesek Szklenő-birtok közelében lévő erdejét, a birtokosoknak erdőhasználati jogot biztosítva benne. A volt birtokos Csepcsényiek a 16. század végén megpróbálták az erdőrészt visszaváltani, de sikertelenül. Ennek ellenére maguk is őrizték a kérdéses erdőrészt és megbüntették a benne fát vágó körmöci alattvalókat

¹¹ A város birtokai közül ez volt az egyetlen terület, amely alkalmas volt allodiális gazdálkodás kiépítésére. Az allódiум kiépítésének folyamata a porta- és adóösszeírásokból nyomon követhető. 1567-ben 3 jobbágyportán volt allódiум. 1576-ban már 4, 1577-ben 4,5 allodiális telek van, amelyhez ugyanebben az évben még kettőt csatoltak, tehát 6,5 jobbágyportának (sessio) megfelelő területen gazdálkodott a városi uradalom.

¹² KL Az alsóstubnyai uradalom számadásai. T: II F: 9 F: 1 N: 11 1551.

¹³ Révai Ferenc 1613 – T: II F: 48 F: 2 N: 40; Platthy Gergely 1636 – uo. N: 108; Lászlófalvai Ördög György 1621 – uo. N: 76; Beniczky Gábor Pribócról 1647 – uo. N: 230; Beniczky Gáspár „Rakowról” 1547 – uo. 231; Raksánszkyak 1636 – uo. 221.

¹⁴ Uo. T: II F: 48 F: 1 N: 8.

vagy azokat a nemeseket, akik a város engedélyével használták azt. A mintegy 50 tanú vallatásából álló periratban az a fő kérdés, hogy melyik félnek volt joga az erdőt őrizni. Az ítélet a jogát oklevelekkel is bizonyítani tudó Körmöcbánya javára szólt, míg a Csepcsényiekről bebizonyosodott, hogy az egyezséget megszegve az erdőt nemcsak a saját szükségletükre használták, hanem fizetségért bárkinek átengedték használatra. Ebben az esetben mindig maguk is elkísérték a fát vágni szándékozókát, hogy a körmöcbányai uradalmi erdőőrök ne akadályozhassák meg őket. A fizetség rendszerint úgy történt, hogy az erdőbe beengedett idegen jobbágyok egy szekérrel földesuruknak, eggyel a Csepcsényieknek vágták a fát, vagy pedig munkával, aratással törlesztettek. Idegen birtokos a Csepcsényiek engedélyével csak ilyen csalárd módon juthatott be a város uradalmi erdejébe.¹⁵ Az erdők őrzésének fontosságáról tanúskodik egy másik városi (bármezővárosi), debreceni példa. A város a középkorban évszázados küzdelmet folytatott azért, hogy a városi erdőket ne a földesúri officialisok őrizzék és gazdálkodjanak benne, hanem a városbíró saját erdőőreivel, kerülőivel rendelkezzen felette. A város első ízben Hunyadi Jánostól kapta meg az őrzési jogot, majd I. Mátyás 1460-ban ismét nekik adta az erdő és a hortobágyi vám őrzését, amelyet korábban saját officialisaira bízott.¹⁶ A város kérelmét azzal indokolta, hogy tűzvész esetén így könnyebben hozzájut a városi erdők használatához. 1462-ben Szilágyi Erzsébet ismét a földesúri tisztekre bízta a debreceni erdők felügyeletét, ami sérelmes volt a város számára, hiszen gyakorlatilag az rendelkezett az erdő haszonvételeivel, aki az erdőhasználatra felügyelt. A harc a városi erdők feletti rendelkezés jogáért változó eredménnyel folyt. 1569-ben ismét a város kerekedett felül, János Zsigmond ugyanis meghagyta helyi officialisainak, hogy a város erdeihez ne nyúljanak, belőle ne adjanak el fát idegeneknek, hanem az erdőfelügyeletet engedjék át a városbírónak és erdőkerülőinek.¹⁷

A középkori hatalmaskodó erdőfoglalásnak is az volt a befejező aktsa, hogy az elfoglalt erdőbe erdőőröket állítottak, mint azt a Sopron megyei wyczai nemesek panaszolták, akiknek laki és csaniki erdeit a kapuvári vár-

¹⁵ Uo. T: II F: 48 F: 1 N: 12.

¹⁶ Hunyadi János kiváltságlevele nem maradt fenn, róla csak I. Mátyás 1460-i átirata értesít. Regesztája: TAGÁNYI K. I. 1896. 93.; DL 15312.

¹⁷ PENYIGEI D. közli ezeket az okleveleket, de csak mint a város erdőbirtokai meglétének első bizonyítékát.

nagy elfoglalta, fegyveres őrkkel akadályozva meg a panaszosok jobbágyainak további erdőhasználatát.¹⁸

Az erdők őrzése ugyanis a középkorban sem kizárólag a királyi erdőispánságok sajátja volt, magánföldesúri erdőörökről találunk említést 1237-ben Csák nembéli Miklós vértesi erdeiben,¹⁹ vagy a 14. század végén az esztergomi káptalan Gyarmat nevű birtokán.²⁰ Az erdőöröknek már ebben az időben is az volt a feladatuk, hogy az erdőket idegenek ellen védjék és a helybeliek erdőhasználatát ellenőrizték.

Az erdőhasználat megszervezése az alsóstubnyai uradalomban a következőképpen történt. A város jobbágyfalvainak a helyi erdőörök jelölték ki az épület-, tűzi- és szerszámfát a provizor és az officiális engedélye alapján. A 17. században valamennyi jobbágyfaluban tartott a város erdőőrt. A faanyaggal bőkezűen bányáztak, amire abból is lehet következtetni, hogy a felsóstubnyai erdőőr és a bíró is az uradalom számára dolgozó zsidó-kecskésítőkhöz tartozott.²¹

Az uradalom bármely fát felhasználó üzeméhez, amelyek irányítása a provizor feladata volt, az egyes falvak erdőőrei jelölték ki a szükséges faanyagot és gondoskodtak arról, hogy a helyi favágók az igényelt fát eljuttassák a rendeltetési helyre. A provizor rendszeres levelezést folytatott a városi tanáccsal, amelynek véleményét minden ügyben kikérte. Tájékoztatta a tanácsot arról, hogy a favágók késedelmes munkája miatt vagy pl. 1748-ban az uradalomban fellépett állatjárvány miatt a fűrészmalom vagy serfőző nem tudta teljesíteni a kívánt megrendeléseket.²² A szomszédos nemesek engedély nélküli favágása vagy erdei legeltetése ügyében is mindig kikérte a városi magisztrátus véleményét.²³

A város Turóc megyei uradalma szomszédságában igen sok turóci falu egyáltalán nem rendelkezett erdőterülettel, és mind a birtokosok, mind jobbágyaik a város uradalmából szereztek be faszükségletüket. Ilyen eset-

¹⁸ Sopron m. Okl. II 332. 1447.

¹⁹ HO I. 16. 1237; ZSO I. 4058.

²⁰ Számtalan bizonyítéka van annak, hogy a birtokosok kezdetről fogva őrizték értékesebb erdeiket. TAGÁNYI K. 1896. I. 7. 1134. A példákat oldalakon keresztül lehetne sorolni.

²¹ KL T: II F: 48 F: 1 N: 13 1611.

²² Uo. T: II F: 48 F: 2 N: 228/1, 2. 1648. 1649.

²³ Az idegenek faizásával kapcsolatos eljárást jól leírja az a peres irat, amely a város és a szomszédos Csepceszky nemesek erdőhasználati perében keletkezett. (több száz melléklettel) 1641 – uo. T: II F: 48 F: 2 N: 108. Valamennyi irat egy jelzet alatt található.

ben írásban kérték a városbírótól a faizási engedély kiadását, mindig feltüntetve a kért fa mennyiségét, és azt, hogy mire kívánják felhasználni, épület- vagy tűzifának. A város szintén írásban utasította a provizort az engedélyekről, két példányban állította ki a cédulát, a schedát, amelynek egyik példányát a kérelmező, a másikat a provizor kapta, majd a provizor engedélye alapján, az erdőőr kíséretében és jelenlétében az igénylő maga termelte ki és szállította el a szükséges fát.²⁴ Igen gyakran saját munkásait hozta az erdőbe és helyben feldolgoztatta velük az épületfára és zsindegyre való.²⁵ A provizor a magisztrátus utasítása nélkül nem adhatott ki senkinek engedélyt a favágásra, legalábbis erre lehet következtetni a leveleiből, amelyekben a várostól kér utasítást, hogy mitévő legyen az egyes nemesek fakérelmével, akik a város megkerülésével fordultak hozzá, és mint írja, ő urai tudta nélkül semmit sem tesz. Az igénylő feltehetően előre fizetett az elszállított fáért, mert a provizor olyan esetekben is tanácsot kért, amikor a Révaiak, vagy a necpáli Justok csak „köszönömmel” akartak fizetni, vagy pl. Révai Ferenc a két birtokról Szklenóról és Felsőstubbyáról 30 zsindegykészítő munkást akart kölcsönözni, hogy a blatnicai és mosóci erdőkben, saját birtokán számára zsindegyt gyártsanak, és a munkásoknak szintén nem akart fizetni, „er wil di schindler mit dank bezahlen”.²⁶ Az alsóstubnyai uradalom zsindegykészítő falvaiból sem volt szabad idegeneknek a város engedélye nélkül zsindegyt vásárolni. A zsindegyvételre is előzetes engedélyt és cédulát kellett kérni, és az árat vagy előre, vagy a szállítással egyidőben fizetni. Az erdőőrök minden szállítmányt és minden, az erdőt járó idegen szekeret feltartóztattak és a cédula nélkül járókat megbírságozták. A zsindegyt vásárolni szándékozók is minden esetben feltüntették a kért zsindegy mennyiségét, valamint azt, hogy milyen célból van a zsindegyre szükségük (templom, kastély, gazdasági épületek fedése). Így pl. Tarnóczy György Jezernicáról külön megjegyezte, hogy házi szükségletre és nem viszonteladás céljából vásárol.²⁷ Bár a provizor az előzetes megrendelések alapján irányítani tudta a zsindegykészítés ütemét, mégis előfordult, hogy egyes megrendeléseket csak késve tudtak teljesíteni. A zsindegykészítő jobbágyok nem kereskedhettek önállóan árujukkal, a zsindegyt az

²⁴Uo. T: II F: 48 F: 2 N: 230, 233.

²⁵Uo. T: II F: 48 F: 1 N: 103. Platthy egy alkalommal 9 munkást hozott az erdőre.

²⁶L. IV. fejezet 23. jegyzet. 1632. 1637.

²⁷KL T: II F: 48 F: 2 N: 198 1655.

uradalomnak adták el és a provizor adta azt tovább a vevőnek. Ilyen engedély nélküli kereskedelem azonban előfordul, mert Tarnovszky János, a kalocsai érsek és a nyitrai püspök alkalmazottja, amikor megrendelését késve akarták teljesíteni, azt írta a városnak, hogy fahiányra pedig neki ne hivatkozzanak, mert az érintett falvak lakói titokban éppen elég deszkát és zsindelyt adnak el.²⁸

A szomszédos falvak jobbágysai igen gyakran csak a helyi falusi bírótól kérték a faizás engedélyezését, fogyasztásuk nem tehetett ki nagyobb mennyiséget, szekereiket azonban az erdőőrök szintén ellenőrizték.

Körmöcbánya faizással kapcsolatos adminisztrációja nem volt elszigetelt szokás az országban, hasonlóan történt más városokban és magánföldesúri birtokokon és uradalmakban az erdőlési engedélyek kiadása. Közülük egyet, amely pontosságával és részletességével megérdemli a fokozottabb figyelmet, részletesebben ismertetek. A pornói apátság pinkamindszenti erdőrendtartását a 17. század végén adták ki. A rendtartás szerint ha valaki fát akart vágni az uradalom erdejéből, az engedélyt a tiszttartótól kellett kérnie egy nyúl vagy egy pár csirke ajándékozása fejében. A tiszttartó az erdőőr számára kiállított cédulán feltüntette a kérelmező nevét és azt, hogy milyen fára, épület- vagy tűzifára van-e szüksége. Ha épületfára adott engedélyt a tiszttartó, a cédulára hosszú vonalat húzott, ha tűzifára, kört rajzolt. (Feltehetően a zsellér állapotú helyi erdőőrök nem tudtak olvasni.) A kiadható mennyiséget is feltüntette a cédulán, és az erdőőr csak az előírt mennyiséget és minőséget adhatta. Makktermő tölgyfát még épületfára is csak nagyon ritkán adtak ki az uradalomban. A cédulákat az erdőőr a kérelmezőtől elvette és év végén összegyűjtve elszámolt velük a tiszttartónak. Az erdőőr a vágható fa kijelöléséért 5 vagy 10 dénárt kapott.²⁹

A pornói apátság uradalmában lehetőleg olyan erdőőrt jelöltek ki a helyi lakosok közül, aki nem rendelkezett igaerővel, tehát nem volt nagy veszteség, ha nem teljesített robotot. Erdőőr a németkeresztúri uradalomban is zsellér volt 1530-ban, aki ugyan fizetséget külön az uradalomtól nem kapott, de semmiféle szolgáltatással nem tartozott.³⁰ Az erdőőrnek általában joga volt irtásföldet létesíteni még Debrecenben is a 17. század-

²⁸ KL T: II F: 48 F: 1 N: 91 1626.

²⁹ OL E 156. Irreg. F: 11 N: 22 1690 körül.

³⁰ Uo. F: 101 N: 3. 1530-ban az új urbárium elkészítése idején sokallották a 4 erdőőrt, és csak két jobbágyot hagytak meg ebben a tisztségben.

ban, és a fa kijelöléséért pénzben vagy természetben fizettek neki a kérelmezők, valamint az erdei kihágások bírságának egyharmada illette meg.³¹

A körmöcbányai uradalmi erdőőrök szintén falusi jobbágyok voltak, és az urbárium bevezetéséig természetben, azután pedig pénzben fizették őket az erdőt használó jobbágyok.³² A falusi erdőőrök a középkorban sem kaptak Körmöcbányán rendszeres heti zsoldot, mint a városi erdőőr, hanem alkalmanként fizettek nekik egy-egy munka elvégzése esetén, pl. amikor fűrészmalom vagy serfőző számára jelöltek ki az uradalomnak vágható fát. A szklenói erdőőrnek, aki az igen látogatott határszéli erdőben teljesített szolgálatot, két fegyveres kísérője, „trabantja” volt.³³ Az erdőőrtől már a legkorábbi időkben megkövetelték, hogy a faállománnyal takarékosan bánjon, legalábbis valamennyi uradalmi gazdasági instrukcióban feladatául tűzik ki, hogy épületfára való fát ne adjon ki tűzifa helyett.³⁴ A faizás és fakitermelés lebonyolításában az erdőőrök korlátlan hatáskörrel rendelkeztek, gyakorlatilag mindenki olyan és annyi fát vitt ki az erdőből, amilyet és amennyit az erdőőr megengedett. Az a követelmény, hogy tűzfának élőfát addig ne adjanak ki az erdőből, amíg ott széldöntött, száraz fa is található, már a 13. századi bakonyi erdőőrök számára is alapvető előírás volt.³⁵

Pethe Ferenc még 1808-ban is azért szorgalmazta az erdőőrök képzését, hogy tudatlanságból ne pazarolják az erdő értékesebb épület- és szerszámfáját.³⁶ Az alsóstubnyai uradalom irataiban szerepel egy központi erdőőr is, aki írástudó ember, és a provizorral is írásban érintkezik. Ennek feladata feltehetően nemcsak rendészeti jellegű volt, hanem az erdőmesteri funkciót is betöltötte, bár külön erdőmester meglétére nem találtam pozitív adatot.

Az erdővétségek megtorlása is azonos volt az országban valamennyi földrajzi tájegységen és korszakban. A legkorábbi írásos emlék ugyanazt a Hármaskönyvben is ismertetett eljárást rögzítik, mint a 18. századi források. Az erdőőr zálogot vett a vétkestől, ami leggyakrabban a balta és a fát

³¹ PENYIGEI D. 81.

³² A körmöcbányai uradalom falvai egy részének csak 1787-ben, utólag készítették el az úrbéri tabelláit, csatolva az OL E 156. F: 177 N: 10 alatt található irathoz. Feltüntetik az úrbérrendezés előtti és az azután bevezetett szolgáltatásokat.

³³ KL T: II F: 48 F: 1 N: 103, 108.

³⁴ JÁRMAY E.–BAKÁCS I. 1930. 54.

³⁵ ÁUO II. 214., 215.

³⁶ PETHE F. 1805. II. 663., 678.

a szekérhez rögzítő lánc volt, de legtöbb esetben, ha lehetséges volt, lefoglalták a szekeret is az igavonó állatokkal együtt, amit a vétkes a szokásos bírság lefizetése fejében kiválthatott, vagy ha jobbágyállású volt, ura fizetett helyette. Az uradalom jobbágyaitól a tisztartó vagy a falu bírása hajtott be a bírságot.³⁷ Jobbágy fatolvaj leggyakrabban saját vérdíját volt kénytelen fizetni. Általában az uradalmi alattvalók büntetése jóval kisebb összegű volt, mint az idegeneké. Körmöcbányán meglepően kevés az az összeg, amit egy fa engedély nélküli kivágásáért vagy a fa lekérgezéséért fizetni kellett (Pinkamindszent 12 forint, Kőszeg 1649-ben 4 forint, Szombathely 1619-ben 4 forint; makkos vagy más gyümölcsöző fa kivágása: Pécs 1748-ban 12 forint), Körmöcbánya uradalmában egy fa kivágása 30 krajcár, engedély nélküli irtás 6 forint.³⁸

Az uradalmakban a tisztartó vagy officiális, a városokban pedig a magisztrátus hatáskörébe tartozott az erdőgazdálkodás, ők döntöttek a favágási engedélyek és az erdei legeltetések ügyében, tilalomba vették vagy felszabadították a városi vagy a földesúri erdőket. Körmöcbánya akkor, amikor saját maga kereskedett a város Turóc megyei uradalma erdeinek faanyagával vagy a belőle készített faáruval, tulajdonképpen úgy járt el, mint bármely más korabeli birtokos, hiszen az erdők nagy részét saját pénzén vette, és az erdők kívül estek azon a félmérföldes körzeten, amelyet a bányarendtartás értelmében a helyi bányakamara a bányászat céljaira lefoglalhatott.

A helyi bányakamara azonban semmibe vette a város földesúri jogait és egyéb kiváltságait, és a kamarai bányászat minél gazdaságosabb üzemeltetése érdekében a város gazdasági önállóságát megszüntetni igyekezett. Ez a törekvés nemcsak az erdészet területén nyilvánult meg. A bányavárosi kiváltságok értelmében a kamaránál dolgozó bányamunkások számára is a város volt jogosult sört és húst kimérni, amelynek ára a 17. század elején országsszerte tapasztalható általános áremelkedésekkel együtt nőtt. 1611-ben a kamara, félretéve a város régi kiváltságait, maga főzött és mért ki sört a Goldkunsthundlung bányászainak és munkásainak, akik ráadásul a városi zsellérekén kívül a város jobbágyfalvainak lakóiból kerültek ki.³⁹

³⁷ Sopron m. okl. II. 582.; KL T: I F: 16 F: 1 N: 35; Werbőczy Hármaskönyve. Magyarországon és a német nyelvterületen egyaránt az volt a szokás, hogy az erdei kártételek bírságának egyharmadát az erdőőr kapta. MANTEL, K. 1968. 79.

³⁸ GYURGYIK Gy. 1879. 171.; Corp. stat. V/2. 207.; 505.

³⁹ SZKBL Rez. erdők. Körmöcbánya 12., 14., 15.

A legnagyobb sérelmet azonban a város számára az a kamarai terv jelentette, amely szerint a város által kijelölt szénítőhelyen, a Sohlergrundon saját fűrészmalmot akartak felállítani, azzal az indokkal, hogy a bányászatot nagyon megdrágítják a városi fűrészmalmoktól vásárolt fűrészáru költségei. A város azzal érvelt ellenkezését kifejtő beadványában, hogy ők csak faanyagot kötelesek adni a bányák ellátására, a kamarai fűrészmalom pedig elsősorban a kamarai személyzet és gazdaság szükségleteit fogja szolgálni, sőt ebből még besztercebányai mintára kereskedni is fog a helyi kamara, fűrészmalomra nem kötelesek erdeikből faanyagot adni. A város azonban nem tudta megakadályozni a fűrészmalom létrejöttét, holott az valóban többszörösen hátrányos volt a számára: veszélyeztette saját fűrészmalmi nyersanyagellátását, a város elesett egy törvényes felvevő piactól és területén konkurens faipari feldolgozó üzem jött létre.⁴⁰ Készerűen fakadt ki beadványában Körmöcbánya, hogy gazdasági függetlensége elvesztésével városi rangját és méltóságát is elveszti, jogi állása a jobbágyfalvakéval lesz egyenlő, sőt annál rosszabb, lakói pedig nem városi polgárok, hanem jobbágyok lesznek. A válasz II. Mátyás 1614-es negatív értelmű leirata volt.⁴¹ A város első ízben tapasztalta, hogy kiváltságseveleiben szerzett tulajdonjogát a bányarendtartás vonatkozó pontjának ellenére nem veszi figyelembe az udvar, és az 1571-ben, a bányatörvényben elismert saját erdőrendtartását csak addig gyakorolhatja, ameddig ez nem ütközik a helyi kamarai érdekekkel. Maga a városi bányamester fordult az 1618-as országgyűléshez és a nádorhoz jogorvoslatért a besztercebányai kamaraispán túlkapásai ellen, aki a városi hatóság megkerülésével jogtalanul saját alkalmazottaival akarta a város erdeit kezelni, de az országgyűlés nem tudott a bányavárosok mellé állni, amelyek – mint királyi birtokok – amúgy is kívül estek a rendek érdekeltségi körén.⁴² Azt azonban megpróbálták elérni, hogy a bányászat és a felvidéki bányavárosok a magyar kamara hatáskörébe és igazgatása alá

⁴⁰ KL T: II F: 48 F: 1 N: 17 1612; a város a bányarendtartás 21. pontjával érvelt, amely elismerte a város tulajdonjogát saját erdeire, de az ellenkezett a rendtartás 44. pontjával, amely a bányák körüli erdők hozamát a bányakamara számára foglalta le. Az utóbbi érvényesült II. Mátyás 1614-ben Körmöcbányához írt leiratában – SCHMIDT, F. A. 1834. IV. 324.

⁴¹ A városi érdekeket háttérbe szorító szigorúbb intézkedések Bloenstein kamaraispán hivatala idején történtek. Ő vezette be azt az igazgatási módosítást, hogy az alsó-ausztriai kamara ezek után nem a helyi városi bányakamarákkal, hanem a besztercebányai főkamaraispánnal levelezett – EMBER Gy. 1946. 300–330.

⁴² ZIVUSKA J. 1906. 98.

tartozzanak – sikertelenül.⁴³ Komolyabb ellenállásukra csak akkor került sor, amikor a beszercebányai kamara (amely hivatalosan a másik két bányavárosban működő kamarai kézben lévő bányákat is magába foglalta gazdasági létesítményeikkel és személyzetükkel együtt, és amelyen nemcsak a beszercebányai rézmű értendő, hiszen a selmeci és körmöci alkamaraispánok felettese a beszercebányai kamaraispán volt) a királyi birtokokon és így a bányavárosok területén kívül eső nemesi, rendi, gazdasági vagy jogi érdekeket sértett, mint erről az előzőekben már szó volt.⁴⁴

Az első kamarai kezeléű fűrészmalmost a 17. század közepén követte a második; ez utóbbit Felsőtúrceken állították fel, ezt azonban bérbe adták a felsőturceki bírónak.⁴⁵ 1661-ben gabonaőrő malmot is létesített a kamara a városban a Goldkunsthundlung munkásai ellátásaira.⁴⁶ Ugyanakkor megtiltották, hogy a város 1678-ban határain belül újabb fűrészmalmost építsen, arra hivatkozva, hogy ez hátrányos lenne a kamarai bányák faellátása számára.⁴⁷ A kamarai bányagazdaság, amelynek a birtokában akkor már városi ingatlan is volt, Körmöcbányán is kezdett város a városban módjára viselkedni, bár a magyar országgyűlés az 1647:83. tc.-ben kimondta, hogy a bányakamarai tisztartók, tisztviselők ne foglaljanak el városi telkeket és ingatlant, ne gyakorolják a város jogait, a bor- és sörkimérést, ne akadályozzák a szabad bíróválasztást stb. A magyar törvényhozás határozatait még a beszercebányai bányakamarától gazdaságilag legfüggetlenebb városban, Körmöcbányán sem sikerült érvényre juttatni.⁴⁸

A várost erdei feletti földesúri jogában újabb veszteség éri 1652-ben, amikor egy tárna feltárásához a kamarától kölcsönvett segélypénzt nem tudja visszafizetni, és kénytelen beleegyezni abba, hogy a beszercebányai kamara a beszercebányai rézmű hermaneci kohójához addig bérelt erdőrészt ezután ingyen használja, és a kamarai bányászathoz szükséges fát nemcsak a város által korábban kijelölt helyen, hanem a város erdeiben bárhol vághatja.⁴⁹ Körmöcbányán tehát a 17. század végéig nem történt

⁴³ PÉCH A. 1967. 532. 1665.

⁴⁴ L. III. fejezet.

⁴⁵ KL T:II F:48 F:92 N:147. SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Körmöcbánya 64.

⁴⁶ Uo. Rez. erdők 35. 1661.

⁴⁷ PÉCH A. 1967. 574. 1647. Az 1622-i és az 1630-i országgyűlések is foglalkoztak a bányavárosok panaszaival, pl. a bányaváros vagy a személynök legyen illetékes a városok peres ügyeiben, a külföldi tisztviselőket vessék alá az ország bírónak.

⁴⁸ GYURGYIK Gy. 1879. 65.

⁴⁹ Uo.

meg a kamarai bányák számára rezervált erdők területi elkülönítése a városi erdőktől, amelyet a bányarendtartás még 1571-ben elrendelt, éppen a bányarendtartás körmöcbányai magyarázatainak 21. pontja alapján. Ez a helyzet azonban nem volt egyértelműen előnyös a város számára, mert azzal a veszéllyel járt, hogy a bányakamara a bányáktól viszonylag távol eső városi erdők kezelésére és felhasználására is kiterjeszthette ellenőrzési jogát és akadályozhatta a városi szükségleteknek megfelelő erdőhasználatot. Különösen sok összeütközésre került sor a későbbiekben a szklenői erdőkben, ahol a városnak három fűrészmalma működött. A falu lakosságának legnagyobb része zsidelykészítésből élt, és a régi 1523-as szerződés értelmében Körmöcbánya Szklenó határából elégitette ki a Csepcsényi nemesek faizási igényeit is.

A kamara 1680-ban erdőbejárást tartott Körmöcbánya és falvainak erdeiben, és úgy találta, hogy a város erdeit gondatlanul kezelik, a fűrészmalmok túl sok fát fogyasztanak, az erdőőrök pedig, akiket eddig a város tartott, mind a városban, mind a falvakban túlságosan engedékenyek és maguk is követnek el visszaéléseket, a város pedig saját kecske- és juhnyájait behajtja a bányák környékén lévő rezervált erdőkbe.⁵⁰

Az 1680. évi erdőbejárás tapasztalatainak hatására a besztercebányai kamara elhatározta, hogy átszervezi a körmöcbányai erdők kezelését. A város valamennyi erdejét, nemcsak a bányák közelében fekvőket, a kamarai bányamester felügyelete alá helyezik (a kamarai bányamester a kamarai igazgatás alá helyezés utáni évszázadokban főleg a város uradalmának erdőgazdálkodási folyamatából szorult ki), az erdészeti feladatok ellátására pedig a bányamester alá egy erdőmestert és 4 erdőőrt osztanak be, akiket ezentúl nem a város, hanem a kamara fizet. Az erdők kezelését felső szinten a bányabíróság irányítja, amelyben a bányamesteren (Magister Montium), az alája beosztott bányabírón kívül még két városi polgár is helyet kapott, egy személy a belső és egy a külső tanács tagjai közül. A város önálló erdőgazdálkodása ezzel megszűnt volna, hiszen a városbíró, aki eddig erdőőrei segítségével korlátlanul rendelkezett a város és uradalma jobbágyfalvainak erdeivel, elvesztette azt a jogát, hogy ő állapítsa meg az erdőhasználat mikéntjét, és kiadja a vágást engedélyező cédulákat.⁵¹ A

⁵⁰ TAGÁNYI K. 1896. I. 319. Magát az erdőbejárást nem találtam meg, az itt közölt 1690-es rendelet utal rá szövegében.

⁵¹ SCHMIDT, F. A. 1834. V. 413. TAGÁNYI K. 1896. I. 319. KL T: II F: 48 F: 2 N: 188/d., 194, 69/8. A bányamester neve 1734-ben is „magister montium et silvarum” – BÉL M. 1735. IV. Hont m. 547.

kamarai bányamester tevékenysége és jogköre így formailag megegyezett a régi, 1571 előtti városi bányamester hatáskörével, amennyiben a bányászati faigényeket a bányamester ítéli meg (igaz, már a bíró nélkül, holott ezt 1571 előtt közösen tették), ő adja ki a szükséges mennyiség kivágását és elszállítását engedélyező cédulákat, amelyeket szintén a régi szokás szerint az erdőőröknek kellett bemutatni. Csupán a tartalom változott; a város érdekeit képviselő városi alkalmazott, a városi bányamester helyett ez a hatáskör most a kamarai bányamesteré lett, aki a bányakamara gazdasági érdekeit képviselte és érvényesítette szükség esetén a városi érdekekkel szemben is, a végrehajtás pedig a kamarai erdőőrök feladata lett.

A város jogai veszélyeztetése miatt ismét a nádorhoz és az országgyűléshez fordult, de az erdők kamarai felügyelet alá helyezését az országgyűlés sem akadályozta meg. A végrehajtás 1690-ben megtörtént, azzal a módosítással, hogy nem 4, hanem 6 kamarai erdőrt alkalmaztak.

A Goldkunsthdlgung mellett a bányakamara saját kezelésébe vonta többek között az Ober Erbstollen nevű altárnát, amelyhez vízelvezetési rendszer is tartozott, és városi közműnek számított. Ugyanakkor kötelezte a várost, hogy a kamarai bányákhoz a hozzájuk legközelebb eső városi jobbágyfalvak erdeiből évente bizonyos mennyiségű fát (bányafát) szállíttasson.⁵² Körmöcbánya környékén 7 nagyobb bánya volt kamarai tulajdonban a 17. század végén, ezek közül a „fünfter Stern” nevű aknához Koneshaj 150 db, az Anna-aknához Szklenő szintén 150 db szálfát volt köteles szállítani. Felsőstubnya 75 szálfát a Rudolf-, másik 75-öt pedig az Anna-aknához fuvarozott. Az utóbbi helyre szállított még Felsőturcsek 60 db fát, Alsóturcsek 50 szálfát a Winkler-aknához, Blaufuss 150 szálfát szállított kamarai szükségletre a Schwabenhofról és Windischdorfról érkező 7–7 db szálfával együtt. Ezek a mennyiségek az idők folyamán nőttek, 1780-ban az 1692-es állapottal szemben (722 db), már 850 db volt a falvak bányafa-fuvarozási kötelezettsége. A fák kivágását és a bányákhoz történő szállítását a falvak lakói robotban végezték, és így Körmöcbánya jelentős mennyiségű robotnaptól esett el, mint ezt az 1780-as urbáriumában megjegyezte.⁵³

1692-től kezdve több ízben előfordult, hogy a beszercebányai kamaraispán utasítására Körmöcbánya erdeiből szállítottak különböző

⁵² SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Körmöcbánya 67.

⁵³ OL E 156. F: 177 N: 10.

rendeltetésű fenyő- és bükkfát a selmeci kamarai bányák szükségleteire. Az nem derül ki az iratokból (a levelezések ugyanis az egyes kamarai hivatalnokok között történtek, a városi hatóságról még említést sem tettek), hogy a fákért járó pénz a város vagy pedig a körmöci kamarahivatal pénztárába folyt be, de az utóbbi a valószínű.⁵⁴

A 18. század elején szinte évenként tartanak erdőbejárást a kamarai hivatalnokok a körmöci erdőkben. Minden alkalommal kifogásolják a város és falvainak erdei legeltetésen alapuló állattenyésztését, valamint a városi fafeldolgozó ipart. Az erdei legeltetések és különösen a kecske- és juhlegeltetés eltiltása érdekében ismételten meghirdetnek a városokban uralkodói parancsokat, rendeleteket, de ezek betartása a helyi viszonyok ismeretében illúzió volt, amint ezt maguk a kamarai tisztviselők is írták jelentéseikben.⁵⁵ A bányavárosok környékén, ezek erdeiben a kamarai alkalmazottak és munkások által űzött állattartás, még a juh- és kecskelegeltetés is legalább olyan méreteket öltött, mint a városok állatlegeltetése.

A szénítőhelyeket a bányamester jelölte ki a 17. század végén a város határában, és mind a szénmesterek, mind az általuk felfogadott kamarai favágó és szénítőmunkások a többi bányavároshoz hasonlóan itt is írhattak lakhelyeik körül szántót. Ezt és rétjeiket engedély nélküli irtásokkal is bővíthették; állattartásuk túllépte a megengedett nagyságot, és állataikat a város jobbágysaihoz hasonlóan az erdőkben legeltették. A kamarai fuvaroslovak ellátására legelőterületet hasítottak ki a város határából. Ezt az esetet a város különösen sérelmesnek tartotta. Maga a bányakamara is tartott fenn saját gazdaságot: egyrészt a bányalovak takarmánygondjainak megoldására, másrészt azért, hogy a kamarai alkalmazottak illetményének természetben kiadandó részét fedezni tudják. A bányaüzemhez és a kamarai gazdasághoz tartozó állattartáson kívül a városban élő kamarai alkalmazottak (kohóírnok, kohósáfár) is magángazdaságot tartottak fenn.⁵⁶

A város jobbágyfalvainak is kénytelenek voltak megengedni az erdei legeltetést, belátva, hogy azt a lakosság nem nélkülözheti. A kamarai erdőmester csak ahhoz ragaszkodott, mint ez a felső- és alsóstubnyai bírákhoz írt levelében is olvasható, hogy a korábbi szokással ellentétben

⁵⁴ SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Körmöcbánya 53.

⁵⁵ KL T: II F: 48 F: 2 N: 69/k., 69/l., 69/n. Erdőbejárások.

⁵⁶ PÉCH A. 1967. 419.

ne maguk a bírák jelöljék ki évente a falu számára az erdei legelőt, hanem bízzák ezt a kamarai erdőőrre.⁵⁷ Mégis az 1715–20. évi országos összeírás alkalmával a város azt vallotta, hogy állataikkal azért szorulnak az erdőkbe, mert a kamara kisajátította a jó legelőket, és a rétek közül is azokat, amelyek könnyebben hozzáférhetőek. Így a város 7 Bars megyei falujának olyan rossz terepen maradtak csak kaszálói, hogy a ráfordított munka nem éri meg az eredményt.⁵⁸

1736-ban újabb fordulat állt be a kamara és a város viszonyában a városi erdők kezelését illetően. 1690 óta a bányamester, a Wald- und Bergmeister volt az erdészeti ügyek irányítója, aki a városi tanács tagjaként Bél szerint⁵⁹ a harmadik, illetve az ötödik ember a városi tanácsban. 1736-ban azonban az udvari kamara úgy határozott, hogy kettéválasztja a bányamester által viselt tisztséget, és az erdészeti ügyeket egy önálló hatáskörrel rendelkező erdőhivatal, a Waldamt élén álló erdőmesterre bízta. (A közvetlen ürügyet feltehetően az 1736-ban meghalt Zweig nevű bányamester erdőkezelése szolgáltatta erre, aki hivatalával visszaélve, pénzért bárkinek, bármennyi fát adott.⁶⁰) A város tiltakozott az új hivatal felállítása ellen, és ragaszkodott ahhoz, hogy I. Miksa 1571-es bányarendtartása értelmében különítsék el a bányák számára rezerválható erdőket azoktól az erdőktől, amelyek a várost földesúri jogán megilletik, és amelyeket vagy saját pénzen vásárolt, vagy királyi adomány alapján bír, mert az utóbbiakban maga akar gazdálkodni. A helyi kamarai tisztségviselők is helytelenítették a döntést, gazdasági okokra hivatkozva, előre látva, hogy a bányák faellátása is nagyobb nehézséget fog jelenteni, mert egyes kamarai szénítőhelyek valóban kívül esnek a bányarendtartás által előírt félmérföldes területen. Kőrmöcbánya más jogos panasszal is előállt. 1650-ben adóssága elengedése ellenértékeként megengedte bizonyos számú kamarai kohó faellátásának ingyenes biztosítását a város erdeiből. Az azóta eltelt évszázad alatt a kamarai kohók száma megnőtt, hozzájuk hasonlóan a szénítőhelyek száma és termelésének nagysága is, ezenkívül a 18. század első harmadától kezdve itt olvasztotta a besztercebányai kamara a selmecbányai kamarai bányák érceit is. Mindezt a többlet-

⁵⁷ KL T: II F: 48 F: 2 N: 211 1695.

⁵⁸ OL N 78., 79. Bars megye.

⁵⁹ BÉL M. 1735. IV. 195. Bars m. 1636-ban megszűnt az alsó-ausztriai kamara, és a bányavárosok közvetlenül az udvari kamara fennhatósága alá tartoztak.

⁶⁰ PÉCH A. 1967. 1019.

fogyasztásért a város kártérítést követelt.⁶¹ Az erdőhivatalt azonban felállították, és ennek illetékessége kiterjedt a város valamennyi jobbágyszékhelyének érdekére is.

1741-ben a bányavárosok visszakerültek a magyar közigazgatási szervezetbe, a magyar kamara fennhatósága alá. A bányavárosok írásba foglalták sérelmeiket. Ebben többek között az állt, hogy erdeik igazgatását a bányabíróság és városi tanács közösen végezze. Azokban az erdőkben, amelyeket a város pénzen vásárolt, szabadon gazdálkodhasson, a polgárság házi szükségleteinek fedezésére irányuló faizás szabad legyen a városi erdőkben.⁶² A beadványt per is követte 1745-ben. A városok számára távolról sem győzelemmel végződő per végül 1747-ben királynéi leirattal zárult, melyben a királyné mindegyik bányavárossal külön-külön kötött egyezséget, attól függően, hogy milyenek voltak az érintett város körülményei.

Körmöcbánya erdőgazdálkodásában a királynéval kötött megegyezést már egy nagyon hátrányos következményekkel járó intézkedés előzte meg: az ugyanis, hogy a kamara kötelezte a kamarai erdőőröket, hogy költözzenek ki abba a jobbágyszékhelyre, amelynek a felügyeletével megbízták őket. Ez meg is történt. A 18. század közepén kamarai szolgálati erdészházak voltak Felsőstubnyán, Szklenón, Alsóstubnya határában, a volt Mutna prédiumon (ahol városi majorsági központ is volt), Alsóturcseken és Koneshajban. A 18. század közepéig a falusi lakosság minden panasz ellenére viszonylag háborítatlanul élte a városi erdőket. Erről az 1743. évi kamarai erdőbejárás is tanúskodik, hiszen a távolban élő bányamester és a kamarai erdőőrök ebben nem akadályozhatták meg őket.⁶³ A kamarai erdőőrök jelenléte azonban a városi engedéllyel folytatott erdőelés eddigi formáitól fosztotta meg a jobbágységeket, mert – mint a város érvelt – az erdők elvétele esetén a lakosok közül igen sokan, akiknek nincs szántójuk, egyetlen jövedelemforrásuktól, az erdőtől esnének el.

A Mária Teréziával kötött 1747-i megegyezést Körmöcbányán a hagyományokhoz való formai visszatérés jellemezte. Az erdőhivatal

⁶¹ TAGÁNYI K. 1896. I. 319.; GYURGYIK Gy. 1879. 181.; KL T: II F: 48 F: 2 N: 79/c. 209.

⁶² EMBER Gy. 1946. 340.; PÉCH A. 1967. 318.

⁶³ OL E 156. F: 177 N: 10. Az erdőbejárást és az azt követő intézkedéseket közli GYURGYIK Gy. 1879. 187.

helyett — amelynek ugyan a városi tanácsból is volt tagja — az erdők felügyelete ismét a bányabíróság és a városbíró közös feladata maradt, és az erdőőrök is mindkét hatóságnak tartoznak felelősséggel.⁶⁴ Mindezek ellenére 1750-ben Körmöcbányán is felállították a kamarai erdőhivatalt, benne a városi küldötnök csak részvételi joga volt, és a város kései urbáriumában 1797-ben minden helység maleficiumaként megjegyzik, hogy erdeivel nem rendelkezik szabadon, holott erre a lakosság megélhetése szempontjából nagy szükség lenne.⁶⁵

Selmecbánya

A bányarendtartás bevezetése idején (1571-ben) Selmecbánya bányáinak mintegy egyharmada volt kamarai kézen. A fennmaradó bányák megoszlottak különböző vállalkozók között. A leghatalmasabb, a tekintélyes városi polgárok társulásából álló vállalat az 1570-ben alakult Brenner szövetkezet volt, amelynek bányái jórészt Hodrusbánya környékén feküdtek, de övék volt az egyik legrégebb bánya a Biber-tárna is, a Starker Wald nevű erdőben.⁶⁶ Vassbányák is voltak a város jobbágyfalva, Vihnye határában; a vasolvasztást a várostól vállalkozó bérelte. A vaskohászat is jelentős mennyiségű faszenet kívánt.⁶⁷

Selmecbánya viszonylag szűk határa miatt azonban a város és falvai határában fekvő erdők mind beleestek a bányarendtartás által a bányászathoz számára kijelölt félmérföldes körzetbe, és így a selmeci kamara egyharmados, majd egyre növekvő bányatulajdonosi aránya egy évszázad leforgása alatt lehetővé tette, hogy a helyi kamara tisztségviselői kézbe vegyék a városi erdőügyek irányítását, és az erdőket az esetleges városi érdekekkel ellentétesen is a kamarai bányaművek és a kamarai alkalmazotti apparátus hasznára fordítsák.

A 17. század elején Selmecbányán is a kettős alkalmazásban álló bányamester volt a bányászattal kapcsolatos erdészeti ügyek fő irányítója. Ugyanakkor a városbíró — éppúgy mint Körmöcbányán — itt is arra törekedett, hogy ugyanúgy, ahogy régen, saját, a város által fize-

⁶⁴SCHMIDT, F. A. 1834. VIII. 580.

⁶⁵OL E 156. F: 177 N: 10; GYURGYIK Gy. 1879. 117.

⁶⁶PÉCH A. 1884–87. II. 33.

⁶⁷Uo. 15.

tett erdőőreivel gazdálkodjon a város egyre fogyó erdőkészletével. A városi tanács képviselője a városbíró és a selmeci bányamester között azonban a források szerint sokkal rosszabb viszony alakult ki, mint amilyen a két hivatal között Körmöcbányán fennállt. Selmezbányának ugyanis nem maradt tartalék erdeje, amiből a város a kamarával történő összeütközés nélkül gazdálkodhatott volna, és a város sokáig nem tudott belenyugodni abba, hogy erdeiből a legalapvetőbb faigényeit se elégítheti ki, a középületek épületfaanyagát se termelheti ki, a városi polgárok által üzött bányászat faszükségeinek a fedezéséről nem is szólva. A bányamester, aki úgy tűnik Selmezbányán egyértelműen a kamara érdekeit képviselte a várossal szemben, 1603-ban megtiltotta azt, hogy a városi serfözőket a város erdeiből lássák el fával,⁶⁸ valamint akadályozta azt, hogy a városi tulajdonban lévő vihnyei vashámor számára a hámor bérlője helyben égettesen szenet a vihnyei erdőkben.⁶⁹ Igaz, hogy a bérlő a bányamester vádjá szerint fenyőfát égetett szénné, amiből abban az időben Selmezbányán kevés volt.

1610-ben a városi óvár épületét kellett volna új zsindelytetővel ellátni. A zsindelykészítést a bíró elrendelte, de a bányamester az erdők kimerült állapotára való hivatkozással megtagadta a favágási engedélyt.⁷⁰ A két hivatal között tehát állt a háborúság. A bányabíró vagy bányamester azonban a gyakorlatban nem mindig tudott érvényt szerezni tilalmi intézkedéseinek, a városi erdőkezelésben a 3 városi erdőőrön keresztül még a városbíróé volt a tényleges diszpozíció. A bányabíró még 1628-ban is panaszkolt feletteseinek, hogy a város által fizetett erdőőrök szokásos szombat esti jelentésüket nem neki, hanem a városbírónak teszik meg,⁷¹ sőt volt olyan időszak is, amikor a város, látva, hogy erdeinek jövedelméből saját céljaira még a legszükségesebbeket sem fordíthatja, egy ideig beszüntette az erdőőrök fizetését. Így az erdők, amelyeknek a védelmére a város a 16. század eleji statútumok tanúsága szerint nagy gondot fordított, felügyelet nélkül maradtak. Ez a tisztázatlan hatalmi helyzet vezetett többek között ahhoz, hogy a városi polgárok kezén lévő bányavállalatoknál, különösen a Brenner szövetkezetnél visszaélések történjenek, amelyeket az 1629-es kamarai erdőbejárás leír.

⁶⁸ TAGÁNYI K. 1896. I. 193. 1605.

⁶⁹ PÉCH A. 1884–87. II. 42.

⁷⁰ Uo. 111.

⁷¹ Uo. 119.

A vállalat a bányafák kitermelése mellett 18 000 zszindelyt készítettett a hodrusi erdők fáiból, holott előző évben a bányamester megtiltotta azon a területen a fahasználatot. A 18 000 zszindely elkészítéséhez pedig kb. 60–70 nagy szál fenyőre volt szükség. Zszindelyen kívül épületfát is dolgoztak fel a bányamunkások a városi építkezések céljaira, a fakivágási engedélyt pedig a munkások vallomása szerint a városbíró adta meg.⁷²

A 17. század közepén a selmeci bányáknál ismét nagyarányú elvizesedés következett be. A magánvállalkozók tönkrementek, bányáikat a bányakamara vette át; 1640-ben erre a sorsra jutott a Brenner-szövetkezet is. Ez időtől kezdve a selmecbányai polgárság gyakorlatilag alig folytatott bányaművelést.⁷³ 1648-ban a városi hatóság és a kamarai bányamester között egyezség született, amelynek alapján a városi erdőőr fát bárkinek csak a városbíró és a bányabíró közös „jele” felmutatása esetén szolgáltat ki, és ugyanakkor a kamara a maga részéről is kiegészíti az erdőőrök fizetését.⁷⁴

1669-ben ismét kitört a nyílt ellenségeskedés a selmeci bányabíró és városbíró között. A városbíró épületfát vágatott és zszindelyt készítettett a város erdeiből, magára nézve nem tartotta kötelezőnek a bányabíró engedélyét. Az ügy a besztarcebányai főkamaraispán elé került, aki úgy ítélkezett, hogy a bányabíró jelöljön ki bizonyos erdőterületet a városi polgárok szabad használatára. A városbíró az intézkedés ellen tiltakozott, arra hivatkozva, hogy az erdő tulajdonjoga a városé, és abban régi szokás szerint a várost illeti meg a vágások időszakos kijelölésének a joga, amennyiben a vágások a bányászat érdekeit nem sértik.⁷⁵ A valóságban azonban a 17. században már a bányabíró tartja az erdőbejárásokat, jelöli ki évente a vágásokat és rendeli el egyes erdőrészek használatának tilalmát.⁷⁶ 1648-ban pl. a kipusztulófélben lévő városi nagygyerdőt, a Starker

⁷² Uo. 254., 266.

⁷³ Nem vizsgálom annak okát, hogy a selmeci bányapolgárság miért szorult ki a városi bányák tulajdonából (bányák kimerülése, bányapolgárok eladósodása, a bányakamara kisüzemeket sújtó intézkedései, tőkeszegény kisüzemek törvényszerű elszorítása stb.), tény az, hogy a 17. század közepén a bányák 1/16 részben városi polgári, 15/16 részben kamarai tulajdonban voltak – PÉCH A. 1967. 163.

⁷⁴ A város erdőhasználati lehetőségeit tekintve rosszabb helyzetben volt, mint Körmöcbánya, ahol ebben az időben a városbíró volt jogosult „cédulát” kiállítani. SZKBL Főkamaraigrófi iratok. Rez. erdők. Selmecbánya 35. 1649.

⁷⁵ PÉCH A. 1967. 1025.

⁷⁶ Uo. 593.

Waldot ismét tilalom alá veszik, használatát csak bányászati célra engedélyezik; a területén fekvő Felsőbiber-tárna azonban már kamarai kezelésben volt.⁷⁷ A bányamester jelölte ki a szénítőhelyeket a 17. század közepén újra meginduló selmecbányai kamarai szénítés számára⁷⁸ is, sőt előfordult, hogy a városi erdőterületből kárpótolta a szomszédos nemesi erdő tulajdonosát, a kamara által kivágott fák ellenértékeként. Szénásfalut ugyanis közösen birtokolta Selmecbánya város és özvegy Dóczyné, és a falu Selmecbányához tartozó erdőrésszében jelölt ki a bányabíró özv. Dóczyné jobbágysai számára erdőhasználatot.⁷⁹ Intézkedése természetesen felháborodást keltett a városban.

A bányabíró jelentései tele vannak a városi polgárok és a városi bíró engedély nélkül történő erdőhasználatra és az erdővédelmi intézkedések megszegése miatti vádjával. Ebből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy itt a korszerű erdőgazdálkodási politikát érvényesíteni kívánó kamara és a városi pazarló polgári erdőhasználat áll szemben egymással.⁸⁰ A kamara a bányászatot minél kevesebb ráfordítással akarta művelni, és ehhez szüksége volt elegendő ingyen nyersanyagra, fára és szénre. Ezt azonban csak a város rovására tudta beszerezni, amelynek, mint gazdasági egységnek, szintén szüksége volt bizonyos mennyiségű fára. Az helyes intézkedés volt, hogy a kamara fellépett egyes városi polgárok fapazarlásával szemben, akik pl. a serfőző tüzelőkészletére is élőfákat vágtak ki, de önálló erdőgazdálkodása időszakában a város is megtette ugyanezt. A város a 15. században megpróbált erdeivel gazdálkodni, ami a korabeli szinten az erdő vágások szerinti használatát jelentette. A bányarendtartás bevezetése után azonban a város a gazdaságilag nélkülözhetetlen erdeit elvesztette, a bányászattól független városi igényeket csak kerülő úton, a kamarai ellenőrzést kijátszva tudta

⁷⁷ Uo. 506.

⁷⁸ Uo. 488. A szénégetés a városi erdőkben 1650-ben indult meg ismét, miután a városi tanács 1550-es években szünetet volt kénytelen elrendelni.

⁷⁹ SZKBL Főkamaragrófi iratok. Rez. erdők. Selmecbánya 36., 38.

⁸⁰ Az erdészeti irodalomban elterjedt általánosítás. Az erdőgazdálkodás története Magyarországon c. tanulmánykötetben CSAPODY és KOLOSSVÁRYNÉ tanulmányai (17–24., 122.), amelyben megállapítják, hogy a 16. századig a bányavárosok környékén, és a 16–17. századi uradalmi gazdálkodásban az erdőgazdálkodást a pazarlás és minden rendszer hiánya jellemezte.

kielegíteni, ezért bizonyos fokig érthető, hogy nem érezte magát érdekeltnek a városi erdőállomány megóvásában.⁸¹

Ugyanakkor a kamarai tisztviselők és bányamunkások faizásával kapcsolatban a bányakamara nem vette olyan szigorúan a fatakarékosságot. A kamarai alkalmazottak háztulajdont és ingatlant szereztek Selmecbányán is, gazdaságot tartottak.⁸² Különösen sok visszaélést követett el a kohóírnok, aki a faszénellátást is irányította. A kohók környékén saját tetszése szerint irtotta az erdőket, saját gazdaságában állatokat tartott és a szénszállítmányokkal is csalásokat követett el. Ugy látszik, a kamarai bányatiszteket a 17. század végén kivették a bányabíró közvetlen ellenőrzése alól, mert maga a bányabíró tett panaszt hatalmaskodásaik miatt.⁸³ Az iratokból az is kiderül, hogy voltak olyan megvesztegethető bányabírák, akik pénzért bárkinek adtak favágási engedélyt, vagy megengedték, hogy állataikat, még a királyi pátensek által rendszeresen tiltott kecske- és juhnyájakat is a selmeci erdőkben legeltethessék.⁸⁴ A kamarai bányák alkalmazottai és munkásai szabad faizással bírtak a városi erdőkben, míg a bányászattal nem foglalkozó városi polgárok a tűzifát is vásárolták, igen gyakran a kamarai bányákban dolgozó munkásoktól. A város erdeje ugyan jogilag a városé volt, de a kezelést a kamara tartotta fenn magának, így gyakorlatilag a városnak nem volt erdeje, panaszolták 1715-ben az országos összeírás alkalmával az investigációs bizottságnak.⁸⁵ Ráadásul a kamarai bányáknál dolgozó, még háztulajdonnal sem rendelkező bányamunkások és szénégetők is műveltek irtásszántókat és réteket a város határában, amivel egyrészt a városi polgárok mezőgazdaságilag művelhető területe csökkent, másrészt ezek után a földek után a város nem jutott adóhoz: a munkások a város földjei után a kamarának adóztak. Ha az 1715-ben előadottak eltúlozták is a város hátrányos helyzetét, annyi bizonyos, hogy ekkor a polgárság pénzért vett tűzifát. Panaszukra a besztercebányai kamara azzal érvelt, hogy ha a várostól távol

⁸¹ A városi serfőző ellátására a város a 18. században is vásárolta a tűzifát, és csak kivételes esetekben, pl. 1733-ban egy nagy szélvész alkalmával engedte meg a bányakamara, hogy a lakosság a kidöntött fákat felhasználhassa – PÉCH A. 1967. 163.

⁸² A városi bírónak a városban házval rendelkező bányászok és kamarai alkalmazottak felett sem volt igazgatási lehetősége, nem tudta őket mint háztulajdonosokat a városi rendeletek megtartására kötelezni – uo. 281.

⁸³ Uo. 92., 305.

⁸⁴ Uo. 93.

⁸⁵ OL N 78., 79. Hont m.

eső területen jelölnének ki erdőrészt a városi polgárok használatára, a nagy távolságok miatt a fuvar költségek megdrágítanák a fát. Így teljesen mindegy, hogy azt helyben vásárolják vagy távolról szállítatják.⁸⁶ A városi polgárok azzal is megvádolták a kamarai erdőkezelést, hogy a város erdeiből idegeneknek adtak el fát, illetve idegenek használatát engedik meg benne, de itt tulajdonképpen arról volt szó, hogy az 1661-ben kamarai kézbe került Revistyei uradalom Szénásfalun lakó jobbágyság számára a városi határban jelölték ki az úrbéres erdőket.

Az 1732-ben tartott erdőbejárás alkalmával kiderült, hogy a bányamunkások nem a széldöntött fákat viszik eladni a városi piacra, hanem fiatal fákat, és olyan sok irtásszántót és rétet tartanak,⁸⁷ hogy maga a kamarai igazgatás rendelt el vizsgálatot az irtások ügyében, felszólítva a földek művelőit, hogy igazolják irtásföldjeik eredetét.⁸⁸ Ugyanakkor a városi serfőzők számára mindvégig vásárolni volt kénytelen a magisztrátus a tűzifát, ennek kiegyenlítéseként a kamara átvette a város sörét, holott, mint mondták, bányát a polgárok alig művelnek, így a város már nem lenne jogosult régi kiváltságához, a serfőzéshez.⁸⁹ A 18. század közepén a selmeci erdőkben is megindult besztercebányai mintára a nagyüzemi erdőkitermelés és szénégetés. Ennek megvalósítására 60 favágót és 50 szénégetőt szándékoztak a besztercebányai faüzemtől Selmezbányára áttelepíteni, akik számára természetesen településeket kellett létrehozni.⁹⁰

A város természetes határának erdeit tehát a bányászatot is kézben tartó bányakamara használta a 17. és 18. században, teljesen kiszorítva abból az eredeti tulajdonost, a szabad királyi bányavárost. Arra sem találtam adatot, hogy a selmeci bányakamara erdőterülettel kárpótolta volna a várost a lefoglalt erdők helyett, holott ezt I. Miksa bányarendtartása előírta.⁹¹ A város faellátásának ügyét Mária Terézia 1747-ben kelt leirata rendezte, amely minden sérelmes és vitás ügyet tisztázni igyekezett. A bányabíró, mint a város fő erdőmestere, gondoskodni fog arról, hogy a városi polgárok és a város serfőzőinek tűzifaszükségletét a városi erdőkből fedezzék, természetesen a bányászat károsodása nélkül.

⁸⁶ PÉCH A. 1967. 179.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 1015.

⁸⁹ Uo. 163., 165.

⁹⁰ Uo. 1022.

⁹¹ SCHMIDT, F. A. 1834. II. 328.

A kamarai alkalmazottak és faizási joggal rendelkező kamarai bányamunkások csak a bányabíró által engedélyezett és vágásra kijelölt fát adhatják el a városi piacon. A favágási engedélyeket viszont a rendelet szerint egyértelműen a bányabíró adja ki, a város bírójának egy évszázaddal korábban meglévő jogáról már említés sem történt. A város két jobbágyfalvának, Szénásfalunak és Vihnyének a lakói megkapják azt a jogot, hogy a bányák szükségletére a rezervált erdők területén belül bárhol (a kijelölt területeken) szemet égethetnek, ezt maguk szállíthatják a bányákhoz, és más fuvarozási munkáknál is előnyben részesülnek az idegenekkel szemben. A halászat, a vadászás és a madarászás joga a városi erdőkben a várost illeti.⁹²

Selmecbánya önálló városi gazdálkodása idején 1546-ig sem tudta bányászatát a szükséges fa- és szénmennyiséggel ellátni, hanem a környező uradalmak erdeiből behozatalra szorult. A faszénben mutatkozó nagy kereslet az árak nagyarányú emelkedéséhez vezetett (az árak jóval nagyobb mértékben emelkedtek, mint a másik két bányavárosban), és a környékbeli falvak jobbágysai a szén szekerét 4 forintért adták a 16. század végén, míg a többi kamarai üzemben egy szekér (fuvar) szén 1 forint 75 dénárba került.⁹³ Ugyanakkor a fa- és szénellátás esetlegessége egyben az ellátás folyamatosságát is állandóan veszélyeztette. (A török portyák idején a szénégetők nem mertek dolgozni, a jobbágyok a mezőgazdasági munkák idején elhanyagolták az erdei munkákat. A bányamunkások számának változása is együtt járt az évszakok változásával mindhárom bányavárosban: nyáron a mezőgazdasági munkaszezonban jóval kevesebben dolgoztak a bányákban, mint télen.) Előfordult az is, hogy a szomszéd birtokos, Koháry ideiglenesen megtiltotta jobbágysai számára a szénszállítást.⁹⁴ A konjunktúra viszonylag kedvező helyzetet teremtett a favágással és szénégetéssel foglalkozó környékbeli parasztság számára. Termékeiket több piacon is el tudták helyezni: előfordult, hogy amikor a selmeci bányakamara hamis mérték használata és súlycsökkentés miatt a fuvarosoknak a

⁹² PÉCH A. 1967. 225.

⁹³ TAGÁNYI K. 1896. I. 193.; PÉCH A. 1884–87. 15. A bányakamaránál a szekéren kívül kisebb mértéket is használtak, kosarat, vagy kast. A kosarak nagysága városonként változott (I. II. fejezet), míg a szekér az árak azonosságából következően azonos volt. A fa mértékegysége jóval állandóbb volt, általában ölben mérték, és a szénégetés említésekor mindig megadták, hogy hány öl fa került egy boksába.

⁹⁴ PÉCH A. 1884–87. II. 420.

szokásosnál kisebb árat akart fizetni, az utóbbiak szénüket és fájukat a város piacán adták el és nem szállítottak a bányáknak.⁹⁵

A bányakamara nem elégedhetett meg az ellátásnak ezzel a formájával, és kereste a bányaművek fa- és szénellátása megszervezésének a lehetőségét. Kezdetben ezt saját kezelésű kamarai fatelep és szénégetővállalat létrehozásában látták, példaként emlegetve a körmöci bányakamarát, amely 1574 óta maga látta el a kamarai bányaműveket az ércfeldolgozás kisegítő nyersanyagával.⁹⁶

A 17. század közepén, amikor a selmeci bányák 15/16-át a kamara művelte, a bányakamara létrehozott egy kamarai fatelepet Hodrusbánya határában és a fakitermelést a kamarai famesterre bízta.⁹⁷ Ez az intézkedés még nem hozott sok változást, mert a bányászat sok fát igényelt. Egy 1699-es feljegyzés szerint a selmeci kamarai bányaműveknek heti 1000 fuvar fára, és a kohóknak 6000 kosár szénre volt szüksége.⁹⁸ Ugyanakkor a várostól délkeletre fekvő bányaművek területéről már kipusztult az erdő (Starker Wald), nagyobb mennyiségű, szénítésre alkalmas szálerdő csak Hodrusbányától a Garamig terjedő nyugati hegylejtőkön volt, míg Vihnye környékén csak kíméletre szoruló fiatalosokat talált az erdőbejárás; a selmecbányai kamarai bányaművek tehát mindenképpen fabehozatalra szorultak.

A faellátás megoldásával többször próbálkoztak. III. Ferdinánd 1649-ben felhívást intézett a barsi nemesekhez, hogy jobbágyaikat – akik amúgy is régtől fogva szénégetéssel foglalkoznak – állítsák rá fokozottabban a szénégetésre és fuvarozásra, ha pedig kellő számú jobbágyuk erre a célra nem lenne, a kamara küld szénégetőket erdeikbe, vagy pedig az erdőket szénégetés céljából bérbe veszi.⁹⁹

Tervbe vették azt is, hogy a szomszédos Koháry-birtokon megvesz a kamara 2–3 falut, amelyeknek a lakosságát minden más szolgálattól felmentve szénégetéssel és fuvarozással foglalkoztatnák.¹⁰⁰ A besztercebányai kamara is szállított nyersanyagot a Garamon a selmeci kamarai

⁹⁵ Uo. 246.

⁹⁶ Uo. 489.

⁹⁷ Uo. 492.

⁹⁸ PÉCH A. 1967. 1012.

⁹⁹ TAGÁNYI K. 1896. I. 264.

¹⁰⁰ L. IV. fejezet 96. jegyzet.

bányaműveknek (az általuk szállított szén ára alatta marad a helyben kialakult áraknak), a körmöci bányakamarától is vásároltak bányafát, majd amikor Körmöcbánya két faluja, Schwabenhof és Windischdorf átmenetileg az esztergomi érsekséghez került, a helyi paraszttal robotban¹⁰¹ szállították a fát Selmecbányára. Az esztergomi érsekség szentkereszti uradalmával már korábban, 1648-ban kötött a selmeci bányakamara szerződést, amelynek értelmében 16 ezer mérő (kosár) szenet, 80 ezer zsindelet és 1000 db deszkát szállít az uradalom.¹⁰² Bérbé vettek más idegen erdőrészt is. A megoldást mégis az jelentette, hogy az udvari kamara az alsó-magyarországi bányavárosok környékén elcserélte, visszaváltotta vagy megvásárolta a nagy erdőségekkel rendelkező uradalmakat.¹⁰³

A Selmecbánya közelében fekvő revistyei uradalmat 1661-ben 45 ezer aranyért vette meg a kamara gr. Draskóczytól és egyesítette a selmeci bányakamarával, a saskői uradalmat pedig 1678-ban vették át 60 ezer aranyért Lippaitól.¹⁰⁴ Ezután lehetségessé vált, hogy a selmeci bányakamara fa- és szén szükségletét az újonnan szerzett uradalmak jobbágynak úrbéres szolgáltatása, fizetett robotja útján is fedezzék, és sor kerülhetett az ellátás területi megszervezésére is. Kijelölték, hogy a fontosabb selmeci kohókhoz mely falvak jobbágysága szállítsa a faszenet. Ez a beosztás lényegében megegyezik azzal a szállítókörrel, amely a 16. század közepén Selmecbánya vonzáskörzetében spontán alakult¹⁰⁵ (l. 4. térkép).

A 18. század közepén a kamarai kohászat súlypontja átkerült a Garam partján fekvő Zsarnócára, a kohászathoz szükséges fát pedig vagy a Garamon úsztatták, vagy pedig az említett két uradalom erdeiből vágták. Selmecbánya határában az erdők némileg regenerálódhattak, amire nagy szükség volt, mert Bél Mátyás szerint a 18. század elején a várost körülvevő hegyek már kopaszon álltak, rajtuk legfeljebb bozót nőtt és a város fában szűkölködött.¹⁰⁶

¹⁰¹ PÉCH A. 1884–87. II. 488.; PÉCH A. 1967. 547.; SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Selmecbánya 97., 117.

¹⁰² PÉCH A. 1884–87. II. 488.

¹⁰³ A takarmánygondok is szükségessé tették, hogy a bányakamara az említett uradalmakat megszerezze.

¹⁰⁴ PÉCH A. 1967. 576.

¹⁰⁵ Uo. 294.

¹⁰⁶ BÉL M. 1735. IV. 528., 676.

Besztercebánya város erdeit 1564-ben a Garam két partján húzódó erdőkkel együtt a besztercebányai kamarai rézmű számára foglalták le, a városi tanács kezelésében minimális erdőterületet hagyva. Besztercebányán azonban a kamarai rezerválás nemcsak azt jelentette, hogy a kamara gazdálkodik az erdők faanyagával és az erdő tulajdonjoga a városé marad, amint ezt a bányarendtartás néhány évvel később ki mondta, hanem itt magát a területet is, ahol a rezervált erdők feküdtek, a rézmű helyi gazdaságához csatolták. A terület minden haszonvételét a kamara birtokolta, itt telepítve le a bányák körül dolgozó kamarai munkásokat is, beleértve a favágókat és szénégetőket.¹⁰⁷ A város tehát gyakorlatilag 1752-ig nem tudta tulajdonjogát érvényesíteni azon a területen, amelyet középkori kiváltságleveleiben kapott. A város erdeinek területi elhelyezkedése miatt a rezerváció egyben azt is jelentette, hogy a város erdőgazdálkodása gyakorlatilag megszűnt, és a továbbiakban csak arról lehet beszélni, hogy miként biztosították a városi faszükségleteket.

Az előbbiekből következően a városi tanács és a bányakamara helyi tisztviselői között tehát nem is jöhetett létre olyan ellentét a városi erdők kezelése körül, mint Körmöcbányán vagy az ennél kedvezőtlenebb helyzetű Selmecebányán. Besztercebányának ezelőtt sem volt erdőgazdálkodási teendőket végző személyzete, sőt a Thurzó–Fugger-vállalat működése idején helyi kamara sem létezett,¹⁰⁸ a bányakamara újjászervezése osztrák alkalmazottak igazgatása alatt történt. Az 1542-ben kinevezett bányamester erdőmesterének működéséről nem sok adat maradt fenn.¹⁰⁹ Később I. Miksa erdőrendtartása két főben szabta meg a rézmű számára rezervált kamarai erdők gondját viselő erdészek számát. Feltételezhető, hogy ezen a hatalmas területen az erdőmesterek területi illetékességi megosztást csináltak, és csak egyikük foglalkozott a város határán belül fekvő erdők ügyével. 1607-ben pl. az egyik besztercebányai kamarai erdőőr Breznóbányán lakott. Az 1662-es kamarai utasítás már arra kötelezte a besztercebányai kamarai erdő mestert, hogy 4 erdőrt tartson.¹¹⁰

¹⁰⁷ Rez. erdők kiterjedésére l. III. fejezet.

¹⁰⁸ PAULINYI O. 1933. 424.

¹⁰⁹ BL C 80. 1542. évi számadások.; SCHMIDT, F. A. 1834. IV. 19. 1607.

¹¹⁰ SCHMIDT, F. A. 1834. 97.; EMBER Gy. 1946. 362. szerint az erdőmesteri tisztséget csak 1662-ben szervezték, holott már az 1564-ben említett Waldförsterek is

A város nem akart teljesen lemondani volt erdei használatáról; 1560-ban még kísérletet tett arra, hogy régi kiváltságai alapján a területén lévő idegen birtokosok falvai után megkapja a természetbeni adót, az évi 3–3 szekér fát, amit az említett falvak jobbágysái a vártemplomhoz voltak kötelesek szállítani. A fahordásra kötelezett falvak a következők voltak: Podlavica, Majorfalva, Riecska, Hencmanova, Szentjakab és Ulmanka. A város több ízben kérvényezte az alsó-ausztriai kamaránál azt, hogy a besztercebányai rézmű tulajdonában lévő falvak teljesítsék az említett szolgáltatást. A kamara el is ismerte a város jogát a fenti falvak faadójára, de éppen a kérvény gyakori megismétléséből lehet következtetni arra, hogy a helyi bányakamara nem vette figyelembe a városi kiváltságot, és a kamarai falvak nem szállítottak fát a városi közszükségleti igények részbeni fedezetére.¹¹¹ A kamarai falvak említett szolgáltatása az idők folyamán úgy módosult, hogy Szászova, Szentantal, Podlavica, Riecska (amelyeknek az erdeje korábban városi erdő volt) és Schalkova jobbágysága jogosult volt a falvak erdeiből tűzifát eladni a polgároknak a besztercebányai piacon egy bizonyos mennyiségben. Schalkova 40, Riecska 32, Podlavica 30 és Szászova 25 forintért adott el éves átlagban tűzifát a város piacán.¹¹² Ez ellen a gyakorlat ellen a város már a 17. század első felében tiltakozott, tehát ez a szokás már akkor kialakulhatott.¹¹³

A rézmű számára rezervált erdők elkülönítése után a város kezelésében a következő erdőrészek maradtak: az Urpin-hegy a Garam túlsó partján, erdők Szászova, Podlavica és Riecska határában és egy tanácsi kezelésű erdőrész Hermanec mellett. A falvak erdejét a helyi jobbágyság is élte, így ezekre a város csak kevésbé számíthatott, a 17. század közepén a kamara pedig lefoglalta a falvak határát is, illetve tiltotta bennük a város erdőhasználatát. A tanácsi kezelésű két erdőben a 16. század második felében a polgárság számára jelöltek ki irtásra váró területeket,¹¹⁴

annak tekinthetők, és a bányamester munkatársaként Waldmeister már 1542-ben tevékenykedett Besztercebányán. A Holzschreiber pedig nem az erdőmester alkalmazottja volt (uo.), hanem a famesteré (Holzmeister), és az 1580-ban létrehozott kamarai falerakat elszámolásait végezte.

¹¹¹ BL F: 6 N: 5.

¹¹² OL N 78., 79. Zólyom m.

¹¹³ JURKOVICS E. 1922. 550.

¹¹⁴ Uo. 552.

így a város ezekből nem tudta fedezni a középítkezésekhez (palánk-építés), a városi hivatalok fűtéséhez és a tisztviselők természetbeni járandóságának fában fizetett hányadához szükséges famennyiséget. A hivatalnokoknak (várnagy, városi jegyző, kocsmáros) 1588-ban pl. pénzben fizették a fajárandóságot,¹¹⁵ más alkalommal a prédikátor failletményét vásárolták meg. A városban 1631-ben pusztított tűzvész után is az újjáépítéshez szükséges épületfát a város saját erdő híján a szomszédos nemesektől, jelen esetben Ponikról vásárolta.¹¹⁶ Mária Terézia úrbérrendezése során ugyan a város falvainak szolgáltatásai között szerepelt az, hogy a jobbágyok a falu erdejéből (vagy ennek hiányában abból az erdőből, amit számukra úrbéres erdőnek a kamara kijelölt) fát kötelesek szállítani a magisztrátus épületébe és a városi tisztviselők failletményére, de ezt a lehetőséget a város feltehetően csak 1747 után, Mária Terézia bánya- városi erdőhasználati rendelete értelmében kapta meg.¹¹⁷

A lakosság és a városi iparosok faellátását vásárlás útján lehetett csak fedezni, és éppen a bányakamara alkalmazottai és „üzemegységei” adták el leggyakrabban pénzért a városnak saját erdejük fáját. Az iparosok közül különösen a kovácsok és a lakatosok igényeltek sok fát, illetve faszenet. Az 1568-ban kötött megállapodás szerint a kamarai írnok feljegyezte az igényeket, és bizonyos összeg lefizetése ellenében megengedték az iparosoknak, hogy felfogadott szénégetőik a kijelölt helyen az engedélyezett mennyiségben szenet éghessenek. Ezt a rendeletet később megváltoztatták, és az iparosoknak a felmért szükségletnek megfelelően a kamarai üzemből adták el a faszenet. A lakatosok és kovácsok 1641-ben kérték a prefektust, hogy térjenek vissza a korábbi rendszerhez, mert a kamarai famesterek és szénégetők csak magas borraival ellenében hajlandók őket megfelelő időben ellátni, és így nekik egy szekér szén 2 forint helyett 3 forintba kerül.¹¹⁸

Az erdőhasználat valamennyi formáját tekintve helytálló volt a város panasza, az, hogy a bányászat számára rezervált városi erdőket nem a bányák szükségleteire, hanem a bányakincstár javára fordítják.¹¹⁹ A bányászattal foglalkozó besztercebányai polgárok csak nehezen jutnak fa-

¹¹⁵ BL C 76, C 80 1588-i és 1543-i számadások.

¹¹⁶ JURKOVICS E. 1922. 550.

¹¹⁷ OL C 59. Zólyom m.

¹¹⁸ ZIVUSKA J. 1906. 51. 146.

¹¹⁹ JURKOVICS E. 1922. 554.

szénhez és bányafához. 1647-ben maguk a királyi biztosok sem tudják pontosan, hogy adhat-e a prefektus ingyen bányafát a városi polgároknak bánya- és kohóépítés céljából a rezervált erdőkből.¹²⁰ 1585-ben pedig egy másik beszercebányai polgár csak abban az esetben kaphatja meg a lipschersefeni kohósalak olvasztási jogát, ha az ehhez szükséges fahasznalat a környező erdőkben nincs a kamarai bányászat kárára, ott a munka nem idéz elő fahiányt.¹²¹

A kamarai alkalmazottak és famesterek rendszeresen adtak el fát a városi polgároknak.¹²² 1564-ben pl. 10 szeníteni való boksát adtak el Rotenegg Farkas bányapolgárnak Óhegyen, és ugyanitt faszenet is adtak el bányapolgároknak és városi kovácsoknak, összesen 70 forint értékben. Ezt a gyakorlatot az alsó-ausztriai kamara is tudomásul vette és jóváhagyta. 1604-ben a beszercebányai prefektushoz intézett levélben felteszik a kérdést, hogy nem értik, a famesterek miért vannak eladósodva, hiszen fizetésükön felül fát is tudnak eladni a városi polgároknak.¹²³ 1652-ben a királyi biztos írja, hogy arról ugyan tudomása van, hogy a helyi bányakamara évenként több száz öl tűzifát ad el a városi polgároknak, de nem tudja, hogy ezt az összeget – mint kamarai bevételt – hol számolják el, valamint Breznóbánya erdeiből is sok fát és fűrészfát adnak el, befolyik-e ezekből valami a kincstárnak?¹²⁴ A kamarai erdőkből történő fa- és széneladás állandó tételként szerepel a későbbiekben is az egyes bányauzemek számadásaiban.¹²⁵

A Garam két partján elterülő erdők fahozamát is a kamarai bányászat céljaira kellett volna felhasználni. Ugyanakkor a kincstári gereben igen nagy mennyiségű fát úsztattak le és adtak el a déli, a török által megszállt területeken. Beszercebányán nagy forgalmú fapiac alakult ki már a 16. század elején, és a város már 1579-ben tiltakozott az úrvölgyi kamarai alkalmazottak facsempészése miatt, ami jogait sértette.¹²⁶ A bányakamara hivatalvezetői a bányarendtartás paragrafusaival takarózva

¹²⁰ ZIVUSKA J. 1906. 172.

¹²¹ Uo. 73.

¹²² BL C 80 1564-i bányakamarai számadások.

¹²³ TAGÁNYI K. 1896. I. 192.

¹²⁴ PÉCH A. 1967. 27.

¹²⁵ Uo. 668., 794. 1669-i kamarai elszámolások; 1725-i számadások. Mindkettőben nagy mennyiségű szénát és kivágott fát adott el a rézmű (szénát 1472 forint, tűzifát 4598 forint értékben) tulajdonképpen városi területről.

¹²⁶ ZIVUSKA J. 1906. 60.

saját üzletágként fogták fel a Garamon történő faúsztatást, és igyekeztek megakadályozni azt, hogy akár Besztercebánya város, akár a környéken lakó nemesség az ő közvetítő kereskedelmük megkerülésével a helyszínen a murányi uradalomból, vagy a zszindelykészítéséről híres Breznóbányáról, vagy a faiparra átállt falvak lakosságától vegye meg a faárut. (Természetesen arra is volt példa, hogy a város is folytatott viszonteladást, és továbbadta a városi szükségletek címén rendelt szállítmányokat.) Mindenesetre az alsó-ausztriai kamara 1622-ben kelt leirata megerősítette a bányakamara ellenőrzési jogát a garami úsztatás felett, és kimondta, hogy fát úsztatni csak a bányakamara hasznára vagy pedig a bányák szükségletére lehet.¹²⁷ A gerebírnök jegyezzen minden szállítmányt és ellenőrizze, hogy az a megrendelő házi szükségleteit fedezi-e, a viszonteladást pedig akadályozzák meg a mennyiségek ellenőrzésével.¹²⁸

A faúsztatás kisajátítása és a kamarai alkalmazottak faeladással kapcsolatos visszaélései azonban már nemcsak bányavárosi, hanem rendi érdekeket is sértettek. Az országgyűlés 1625-ben kimondta, hogy a kamarai prefektusok és hivatalnokok ne akadályozzák az országlakókat abban, hogy méltányos áron faárut vásároljanak és ezt a Garamon leszállítsák. Ezt a követelést többször meg kellett ismételni és törvénybe foglalni, megállapítva azt, hogy a kamarai alkalmazottak saját nyereségvágyból akadályozzák a szabad fakereskedelmet és szállítást a Garamon, és tiltakoztak az ellen, hogy a kamarai hivatalnokok nyereségük fenntartása érdekében az árakat emeljék.¹²⁹

A város faúsztatási problémái nem oldódtak meg, maga nem vásárolhatott és nem úsztathatott fát, be kellett érnie a gerebnél lebonyolított vásárlásokkal, pedig 1624-ben is kérte a kamarai biztosokat, hogy mivel a város erdeiből nem kapnak fát, az ipari és a szerfát, valamint a fűrészárut helyben nem tudják kellő áron beszerezni, ezért vásárolhasson a lakosság faárut, a kovácsok és a lakatosok pedig szenet a Garam felső folyásánál, és azt maguk úsztathassák le a városba.¹³⁰ Azzal is érveltek, hogy ha a város a saját szükségleteire önállóan úsztathatna, a kamara mentesülne a szállítási költségektől.

¹²⁷ SCHMIDT, F. A. 1834. IV. 365.

¹²⁸ A gerebírnököt más néven latin írónak nevezték, latinul a környékbeli nemességgel érintkezett.

¹²⁹ 1628:42. tc.; 1638:65 tc.; 1647:85 tc.; 1659:58 tc.

¹³⁰ BL F: 15 N: 14. (A garami faúsztatás kérdését a gerebírnök számadásainak a feldolgozása tudná megvilágítani – ZIVUSKA J. 1906. 97.).

Besztercebánya, miután látta, hogy az évszázadok során kialakult fa-áru-beszerzési forrásai a murányi uradalomból és Breznóbányáról bezárultak, a hiányt saját erőforrásból igyekezett pótolni, és a város által vásárolt saját kezelésű erdőrészben, Hermanec mellett fűrészmalmot kívánt építeni. Az engedélyt a besztercebányai prefektus nem akarta megadni. Végül az udvari kamara azzal a feltétellel adta meg az engedélyt, hogy mind az építési, mind a fűrészmalom termelésének alapanyagául szolgáló fát kamarai bizottság fogja az erdőben kijelölni.¹³¹ A fűrészmalom alapanyaggal történő ellátása nehézségekbe ütközött, a helyi bányakamara akadályozta a favágást a városi erdőkben. A város a nádornál keresett panaszára orvoslást, előadva, hogy a bányakamara Besztercebányát erdeknek állami ellenőrzése ürügyén eltiltja erdei használatától, s a város faigényét nemcsak a kamarai bányászat számára rezervált erdőkből, hanem még saját kezelése alatt maradt erdeiből sem tudja kielégíteni. A fűrészmalom faellátását szintén a 18. század közepén rendezték, miután a bányák ismét visszakerültek a magyar kamara igazgatása alá, és az úrbérrendezések¹³² idején, 1767-ben már a város jobbágyfalvai robotban, a falu használatára kijelölt erdőrészekből szállították a rönköket a városi fűrészmalomba.¹³³ A bányavárosok és a bányakamara közötti viszályt rendezni kívánó 1747. évi, Mária Terézia által kibocsátott rendelet pedig megengedi, hogy az 1723-as országgyűlési végzés értelmében a város a kamara engedélyével a murányi uradalomból (és nem Breznóbánya erdeiből) megvehet és leszállíthat mindenféle faút.¹³⁴

A 16–17. században a korábban tárgyalt középkori örökség alapján a város elvesztette a határain belül fekvő erdőkben a vadászat és vizeiben a halászat jogát. Különösen értékké tette a halászatot a Garam mellékfolyóiban és a beleömlő hegyi patakokban bőségesen előforduló pisztráng. Az, hogy egy város ne gyakorolhassa szabadon a halászatot a saját határain belül, eltér az országos városi haszonvételek gyakorlatától, sőt a helyi szokásoktól is, ugyanis a környező uradalmakban levő, igen sok soltész eredetű falu csekély természetbeni adó, a zsákmány megvételre történő felkínálása árán szabadon halászhatott és madarászhatott. Besztercebányán a városi halászoknak nem a városi tanáccsal, hanem a

¹³¹ ZIVUSKA J. 1906. 200. 1628.

¹³² A városok 1741-ben kerültek vissza a magyar kamarához.

¹³³ OL C 59. Zólyom m.

¹³⁴ A teljes szöveg: SCHMIDT, F. A. 1834. VII. 875.

bányakamara tisztviselőjével kellett megalkudniuk a halászat után fizetendő illetékről. Az orvhalászt a kamara ellenőrizte és büntette.¹³⁵ A szerződésben kialakult és a halászat bére fejében leadott halmennyiségén kívül a kamarának a fogott halra elővételi joga is volt, a halászok zsákmányukat csak azután árulhatták, miután azt megvételre felajánlották a kamarának. Az elővételi jog megegyezett a környező uradalmak jobbágynak halászati és madarászati lehetőségeivel és szokásaival.

Bél Mátyás kiemeli,¹³⁶ hogy a Zólyom megyei, a Garam északi partjától Liptó megyéig húzódó hegyek havasi legelői és erdeinek tisztásai rendkívül alkalmasak szarvasmarha- és juhtartásra. Az itt tenyésztett állatoknak és az itt készített tejtermékeknek jó híruk volt a 18. század eleji Magyarországon. Besztercebánya középkori határa is magába foglalta ennek a hegyi, erdei legeltetésre használható területnek nagy részét. A város határának ezeket az északi fekvésű erdeit azonban a bányakamara használta, és így a Bél által lelkes hangon ecsetelt havasi legeltetés a 16. és 18. században nem a város, hanem a kamara hasznát szolgálta. Besztercebánya a 16. század elején, az osztrák igazgatás alá kerülése előtt folytatott erdei, „walach” típusú legeltetést a távoli havasokban, amikor az állat a telet is a hegyekben töltötte. Az 1490-es, 1544-es és a többi számadáskönyv szerint 30 „walachot” fizettek havonta, akik a város „pecorá”-ját legeltették. Ezeket az állatokat megkülönböztették a „mulgibilá”-nak nevezett állománytól. Ez utóbbiak a városban, istállóban teleltek, a város által évente felfogadott „Hirt” őrizete mellett a város közelében legeltek, és a kijelölt marhacsapáson „Viehtrieb” naponta visszatértek a városba.¹³⁷ Az erdőrendtartás és a bányarendtartás bevezetése után, amely jogi lehetőséget nyújtott a bányakamarának arra, hogy a bányászat számára rezervált erdőket céljainak megfelelően használja fel, a városi legeltetés ezekből az erdőkből kiszorult és a havasi legeltetés a kamara előjoga lett. Besztercebánya 1579-ben kérvényezte ugyan, hogy azokban az erdőkben, ahol a rézmű számára nem történik fakitermelés, legeltethessen, majd kérését 1592-ben megismételte.¹³⁸ A kért erdei legelők Tajovától északra, a Kisgaram környékén feküdtek. A

¹³⁵ SZKBL Dominalia F:26 N:6 Végles urbárium 1663; ZIVUSKA J. 1906. 182. A 4 halász évi 3 meszely ponty, 3 meszely pisztráng és 3 meszely kövi ponty beszolgáltatása fejében szabadon halászhattak a Garam balparti vizeiben.

¹³⁶ BÉLM. 1735. IV. 372.

¹³⁷ BL C 74 1490-i számadások; F: 3 N: 14.

¹³⁸ ZIVUSKA J. 1906. 61., 175.

legeltetés nem volt zavarmentes, előfordult, hogy egyes kamarai tiszték, pl. 1704-ben a tajovai kohófőnök, önkényesen kitiltották a város állatait a kamara által kijelölt legelőkről.¹³⁹ A város iratai és az 1715–20. évi összeírásban vallottak azt bizonyítják, hogy a város nem tartott nyájakat a havasokon.¹⁴⁰ Ezt az állapotot tükrözi egy 1847-ben felvett kéziratos térkép is, amely a Bél által említett helyneveken a bányatelepek legelőit jelöli meg.¹⁴¹

Az első erdei legeltetést tiltó királyi rendeletekkel egyidőben itt is megjelent azonban a kamarai tisztviselők és munkások állattartása a rezervált erdőkben. Besztercebánya már 1585-ben tiltakozott az ellen, hogy a rézmű munkásai Podlavica határában az erdőkben kecskéket tartanak.¹⁴² Az uralkodók folytonosan megismétlik parancsait, hogy kitiltsák a juh- és kecskenyájakat a bányakamara erdeiből, de ez ellen a tilalom ellen a kamara éppen annyit vétett, mint akár a bányavárosok, akár a környező zálogba adott kamarai uradalmak. Sőt a tilalmak lehetőséget adtak a kamarának a legeltetési konkurrencia kiküszöbölésére, mert a parancsok értelmében a bányakamara erdőre lefoglalhatta és behajthatta az erdőben talált állatokat, mint ez a lipcsei uradalom erdőbejárása során 1635-ben talált kecskenyájakkal történt.¹⁴³ Ugyanakkor a bányakamara saját magára nem vonatkoztatva a rendeletet, a kamarai munkásoknak elnézte, hogy az erdőrendeletek által szintén tiltott erdőirtásokat végezzenek irtásrétek készítése céljából és állatokat tartsanak. Széchy Mária 1645-ben arról írt a besztercebányai prefektusnak, hogy a kamara Szentandrás falu határában favágótelepet hozott létre, a munkások állataikat az ő jobbágysági rovására legeltetik, és kérte, hogy a kamara ne „majorságot tartani”, hanem fát vágni küldje a munkásokat.¹⁴⁴

1652-ben a királyi biztosok ellenőrző erdőbejárása eredményeképpen 8 kamarai tisztviselőt kellett a bányakamarát a főkamaraispán távolléte alatt irányító adminisztrátor elé rendelni, mert a biztosok vizsgálata szerint a besztercebányai erdőkben szántók céljára irtottak, és 300 kecskét találtak a birtokukban, amelyeket a rezervált erdőkben

¹³⁹ Uo. 368.

¹⁴⁰ OL N 78., 79. Zólyom m.

¹⁴¹ OSZK Térképtára TM 1963. 57.

¹⁴² ZIVUSKA J. 1906. 72.

¹⁴³ SZKBL ZIVUSKA-gyűjtemény. 140.

¹⁴⁴ Uo. 168.

vlachokkal legeltettek.¹⁴⁵ A megvizsgált öt favágótelepen pedig a munkásoknál 800 szarvasmarhát találtak, amelyeket szintén az erdőkben legeltettek. A biztosok jelentették, hogy a besztercebányai erdők pusztulását elsősorban a kamarai alkalmazottak állattartása okozza.¹⁴⁶

A királyi biztosi jelentésekből is úgy tűnik, hogy a kamarai favágó és szénégető munkások irtástelepülései a 17. század közepén jöttek létre, illetve szerveződtek településekké a város északi határában, a lipitói határ mentén. Bár a kamarai utasítások 2–3 állatban szabják meg a telepeken a munkások „háztáji” gazdaságában tartható jóságot,¹⁴⁷ 1635-ben pl. Óhegyen a 17 szénégető háztartásában 405 szarvasmarhát találtak, voltak olyan háztartások is, amelyek 40–50 állatból álló csordát legeltettek. Ugyanakkor a 405 szarvasmarha mellett mindössze 2 lovat írtak össze, pedig a bányakamarai belső utasítások inkább a fuvarozáshoz szükséges lovak tartását szorgalmazták. A szénégetők közül néhányan az erdőmester, Fischer állatait is ellátták. A 17 háztartásból 6-nak egyáltalán nem volt saját irtásrétje, a takarmányt a havasokról gyűjtötték, 11 háztartás pedig évi 120 szekér szénát kaszált irtásrétjein, de ők is a hiányzó szénát a havasokról kaszálták. A bányakamarához benyújtott kérelmek szerint a 17. század második felében még többségükben megengedték azt, hogy a kamarai munkások és tisztviselők mindenféle indokkal erdei rétet irtsanak, vagy ha engedély nélkül irtottak, a büntetéspénz lefizetése után megtarthassák azokat.¹⁴⁸ Sőt Fischer Mihály erdőmester 1665-ben egyenesen kérte, hogy a famunkások számára létfenntartásuk megkönnyítésére engedélyezzék az állattartást, mert félt, hogy odébbállnak. Az udvari kamara leirata azonban elveti ezt a tervet, és a munkásoknak elbocsátás terhe mellett megtiltja az állattartást, arra hivatkozva, hogy a magyar rendek és a helyi megyék az országgyűlésen követelik a mezőgaz-

¹⁴⁵ TAKÁCS S. 1900. 381.; ZIVUSKA J. 1906. 186.

¹⁴⁶ PÉCH A. 1967. 1005. 1659. A kamarai vizsgálat azt is megállapította, hogy a kamarai alkalmazottak és munkások az engedély nélküli rétnak való irtásokon kívül állataikat a vágásokban legeltetik.

¹⁴⁷ Az állattartással kapcsolatos belső állásfoglalások és utasítások állandóan változtak. Pl. 1635-ben 1 munkás 3–6 tehenet tarthatott. 1635-ben még kifejezetten tiltották a munkásoknak a földművelés gyakorlását – TAGÁNYI K. 1896. I. 238. Rohnitzon a munkásoknak szintén csak tehéntartást engedélyeztek 1665-ben, de házaik mellett szántókat is művelhettek.

¹⁴⁸ ZIVUSKA J. 1906. 284. felsorolja azokat a kérelmeket és engedélyeket, amelyek rétek létesítése céljából történő erdőirtások ügyében keletkeztek.

dasági termeléssel is foglalkozó, irtásszántókkal és rétekkel rendelkező kamarai bánya- és famunkások összeírását, hogy a törvények értelmében adót vehessenek ki rájuk.¹⁴⁹ A helyi adottságokat figyelmen kívül hagyó központi leiratokat természetesen ezután sem tartotta be a besztercebányai bányakamara. Mindenesetre a 18. század elején már megtagadták az engedélyeket az újabb irtásokat kérvényezőktől.¹⁵⁰

A favágótelepek azonban gyarapodtak, bár 1715–20-ban még nem írták őket össze, 1767-ben a Besztercebánya határában létrejött 24 kamarai favágótelep lakóinak tulajdonában a belsőségeken kívül 500 kaszásnyi irtásrét volt, amelyek után a kamara pénztárába átlag 15 krajcárt fizettek kaszásonként, és az összeírás szerint minden település elegendő legelővel is rendelkezett mind szarvasmarhák, mind juhok számára.¹⁵¹ Ezek a települések korábban semmit sem jövedelmeztek a városnak, bár az 1767-i úrbéri összeírás „iure proprietatis” a városnak tekinti őket, mivel városi területen voltak és csak bányajogon tartoztak a bányakamarához. Mindezek a területek végleg elvesztek Besztercebánya számára, miután 1752-ben megállapodott a bányakamarával, hogy a status quo elismerése fejében, a terület megváltásáért kárpótlásként évi 150 aranyat fizetnek a városnak a városi terhekhez adandó hozzájárulásként. A város a továbbiakban nem tiltakozik a kamarai települések lakóinak szabad legeltetése ellen.¹⁵²

A bányakamara azonban nem érte be annyival, hogy a bányászathoz szükséges munkaerő biztosítása érdekében a felettesei által hozott erdészeti szabályokat megszegte, hanem az erdei legeltetésből jövedelemhez is igyekezett jutni, s a bányászkodás számára rezervált erdőket átengedte

¹⁴⁹ Uo. 207. Ebben az időben Fischer az erdőmesteri tisztséget töltötte be.

¹⁵⁰ Uo. 304.

¹⁵¹ OL C 59. Zólyom m. A város határában létesült kamarai favágó- és szénégetőtelepek a következők voltak: Óhegy, Alsó- és Felsőturecska, Alsó- és Felsőjelenec, Vallentova, Bachlacka, Presnicza, Ribó, Moticska, Stubnya, Provodny, Jergaló, Stanecz, Szliacsan, Donoval, Mischut, Misztrik, Bulla, Mwecz, Bukovecz, Kordik. A felsorolt telepeknek az úrbéri összeírások idején szántójuk nem volt, az irtásrétek mellett csak minimális nagyságú belsőséggel rendelkeztek. Külön kezelték Úrvölgyöt és Sandberget, ahol városi jobbágyság is élt elvélve, ez utóbbiaknak már kevés szántójuk is volt.

¹⁵² BL F:4 N:17; ZIVUSKA J. 1906. 441.; PÉCH A. 1967. 624. A besztercebányai kamarai rézműnél a bányamunkások bére jóval alacsonyabb volt, mint a másik két város bányamunkásaié, lehetséges, hogy a megélhetési körülményekbe a munkások állattartását és „háztáji” földművelését is beleszámították.

idegeneknek is bérlegeltetésre. 1684-ben pl. a blatnicai uradalom juhászait bocsátotta be az erdőkbé, 1698-ban pedig a füleki és ditteli vállalkozókkal kötöttek szerződést a kamarai erdőkben folytatandó sertéslegeltetésről.¹⁵³ A bérlegeltetésen kívül a kamarai számadásokban rendszeresen szerepelnek szénaeladások is, a szénát esetleg éppen a terület tulajdonosának, a városnak adták el, amely elesett egyik értékes természeti jövedelemforrásától, a havasi legeltetéstől, és állatai számára a szomszédos nemesektől kényszerült legelőt bérelni.¹⁵⁴ A besztercebányai kamara erdei legeltetést kisajátító tevékenysége nem volt indokolt az erdő- és bányarendtartás alapján, hiszen ezek szerint csak az erdőket, pontosabban az erdők fahozamát foglalhatta le a bányászat művelésére.

A fafeldolgozáson, a fakereskedelmen, erdei, havasi legeltetésen kívül a bányakamara igyekezett a maga számára kiaknázni mindazokat a gazdasági lehetőségeket és erőforrásokat, amelyekre a bányászatból kiszorult bányavárosi polgárság támaszkodhatott volna, mivel földműveléssel a földrajzi viszonyok kedvezőtlenessége miatt nem foglalkozhatott.¹⁵⁵ A kamara Besztercebányán gyakran élt a város kereskedelmi kiváltságaival, háttérbe szorítva a városi polgárságot. A besztercebányai harmincadot 1544-ben állították fel, jövedelme azonban az 1564. évi kamarai és városi számadások alapján a kamara bevételeit gyarapította.¹⁵⁶ A kamarai hivatalnokok a város sókereskedési kiváltságát¹⁵⁷ is megsértették, valamint semmibe vették a városnak azt az 1542-ben is megerősített jogát, hogy élelmiszerral és élőállattal kétfélföldes körzetben kereskedelmi monopóliumot bírt.¹⁵⁸ A kamara az első időktől kezdve maga látta el a kamarai falvakat, bányásztelepüléseket a hiányzó cikkekkel.¹⁵⁹ Gazda-

¹⁵³ ZIVUSKA J. 1906. 240., 324., 325.

¹⁵⁴ Uo. 324.; PÉCH A. 1967. 668.; kamarai számadások 1725 és 1728-ból.

¹⁵⁵ 1698-ban mindössze 30 bányát művelő személy van Besztercebányán, ezeknek zöme nem a város környékén, hanem Selmecebányán bír bányarészt, csak kevésnek van Libetbányán, Úrvölgyön, Bocabányán és Hermanecen bányarésze. 1715-ben a 200 iparral foglalkozó városi polgár közül csak 11 dolgozik a faiparban.

¹⁵⁶ BL C 78 1544-i számadások szerint a harmincadot ekkor állították fel, jövedelme a bányakamaráé – C 84 1564. évi számadások.

¹⁵⁷ Uo. F: 15 N: 11.

¹⁵⁸ Uo. F: 4 N: 2.

¹⁵⁹ ZIVUSKA J. 1906. 72. A városi hatóság 1585-ben panaszt emelt a kamaránál, amiért az Majorfalván és Ulmankán sört, vasat és egyéb cikkeket árult, holott az árusítás a város kiváltsága lenne.

saguag legerzekenyebben a várost a sor- és pálinkatőzés és -árusítás, valamint a mézárszékjog kisajátítása érintette. A bányapolgári kiváltsággal együtt járó borkimérési jogot a bányatelepeken a kamara gyakorolta már 1579-ben. A város a kocsmálási jog megsértése miatt is a magyar rendekhez fordult segítségért, de 1638-ban mindössze annyit sikerült törvénybe foglaltatnia, hogy a kamarai alkalmazottak a városon belül ne akadályozzák italmérési szabadságát.¹⁶⁰ A kamara a kocsmálást saját tisztviselőinek adta bérbe. Úrvölgyön pl. 1655-ben Iván Tóbiás erdőőrnek és Ulmankán Fischer Mihály ércjegyzőnek.¹⁶¹ A 16. században a besztercebányai rézmű kezelte a turóci tizedet is, és a tizedgabonából olcsóbban tudott sört főzni, mint a város, amely a gabonát csak vásárolni tudta.¹⁶² Az említett 1652. évi királyi biztosi kiszállás Besztercebányán 70 serfőzőt és 300 pálinkafőzőt talált kamarai kezelésben. A főzéshez felvásárolják a gabonát, amely így nem jut elegendő mennyiségben a lakosságnak és a fuvarosoknak, és a pálinkával kereskednek mind Lengyelország, mind a „török”, a hódoltsági Magyarország felé. Az égetéshez szükséges famennyiséget a bányászat számára rezervált erdőkből korlátlan mennyiségben nyerik, favágókat fogadnak fel a serfőzőkhöz való vágásra és szállításra.¹⁶³

¹⁶⁰ Uo. 60.; 1638:35 tc.

¹⁶¹ PÉCH A. 1967. 631. 1665.

¹⁶² EMBER Gy. 1946. 352.; TAKÁCS S. 1900. 382. 1652.

¹⁶³ ZIVUSKA J. 1906. 304. 1692. A kamara szerződést kötött az ulmankai fuvarosokkal, miszerint a fát a helyi serfőzőbe szállítsák. Bérüket a kifőzött sör mennyisége után kapják.

V. A JOBBÁGYSÁG ERDŐÉLÉSE AZ ALSÓ-MAGYARORSZÁGI BÁNYAVÁROSOK VONZÁSKÖRZETÉBEN

A bányamunkásság jobbágy elemeinek társadalmi és gazdasági helyzete

A szakirodalom általánosan elfogadott megállapítása szerint a bányászati munkássága a bányavárosi nincstelenek, a ház nélküli városi zsellérek soraiból került ki.¹ A kérdést részletesebben megvizsgálva azonban kiderül, hogy ez a megállapítás nem általánosítható mindhárom bányavárosra, az alsó-magyarországi vezető bányavárosok települései és társadalmi viszonyai a bányamunkásság oldaláról nézve sem egységesek. Bányamunkásokon nemcsak a szakmunkásnak tekinthető vájárokat értették már a kortársak sem, hanem közéjük tartoztak a zúzómalmok, az olvasztók munkásai, a bányaácsok, a kovácsok, a fuvarosok és nem utolsósorban a szénégetők és a favágók. Tehát a bányák körül dolgozó emberek egy bizonyos hányadának, a favágóknak, a szénégetőknek és a fafeldolgozóknak, a fuvarosoknak az erdő adta a megélhetési forrást, még akkor is, ha ezeket az erdőhöz kapcsolódó foglalkozásokat a bányászat hívta életre, a bányászat igényelte. Ennek alapján megkülönböztethető a bányamunkásságnak két kategóriája, a zömében bányában dolgozó vájárok, csillések, kohóknál dolgozó olvasztárok stb., akiket jobb híján elsődleges, míg a bányászathoz kapcsolódó, de tulajdonképpen az erdőgazdálkodásban dolgozó szénégetőket, favágókat, fuvarosokat stb. másodlagos bányamunkásságnak lehet nevezni.

A bányászat által foglalkoztatott munkások együvé tartozásának jelentős bizonyítéka volt az 1526. évi Garam menti bányászfelkelés, amelyben vájárok, sáfárok, szénégetők és mindenféle bánya körül dolgozó munkások közösen vettek részt.² Az iratokban igen gyakran nehéz külön-

¹EMBER Gy. 19. 323.; Mo. tört. 1971. 195.; HECKENAST, G. 1952. 367. megjegyzi, hogy a bányamunkások kis része jobbágyállapotú volt: „Állandó lakóhelyük Besztercebányán és másutt is a bányaváros.”

²HECKENAST G. 1952. 367.

választani azt, hogy a bánya körüli munkások melyik kategóriájával állunk szemben. A korai évszázadokban maguk a bányászatban érdekelt bányavárosok tudatosan elmoszák ezeket a kategóriákat a kívülállók, a szomszédos nagybirtokosok, a megyei adóösszeírók előtt, holott magában a bányászatban ezek a kategóriák élesen elkülönültek, közülük több ág szakértelmet követelt, míg másokat bárki alkalmi segédmunkásként is elvégezhetette. Így rendkívül nehéz számszerű adatokat kapni arról, hogy a bányamunkásoknak nevezett lakosság mekkora hányadának adott kenyeret az erdő. A bányamunkásság egységes kezelésének természetesen anyagi oka volt. A bányavárosok minden munkásukat vagy alattvalójukat bányásznak igyekeztek feltüntetni, hogy így a bányászat adta kiváltságokat minél szélesebb körben kiterjesszék. Selmezbányán a 16. század elején montanistának nevezik jobbágyaikat, akik számára szabad favágási és szénégetési jogot akarnak elérni azokban a szomszédos volt királyi erdőkben, amelyekből a Nagylucseiek kiűzték a város famunkásait.³ Ha már bányásznak nem is lehetett feltüntetni az adott falu lakosságát, legalább szénégetőnek jelentette ki őket a tulajdonos város. Körmöcbánya két Turóc megyei faluja, Szklenó és Felsőstubnya elsősorban fafeldolgozásból élt, és nemcsak a bányászat megrendelésére dolgozott, mégis a 16. századi dicákban a város következetesen szénégetőknek nevezi őket, vagy mint másutt kifejti (szintén az országos adó elkerülésére törekedve): szénégetők és famunkások, tehát a bányászathoz tartoznak.⁴ Még 1715-ben is pontatlan a bányamunkás kategóriák meghatározása: az 1715. évi szénégetőket 5 évvel később, 1720-ban egyöntetűen bányászokként írták össze.⁵ A 16. századi országgyűlési törvények is azonos kategóriának fogják fel a bányászokat, a favágókat és a szénégetőket, a bányavárosok jobbágyait.⁶

A 16. század elején, az 1526. évi bányászfelkelés résztvevőinek a számát a szemtanú, Burgio 4000-re becsülte. Ez a szám az akkori lakosság-összeírásokhoz képest túl magasnak látszik, és egészen biztos, hogy ez a magas létszám magába foglalja a Garam menti bányavárosok vala-

³ SL 687 d 203.

⁴ KL T: I F: 9 F: 1 N: 3. A perekben és kiváltságlevelekben a bányavárosok, és nem egyes polgárok jobbágysági szerepelnek. T: I F: 1 F: 1 N: 10; T: II F: 48 F: 1 N: 2 „homines et subdites eorum”.

⁵ OL N. 78., 79. Bars, Hont m.

⁶ 1567:12. tc.; 1546:13. tc.; 1569:9. tc.

mennyi bánya körül dolgozó munkását, a vájárokat, az olvasztókat, a szénégetőket, de talán még azokat az alkalmi munkásokat is, akik az erdőben a fák szállításához utat készítettek. Az utóbbiak száma pl. 1535-ben egy erdőterületen 50–60 között mozgott.⁷ A kifejezetten bányában dolgozó vájárlétszám egyes városok közötti megoszlására csak töredékes adatok vannak a 16. században.

Körmöcbányán foglalkoztatták a legkevesebb bányamunkást, 1602-ben is mintegy 100-at. Az úrvölgyi rézbányákban 1589-ben 316 vájár dolgozott, számuk a 17. század első negyedére lecsökkent 220–250-re. Valószínűleg a 16. század első felében, a réztermelés virágkorában, amikor a kitermelt rézérc is majdnem kétszerese volt a 17. századi termelésnek, a vájárok száma is megközelítőleg kétszer annyi volt. Selmecbányán a legjelentősebb bányánál, a Biber-tárnánál 1602-ben 144 vájárt foglalkoztattak.⁸

Besztercebányáról maradtak fenn olyan részletes bérkimutatások, amelyekből a vájárok és más bányamunkások aránya megállapítható. 1629-ben 230 vájár mellett 500 más munkást is foglalkoztattak, bányácsokat, vágattakarítókat, csilléseket. A kohóknál az olvasztókon kívül a másodlagos kategória tagjai, szénégetők és favágók is dolgoztak, számuk azonban ismeretlen. Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy a vájárok mellett általában legalább kétszer annyi bánya körül dolgozó bányamunkás, segédmunkás volt.⁹

A bányavárosokról 1542-ből ismerjük a hatvanadadó miatt készített viszonylag legteljesebb összeírásokat, amelyek a lakosság valamennyi társadalmi kategóriáját felölelték, és a 16. századi foglalkozási arányokat is jól tükrözik. 1542-ben Körmöcbányán 273 háztulajdonost és 78 „zselért” írtak össze, itt azonban igen sokan dolgoztak a pénzverő műhelyekben is a bányákon kívül. (A háztulajdonos polgárok szolgálait és házi

⁷HECKENAST G. 1952. 370.; PÉCH A. 1884–87. I. 159. A bányamunkásság létszámával a szlovák szakirodalom is behatóan foglalkozik (RATKOŠ, P. 1963. 275–286. és VOZÁR, J. Die sozialen Folgen des Bergbaues für die Bevölkerung des Mittelslowakischen Bergreviers im XVI. Jahrhundert. 575.), lényegében elfogadva a Burgio által közölt létszámot. Kutatásaik eredménye és a városi összeírások lakosságszámainak az összevetése, úgy érzem, alátámasztja az általam elmondottakat a bányászlakosság foglalkozás és lakhely szerinti összetételéről.

⁸PÉCH A. 1884–87. I. 307., II. 19., 26.

⁹Uo. II. 258.

cselédeit is feltüntette az összeírás, de mivel az utóbbiak nem bányákban dolgoztak, számukat itt figyelmen kívül hagytam.¹⁰⁾

Selmecbányán a városban 320 háztulajdonos és 473 „zsellér” volt, Hodrusbányán és Schüttersbergen, amelyek önálló település mivoltát a város adóügyi meggondolások miatt tagadta, 148, illetve 19 háztulajdonos és 199, illetve 49 „zsellér” élt.

Besztercebányán 159 háztulajdonossal szemben 771 „zsellért” tartottak számon, közülük 376 az összeírás szerint a Fugger-bányaműveknél dolgozott.

Körmöcbánya lakosság-összeírásából első pillantásra látszik, hogy a bányamunkások (a vájárokon kívül ideértve valamennyi, a bányászatban munkafolyamatot végző munkást), a kohómunkások és a szénégetők, valamint a pénzverdében dolgozók nem kerülhettek ki a városi ház nélküli lakosság soraiból. Még akkor sem, ha a pénzverdében dolgozó monetárius foglalkozásnévvel jelölt vésnökök közül 4 a cirkuluson lakott. (A cirkuluslakók közül kettőnek, a háztulajdonosokból pedig 28 személynek a monetárius nem vezetékneve, hanem a vezetéknev mellé írt foglalkozásneve volt.) A város település- és birtoktörténetéből azonban egyértelműen következik, hogy a körmöcbányai bányamunkásság mindkét kategóriájának túlnyomó többsége, a közvetlen bányában dolgozók és a bányászatot kisegítő, erdőgazdálkodási fafeldolgozó iparban dolgozók a város jobbágyfalvainak lakosságából került ki.

Selmecbánya és Besztercebánya elsődleges (csak bányában dolgozó) bányamunkássága kikerülhetett a városi nincstelenek tömegéből, de a másodlagos (a bányászathoz kapcsolódó iparágakban, faipar, szénégetés, fuvar stb.) bányamunkásság esetében már nem ilyen egységes a helyzet. Mint az előző fejezetekből kiderült, Selmecbánya bányáihoz a faszenet a város körül települt falvak idegen földesúr alá tartozó lakossága szállította.¹¹

Besztercebányán 21 szénégető foglalkozásnevet (vezetéknéven kívül) és több szénégető vezetéknevű „zsellért”, 13 fuvarost és néhány favágót is feltüntettek a város összeírásában. Tehát itt a bányászathoz kapcsolódó mellékiparágak űzőinek nagy része is a városi ház nélküli lakosság-

¹⁰ Értékelése: PAULINYI O. 1958.

¹¹ 1564-ben a következő falvakból az alábbi mennyiségben szállítottak faszenet a selmeci kohókhoz:

ból toborzódott. Ami a várost környező falvak lakóinak foglalkozási megoszlását illeti, a város, valamint a Fuggerek jobbágyfalvai közül a sík vidéken, a Garam völgyében fekvők mindvégig elsődlegesen földműveléssel foglalkoztak, míg a bányák közelében, a hegyekben fekvő falvak akkor is bekapcsolódtak a bányászatba és szénégetésbe, ha idegen földesúr birtokán éltek. A 17. században a helyzet megváltozott, az erdőgazdálkodásból élő bányamunkásság is az újonnan létesült favágó- és szénégető-telepekre költözött.

A korabeli közvélemény és törvényhozás egyaránt adó- és vámmentessé nyilvánította a bányamunkásság mindkét kategóriáját. Ha azonban a törvény végrehajtását, a dicajegyzékekben tükröződő megvalósulását

Hodrusbányára: 1 hónap alatt (decemberben)

Rudnó	5 személy 16 szekér szenet
Felsőhámor	9 személy 32 szekér szenet
Voznica	3 személy 6 szekér szenet
Königsberg	2 személy
(elmaradt a szerződésben vállalt munkával)	
Vihnye	2 személy 2 szekér szenet
Alsóhámor	7 személy 37 szekér szenet
Revistye (Váralja)	4 személy 23 szekér szenet
Ismeretlen helységből őket itt is és Selmechányán is helybeli szénégetőknek vettem:	9 személy 32 szekér szenet

Selmechányára: 5 hónap alatt (szeptembertől februárig)

ismeretlen	
helybeli	8 személy 70 szekér szenet
Badinszky (a Fugger vállalat beszerceibányai szénmesterével azonos nevű) személy	72 szekér szenet
Dobronya	8 személy 78 szekér szenet
Tepla	9 személy 37 szekér szenet
Bacur	2 személy 5 szekér szenet
Mocsár	6 személy 15 szekér szenet
Kolpach	8 személy 73 szekér szenet
Zsakil	5 személy 12 szekér szenet
Szentantal	1 személy 7 szekér szenet
Stubnya	1 személy 13 szekér szenet
Prencsfalu	3 személy 10 szekér szenet
Kozelnik	1 személy 10 szekér szenet
Stefultó (Szitnya)	2 személy 5 szekér szenet

A szénégetők a szenet több részletben szállították, az azonos nevűeket azonos személynek vettem.

vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy a kérdésben elsősorban birtoktöréneti szempontok játszottak szerepet. A valóságban csak az a bányamunkás és az a szénégetőmunkás élvezhette az állami adómentességet, aki egyben valamely bányaváros alattvalója volt.

Körmöcbánya jobbágyfalvai eredetileg földműveléssel foglalkozni szándékozó soltésztelepüléseként jöttek létre. Miután a város megszerezte ezeket a falvakat, nyomban megindította az akciót azért, hogy a bányászat számára adott adó- és vámmentességet jobbágyfalvaira is kiterjessze. Nagyon valószínű, hogy a város közvetlen közelében fekvő falvak (Legentl, Blaufuss, Koneshaj, Honeshaj, Schwabenhof, Windischdorf) létrejöttük után hamarosan bekapcsolódtak a bányászatba, mivel ott munkaerőre volt szükség, és a földművelésből a határaikhoz tartozó földeken amúgy sem lehetett megélni. Az is lehetséges, hogy eredetileg is bányatelepeknek szerveződtek, csak a telepítés akkori szokása nem ismert más megfogalmazást, mint az általános soltészformulákat.

Körmöcbánya már 1396-ban íratott Zsigmond királlyal egy kiváltságlevelet, amely szerint jobbágyságait nem lehet a nemesek jobbágyaival egy elbírálás alá venni, mivel ezek szénégetők és a bányáknál dolgoznak.¹² Nem lehet tudni, hogy az oklevél mely falvakra vonatkozott, hiszen akkor Körmöcbányának még csak kevés saját jobbágyfalva volt, későbbi Bars megyei falvai még a bánya- és pénzverőkamarához tartozó királyi birtokok voltak. A 15. század elején valamennyi addig birt jobbágyfalvának megszerezhetette az adómentességet, mert 1455-ben már csak az új birtokok, Felsőstubnya és Szklenó számára kellett elismertetni a megyei vámhelyek (Szklabonya és Turócszentmárton) részéről a vámmentességet,¹³ és 1461-ben ugyanennek a két birtoknak íratott I. Mátyás királlyal adómentességet megállapító kiváltságlevelet.¹⁴ A város jobbágyfalvai a 16. század első felének dicajegyzékei szerint nem fizettek adót. 1554-ben, miután a háji uradalmat is megszerezte, megpróbálta az adómentességet Alsóstubnya, Háj és Csremosnó falvakra is kiterjeszteni, ennek érdekében Várdai Pál esztergomi érsekkel 1554-ben igazoltatta, hogy a város birtokán élő jobbágyfalvak mind bányaművelőknek tekinthetők, ezért megilletik őket a kiváltságok.¹⁵ A háji uradalom falvai

¹² ZSO I. 4581.

¹³ KL T: I F: 1 N: 27.

¹⁴ Uo. T: I F: 12 F: 1 N: 6.

¹⁵ Uo. T: II F: 9 F: 1 N: 11.

azonban nem voltak adómentesek, sőt Szklenó és Felsőstubnya felmentését is megtámadta a megye, kimutatva, hogy ezek lakossága földműveléssel is foglalkozik. A város azzal az indoklással kérte a mentesség elismerését, hogy a két falu lakossága csak irtásokon művelt földet az ünnepnapokon, mivel az élelmezési lehetőségek nagyon szűkösek, de a lakosság tulajdonképpen bér munkából él.¹⁶ Az indoklást 1570-ben végérvényesen elfogadta a kamara, így a város 8 falva: Blaufuss, Legentl, Koneshaj, Honeshaj, Schwabenhof, Windischdorf, Szklenó és Felsőstubnya, bár portákat írtak össze rajtuk a nemesi rovíók, a várossal közösen adóztak.¹⁷

1696-ben a bányavárosi jobbágyszabályok adómentességét az új portális adó bevezetésével egyidőben eltörölték,¹⁸ és Körmöcbánya uradalma „majorságai” csak 1715-ben mentesültek ismét adó és beszállásalól.¹⁹

A Selmecbánya mellett fekvő bányatelepeket, Hodrusbányát és Schütterberget valóban nem írják össze külön településként a rovíók. A város Szénásfalu és Vihnye falvakat nem egymaga birtokolja, talán ez lehet az oka annak, hogy ez a két falu nem kapott általános adómentességet.²⁰ A kettő közül Szénásfalu volt az, amelyikben a földművelés nagyobb szerepet játszott, míg Vihnyén a város 1580-ban belső használatra készült urbáriuma szerint csak két jobbágyszabály élt földművelésből, a 12 bányászból ötnek semmiféle ingatlana nem volt, és a 10 szénégető is jobbára csak réttel rendelkezett, amely a szénfuvarozáshoz, a fuvaroslovak tartásához is elengedhetetlenül szükséges volt.²¹ Ennek ellenére Vihnye mindössze egy alkalommal, 1577-ben szerepel a dicajegyzékekben exemptként, szénégetőfaluként.²² A város körüli bányásztelepülések nagysága az idők során nőtt, 1720-ban Stefultó is megkapta az adómentességet.²³

¹⁶ Uo. T: II F: 11 F: 1 N: 18.

¹⁷ Uo. T: II F: 11 F: 1 N: 56.

¹⁸ RELKOVIC, N. 1924. 211. A bányavárosok az igazságtalannak tartott adóikvetés ellen a rendekhez fordulnak segítségért.

¹⁹ 1715:43. tc.; OL E 158. Turóc m.

²⁰ Uo. Bars m.

²¹ SL 690 d. 34 f. 379.

²² OL E 158. Bars m. 1577.

²³ SCHMIDT, F. A. 1834. VI. 26.

Besztercebánya jobbágyfalvai sem kapták meg egyértelműen az adómentességet. 1544-ben Várdai Pál esztergomi érsek Besztercebánya esetében is tanúsítja, hogy mind a polgárok, mind jobbágyaik bányákat művelnek, tehát adómentesek.²⁴ (Besztercebányának 1681-ben és 1689-ben már azt is bizonyítania kellett, hogy a város polgársága foglalkozik még bányászattal, ha nem is Besztercebányán, de Selmecebányán és másutt.²⁵ A város jobbágyságait 1548-ban és 1558-ban nem a megyéhez, hanem a városhoz adózó alattvalóknak írták össze. A kamarai rézmű jobbágyságai mind a volt városi jobbágyfalvak lakói, mind az újonnan létesült szénégető és favágótelepek adómentesek voltak, bár az állattartással foglalkozó és jelentékeny irtásréttel bíró kamarai telepeket a megye a 17. század folyamán megpróbálta összeírni.²⁶

A három bányaváros vonzáskörzetében magánföldesúri birtokokon fekvő falvak közül a következők tudtak időnként mentességet szerezni az országos adó alól azon a címen, hogy a lakosság szénégető: Nevolno, melynek lakói Kőrmöcbányának dolgoztak, és a Selmecebánya vonzáskörzetében fekvő Kisfűrész és Trnavka.²⁷

A 18. századi források még pontosabban rögzítik azt a tényt, hogy a bányászattal és az ahhoz kapcsolódó faiparral való foglalkozást a gazdasági és földrajzi körülmények szabták meg elsősorban a bányavárosok vonzáskörzetében és a birtokhatároknak csak másodlagos szerep jutott. 1730-ban e három bányaváros körül fekvő bányákban 5000 ember dolgozott.²⁸ Az 1715–17–20. évi összeírások minden pontatlanságuk ellenére adott időszakban támpontot nyújtanak a lakosság foglalkozási megoszlására vonatkozóan, s még pontosabb képet kapunk a fél évszázaddal később keletkezett urbáriumokból.²⁹

Mindezeket a forrásokat összevetve megállapítható, hogy Kőrmöcbánya vonzáskörzetében elsődlegesen bányászattal foglalkoztak a követ-

²⁴BL F: 7 N: 4, 7.

²⁵ZIVUSKA J. 1906. 225.

²⁶OL E 158. Zólyom m. A megye a portákat összeírta, de az adókimutatást nem sikerült végrehajtania. Még mindig a mezőgazdasági termelés számított adóalapnak, azokat a bányász- és famunkásporákat írták össze, ahol ekét találtak, „Erbchaft” volt – I. JUHÁSZ L. 1936. 16.

²⁷OL E 158. 1554. Bars m.

²⁸PÉCH A. 1967. 153.

²⁹Az 1715–17–20. évi összeírás némely megyében a lakosság foglalkozási megoszlására részletes adatokat ad, megadja, hogy pl. az összes lakosból hányan szénégetők. Számszerű adatai a pontatlanságok miatt csak viszonyításként foghatók fel.

kező falvak (magában a városban 112 a bányászok száma, tehát az az arány, amely a városban és a városon kívüli falvakban lakó bányamunkásságot jellemezte a 16. században, úgyszólván változatlan maradt): a 7 Bars megyei falu (Berg, Blaufuss, Koneshaj, Honeshaj, Legentl, Schwabenhof, Windischdorf) közül az első 5 lakossága teljes egészében, míg a bányáktól távolabb fekvő Schwabenhof és Windischdorf lakossága közül többnyire a zsellérnek összeírtak dolgoztak a bányákban, a jobbágyok már inkább fuvarozással és szénégetéssel foglalkoztak, tehát csak a faiparon keresztül kötődtek a bányászathoz. Ugyanez vonatkozott a szintén bányászkiváltságokkal rendelkező Felsőstubbyára és Szklenóra. A város birtokain kívül részben bányászattal, részben faiparral foglalkozott Nevolnó, Kapronca, Jasztraba, Szlaszka és Klecsán, míg a bányászathoz, illetve a városi felvevő piachoz kapcsolódó faiparból élt Janolehota és Újlehota lakossága.

Selmecbányán a városban és „utcaiban” (bányatelepein) Hodrusbányán, Stefultóban és Schüttersbergen összesen 650 bányász élt, akik kifejezetten bányamunkával foglalkoztak. A város birtokain kívül részben bányászattal, részben faiparral és fuvarozással foglalkozott Sztinyastefultó, Tepla, Szklenó, Peszerin és Jalna Bukovina lakossága. A bányavárosi szükségleteket is ellátó faiparból élt a környék falvai közül Gyekes, Pocsuvadló, Zsibritó, Viszoka, Ilia, Kolpach, Zsakil, Kopanica, Alsó- és Felsőhámor, Pila, Zsarnóca, Revistye, Mocsár stb. lakossága.³⁰ Nagy számukat az is magyarázza, hogy Selmecbányán a 18. században is változatlanul fahiány uralkodott. A falvak közül néhánynak a lakossága a faipari termékeket nem közvetlenül szállította a városba, hanem ezekkel kereskedve az értük kapott gabonát vitte oda.

Besztercebánya 18. század eleji összeírása semmit sem árul el arról, hogy a városban lakott-e még akkor bányászlakosság; ez azonban az összeírás pontatlanságával magyarázható, nem pedig a bányászlakosság hiányával. A bányavidéken a többnyire a 17. században keletkezett kamarai bányásztelepek foglalkoztak a bányászattal és részben az azt kiszolgáló faiparral, míg a középkori városi jobbágyfalvak kamarai kézben lévő utódai csak ez utóbbival foglalkoztak.³¹

³⁰ Az 1564. évi helyzethez képest annyi eltérés tapasztalható, hogy azok a Zólyom megyei falvak, amelyek a besztercebányai bányakamara, illetve a zólyomi Eszterházy-uradalom kötelékébe tartoztak, már nem szállítottak Selmecbányára faszén, még akkor sem, ha fekvésük miatt ez kedvezőbb lett volna.

³¹ OL N 78., 79. Bars, Hont, Zólyom és Turóc megyék.

A bányaművelő lakosság tehát sem társadalmilag, sem gazdaságilag, sem jogi hovatartozás szempontjából nem volt egységes. Társadalmi helyzetüket tekintve valamennyien bér munkások abban az értelemben, hogy a bányák körüli munkákat munkabérért végezték, de általános gazdasági helyzetüket már jogi hovatartozásuk szabta meg. Két nagy csoportból tevődtek össze, jobbágyokból és városi nincstelenekből. A jobbágy eredetű bányamunkások száma egyik bányavárosban sem lebecsülendő mennyiség, hiszen egyértelműen tudomásul vették azt, hogy a nyári mezőgazdasági munkák idején a bányászok száma csökkent, segédmunkaerőt jóformán nem lehetett kapni.³²

A jobbágyállásuk valóban nem az egyéni bányatulajdonos jobbágysai voltak, földesuruk vagy maga a bányaváros, vagy valamilyen más nemes földesúr. (Besztercebánya mezőgazdasági termelést folytató polgárainak, többek között a Károlyoknak a 14. századi jobbágysai nem a bányákban, hanem a mezőgazdaságban dolgoztak.³³)

Igazságszolgáltatási tekintetben 1571-ig egyértelműen a városi magisztrátus alá tartoztak a bányamunkások, akár mint a város jobbágysai, akár mint városi ház nélküli zsellérek, hiszen addig a bányaváros képviselte a bányászatot, és a bányamester a városi tanács tagja és alkalmazottja volt. A bányászat és a bányavárosok érdekei ekkor még nem különültek el. Az 1571-es bányarendtartás a bányamunkásokat a bányabíróság alá rendelte bányászati tevékenységükkel kapcsolatos ügyekben; a bányamunkások közé sorolták a bányászatot kiszolgáló szénégető és favágó munkásokat is.³⁴ A rendelkezés megvalósulása az egyes bányavárosokban, helyesebben az egyes bányavárosi bányákban dolgozó munkásoknál különbözőképpen alakult. Külön kategóriát képezett a nem bányavárosi fennhatóságú, hanem valamely magánföldesúri birtokon élő jobbágyállapotú bányász, szénégető és favágó munkásság, akik igazságszolgáltatási szempontból mindkét korszakban földesuraik bíraskodása alá tartoztak.

A legtöbb jobbágyállapotú bányász a körmöcbányai bányákban dolgozott. (A munkásságról szóló jelentések felpanaszolják, hogy a munkások gyakran kétóra járásnyi távolságról járnak a bányákba, így gyakran elalszanak, nem dolgozzák ki a teljes munkaidőt.³⁵) A városi jobbágysai a

³² PÉCH A. 1884–87. II. 489.; PÉCH A. 1967. 449. 624.

³³ PAULINYI O. 1962. 180.; FEHÉRPATAKY L. 1885. 85.

³⁴ 1571. évi bányarendtartás 43.; SCHMIDT, F. A. 1834. II. 302.

³⁵ PÉCH A. 1967. 419., 599.

bányában kapott munkabér mint jövedelem után fizették a földesúri censust, és a magisztrátusnak robottal is tartoztak. A városi magisztrátus számára végzett robotnak semmi köze nem volt a bányászathoz, ugyanazok a kötelezettségek terhelték őket, mint bármely más turóci uradalom jobbágyait. Maga Ferdinánd írt 1622-ben Kőrmöcbányának, hogy a bányászokat ne robotoltassák túlságosan, mert az teljesítményük rovására megy.³⁶ A városi robotot egyes bányászfalvak pénzen megváltották azzal az indokkal, hogy nincs idejük azt teljesíteni. Ugyanakkor a város a kamarának leszögezte, hogy a falvak bányászlakossága városi jobbágy és igazságszolgáltatási szempontból is a város alá tartozik. Kőrmöcbánya a 18. században már nem érdekelt a bányászatban, kéri a kamarát, hogy a jobbágyokat ne terheljék túl bányamunkákkal, mert ez jobbágyi kötelezettségeik teljesítését veszélyezteti.³⁷

A selmecbányai városi bányatelepüléseken lakó bányamunkások, mint ezt Kőrmöcbánya saját bányászaival szembeállítva kifejtette, nem jobbágyok, nincs is földjük, valódi bér munkás proletár lakosság,³⁸ akik felett fenntartás nélkül érvényesült a bányakamara igazságszolgáltatási jogköre. A bányászok kis része és a szénégető, favágó tömegek nagy része viszont magánföldesúri alattvaló, akiket a kortársak 1580-ban is jobbágyoknak tekintenek, és akik bányában végzett munkája a földesúr engedélyével történik.³⁹ Felettük a bányakamara nem rendelkezik, az uralkodó földesurakat, a barsi nemeseket szólítja fel 1649-ben, hogy a selmeci bányák faszénellátását alattvalóik részéről szorgalmazzák.

Besztercebányán a 15. század végén, a város és Thurzó–Fugger-vállalat viszályában a Thurzók bányamunkásait szabad embereknek mondják azért, hogy kivegyék őket a városi fennhatóság alól. A város határán belül élő lakosság azonban tekintet nélkül foglalkozásra és földesurára, a városi igazságszolgáltatás alá tartozott Besztercebánya 16. század elején megerősített kiváltságai alapján. Bizonyos fokú gazdasági függésben is voltak a várostól, amelynek szolgáltatással tartoztak, és adójukat is a város pénztárába fizették.⁴⁰ A 16–17. századi bányatelepek és kamarai falvak bányamunkát végző lakossága mind gazdaságilag, mind jogilag a

³⁶ KL T: II F: 48 F: 1 N: 55.

³⁷ GYURCYIK Gy. 1879. 160.; BÉL M. 1735. IV. 216. Bars m.

³⁸ GYURCYIK Gy. 1879. 170.

³⁹ PÉCH A. 1884–87. II. 37.

⁴⁰ L. I. fejezet.

bányakamarához tartozott. A kamarai bányász-, szénégető- és favágótelepek lakossága függetlenül attól, hogy mezőgazdasággal is foglalkozott, nem volt jobbágy, semmiféle földesúri szolgáltatással nem tartozott a bányakamarának, mindössze az irtásrétek után fizettek jelképes összeget. A kamarai jobbágyfalvak lakosságát csak a bányászatot ellátó faiparban dolgoztatták, míg a városi jobbágyok nem végeztek bányászattal kapcsolatos munkákat.

A bányászat és a bányavárosok munkaigényét nem tudták fedezni az önkéntes bér munkából, ezért mindhárom bányavárosban és a bányakamaráknál a jobbágyok robotját is felhasználták. A bányavárosi robotmunkát kényszernapszámként is fel lehet fogni, a végzett munkáért bért fizettek, igaz ugyan, hogy ezt a bért a „munkaadó” szabta meg. A bérért végzett robotmunka a 14. században más, a bányavárosokkal határos uradalomban is előfordult, pl. az esztergomi érsekség szentkereszti uradalmában, és nagyon valószínű, hogy a bányászatban alkalmazott bér munka hatására terjedt el ezen a területen a jobbágyok fizetett munkajáradéka.⁴¹ Annyi bizonyos, hogy a 16. században a bányavárosokban is nagyobb volt a bérért végzett robotmunka aránya, mint a 18. században, amikor is különösen a mezőgazdaságban már szokványos robotmunkát alkalmaztak. A közvetlenül bányában végzett robotmunka viszonylag ritka volt és csak a kamarai gyakorlatban jelentkezett, elsősorban mint fuvarozási kötelezettség, viszont az erdőgazdálkodással kapcsolatos valamennyi munkát akár a városok és a kamara mindennapi szükségletére vonatkoztak, akár a bányászat faellátására, igyekeztek lehetőleg a jobbágyok robotkötelezettségén belül elvégeztetni.

A robotmunka mennyisége és fajtája természetesen a földesúr konkrét igényeitől függött és azoknak megfelelően változott. A bányavárosok és a bányakamara jobbágyainak szolgáltatásait tehát az urbáriumig a helyi igények (és valószínűleg a földrajzi lehetőségek) szabták meg. A kilenccedet terményben szinte sehol nem adták, pénzszolgáltatás és erdészettel kapcsolatos robotmunka volt a bányavárosok környékén a jobbágyfalvak kötelezettsége.

Az alsó-ausztriai kamara 1564-ben adta ki a parancsot a beszercebányai rézmű vezetősége számára, hogy a kamarai jobbágyok meghatározott fizetségért égessenek faszenet és azt szállítsák a kohókhoz.⁴² A

⁴¹FÜGEDI E. 1960. 99. fizetett robotmunkák.

⁴²TAGÁNYI K. 1896. I. 137.

szén szekerét 1 magyar aranyért vették át tőlük, ez az ár nem volt túlságosan alacsony a korabeli árakhoz képest. A 17. század közepére a besztercebányai kamarai jobbágyok által végzett munka megszervezése megváltozott. A szénégetésre külön telepeket hoztak létre 1580 után és a kamarai jobbágyok a szénégetés helyett évi 4000-nél több olcsó fuvaradtak a bányáknak. A szénégetésben csak mint favágók és fuvarosok segédkeztek, ezenkívül a fausztatást és a szénakaszálást végezték robotban. Munkájukért kevesebb bért kaptak az általánosan elfogadott napszámnál, emiatt tiltja meg bérbeadásukat az udvari kamara.⁴³ A 18. század közepén ugyanezekben a munkákban vettek részt, mint erről az Urbárium során keletkezett iratok tudósítanak.⁴⁴ Ingyen semmiféle munkát nem végeztek. Besztercebánya falvaiban a kamara tulajdonában voltak a következő falvak: Majorfalva, Podlavica, Riecska, Ulmanka, a fél Kosztivjarszka, míg Szentjakab kamarai jobbágyai taxásak voltak. A jobbágyok rezet szállítottak Selmecebányára, majd onnan vissza szintén ércet, ezüstöt hoztak. A fuvar ára a távolságtól függött. Az ulmankaiak 100 öl fát szállítottak a serfőzőbe, amelyért favágással együtt 2 rajnai forint 30 krajcárt kaptak. Rönköket szállítottak a hermaneci és ulmankai fűrészmalomba darabját 7 dénárért, majd innen a kész terméket a városba vagy a rendelt helyre. A deszkaszállítás bére a deszka vastagságától függött, darabját 1-2 krajcárért szállították. A zsellérek fát vágta, 1 öl vágásáért és felrakásáért 12 krajcárt kaptak. A réteket átalánybérben kaszálták, a majorfalviak egy 28 kaszásnyi rétet 9 rajnai forintért kaszáltak, a podlavicaiak 24 forintért kaszálták a kamarai réteket.

Besztercebánya város jobbágyfalvai kis részben pénzért, nagyobb részben fizetség nélkül robotoltak. A mezőgazdasági jellegű munkákat végezték általában fizetség nélkül. Pénzért szállítottak deszkát a városi épületekhez a hermaneci fűrészmalomból és a kamarai falerakatból. A városi mészégetőbe fát és követ szállítottak 8 forintért (a mennyiség nincs megadva), majd a kész meszet szekerenként 18 krajcárért szállították a városba a rudloviaiak és a kosztivjarszkabeliek. A tűzifát robotban szállították a városba a középületekhez és a tisztviselők fizetéséhez. A fűrészmalomba is robotban hordták a rönköket, és fizetség nélkül végeztek minden szükséges munkát a városi allódiumokon. A 16. század közepén

⁴³ PÉCH A. 1967. 751. Báró Sonau bérbe akarta adni a kamarai jobbágyokat 1652-ben, de az említett gazdaságtalanság miatt az udvari kamara ezt megtiltotta.

⁴⁴ OLC 59.

készült számadáskönyvek szerint ugyanezek a falvak általában még csak pénzáradékkal tartoztak a városnak, és a városi réteket pénzért kaszálták, és a szénahordást is fizetségért, trinkgeldért végezték.⁴⁵

Selmecbánya város két jobbágyfalvának robotszolgáltatását nem ismerem. Az udvari kamara a város körül fekvő idegen földesúr fennhatósága alatt álló falvak közmunka kötelezettségét („Lant Robot”) használta fel a selmeci bányákban vízvezetésre és szállítási munkákra.⁴⁶ Körmöcbánya szénégető jobbágyfalvait is kötelezni akarták arra, hogy a selmeci bányákba robotban hordjanak szenet, de ez a terv nem valósult meg.⁴⁷ 1650-ben, amikor a város két falva, Schwabenhof és Windischdorf adósság miatt átmenetileg az esztergomi érsekség tulajdonába került, a két faluból 1000 bányafát szállítottak robotban a selmeci bányákhoz.⁴⁸ A Selmecbánya környéki falvak munkajáradékát a kamara azután tudta hasznosítani, miután a saskői és revistyei uradalom a selmeci bányakamarához került. Ekkor be tudták osztani területileg azt is, hogy mely falvak melyik selmeci, illetve hodrusbányai kohóba vigyék robotban a faszenet.⁴⁹ Később a garami fausztatásba és tutajozásba is bevonták a revistyei uradalom jobbágyait, akik az úsztatott fát Selmecbányára is szállították.⁵⁰ Arra azonban nem találtam adatot, hogy a két uradalom jobbágjai a robotban végzett erdészeti munka miatt kaptak-e fizetséget.

Körmöcbánya Turóc megyei soltészfalvai a 15. században még nem tartoztak munkajáradékkal, sőt volt olyan falu, Csremesnó, amelynek lakossága még 1534-ben sem robotolt.⁵¹ A városi tanács 1537-ben kelt határozatából az is kiderül, hogy a városnak a falvakkal szemben támasztott robotigénye már ekkor kialakult, a jobbágyok robotjából a városi erdőgazdálkodási munkák, a faanyag és a kő biztosítását várták.⁵² A jobbágyok mezőgazdasági és szállítási munkát is végeztek a városnak, az uradalomnak; ezt azonban a 16. század második felében még pénzért

⁴⁵ BL Számadások. C 84 1559, 1563.

⁴⁶ PÉCH A. 1884–87. II. 689. A Révai- és az Illésházy-jobbágyokat akarták közmunkában vízvezetésre szorítani.

⁴⁷ TAGÁNYI K. 1896. I. 262.

⁴⁸ SZKBL Főkamaragrófi iratok. Körmöcbánya Rez. erdők. 30.

⁴⁹ PÉCH A. 1967. 294.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ KL T: I F: 14 F: 2 N: 3.

⁵² Uo. Stadtbuch 317.; Corp. stat. IV/2. 66.

tették. A serfőző gabonával és komlóval történő ellátásáért az allódiális földek trágyázásáért és általában a földeken végzett munkáért bért, trinkgeldet fizettek.⁵³ A 16. század második felében pl. a serfőzők fával történő ellátására is még bérmunkában került sor.

Az uradalmi robotigényeket a 17. században már az erdővel kapcsolatos munkák jellemezték. 1665-ben pl. összeírták a felsőstubnyai favágók igásállatait azért, hogy megszervezhessék közöttük a szállítási munkákat.⁵⁴ A 18. században a város allódiámain a mezőgazdasági termelés visszaszorult, a földeket részben a helyi jobbágyoknak adták ki bérművelésre, részben áttértek az állattartásra a majorsági földeken, s így a 18. század közepén a robotmunkát teljes mértékben az erdőgazdálkodással kapcsolatos feladatok tették ki.⁵⁵ A jobbágyok robotban látták el a várost épületfával, a városi épületeket (pl. ispotály) tűzifával, a serfőzőket tűzifával és a fűrészmalmokat rönkkel. Az uradalmi falvakban lévő majorsági központok (Herrenhaus) tűzifáját is a jobbágyok robotjával biztosították, és ők adták az uradalmi alkalmazottak bérének tűzifában számított részét is (pl. az inspector 60 öl tűzifát kapott, amit a parasztok fel is vágtak a számára, a kasznár 30 ölet, az ispán 25, az uradalmi hajdúk 24 ölet kaptak fejenként stb.). A bányafát is robotban hordták a városi és kamarai bányákhoz. A munkákat területileg is megszervezték, a jobbágyok mindig a helyi vagy a szomszéd faluban lévő fűrészmalmot, serfőzőt látták el. Uradalmi fűrészmalom működött Alsóstubnyán, Csremosnón, Szklenón és Alsóturcseken, mészégető Alsóstubnyán, Felsőstubnyán és Szklenón, serfőző Szklenón, pálinkafőzde Alsó- és Felsőstubnyán és Szklenón. Ezeken kívül természetesen a városi fűrészmalmot és ipari létesítményeket is elláták fával. Néhány Bars megyei faluban, pl. Koneshajon és Bergen, ahol a lakosság szinte kizárólag bányászatból élt, és még igásállatokat sem tartott, a bányászjobbágyok robotkötelezettségeiket pénzen megválthatták. A jobbágyok favágási és fahordási szolgál-

⁵³ KL T: I F: 9 F: 1 N: 11. 1551-ben a háji uradalomban a kedvezőtlen talajviszonyok miatt már rendszeresen trágyázták az uradalmi földeket.

⁵⁴ Uo. T: II F: 48 F: 1 N: 199.

⁵⁵ OL E 156. F: 177 N: 10. Az urbárium, amelyet a város Bars megyei falvai számára csak 1797-ben utólag készítettek el, az addigi változatos, de erdőgazdálkodással kapcsolatos robotszolgáltatást egységesítette, és mértékét gyalog, vagy igás robotnapokban szabta meg. (Azelőtt ölben vagy fűrészmalom nyersanyag esetén darabban, rönkben számolták a fát.) A város Bars megyei uradalmában egyébként nem folyt uradalmi földművelés vagy állattartás.

tatása nem volt jelentéktelen mennyiség. A kamarai bányákba irányuló kötelező bányaroboton kívül a fűrészmalmokba évente átlag 3–400 rönköt szállítottak, a pálinkafőzőkbe 50-50 öl tűzifát, a szklenői serfőzőbe 130 öl fát vágta és hordta robotban a jobbágyok. A mészégetőkbe 8–9000 öl fát hordtak (1 égetéshez 60 öltre volt szükség, és évente 140–150 égetést végeztek), sőt a mészkövet és a kész meszet is a jobbágyok szállították. A 16. században a mészégetést még fizetség ellenében végezte az említett falvak lakosága,⁵⁶ a 18. századra viszont már megszűnt a városi uradalomban a robotban végzett munkáért adott fizetség.

A paraszti kisárutermelő faipar

Magyarországon szinte valamennyi fafeldolgozó iparág (szénégetés, mészégetés, deszka és zsindelykészítés) termelése a paraszti kisipar, háziipar keretei között zajlott le mind a 15., mind a 18. században.⁵⁷ Ez a helyzet jellemezte a városok környékét és a nagybirtokot egyaránt. Kivételnek tekinthető az, hogy egyes jól szervezett uradalmakban, pl. Körmöcbánya alsóstubnyai uradalmában a három uradalmi mészégető évi termelésének mintegy egytizedét használták fel az uradalom és a város belső szükségletére, a többit értékesítették. Több uradalomban volt ugyan kisebb mészégető, vagy üveghuta uradalmi kezelésben is, de ezek termelése általában még az uradalmi igényeket sem fedezte, és működésük rövidebb-hosszabb idő után megszűnt. Az igényeket vagy vásárlás útján, vagy pedig az illető faiparra specializálódott jobbágyfalvak robotjából fedezték.⁵⁸

A bányavárosok környékén a termelés koncentrációja miatt a bányászati számára dolgozó fafeldolgozó ipar, így elsősorban a szénégetés viszonylag korán kilépett a paraszti kisipar kereteiből, és a Thurzó–Fugger-rézvállalat, majd a besztecebányai kamarai rézmű gazdálkodása idején központilag szervezett formát öltött. Ugyanakkor a szomszédos

⁵⁶ KL Számadáskönyvek 16. század második fele.

⁵⁷ 15. századra: FÜGEDI E. 1960. 97.

⁵⁸ JÁRMAY E.–BAKÁCS I. 1930. 55–56. Az erdőben gazdag uradalomban se az uradalmi szénégető, téglágető vagy a fűrészmalmom nem termelt gazdaságosan, és működésük nem volt folyamatos. Előfordult ugyan fafeldolgozásra berendezkedett uradalom is, pl. a munkácsi – MAKKAI L. 1954. 347.

Selmecbányán a 18. századig megmaradt a falusi paraszti szénégetés egyeduralma, és a Besztercebánya környéki, nem kamarai tulajdonban lévő falvak lakossága is foglalkozott szénégetéssel, mint pl. Radvány, Persány, Malachó. Ebben az időben az ország más területein, még a szintén bányászattal foglalkozó nagybányai kamarai birtokon sem alakult ki pl. a besztercebányaihoz hasonló szintű szénégető vállalkozás. Az olvasztók szükségletét a környékbeli falvak kezdetben fizetségért végzett, majd később (17. század vége) robotban elszámolt faszén égetéséből fedezték. A tokaji és a gyulai uradalomban is voltak olyan falvak a 16. század közepén, amelyek az uradalom számára történő szénégetésen kívül más szolgáltatással nem tartoztak.⁵⁹ Az országos összeírások a szénégetőket nem számították az iparosok közé, mert azt az erdőt, amelyben a szenet égették, a földesúrtól pénzért bérelték.⁶⁰ Országos adót sem fizettek, mivel földjük vagy igásállatuk nem volt, és általában nem foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel, ami akkoriban az adóalapot jelentette. Ugyanakkor a szénégetők nem voltak szegény emberek. I. Rudolf 1587-ben azzal az indokkal kérte megadóztatásukat, hogy a szénégetők vagyonszámbak, mint a jobbágyok.⁶¹ Sokan közülük állatokat tartottak, és állataik számára havasi legelőket béreltek.⁶²

Jövedelmüket, amelyet nehezen tudtak pontosan meghatározni a kortársak, nem adóztatták meg, hanem vagy egy meghatározott erdőbért, censust fizettek a földesúrnak, mint a Sztitnyai uradalom jobbágysai az 1558-as urbárium alapján, és az erdőt tetszésük szerint használták, vagy pedig a felhasznált fa után fizettek, minden boksa után egy meghatározott összeget.⁶³ A murányi és szendrői uradalom jobbágysai a 16. század

⁵⁹ GERENDÁS E. 1934. 145.; Nagybánya – MAKSAY F. 1959. 626.; Tokaj (Vámospércs) – uo. 740.; Gyula (Doboz) – uo. 787. Az is előfordult, hogy 1-2 faluban csak egy személy szolgált faszénégetéssel. Nagybánya környékén Surgya, Oroszfalu, Latzfalu. A csehországi szénégető szövetkezéséhez hasonló szervezetre nálunk nem volt példa egyik városban sem, a selmecbányai fejlődés közelítette meg a legjobban a kuttenbergi helyzetet.

⁶⁰ OL N 78. A Bars megyei összeíróknak adott utasítások.

⁶¹ JUHÁSZ L. 1936. 17.

⁶² A likavai uradalom bérbe adott havasi legelőit szénégetők is bérelték. SZKBL Zivuska-gyűjtemény 216.

⁶³ Sztitnyai uradalom – MAKSAY F. 1959. 281. 1558. A fraknoi-kismartoni uradalomban a mész- és szénégetők erdölési pénzt, Forstgeldet fizettek az udvarbírónak – TAGÁNYI K. 1896. I. 116., 203., 264.

végén 1 boksa után 25 dénár bért fizettek.⁶⁴ A kész szenet az uradalmak jobbágysai – kivéve a bányavárosi és kamarai falvakat –, a számukra megfelelő helyen és áron adták el.

A szénégetésre alkalmas erdőterületet az egyéni, paraszti szénégetők számára a kamarai birtokokon (a 17. század végétől a bányakamara saskői és revistyei uradalma falvai számára) és a kamarai ellenőrzés alatt álló bányavárosi erdőkben, illetve bányavárosi falvak erdeiben a kamarai bányamester jelölte ki.⁶⁵ A besztecercebányai rézműnél a nem kamarai alkalmazásban álló szénégetők számára viszonylag kedvezőtlen területen jelölték ki a szénégetőhelyeket, pl. Radvány lakói számára azokon a kamarai erdőrészekben, ahol a kamara számára nem volt gazdaságos az égetés.⁶⁶ Más uradalmakban a jobbágysai általában a falu erdejében, tetszőleges területeken égettek. Előfordult az is, hogy a falusi szénégetők idegen birtokos erdejét bérelték, pl. Korpona erdeit bérelték Szentantál szénégetői a 16., és Korpach szénégetői a 18. században.⁶⁷

Selmecbánya és Körmöcbánya vonzáskörzetében fekvő, fafeldolgozással foglalkozó települések iparágon belüli megoszlásáról, a falusi faipar specializálódásáról megállapítható, hogy azok a falvak, amelyek a bányavárosok közvetlen közelében helyezkedtek el, elsősorban szénégetéssel foglalkoztak, míg a távolabb találhatók csak kis mennyiségben égettek faszenet és részben vagy egészben más faipari ágat műveltek. Ezek közül legjelentősebb volt az erdőn kézimunkával készített zsindegyártás, ezenkívül egyesek kosárfonással, teknővájással és faedénykészítéssel foglalkoztak.⁶⁸ Több falu saját fűrészmalmost tartott fenn, vagy bérelt a földesúrtól.

A bányászattól független faiparral foglalkozó lakosság piaci lehetőségei jóval szélesebbek voltak, mint a szénégetőfalvaké, amelyeknek áruját elsősorban a bányászat igényelte, és nagybani felvevő piacukat a bányavárosok jelentették. Az egyéb faipari árukkal kereskedő parasztságot mozgékonyabbak voltak és lehettek, hiszen termékeiket a távolabbi,

⁶⁴ Murányi uradalom – uo. 315. 1573. (Dluhaluka stb.); Szendrői uradalom – uo. 450. 1570. (Rákos stb.).

⁶⁵ A selmeci bányakamara saskői uradalma, Pocsuvadló – OL C 59.; PÉCH A. 1967. 179. (1735), 225. (1747).

⁶⁶ ZIVUSKA J. 1906. 96.

⁶⁷ OL N 78., 79. Hont m.

⁶⁸ PÉCH A. 1967. 294.

fában szegény vidékeken, a délebbi országrészekben is eladhatták. Amikor a saskői és revistyei uradalmakat megszerezte a selmecbányai bánya-kamara, felmérést készítettek arról, hogy az uradalom falvaiban hányan és milyen megoszlásban élnek fafeldolgozásból, erdészetből és fafuvarozásból. Az 1680-ban készített uradalmi összesítés szerint az egyes falvakban jóval többen éltek faiparból, mint ahány lakost az illető faluban az 1715–1720. évi országos összeírások feljegyezték. Ennek fő oka abban állt, hogy mezőgazdasági termelésre az adott területek meglehetősen alkalmatlanok voltak. Hont megye 1715. évi összeírói számára készített szántóföld besorolás szerint a legutolsó, legkedvezőtlenebb osztályba osztották azokat a falvakat, amelyeknek mindössze 1 nyomásra elegendő földjük van, a földben nem terem meg más, mint zab és hajdina, de ennek a terméseredményei is igen kedvezőtlenek, az elvetett mag kétszeresét termik csak. A Selmecbánya környékén faiparral foglalkozó, túlnyomóan irtás eredetű falvaknak legnagyobb részét ebbe a leghátrányosabb kategóriába sorolták az összeírók.⁶⁹ Kőrmöcbánya 18. századi urbáriumában is a város szinte valamennyi jobbágyfalváról megjegyzi, hogy talaja terméketlen, a rossz éghajlat miatt (korán beköszöntő, igen sokáig tartó tél) csak a zab és rozs, néhány helyen az árpa terem meg.

A hegyes, erdős vidéken tehát önként adódott az, hogy a lakosság nem a mezőgazdaságból élt meg, hanem az erdőgazdálkodást hasznosította. Hogy a lakosság mekkora erdőhasználati szabadsággal rendelkezett, és faipari termékeivel szabadon kereskedett-e, ez már az illető jobbágyfalu birtokosától, földesurától függött. A 18. századi paraszti erdőhasználatot általában az jellemezte, hogy a falu lakossága szabadon csak a kevésbé értékes tűzifaerdőt használhatta, az értékeesebb épületfára, vagy makkolásra alkalmas erdőket már tilalom, védelem alá vették. Természetesen a falu lakosságát nem zárták ki ezeknek az erdőknek a használatából sem, csak az erdőhasználatot rendszerezesebbé, szabályozottabbá, ellenőrzöttebbé tették azáltal, hogy pl. az épületfára alkalmas erdő használatát előzetes engedélyhez kötötték. Hogy ennek nagyon sok esetben nem annyira jogi, mint erdőgazdálkodási jelentősége volt, azt az is bizonyítja, hogy több faluban pl. a nyugat-dunántúli lékai uradalom falvaiban a falu szabad használatában még meglévő értékeesebb erdőt (tehát

⁶⁹OL N 78. Összeírási utasítások a Hont megyei összeírók részére. Alsó- és Felsőhámor, Gyekes, Pocsuadló, Pierg, Vizsoka, Sztinyastefultó, Kulpach, Szentantal, Zsakil, Tepla, Mocsár, Peszerin, Bartoslehota – l. az összeírásokban.

nem földesúri erdőt) maga a falu közössége vette tilalom alá, és védelmét, használati rendjét is maguk között szervezték meg.⁷⁰

Azokon az országrészekén — és így a Garam menti bányavárosok környékén is —, ahol a lakosság megélhetését jórészt az erdő adta, a jobbágyság erdőhasználati joga természetesen az átlagosnál kedvezőbb volt, s a jobbágyságnak megengedték, hogy az erdőben faárut, szerszámokat készítsenek és azt eladják.⁷¹ A bányakamara még a besztercebányai rézmű által rezervált erdőkben fekvő falvak egy részének is megengedte, hogy tűzifával és épületfával kereskedjen.⁷² Azonban azoknak a falvaknak a lakossága, amelyeknek a besztercebányai kamara szabta meg az erdőhasználatot, valamint a Selmezbánya és Körmöcbánya bányavárosok tulajdonában lévő jobbágyság falvak lakossága a faárut csak a bányavárosokban, a bányaműveknél adhatta el, míg a szomszédos, magánföldesúri falvak idegenekkel is kereskedhettek. Pl. Zólyom megyében a zólyomi uradalom falvai az általuk készített zsindelyt és faárut az Alföld északi részén, Edelényben, Jászberényben is eladhatták, és rajta gabonát vásároltak.⁷³

Ugyanezt megtehették a Selmezbánya vonzáskörzetében fekvő falvak közül Zsarnóca, Trnavka, Ihrács, Alsó- és Felsőhámor, Pila, amely falvak az általuk készített faárut nem a bányavárosokba vitték, hanem ezeket

⁷⁰ Lékai uradalom 1528. — MAKSAI F. 1959. 85. Több esetet jegyez fel Tagányi, aki a jelenséget egy ősi igazgatási forma továbbélésének tartja. Agrártörténeti Szemle, 1957. Hasonló szokásokat jegyzett fel az erdélyi falutörvényekben IMREH I. 1973. 111–114. Ezek az erdővédelmi és erdőhasználat szabályozási rendszabályok lényegében megegyeznek a 16. századi városi statútumokkal vagy a velük egyidős uradalmi tilalmi rendeletekkel.

⁷¹ Nem ritka az ország más területein sem, hogy a falvak fizetnek a szabad erdőhasználatért, azt megváltják. Erdővámról, erdőhasználat utáni fizetégről már 1212-ből maradt fenn adat — HO VIII. 12. A 16. században már elterjedt forma volt az erdőhasználat ellenértékéért fizetett kemencezab vagy köbölzab, amelyet személyenként fizettek, SZAMOTA J.—ZOLNAY L. 102., vagy a cédulapénz. „Sub titulo sedationis”-t fizettek a 18. század felvidéki falvaiban (Prencsfalu, Hont m. 1715.) Holzgeld, Waldgeld volt a szabad faizás ellenértékének a neve a német nyelvterületen. Szepesvári uradalom — MAKSAI F. 1959. 383.; Lékai uradalom — uo. 98.; Szentmiklósi uradalom — OL E 156. F: 53 N: 18, F: 53 N: 25 1648.

⁷² A besztercebányai rézmű számára rezervált erdők fáját vitték a városi piacra Szászova, Riecska, Salkova, Podlavica stb. falvak.

⁷³ OL N 78., 79. Zólyom m.

„délebbi” országrészekén (sajnos közelebből meg nem nevezett területen) eladták, és az árából vásárolt gabonát vitték a bányavárosi piacra.⁷⁴

Körmöcbánya uradalmának a várostól távolabb fekvő falvai Felsőstubnya, Szklenó, Schwabenhof és Windischdorf, amelyek nem annyira a bányászatból és az ahhoz szorosan kapcsolódó szénégetésből, mint más faiparból éltek, csak titokban, engedély nélkül adhatták el faipari termékeiket idegennek. Felsőstubnya és Szklenó zsindelytermelésére teljes egészében az uradalom tartott igényt, mégis előfordultak engedély nélküli eladások ezekből a falvakból is, Schwabenhof és Windischdorf lakossága pedig az erdeiben lévő fát engedély nélkül, a bartoslehotai fűrészmalomba vitte, ott felvágatta, és az így készített faáruval kereskedett, nem kevés kárt okozva ezzel a városi fűrészmalomnak, mint ezt az erdőbejárás során rögzítették.⁷⁵

Viszonylag jelentős erdőhasználati és fakeskedési szabadsággal rendelkeztek az esztergomi érsekség szentkereszti uradalmának jobbágyfalvai. A falvak zöme még a 17. században is szerződéses jobbágy volt, és egy összegben adózott. Egyes falvak, mint Trubin, Lócsa, Lutilla stb. minden egész telek után 12 dénár értékű köbölzabot, erdőhasználati díjat fizettek az officiálisnak, vagy pénzben, vagy természetben, és ennek fejében szabadon használhatták a falu határának erdeit, benne zsindelyt, deszkát készítettek, igen sok falunak saját kezelésű fűrészmalma is volt, amelyet tetszés szerint elláthattak fával. A készített termékek minimális hányadát adták le az uradalom szükségletére, a többivel maguk kereskedtek.⁷⁶

A zsindelykészítés volt az a paraszti fafeldolgozási ág, amely mindig megmaradt kisipari, háziipari keretekben. Uradalmi központokban és műhelyekben az egész vizsgált korszakban (15–18. század) sehol sem gyártottak zsindelyt, még a fejlett faiparral rendelkező városi uradalmakban, így Körmöcbányán sem, ahol pedig a fafeldolgozás minden ágát árutermelő céllal művelték. Ebben az időszakban ugyanis a csak kézzel megmunkálható, ún. hornyolt zsindelyeket készítették és alkalmazták, a fűrészmalomokban is előállítható falapokkal ún. cserépszindelyekkel szem-

⁷⁴OL N 79. Hont m.

⁷⁵GYURGYIK Gy. 1879. az itt kiadott 1743-as erdőbejárás. 128.

⁷⁶OL E 156. F: 11 N: 23, F: 100 N: 52.

ben, amelyek szélesebb körben csak a 18. század végétől terjedtek el.⁷⁷ A cserép vagy lapzsindelek egyszerű fűrészelt deszkalapok voltak, amelyekkel a cserépfedéshez hasonló technikával fedték a tetőt, és külsejükben már nem is hasonlítottak a kézzel készített hornyolt zsindelekhez.⁷⁸

A néprajzi irodalom által ismertetett 20. századi erdélyi gyakorlattal ellentétben a középkorban nem a házaknál a faluban, hanem az erdőben a fakitermelés színhelyén készítették a zsindelet.⁷⁹ Az ország bármely területén az erdőben elkövetett hatalmaskodások nagy része éppen a saját célra vagy a földesúr számára az erdőben zsindelet készítő jobbágyok munkájának megzavarásából és készítményeik elrablásából állt. Az erdőben való fafeldolgozás azt is jelentette, hogy a zsindelekészítés abban az időben nemcsak idénymunka volt, amelyet télen más mezőgazdasági munkák hiányában végeztek, hanem az egész év folyamán üzték. A 16. és 17. századi adatok az ország különféle tájain egyaránt említenek nyári (májustól októberig tartó) erdei zsindelefeldolgozást.⁸⁰

Zsindelet elsősorban fenyőfából faragtak, de szükség esetén bükkből is készítették, bár a bükkfazsindelet kevésbé volt tartós, mint a fenyő.⁸¹ A 18. század közepén a körmöcbányai falvak nagy része már bükkből is készítette a zsindelet, a közös kamarai, városi erdőbejárás során több ízben jelölnek ki bükkerdőben zsindelekészítésre felhasználható erdőrészt.⁸²

Zsindeletgyártásra nem minden fa volt alkalmas, ezért igen gyakran próbát vettek a kivágott fából, és csak a vágás után döntötték el, hogy érdemes-e a kivágott fa a feldolgozásra. Ez természetesen igen nagy fa-

⁷⁷ A zsindelekészítés technikáját 20. századi adatok alapján HAÁZ F. 1942. ismertette az erdélyi Udvarhelyszék vidékén szokásos zsindelekészítésnek a feldolgozásával. A hornyolt zsindelet készítésének a módja évszázadokon keresztül változatlan maradt – I. OROSZHEGYI M. 1665.; POMOZI I. 1972. 423.

⁷⁸ Vö. MAKSAI F. 1959. 832.

⁷⁹ Pl. 16. század. A vöröskői uradalom határperében erdei zsindelekészítést írnak le a vitás erdőreszen – SZKL Pálffy család. Vöröskői uradalom. I. I. 15.

⁸⁰ KL T: I F: 12 F: 1 N: 16 1505. Felsőstubnya; uo. T: I F: 15 F: 1 1498. Cremosnó; Lékaai uradalom – MAKSAI F. 1959. 85. 1528. A fát valószínűleg még a télen kivágták, mert a nyáron, vagy tavasszal vágott fa mézgas, és nem alkalmas zsindeletfaragásra.

⁸¹ HAÁZ F. 1942. 22. A bükkfából készült zsindelet hamar megvetemedett.

⁸² GYURGYIK Gy. 1879. 132.

pocsékolással járt, a Garam menti rezervált erdők bejárásai során igen gyakran felrötták az uradalmak bérlőinek vagy birtokosainak a királyi biztosok, hogy a jobbágyok a fákat válogatás nélkül kivágják, és igen sokat közülük felhasználás nélkül az erdőn hagynak elromlani.⁸³

A korszerű vágások szerinti fakitermelést folytató körmöci uradalmi erdőgazdálkodási gyakorlatnál a 18. században a vágásra kijelölt részt átválogatták a felhasználási lehetőségek és szükségletek szerint, elsősorban jelölve ki a bányafának, majd az épületfának alkalmas faanyagot. Ezután megengedték, hogy a zindelykészítők és a fűrészmalomok is válogassanak az erdőből.⁸⁴

Egy köbméter jó, válogatott fából a parasztok általában 1000 db zindelyt tudtak csinálni. Kisebbfajta 20. századi falusi ház fedéséhez 4000, nagyobbéhoz 7000 zindelyre volt szükség.⁸⁵ A Körmöcbányától vásárló kisnemesek általában 10–20 ezer zindelyt igényeltek egy-egy alkalommal, de előfordult az is, hogy pl. várépítéshez 100 ezer zindelyt rendeltek meg a szomszédok Körmöcbánya erdeiből.⁸⁶

A zindelykészítő falvak lakossága általában természetbeni, zindelyadóval tartozott a földesúrnak tevékenysége után. A zindelyszolgáltatási kötelezettség nem volt egyöntetű, nagyságát az egyes uradalmakban valószínűleg a helyi igények szabták meg. Fizettek az egyes falvak átalányban is, mint pl. a szepesvári uradalomban (1672),⁸⁷ ahol a falu közösen adott zindelyt évente, vagy pl. a véglesi uradalomban (1663) a tilos erdőben folytatott zindelyezésért évi 5000 darabot adtak az uradalomnak a kialakult áron, míg a falu erdejét szabadon használhatták erre a célra.⁸⁸ Másutt a zindelykészítők személyenként adóztak, a murányi uradalomban (1672) évente 500 darabot, a revistyei uradalom falvaiban a zindelykészítők évi 1000 darabot szolgáltatottak be. A szentmiklósi urada-

⁸³ A Garam menti erdők 1565. évi bejárása – TAGÁNYI K. 1896. I. 198. 1607.

⁸⁴ GYURGYIK Gy. 1879. 148.

⁸⁵ HAÁZ F. 1942. 19.

⁸⁶ 100 ezret kért 1638-ban Bajmóc vár fedésére Pálffy Pál KL T:II F:48 F:1 N:108.; Révai Ferenc 1636-ban Stiavnica castellum számára szintén 100 ezret uo.; Bánffy Judit Szentmihályról 12 ezret 1639-ben uo.; 1618-ban Znio várába 20 ezret szállítanak – uo. N:69; 20 ezret 1636-ban Necpálra kért Just Ferenc stb.

⁸⁷ MAKSAI F. 1959. 411.

⁸⁸ SZKBL Dominalia. F:26 N:6; a „kialkudott ár” visszaélésekre adott lehetőséget, pl. a lékai uradalomban a tisztartó jogtalanul igen alacsony árat állapított meg. MAKSAI F. 1959. 85. (60 ezer zindelyt 60 forint helyett 15-ért vett át.)

lomban a zsindelekészítő egésztelkes jobbágyot évi 1000 db zsindeledő terhelte, míg a féltelkest csak ennek a fele.⁸⁹

A természetbeni adó lerovása után a magánföldesúri uradalmak zsindelekészítő iparosai árujukat bárhol értékesíthették.

A néprajzi irodalomban létezik olyan felfogás, amely szerint a zsindelekészítés különleges jártasságot kívánt, nem mindenütt tudták készíteni, s a szakma apáról fiúra öröklődött.⁹⁰ Mindenesetre a körmöci városi uradalom zsindelekészítő falvaiba viszonylag távolról is futottak be megrendelések olyan területről is, amelynek erdőállománya zsindelekészítésre alkalmas volt. Egyértelműen bizonyítja ezt a következő eset: a szomszédos turóci birtokos, Révai László 100 ezer zsindeledről szóló megrendelésének teljesítését a körmöcbányai bányakamara letiltotta, mire Révai az alsóstubnyai uradalom provizorától 15-20 zsindelekészítő mestert akart kölcsön venni a város Szklenó nevű falujából, akik saját birtokán dolgoznának számára. Az alapanyagot szolgáltató erdő (Szklenó határosa) tehát rendelkezésére állt Révainak, csak a szakértő munkások hiányoztak.⁹¹

Körmöcbánya város uradalmában a turóci erdőségek irtásfalvaiban, Szklenón, Alsó- és Felsőstubnyán a lakosság már a 15. század végére zsindeled- és házilag előállított deszkakészítésre specializálta magát. A 16. század elejétől kezdve ezekből a falvakból fedezték vásárlás útján a városi igényeket, de a század végén már árutermelésre is dolgoztak az említett falvak lakói. Az országos gyakorlattal ellentétben azonban az alsóstubnyai uradalom jobbágjai a 17. században termékeiket nem értékesíthették önállóan, hanem csak az uradalom provizorán keresztül. Ugyanakkor az uradalommal szomszédos Turóc megyei Dubova lakói, akik ugyanannak az erdőnek a másik részét használták, szabadon értékesíthették az általuk készített zsindeledet.⁹² 1611-ben pl. megeskették az alsóstubnyai uradalomban a zsindelekészítő mestereket arra, hogy árujukat először a város, a kamara és a bányászat igényeinek kielégítésére

⁸⁹ Uo. 313. Murányi uradalom; OL E 156. F: 53 N: 18. Szentmiklósi uradalom.

⁹⁰ HAÁZ F. 1942. 24.

⁹¹ Pl. nagyszombati és vágsellyei megrendelések, bár a vöröskői uradalom, amely szintén jelentékeny mennyiséget állított elő eladásra, jóval közelebb volt. A nyugati részekre a Vágon keresztül szállították a faárut; Révait elutasítja a bányakamara – SZKBL Főkamagrófi iratok. Rez. erdők. Körmöcbánya 29. 1636.

⁹² OL N 78., 79. Turóc m.

adják el, a fennmaradó hányadot pedig csak az uradalom engedélyével adhatják el azoknak a vásárlóknak, akik erre előzőleg írásos engedélyt kaptak a városi tanácstól.⁹³ Az uradalmi erdőőrök a falvak határán ellenőrizték a zsidelyszállítmányok „menetlevél” engedélyét. Nem találtam pozitív adatot arra vonatkozóan, hogy az uradalom az összeírt zsidelykészítő mesterektől a szokásostól olcsóbban vásárolta volna fel és drágábban adta volna el a zsidelyt. A provizor uradalmi haszonra feltehetően csak a jobbágyok által beszolgáltatott, esetleg robotban adott faáruval kereskedett. 1611-ben Felsőstubnyán 21, Szklenón 34, Felsőtúrseken pedig 2, az uradalom számára dolgozó zsidelykészítő mestert írtak össze. 1715-ben Szklenón 66 (45 jobbágy és 21 zsellér állapotú), Felsőstubnyán 34 lakost (25 jobbágy és 9 zsellér) számláltak. A lakosság száma egy évszázaddal korábban valószínűleg kevesebb volt, így az említett két faluban a 17. században a lakosság túlnyomó többsége az uradalom által nyilvántartott, uradalmi célokra dolgozó zsidelykészítő mester volt.⁹⁴ Az 1611-es és az 1695-ös uradalmi faiparos-összeírást összevetve a 16. századi városi zsidelyvételi elszámolások névanyagával (1567) megállapítható, hogy Felsőstubnyán és Szklenón a legtekintélyesebb zsidelykészítő családok (Weiss, Predatsch, Liener, Jantschik stb.) két évszázadon keresztül megszakítás nélkül folytatták mesterségüket. A falvak kevert névanyaga arra is választ ad, hogy a fafeldolgozás egyes ágait nem lehet német vagy szláv etnikumhoz kötni, a falvak lakosságának foglalkozását elsősorban megélhetési lehetőségek (természet- és gazdaságföldrajzi körülmények) szabták meg.⁹⁵

Selmecbányán a 16. század végén a városi falerakat elszámolásainak a tanúsága szerint a zsidely zömét a Garamon úsztatták és Zsarnócán keresztül szállították a városba, más részét, mint ezt korábban láttuk, a környékbeli falvaktól szerezték be.⁹⁶

Besztercebánya térségében a volt városi és nemesi birtokok közül még azoknak a lakossága sem foglalkozott zsidelykészítéssel, amelyeket erre alkalmas erdő vett körül, pl. Kosztivjarszka, Szentjakab stb. A

⁹³KL T: II F: 48 F: 1 N: 16 1611.

⁹⁴L. V. fejezet 92. jegyzet.

⁹⁵L. V. fejezet 93. jegyzet; F: II F: 48 F: 1 N: 199 1665; T: I F: 9 F: 1 N: 50/a. 1576; T: II F: 48 F: 2 N: 211 1695.

⁹⁶A selmecbányai falerakat számadásai. 1596. SL C 691 d. közszükségletre, középítkezésre általában évi 12 ezer zsidelyt vehettek.

17. században alakult favágó és szénégető telepek lakossága sem tanulta meg ezt a mesterséget. A besztercebányai kamarahivatal megalakulásának idején, a 16. század közepén pl. százezres tételekben vásárolt zszindelyt építkezéseihez Breznóbánya környékéről.⁹⁷

A besztercebányai rézmű számára rezervált erdőket magába foglaló zólyomlipcsei uradalom falvai a 18. század elején azt vallották, hogy erdeikben nem szabad zszindelyt készíteniük, hanem azt készpénzért vásárolják a kamarai lerakatokból.⁹⁸ Az 1715–20. évi országos összeírások bevallásai azonban gyakran nem a valóságot tüntették fel, hanem azokat a lehetőségeket és szabadságokat, amelyek a falu lakosságát legálisan megillették, vagy azt az állapotot, amelyet az uradalom a falutól elvárt. Az ugyanebben az időben a bányakamara és az uradalom birtokosa között keletkezett peres anyag a parasztság szélesebb körű erdőhasználati jogáról tanúskodik, és éppen a falusi (esetleg engedély nélkül gyakorolt) fafeldolgozás erdőrongáló hatását, következményeit írja le.

A körmöcbányai uradalom fafeldolgozó falvai számára éppen a földesúr, a város biztosított széles körű erdőhasználati szabadságot, amint ez a kamarai erdőbejárásokat követő bányakamarai tiltakozásokból kiderül. A körmöci bányakamara erdőfelügyeleti jogát a 17. század folyamán nem ismerték el az uradalomban. A falvak számára a felhasználható fát csekély díjazás ellenében a falusi uradalmi erdőőrök jelölték ki, akik a városi összeírás szerint hivataluk mellett maguk is zszindelykészítők voltak.

A városi uradalom Felsőstubnyán és Szklenón virágzó zszindelygyártása és -kereskedelme a 18. század közepére lehanyatlott. Ebben igen nagy szerepet játszott az, hogy az említett falvak határában az erdők erre az időre viszonylag kimerültek, a Szklenótól északra húzódó hatalmas erdő, az Eben Wald legnagyobbbrészt fiatalosból állt, amelynek fáiból egyrészt nem lehetett zszindelyt faragni, másrészt a fiatalosok tilalom alatt álltak.⁹⁹

Az új kamarai erdőigazgatás, az erdőhivatal, amelynek leghatásosabb intézkedése az volt, hogy a kamarai erdőőröket kiküldte lakni a felügyeletük alá tartozó erdők mellett fekvő falvakba, már érvényt tudott

⁹⁷ SL bányakamarai számadások 1564.

⁹⁸ OL N 78., 79. Predajna, Jeszena.

⁹⁹ T: III F: 48 F: 2 N: 69/m. 1740.

szerezni tilalmi intézkedéseinek. (Bár szinte kivétel nélkül mindegyik erdőbejárás során találkoztak a tilalom megsértőivel, akik vagy a falvak városi alkalmazásában álló erdőőrei, vagy a falusi bírák voltak.¹⁰⁰) Az 1743. évi közös városi és kamarai erdőbejárás során jegyzőkönyvbe vették, hogy a zsindelekészítés Szklenó és Koneshaj határában az erdőkben szüneteljen, Felsőstubnya zsindelekészítői számára pedig távolabbi területen, a csremosnói erdőkben jelöltek ki erdőrészt. A turóci uradalmi erdők kimerülése idején, a 18. század közepén a helyi bányakamara igyekezett rávenni a városi tanácsot arra, hogy a városi, a falusi és a gazdasági épületeket ne zsindeellyel, hanem cseréppel vagy szalmával fedjék.

A 18. század második felében Kőrmöcbánya stubnyai uradalmában a zsindelegyártás legfeljebb a helyi igényeket elégítette ki. A 18. század végi városi urbárium Szklenón és Felsőstubnyán már nem említi a zsindelekészítést, mint a lakosság mezőgazdasági termelésen kívüli mellékjövedelmét; mellékjövedelemként ezekben a falvakban a favágást és a bányafa-hordást, valamint a városi tűzifaszállítást jelöli meg.¹⁰¹

A fűrészmalmokban is előállítható deszkarnetszés csak részben fogható fel paraszti fafeldolgozó iparágként, hiszen a jórészt eladásra is termelő fűrészmalmok nagy része az uradalmak és földbirtokosok tulajdonában volt. A Felvidék erdővel borított hegységeiben, ahol az egykori soltésztelepüléseken a malomtartás a soltész joga volt, a 16. században már a legtöbb helységben fűrészmalom is működött. A volt soltészmalmot gyakran a falu lakossága közösen tartotta fenn vagy a földesúrtól valamelyik jobbágyp bérelte.

A magyarországi fafeldolgozás és fűrészmalmok történetének a feldolgozására még nem került sor, így összehasonlítások terén külföldi szakirodalomra vagyok utalva. A délnémet gyakorlat (Tübingia) szerint, ha a fűrészmalmos a malmot bérelte, akkor általában készpénzben fizette a malombért, ha saját tulajdonban volt a malom, akkor a nyersanyag-felhasználás ellenértékeként késztermékkel fizetett erdőbért.¹⁰²

A Garam menti bányavárosok körzetében lévő néhány uradalom adatai alapján megállapítható, hogy kis eltérésekkel Magyarországon is hasonlóan

¹⁰⁰ A város az 1715. évi összeírás alkalmával azt vallotta, hogy erdeiben nem készíthet zsindelet és fűrészarút, mégis a 18. század eleji kamarai erdőbejárások rendszeresen találkoznak a város közvetlen közelében is a tilalom megszegőivel.

¹⁰¹ OL E 156. F: 177 N: 10 1780.

¹⁰² MINCKWITZ, H. 1968. 246.

alakult a fűrészmalomok jogi állása. Jobbágnak igen ritkán volt saját fűrészmalma – kivéve, ha a soltész leszármazottjáról volt szó, mint pl. a Turóc megyei Polerekán, ahol a molnár évi 25 rönköt vágott az uradalomnak, az alapanyagot pedig a jobbágyok robotban szállították a malomba.¹⁰³ A jobbágyok, az egész falu tulajdonában volt az esztergomi érsekiség garamszentkereszti uradalmának Janólehota falvában 4 fűrészmalom, amelyek után egyenként évi 60-60 deszkát adnak az officialisnak, és ennek ellenében szabadon használhatják a falu erdejét. Ugyanennek az uradalomnak Trubin és Kislócsa nevű falvában a falu semmit sem ad az erdőhasználat után, és a közös malom termékeit szabadon értékesítheti.¹⁰⁴ A tárgyalat bányavárosok körzetében saját malma van Pila, Ihrács, Ujlehota, Lutilla és Felsőhámor falubelieknek, akik bizonyos mennyiségű deszka beszolgáltatása után a fennmaradó termékkel szabadon rendelkeztek. A bérben dolgoztató földesúri malmok után a bérlő pénzt fizetett Magyarországon is, mint pl. Pilán, ahol a faluban lévő másik malom a földesúré, és molnára deszkanként 2 dénárt adózik. Egy összegben adózik két jobbágybérlő a földesúri malom után, pl. a lékai uradalom Hamer nevű falujában 80 dénárt.¹⁰⁵

Az uradalmi kézen lévő malmokat általában a jobbágyok robotmunkája látta el, amint ezt a bányavárosi és kamarai tulajdonban lévő malmok esetében láttuk. A turóci prépostság turóci uradalmában az volt általános, hogy egy egész telek után egy rönköt szolgáltatott a fűrészmalomhoz. A véglesi uradalom falvaiban jobbágyonként egy vagy két rönkkel adóztak.¹⁰⁶ Az uradalmi malom molnára vagy fizetett alkalmazott volt, vagy a késztermék bizonyos hányadát fizetség fejében megtarthatta, mint pl. a murányi uradalomban a vágott deszka egyharmadát, de előfordult az is – pl. a véglesi uradalomban –, hogy a fűrészmalom teljes üzemelését, mind a rönkhordást, mind a deszkavágást robotban végezték a jobbágyok.¹⁰⁷

¹⁰³ OL E 156. Irreg. F: 11 N: 21 1618.

¹⁰⁴ Uo. C F: 11 N: 23 1592; F: 100 N: 52 1571.

¹⁰⁵ Uo. F: 100 N: 15 1662. MAKSAI F. 1959. Lékai uradalom 1608 104., 1670 122.; a szepesvári uradalom Rychwald és Antiqua villa falvaiban is működött a falu tulajdonában, közös gabonaőrő és fűrészmalom, amely után készpénzzel adóztak – OL E 156. F: 101 N: 38 1568.

¹⁰⁶ Körnöcbánya vs. uradalmában a fűrészmolnár fizetett alkalmazott volt; Murányi urad. – MAKSAI F. 1959. 331.

¹⁰⁷ Véglesi uradalom. SZKBL Dominalia F: 26 N: 6.

A paraszti árutermelés szempontjából igen jelentős volt az a tény, hogy azokon a területeken, pl. a szentkereszti uradalomban, ahol a falvak határa mezőgazdasági művelésre alkalmatlan volt, a falu lakossága szabadon dolgozhatta fel a határban található erdő fáját, és ezzel kereskedett is. Úgy látszik, hogy ezen a környéken a 17. században szorította ki a fűrészmalomban történő fafeldolgozás az erdei ácsmunkával előállított deszkatermelést, mert a szentkereszti uradalom falvai közül Nagylócsán és Janólehotán megemlíti az urbárium, hogy a fűrészmalom néhány éve épült.¹⁰⁸ A 9. sz. térkép feltünteti a bányavárosok környékén a 16–18. században működött fűrészmalomokat.

Ugyanakkor a szentkereszti uradalommal szomszédos két bányavárosban, Selmezbányán és Körmöcbányán, illetve ezek jobbágyfalvaiban a falvak erdőhasználat, a bányászat és a bányakamarai igazgatás jelenléte miatt lényegesen korlátozottabb volt. Hasonló volt a helyzet a 16. század elején a faiparáról híres Breznóbányán vagy a lipcsei uradalomban, ahol a kamarai rezerváció után a fűrészmalomok termelését fahiány miatt jelentősen csökkentették. Új malmokat csak a bányakamara engedélyével lehetett létesíteni, és a fűrészmalomok áruikat nem értékesíthették önállóan, csak a bányakamarán keresztül.¹⁰⁹

Körmöcbánya jobbágyfalvaiban sem volt minden fűrészmalom városi, vagyis uradalmi kezelésben. A 18. század végi urbárium szerint uradalmi fűrészmalom működött Csremosnón, Alsóstubnyán, Szklenón és Alsó-turcseken.¹¹⁰ A II. József-kori országleírás¹¹¹ a város falvaiban a 17. században a forrásokban még szereplő fűrészmalomok közül nem említi a windischdorfit, amely mindvégig magántulajdonban (városi polgár tulajdonában) volt, a blaufussit, amelyet a város a 18. században bérbe adott és a felsőstubnyait. A felsőstubnyai fűrészmalomról (illetve malmokról: a 16. század végén még három állt a faluban, két régi és egy új)¹¹² a

¹⁰⁸ PETHE F. 1805. 650. Az erdőgazdálkodásról szóló részben felhívja a figyelmet arra, hogy a malomban történő deszkakészítés jóval gazdaságosabb a kézi feldolgozásnál, tehát még ekkor sem általános a fűrészmalom.

¹⁰⁹ PÉCH A. 1967. 1006. 166.

¹¹⁰ OL E 156. F: 177 N: 10.

¹¹¹ Az országleírás nem tünteti fel egyöntetűen az egyes megyékben a szilárd, stabil kőépületeket, de gyakran jelöl kis falusi fűrészmalomokat, amelyek lehet, hogy katonai, tájékoztatói szempontból jelentősek voltak. A fűrészmalomok számának megállapítására ez a forrás nem megbízható.

¹¹² KL Stadtbuch 1426–1700.

18. századi források már nem tesznek említést. A koneshaji fűrészmalom, amelyet feltüntet az országleírás is, nem uradalmi kezelésben, hanem magántulajdonban volt a 16–18. században. Az uradalmi kezelésben álló fűrészmalomok nyersanyagát a helyi vagy a szomszédos falu jobbágiai robotban szállították, a fűrészmolnár pedig nem bérlő volt, hanem fizetett alkalmazott.¹¹³

Ha a körmöcbányai városi uradalmi malmok termelését összevetjük a környékbeli uradalmak falusi, jobbági bérletben álló vagy közös jobbági használatban üzemeltetett malmainak teljesítőképességével, akkor kiderül, hogy míg a kis falusi fűrészmalomokban évi 50–150 rönköt vágtak, addig a városi uradalmi malmokban évi 300–400-at. A város – éppen úgy, mint a mészegető üzem esetében az égetett mésznek – a fűrészmalomban előállított deszkaféléknek is több mint háromnegyed részét értékesítette; tehát más uradalmakkal ellentétben nemcsak a belső igények kielégítésére termeltek.¹¹⁴ A technikai színvonalat tekintve a városi uradalmi és a falusi jobbági fűrészmalomok azonosak lehettek, ugyanis mindkét tulajdonúban egy rönkből átlagosan 7 deszkát vágtak.¹¹⁵

A falusi fűrészmalomok termelése nem csökkent a 18. században, hiszen az erdők, amelyeket a bányavárosi körzetekben elsősorban a bányászat terhelt le, még bőségesen rendelkezésre álltak. Nem mondható el ugyanez a bányavárosok területéről. Selmecbánya határában a 17. században, a Kerling dűlőben még működött fűrészmalom, legalábbis a Bél Mátyás által felsorolt dűlőnevek között a fűrészmalom melletti bánya is szerepelt, termelése azonban nem lehetett jelentős, hiszen a város a deszkaárut vásárolta.¹¹⁶ Az országleírás már nem említ malmot a városban. Besztercebánya egyetlen városi kezelésben álló, hermaneci fűrészmalma csak nehézségek árán tudott nyersanyaghoz hozzájutni a kamarai erdőkezelés és erdőrezerváció miatt.¹¹⁷ A malom termelése a város igényeit sem tudta teljes mértékben kielégíteni, az mindvégig behozatalra szorult a Garam felső folyásának vidékéről. A körmöci bányakamara Felsőturcseken működő fűrészmalma, amelyet bérletben a helybeli bíró kezelt, a 17. század végén

¹¹³ OLE 156. F: 177 N: 10.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.; Turóci prépostság – OLE 156. Irreg. F: 11 N: 21; Lékai urad. – MAKSAY F. 1959. 121.

¹¹⁶ BÉL M. 1735. IV. 662.

¹¹⁷ L. IV. fejezet.

néhány évtized alatt csődbe jutott, az eladósodott bérlő azzal mentegette magát, hogy a malom környékén az egyéb használat miatt (szénégetés, bányafa) a feldolgozható fa elfogyott, csak távolabbi területről, fizetett munkásokkal tud fát szállítani a malomhoz, ezért számára a bérlet ráfizetéses.¹¹⁸ Mint a zsindelekészítés tárgyalásánál említettem, a városi uradalmi szállaerdők megfogyatkozása miatt (amelyek helyén a 18. század közepén legnagyobb részben még védelemre szoruló fiatalosok álltak) a városi (uradalmi) és a falusi faipar nyersanyag-nehezségekkel küzdött. Más erdőreszekeken pedig annyira megromlott a faanyag, hogy pl. az alsóturcseki fűrészmalom nem vállalta a görbe, hibás fák feldolgozását. A csremsónói fűrészmalom 1743-ra szintén beszüntette már termelését. Az ekkor tartott erdőbejárás után határozták el azt, hogy újra üzembe állítják, de a faanyagot távolabbról, a Turóc folyó melletti erdőkből tudták csak szállítani. Tilalom alá vették a szklenói erdőket a szklenói fűrészmalom körül, és a malom ellátását távolabbi területről kellett megoldani.¹¹⁹

Állattartás, erdei legeltetés, bányavárosi szállások

A három alsó-magyarországi bányaváros körzetében a művelési ágak közül az erdő foglalja el a legnagyobb területet az egyes települések határában, s ilyen körülmények mellett érthető, hogy az állattartás színtere legnagyobb részben az erdő. Az állat a legtöbb helyen az erdőben legel, takarmányát az erdő területéből elhódított irtásrétekekről szerzi be a terület lakossága, sőt az állat a legutóbbi időkig az erdőben telet, áttelelési táplálékát szintén az erdő adta. A lakosság által folytatott állattartás módját, magát a tenyésztett állatfajtát nagyrészt a növényföldrajzi körülmények szabták meg, de függött ez a gazdasági élet egyéb tényezőitől is. Az adott területen a bányaművelés igényei megkívánták, hogy nagyszámú igásállatot tartsanak, hiszen ebben az időben az energia legnagyobb részét még az állati igaerő szolgáltatta. Az állattartás alakulásához azonban a birtoktörténet is hozzájárult, hiszen a 16. század közepén a bányák és az erdők feletti ellenőrzési jog az alsó-ausztriai kamara kezébe került, amelynek anyagi érdekei a helyi lakosságtól idegenek lévén, megakadályozták az

¹¹⁸ SZKBL erdők. Körmöcbánya. 64.

¹¹⁹ GYURGYIK Gy. 1879. 138.

állattartás spontán, helyi gazdasági körülmények által való alakulását. (Jól példázza ezt az az eset, hogy miután a saskői és a revistyei uradalmak a 17. század végén a selmecbányai bányakamara kezébe kerültek, az addig ott nagyarányban folytatott erdei juh- és kecsketartás háttérbe szorult.¹²⁰) Mindezek eredményeképpen a bányavárosok és a birtokukban lévő falvak állattartása eltérő módon fejlődött a velük szomszédos, azonos földrajzi viszonyok közt lévő, azonos növénytakaróval rendelkező uradalmakétól.

Bár a növénytakaró és az erdőállomány az évszázadok folyamán változott, és így a középkori erdőtakaró nem teljesen felel meg az első rendszeres, fafajtaikat is feltüntető erdőleírás, a Bedő-féle erdőtérkép által ábrázolt helyzetnek (pl. a 18. században kipusztult, elkopárosodott selmecbányai lomboserdők helyére a 19. század folyamán túlnyomórészt fenyőfélék kerültek¹²¹), mégis az egyes állatfajták 16–18. századi iratanyaggal dokumentálható elterjedési, illetve tenyésztési területe megegyezik az erdőtakaró fafajtainak 19. század végi előfordulási körével. A bányavárosi körzetek erdőtakarójának fafaj szerinti megoszlását az 1., 2., 3. ábrák tüntetik fel.

Legszembetűnőbbben ez a jelenség a sertéstartás földrajzi megoszlásának vizsgálatával követhető nyomon, ami a tölgyerdők vonulását követi. Az 1715–20. évi országleírások az egyes falvaknál feltűntetik a falu legeltetési és főleg makkolási körülményeit, lehetőségeit, a makkolást különösen pontosan, hiszen míg a földesúri erdők legeltetéséért a falvak általában semmit sem fizettek, a makkolás bére nagyon sokáig a birtokosok legjelentősebb erdőből származó jövedelmi forrása volt.

A Garam menti bányavárosok közül Selmecbánya környékén folyt a legjelentősebb erdei sertéslegeltetés. A sertések száma a 16. században jóval nagyobb lehetett, mint a 18. században, és idővel a tartás célja, jellege is megváltozott. Míg a 16. században a város és a saskői uradalom falvai között keletkezett határsértési és hatalmaskodási perek még tömeges sertésenyésztésről, nagy kondákról számolnak be, amelyből a városiak gyakran elhajtanak állatokat, kiűzve a kondákat az amúgy is fogyó városkörnyéki erdőkből,¹²² ugyanakkor Bél leírása szerint a 18. század elején ezek-

¹²⁰ PÉCH A. 1967. 93. 1699. A revistyei udvarbíró eladta az addig erdőben tartott kecskéket.

¹²¹ KRAUSZ G. 1900. 619. A 20. század elején a városi és város környéki erdőkben már a fenyő az erdőállományt alkotó uralkodó fafajta, az erdők eredete a 19. század elejére tehető.

¹²² SL 688 d. 24 f. 386 1504.

ben a falvakban már csak a lakosság megélhetésére szolgáló sertésmennyiséget tartották.¹²³ A városi erdőkben a polgárság is makkoltatta korlátozott számban a lakosság élelmezésére szánt állatokat, a szomszédok a város, illetve a városi jobbágyság disznait is elhajtották, ha teheték. A városban tartható disznók számát azonban már a 16. század elején statútum limitálta.¹²⁴ A sertések természetesen nemcsak ősszel, makkhullás idején járták az erdőket, hanem makkérésig az erdei tisztásokon legeltek, és az erdőkben túrásukkal az erdei aljnövényzetet és a facsemetéket pusztították, megnehezítve az irtástérületek újraerdősödését.¹²⁵ A sertésenyésztés északi határa Bars megyében Körmöcbánya felé az Ihrács, Lutilla, Ókörmöcke vonalon húzódott,¹²⁶ az Ihrács felé eső lombos erdőkben idegenek is makkoltattak. A 17. század folyamán többször lehet olvasni a városhoz írt levelekben azt, hogy környékbeli nemesek makkolási engedélyt kérnek. 1605-ben Rapach megyei szolgabíró kérte disznai bebocsátását a városi erdőkbe, 1695 januárjának elején, a makkolási szezon vége felé pedig Zólyom város akarta 200 disznaját a város Ihrácspataka nevű erdőrészében makkoltatni, mivel úgy hallották, hogy ott elegendő makk van.¹²⁷

A főleg tűlevelűekből álló magas hegyvidéki körmöcbányai erdők nem kedveztek a sertéstartásnak, a városi uradalmak közül egyedül az alsóstubnyai uradalom északi vidékén, a Turóc völgyének síkvidéki erdeiben folyt némi sertéslegeltetés. A 18. század végén az alsóstubnyai uradalmi állatállomány számbavétele között megemlítik, hogy a konda már évek óta nem azon a vidéken tenyészik, hanem más területen (nincs megnevezve) bérben legel, illetve makkoltatják. A város jobbágyságfalvaiban, helyesebben bányász- és faiparos falvaiban az urbárium szerint egyáltalán nem neveltek sertéseket.¹²⁸

Zólyom megyében főleg a déli részeken, a Garam balpartján folyt sertésenyésztés és makkoltatás. Előfordulását már Besztercebánya szomszéd-ságában, Radványban is említik, bár Badin, Korpona környékén volt jelentősebb.¹²⁹ A besztercebányai rézmű számára rezervált erdőkben, a

¹²³ BÉL M. 1735. IV. Bars m. 574.

¹²⁴ WENZEL, G. 1876. 89. 1535.

¹²⁵ SZABADFALVY J. 1968. 65.

¹²⁶ OL N 78., 79. Observationes rovatok.

¹²⁷ KL T: II F: 48 F: 1 N: 11 1605; T: II F: 48 F: 2 N: 210 1695.

¹²⁸ OL E 156. F: 177 N: 10.

¹²⁹ V. fejezet 126. jegyzet és OL C 59.

zolyomlipcsei uradalom falvaiban is előfordultak uradalmi sertéskondák (Valaszka, Mostenic, Alsódubrava stb.). A zolyomlipcsei falvakban található uradalmi sertéseket eladás céljából tenyésztették, a 17. században Besztercebánya városba vitték ezeket eladni.¹³⁰ A besztercebányai bánya-kamara is kísérletezett azzal, hogy bizonyos erdeit (közelebből meg nem nevezett területen) idegeneknek bérbe adja makkoltatás céljából.¹³¹ Hont megyével ellentétben azonban Zólyom megyében a sertésenyésztés az állatállomány egészéhez viszonyítva jelentéktelen maradt. Sem Besztercebánya város, sem jobbágyfalvai nem foglalkoztak sertésenyésztéssel a kamarai rezerváció mellett fennmaradt kis területű erdősegeiken.

A Garam menti erdőkben a legnagyobb jelentőségű kecske- és juh-tenyésztés a vlach pásztorok tevékenységéhez kötődött. A vlach pásztorok 15. század végi, 16. század eleji megjelenése jelentős változást hozott a vizsgált körzet állattartásában. A vlach pásztorok elsősorban juh- és kecskelegeltetéssel foglalkoztak, és állattartási módjuk a falvaktól teljesen elkülönült téli és nyári, erdei szállásokon folyó állattartást jelentette. Megjelenésük idején csak kis részben vállaltak bérlegeltetést, uradalmi és falusi nyájak őrzését (bár erre is voltak példák),¹³² saját állatállománnyal rendelkező önálló vállalkozók voltak, akik a szükséges erdőrészt a birtokosoktól bérelték. Ilyen önálló állattartó lehetett az a Hawran nevű személy, aki 1553-ban bérelt egy erdőrészt juhai számára Körmöcbánya alsóstubnyai uradalmának erdeiben, és állattartó szállásának emlékét később az erdőrész neve őrizte.¹³³ Hasonló állású volt Hirko Walach, aki kecskéit a Zólyom megyei erdőkben őrizte, és mint a vádirat leírja, állatait fiatal fákkal és hajtásokkal etette. Az állatokat felfegyverzett családtagjaival és segédeivel legeltette, akiknek segítségével fegyveresen védte meg nyáját a királyi tisztviselőkkel szemben.¹³⁴

A források már a 16. században említik az erdőkben legeltető „rustici”-t, akik falvakban lakó jobbágyok voltak.¹³⁵ A falvakban lakó, de

¹³⁰ OL E 156. F: 119 N: 10 1671.

¹³¹ ZIVUSKA J. 1906. 324. 1698; I. IV. fejezet.

¹³² A 16. század első felében Besztercebánya vs. állatait vlachok, vagy vlachoknak nevezett pásztorok legeltették a hegyekben.

¹³³ Hawran nevű erdőrész Csresmosnó délnyugati határában. KL T: I F: 41 F: 1 N: 10. Serfőzőszámadás. 1553.

¹³⁴ PÉCH A. 1884–87. II. 27. Az ügyben Pálffy Tamás zólyomi kapitány járt el királyi parancsra. Az 1565-i erdőbejárás során is leírtak vlach pásztorokat és szállásokat az egyes falvak határának erdeiben.

¹³⁵ ZIVUSKA J. 1906. – 1565. évi erdőbejárás.

jelentős juhállománnyal (100–200) rendelkező állattartó jobbágyság szintén az uradalmaktól bérelték állataik számára a hegyei legelőket, a „holakat”.¹³⁶ A vlach állattartási szokásokat hamarosan átvehették, mert a 17. században már megkülönböztetnek vlach pásztorokat és olyan falusi parasztokat, akik az erdőkben vlach módra legeltetnek, és adózásuk is a vlachokéval egyezik meg, noha nyomatékosan kiemelik, hogy ezek az utóbbiak jobbágyság és nem vlachok.¹³⁷ A 18. századra a két fogalom, tehát a vlachok pásztorkodása és a helyi letelepült lakosság vlach rendszerű állattartása összemosódott, és a forrásokban szereplő vlach szállások alatt gyakran nem etnikumot vagy a lakosság jogállását kell érteni, hanem állattartási módot, pl. Körmöcbánya uradalmának „vlach szállásain” uradalmi alkalmazottak legeltettek. Bél Mátyás már szegődött juhászokként ábrázolja őket és írja le életmódjukat és legeltetési szokásaikat Zólyom és Liptó megyékben.¹³⁸ Valószínűleg erre az időre már sokan elvesztették közülük állatállományukat és bérlegeltetéssel foglalkoztak. Erdőkben készített állatállásaik elnevezése sem következetes a korai időkben, de a 18. században ezen a vidéken a szállás jelenti a juh- és kecsketartás központjait mind a szlovák, mind a magyar nyelvben.¹³⁹

Az erdei vlach pásztorkodás forrásokban megmutatkozó jellegzetessége még az is, hogy az iratok, sem az uradalmi, sem a kamarai írásbeliség, nem különböztetik meg egymástól a kecske- és juhnyájakat. Pontos megjelölést arról, hogy kecske-, vagy juh legeltetésről van-e szó, csak a hatalmaskodások esetében kapunk. Maga az „ovilum”, szállás jelenthetett juh- és kecsketartást is, és a valóságban nem különült el egymástól élesen a kétféle állatnyáj. Egy vlach, egy helyen gyakran juhot és kecskét is tartott.¹⁴⁰ A bányakamarai utasítások és maguk az állatokat az erdőkből kitiltó királyi pátensek valószínűleg az erdőkben okozott azonos károk miatt mindig együtt említik ezeket „Geiss und Schaffvieh”, sőt magukban az uradalmi

¹³⁶ A véglesi uradalom urbáriuma. Nem minden jobbágyháztartásban volt juh, de ahol tartottak, ott 50–200 között volt a juhok száma – SZKBL Dominalia F: 26 N: 6.

¹³⁷ Az esztergomi érsekség szentkereshti uradalma. OL E 156. F: 11 N: 23 1592. Itt a falvak erdeiben legeltető vlachok is fejenként adóztak, ugyanúgy, mint a helybeli állattartó jobbágyság.

¹³⁸ BÉL M. 1735. II. 372. Zólyom m.

¹³⁹ SL C 313 185 1514; MAKSAI F. 1959. 313.; SZKBL Dominalia. F: 26 N: 6.

¹⁴⁰ 1565. évi erdőrendtartás a beszercebányai rézmű számára rezervált erdőkben; MAKSAI L. 1954. 511. (Fogaras)

összeírásokban sem kezelik őket külön, egy rovatban szerepelnek a juhok és a kecskék.* Pl. Körmöcbánya város uradalmi erdeiben és jobbágyfalvaiban a kecskéket „Geissvieh” írta össze 1739-ben a körmöci bányakamara erdőfelügyelője, nem említve az uradalmi majorokban és szállásokon található juhokat. Ugyanakkor a város 1787. évi urbárium a egyáltalán nem tesz említést kecsketartásról sem a majorsági központokban, sem a falvakban, tehát gyakran nem lehet megállapítani, hogy az „oves”-rovat mit takar a forrásokban.¹⁴¹ A bányavárosok körzetében mindkét állatfajta elterjedt volt, mégis úgy látszik, hogy a juhtenyésztés a 18. század közepétől kezdve jelentősebbé vált. Néprajzszakutatók ismertetik a vizsgált területen a 20. században folytatott erdei juhlegeltetést és -telettetést, az általuk lejegyzett gyakorlat azonban nem teljesen azonos a 16–18. században elterjedt téli és nyári szállások rendszerével. Pl. Podolák a Besztercebánya környéki juhtartást ismertette a téli szállást a falutól nem messze jelöli meg, az állat ekkor egészen Szt. György napig még faluközelben maradt, és csak nyáron ment ki a hegyekbe, a falu és a havasi legelőkön lévő nyári szállás között félúton őszi, illetve tavaszi, átmeneti szállásokat tartva, így a falutól nem messze a falu és a havasok között szállásrendszert alkotva. A 20. században lejegyzett legeltetési szokások azonban többségükben a jobbágyszabadságot követő legelő és erdő elkülönözés után jöttek létre.¹⁴²

A 16–18. században a vizsgált térségben elterjedt vlach rendszerű legeltetési eljárásnál mind a téli, mind a nyári szállás a hegyekben és erdőkben volt, esetleg annyi különbséggel, hogy a telet az állat az erdőben, de mélyedésekben és védettebb területen felállított téli szálláson töltötte, míg a nyári szállás magasabb hegytetőkön volt. A vlachok ugyanis nem tartoztak a jobbágyfalvak kötelékeibe, közvetlenül az uradalmak udvarbíráinak adóztak. Nem költöztek be a falvakba, hanem télen-nyáron nyájaikkal a hegyekben, erdőkben maradtak azután is, hogy saját állataikat elveszítve egyes falvak vagy uradalmi allódiumok állatait bérben legeltették. A besztercebányai rézmű számára rezervált erdők leírásakor, a 16. század köze-

¹⁴¹ KL T: III F: 18 F: 2 N: 69/o. 1739; OLE 156. F: 117 N: 10.

¹⁴² PODOLÁK, J. 1969. 325. A régi legeltetési gyakorlatról csak feltételes módon beszél. Az erdei szállásokon alapuló telettetést csak általánosan, helyhezkötés nélkül ismerteti Besztercebánya vidékén. SZABADFALVI J. 1970. 82–88. A Felső-Tisza vidéki migrációs juhlegeltetésről kimutatja, hogy a szokás csak a jobbágyszabadság után jöhetett létre.

pén már említenek vlachokat, akik mind téli, mind nyári szállásaikat az erdőkben ütötték fel.¹⁴³ A klasszikus havasi legelőkön alapuló vlach pásztorkodásra, amely Liptó és Gömör megyében dívott, Zólyom megye déli részén a Garam jobbparti erdőségeiben nem voltak meg a lehetőségek, ugyanis a hegységeket erdő borította. Ez megmutatkozott az állatok takarmányozásában is, a kamarai iratokból ismert területeken. A Garam jobbparti erdőségeiben a legelőnek való nagy részét a 16–17. század folyamán irtották; a 18. századi térképeken az egybefüggő erdőségeket még csak foltokban tarkították irtásrétek,¹⁴⁴ jóval kevesebb szénát tudtak télire összegyűjteni, mint a havasokon, következésképpen az állatok téli takarmányában az erdő nagyobb szerephez jutott. A 18. század közepéig az állatokat főleg lombtakarmányon teleltették, szárított lombot, fiatal hajtásokat gyűjtöttek össze a téli szállásokon. A kamarai erdei legeltetési tilalmak éppen ez ellen a takarmányozás ellen irányultak, de az erdőbejárások során részletesen is leírták azokat a károkat, amiket a vlach pásztorok a fáknak tettek.¹⁴⁵

Ugyanez a helyzet jellemezte a Körmöcbánya környéki pásztorkodást azzal a különbséggel, hogy az állattartásnak az uralkodó tűlevelű erdőtakaróhoz kellett igazodnia. Körmöcbánya és a vele szomszédos szentkereszti uradalom tűlevelű erdőségeiben is teleltek az állatok, itt a pásztorok a fiatal fenyőféléket (Tanne, Fichte) a luc- és jegenyefenyőt kérgezték le és vágták le hajtásait, a juh és kecske ugyanis ezek kérget megeszi.¹⁴⁶ (Általában meg kell jegyezni, hogy ezen a területen a fák kérgezése az állattenyésztéssel függött össze és nem erdőirtási tevékenység volt, noha az eredmény mindkét esetben a fa kiszáradása lett.) Az erdei vlach pásztorkodás leginkább a fiatalosban pusztított és az erdőállomány regenerálódását akadályozta meg. Az állatok természetesen nyáron is az erdőben legeltek, friss hajtásokkal táplálkoztak az aljnövényzeten kívül, és mint a kamarai erdőbejárások írják, az uradalmi juhszállások környékén valóságos tisztást ettek az erdőben az állatok. Éppen ezekkel az állatkárokkal indo-

¹⁴³ 1565-i Garam vidéki erdőbejárás – TAGÁNYI K. 1896. I. 98. A Polonka alatti grossbachi erdőkben a téli szállás az erdő közepén, a másik, valószínűleg a nyári, az erdő szélén helyezkedett el, a havasok alján.

¹⁴⁴ OL Térképtár. S 11. Kamarai térképek. 1024 1779. Az erdőkben irtott rétek neve legtöbbször „laaz, ausrottung”.

¹⁴⁵ KL F: III F: 2 N: 69. Az 1743. évi erdőbejárás.

¹⁴⁶ Uo. 69/j. Az 1719. évi erdőbejárás. Pl. Trubin fenyő (abieteum) erdeit jelölik ki a vlach pásztoroknak legeltetésre.

kolta a körmöcbányai bányakamara a körmöcbányai városi uradalmi erdők feletti erdőfelügyelet felállításának létjogosultságát.¹⁴⁷

Körmöcbánya városi erdeiben nem önálló nyájakat legeltető vlach pásztorok tevékenykedtek, hanem vlachnak nevezett uradalmi majorsági alkalmazottak. A város jobbágyfalvaiban nem folyt jelentős juh- és kecsketenyésztés. Mind a bányakamarai, mind a későbbi uradalmi összeírás szerint a juhek és kecskéek száma falvanként 30–50 között mozgott, ami a lakosság számához viszonyítva nem nagy mennyiség. Az állattállomány megoszlása is arra mutat, hogy a falvak lakossága nem foglalkozott állattenyésztéssel, a juh- és kecsketartók birtokában is csak egy-két állat volt.¹⁴⁸

A 18. század végi urbárium szerint az uradalom juhnyájakat a következő majorsági központokban tartott. Mutna prédiúmon, Hájon, a koneshaji uradalmi mészáros kezén, Alsóstubnyán és Szklenón. A város, illetve a bányák közelében fekvő falvakban – feltehetően a bányakamara tiltó rendelkezéseinek hatására – nem folyt uradalmi állattenyésztés. Az állatlegeltetés ugyanis ezekben a falvakban is más lehetőségek hiányában az erdőkben folyt. Az anyaállatok száma minden juhászban 200 körül mozgott; ez volt az az általánosan elfogadott állatmennyiség, amely egy-egy szálláson megfért. A vlach legeltetési szokásokból következően az állatok nem a falvak legelőjén (amennyiben volt ilyen) és nem is a majorsági központ körül legeltek (l. Mutna), hanem a magas hegyekben, igen gyakran olyan falvak határában lévő erdőkben, ahol uradalmi állattartó központ nem volt. A falvak közelében lévő hegyi legelőket Turóc megye más uradalmaiban is (Szklabonya, Necpál stb.) és Liptó megyében is a szarvasmarhák számára tartották fenn, míg a juhekat a legtávolabbi területre ki a hegyekbe hajtották. A bányakamara erdőbejárásai során gyakran rőtta fel a városnak azt, hogy a háji és alsóstubnyai juhnyájak téli és nyári szállásaikat Felsőturcsek erdeiben helyezték el, a koneshaji nyájakat pedig Csremosnó

¹⁴⁷ Uo. 69/o. 1739. 1743. A kamarai bányamester az erdőhivatal felállítása idején 1739-ben készített egy kimutatást a városi erdőkben legelő kecskékről, a létszámot 635-ben állapította meg. 1743-ban már 1036 darabos állományt mutattak ki, bizonygatva azt, hogy a város a tilalom ellenére növelte a létszámot. Valójában nem történt növekedés, csak számolási hibák estek, az 1739. évi létszám helyesen 735, és az 1743-i összeírásban több, korábban nem szereplő tulajdonost vettek fel, pl. a városi ferencesek, a bergi, koneshaji, felsőstubnyai mészáros állatait is.

¹⁴⁸ OL E 156. F: 177 N: 10. Az uradalmi majorokban van vlachok szobája; a zólyomlipcsei, a véglesi uradalomban 1-1 jobbágy tulajdonában 50–200 állat is volt.

hegyeiben és erdeiben legeltették, holott ezek az erdőségek a királyi aranybányákhoz közel fekszenek, és így területük mindenképpen beleesik abba a félmér földnyi távolságba, amelyen belül minden erdő a bányák számára van fenntartva.¹⁴⁹ A 10. térkép feltünteti azokat az erdőrészeket, ahol vlach rendszerű téli és nyári szállásokat tartottak.¹⁵⁰ A kevésbé magas, védettebb területen a téli, a besztercebányai határ közelében, a hegygerincen feltehetően a nyári szállásrendszer húzódtott. A bányakamarai erdőbejárásban és a város 1743. évi sérelmeire adott válaszban több szállást említene, mint amennyi a nyájak száma alapján indokolt lenne. Valószínűleg a szállásokat a legeltetők az évek során váltogatták, a kamarai források viszont az erdőben okozott károkat írták össze, és nem tettek említést arról, hogy egy-egy szállás az adott időben használatban volt-e, vagy sem.

Az erdei legelőket és szálláshelyeket a városi uradalmi provizor jelölte ki, feltehetően a helyi városi erdőőrök segítségével. 1636-ban pl. jelentette az alsóstubnyai uradalom udvarbírája a városi tanácsnak, hogy a koneshaji mészáros az ő tudta nélkül hajtotta állatait az alsóstubnyai uradalom területén lévő Csremosnó „Wallach hof”-jába.¹⁵¹ A besztercebányai rézmű számára rezervált csremosnói erdőket is számon tartotta a városi igazgatás, ezeket saját tulajdonának tartotta. A 16. század végén Bartos besztercebányai szénégető mester önkényesen bérbe adta a mosóci mészárosnak legeltetésre a számára kijelölt szénégető területet, mire a város a mosóci állatokat elhajtotta, és a szénégetőtől, illetve Besztercebányától kártérítést követelt.¹⁵²

A 16. és 17. század folyamán idegen juhnyájak is gyakran kértek bebocsátást a városi uradalom erdeibe. Tulajdonosaik között szomszédos birtokos kismesek és a hatalmas Révaiak is előfordulnak éppen úgy, amint ez a városi erdőkből történő faizásnál és a faáru vételnél megszokott

¹⁴⁹KL T: III F: 48 F: 2 N: 69/i. 1719; OLN 78. 79. turóci, necpáli uradalmak falvai.

¹⁵⁰Az erdőbejárások részletesen felsorolják azokat a földrajzi és dűlőneveket, ahol ezek a szállások álltak. Az erdőréz és dűlőnevek évszázadokon keresztül megmaradtak. pl. 20. századi térképen lehetett találkozni olyan dűlőnévvel, amely 13. századi oklevélben szerepelt, így ezek a térképek alkalmasak a szállások lokalizálására – OSZK Térképtár. TM 72. sz. Az erdőbejárások a lényegesebb szénégető és mészégető üzemeket is felsorolták, rögzítve pontos fekvésüket.

¹⁵¹KL F: II F: 48 F: 1 N: 108 1636.

¹⁵²Uo. T: I F: 9 F: 1 N: 39–41 1572.

volt. A legeltetésért természetesen erdőbért ígértek az idegenek, azonban arról nem találtam adatokat, hogy a városi tanács mennyiben adott helyt ezeknek a kérelmeknek.¹⁵³ Mindenesetre a szomszédos birtokos Révaiak juhnyájakkal elkövetett hatalmaskodásai, a körmöci erdőkre történő betörései sűrűn előfordultak a 16–17. században. A Révaiak a körmöcbányai uradalomban található junyájaknál jóval nagyobb mértékben űzték a juh- és kecsketenyésztést, közvetlenül a város Mutna prédiához tartozó Kolba szállással szomszédos Pozseháj prédiáról 1640-ben 600 birka bebocsátását kérték a városi területre. A Révaiak hatalmaskodásai során, melyekről az udvarbíró jelentést tett a városi tanácsnak, nagyszámú állatról volt szó.¹⁵⁴

A városi jobbágyfalvak állatállományának vizsgálatánál meg kell állapítani, hogy ezekben az állattenyésztés nem külön gazdasági ágként létezett, hanem a lakosság egyéb tevékenységét, a fő foglalkozásnak is tekinthető bányafa, tűzifa és egyéb faáru fuvarozását, a bányák számára történő szénégetést és szénszállítást, valamint a kőhordást szolgálta. Igásállatokat ugyanis megfelelő számban lehetett találni a zsellérnek összeírt elemek tulajdonában is, akiknek szántójuk nem volt, esetleg némi irtásréttel rendelkeztek, és a bányászattal és fafuvarozással elsősorban ők foglalkoztak. Az állatállomány zömét az igásállatok tették ki, és csak a lakosság számára megfelelő arányban lehetett találni az egyes falvakban a megélhetéshez szükséges teheneket, háztartásonként egy-két állatot. Azokban a falvakban, amelyek a városhoz közel feküdtek, és amelyek lakossága közvetlenül a bányákban dolgozott, kevesebb igásállatot is lehetett találni; így Bergen, Blaufusson és a két Turcsekben. Az alsóstubnyai uradalom legészakibb falvaiban, Alsóstubnyán, Hájon az igásállatok között fele arányban megtalálhatók voltak a lovak is az ökrök mellett, míg a többi faluban csak elvétve akadt egy-két ló.¹⁵⁵ Ennek a jelenségnek az oka a legeltetési lehetőségekben keresendő. Nem volt a falunak legelője, és ezért az urbárium szerint Felsőstubnya, Szklenó, Felsőturcsek lakossága csak az erdőben legeltetett, és itt a jobbágyok csak kis terjedelmű irtásrétekkel rendelkeztek, míg Alsóstubnyán és Hájon legelő és rét viszonylag bőven volt, sőt Mutna prédiám környékén a lakosság az uradalmi réteket is bérelte. Feltehetően ezért is

¹⁵³ Uo. T: I F: 48 F: 2 N: 72 1584; T: I F: 11 F: 1 N: 71 1671; T: I F: 9 F: 1 N: 72 1581; T: II F: 48 F: 2 N: 221 1636; uo. N: 234 1640.

¹⁵⁴ F: II F: 48 F: 1 N: 21 1628; N: 62 1626; N: 138 1642; N: 239 1639.

¹⁵⁵ OL E 156. F: 177 N: 10.

tudtak lovakat tartani, amelyek pusztán erdei legelőkön nem éltek volna meg. Néhány falu, Blaufuss, Berg, Koneshaj a réteket legeltette kaszálás után. Ezekben a falvakban a rétek és legelők nagy része városi tulajdonban volt. Míg Csremosnó, melynek erdejét a besztercebányai kamara bérelte, kézirobot fejében a szomszédos Mosóc oppidum erdeiben legeltetett a 18. század elején.¹⁵⁶ A körmöcbányai bányakamara – bár tiltakozott ellene – nem tudta megakadályozni a falusi állatok erdei legeltetését. Az erdőbejárások következtében mindössze azt igyekezett elérni, hogy a tilalom alá vett fiatalosokban az állatokat ne legeltessék, és az egyes falvakban maga igyekezett a helyi uradalmi erdőőr helyett az erdei legelőket kijelölni.¹⁵⁷

Az uradalmi és jobbágfalvak lakosságának állattartásán kívül a városi és falusi mészárosok is nagyszámú állatot tartottak, amelyeket többnyire a bérelt városi és uradalmi legelőkön neveltek. A bányakamara igyekezett fellépni a mészárosok állatlegeltetése ellen, mert szerintük a falusi lakosság állatállománya miattuk szorul az erdőkbe.¹⁵⁸

A 18. század végén valamennyi uradalmi majorságon létezett „Schwauzerei” tehenészet, általában 30–50 állattal. Erre az időre a juhászatban is fejlődés következett be, az állatok teletetésénél ugyanis nem érték be az erdő adta takarmánnyal, hanem a téli szállásokra szénát hordtak.¹⁵⁹

Besztercebánya körzetében és a szomszédságában lévő falvakban a juh-tenyésztés feltehetően 19. századi eredetű. A bányavárosok 1884-ben kapták vissza addig kamarai kezelésű erdőterületeiket, és a falvak is csak ezután rendelkezhetek szabadon erdő- és legelőterületükkel.¹⁶⁰ A város középkori határának északi erdőségeiben folyt vlach rendszerű legeltetés a 16. század első felében, ez azonban a rézmű számára történt erdőrezerváció után megszűnt. Sem a város, sem a városi és kamarai jobbágfalvak nem tarthattak jelentős mennyiségű juh- és kecskenyájukat, és a kamarai szénégető telepek is csak szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkoztak, juhnyájairól csak a 18. század második felében történt említés.¹⁶¹ Igaz,

¹⁵⁶ OL N 78., 79. Bars, Turóc m.

¹⁵⁷ GYURGYIK Gy. 1879. 108.

¹⁵⁸ KL T: II F: 48 F: 2 N: 69/1. 1726.

¹⁵⁹ A kolbai majorban 50, Mutnik prédiomon, Szklenón és Felsőstubbyán 30-30 tehénnel.

¹⁶⁰ KRAUSZ G. 1900. 621.

¹⁶¹ OL C 59. kamarai bányásztelepek.

hogy az erdei legeltetés tilalmát maguk a kamarai alkalmazottak sem tartották be, ennek ellenére jelentős vlach rendszerű, téli-nyári szálláson alapuló pásztorkodás nem folyt a környéken; a szénégető falvak lakossága a likavai havasokon a településektől távol vett bérbe juhlegelőket.¹⁶²

A lakosság megélhetését szolgáló szarvasmarha-állományt a városszéli réteken legeltették. Igen gyakran vettek bérbe legelőt a szomszédos birtokosoktól, Beniczkytól, Neveritől, Bohusztól. A szomszédos birtokosokkal a legeltetések miatt keletkezett határsértési perekből kiderül, hogy a lakosság szarvasmarha-állománya nem volt nagyszámú.¹⁶³ A polgárok állataikat éppen olyan körülmények között legeltették, mint akármelyik jobbágyfalu; állatokat csak a város által felfogadott pásztorok legeltethettek, a polgárok külön csordákat a városi határban nem tarthattak, a városi csordába pedig csak a kijelölt marhacsapáson lehetett az állatot hajtani.¹⁶⁴

A besztercebányai bányakamara a városi és kamarai falvak igásállatai és a megélhetéshez hozzátartozó háziállatai számára az erdei legeltetéseket tiltó királyi leiratok intézkedéseit figyelmen kívül hagyva a kamarai erdőkben jelölt ki erdei legelőket. Feltehetően ezek a falvak sem rendelkeztek nagyobb létszámú nyájakkal.¹⁶⁵ A többi bányavároshoz hasonlóan a mészárosok nagyszámú élőállatot tartottak, amelyeket a heti vásárokon és a környéken vásároltak, és a 18. század elején a városban is, és a városi jobbágyfalvakban is tevékenykedtek marhakereskedők, akik közvetlenül az Alföldről hajtották fel az állatokat. A városban már a 16. század elején istállóban teleltek a szarvasmarhák, s nemcsak a plébánián, ahol 30–50 állat telelt át, hanem a polgárok gazdaságaiban is.¹⁶⁶

Az állattartás a három bányaváros közül Selmecebányán mutatkozott a legkisebb méretűnek. A szűk határ és a földrajzi adottságok miatt legeltetni jórészt az erdőkben lehetett volna; a város szomszédságában fekvő irtáseredetű falvak lakossága is az erdőben legeltetett.¹⁶⁷ A város határa

¹⁶² SZKBL Zivuska–gyűjtemény. 216.

¹⁶³ OL N 78., 79. Zólyom m.; BL F: 4 N: 1 1636; F: 4 N: 5; 1668. 1610-ben a város és a Beniczkyek legeltetési pere során egy alkalommal a város 200 szarvasmarhája közül – amelyeket áthajtottak a felső-micsinai legelőkre – 40 tehenet hajtottak be a sértettek.

¹⁶⁴ Corp. stat. IV/2. 247.

¹⁶⁵ OL N 78., 79. 1715-i Kordik, Riecska stb.

¹⁶⁶ Számadások. 1564. C 74. Stadtbuch. 743. Mosslehner szénmester szentantali majorjában is.

¹⁶⁷ Tepla, Zsdánya, Apáti, Ilia, Stefultó, Prochotháj.

még a bányászathoz szükséges állatállományt sem tudta takarmánnyal ellátni, s a zabot és a szénát a környező falvak lakosságától vásárolták. Még a 18. század elején is voltak olyan falvak (Kopanica, Hámor, Pila stb.), amelyek jövedelemforrásként a városba történő szénaszállítást és eladást vallották. A legelőinség olyan nagy volt a város határában, hogy a lakosság nem engedhette meg magának azt, hogy a mészárosok a városi legelőkön legeltessék állataikat. A mészárosok többek között a szomszédos szitnyai uradalom erdei legelőit bérelték a 16. század végén.¹⁶⁸ Bár a Selmec- és Hodrusbányát körülvevő erdőségek a határleírások szerint tele voltak irtásrétekekkel (ennek nyoma még a 19. századi térképeken is jól látszik), ezeket az irtásréteket azonban a bányatulajdonos polgárok a bányájukhoz tartozó erdőkben létesítették, és így ezek a 16. század elejére ez utóbbiaknak a magántulajdonai lettek.¹⁶⁹ A bányalovak tömeges tartására a bányák 15. századi elvizesedése következtében fellépő igaerőszükséglet miatt került sor.¹⁷⁰ A leggazdagabb bányapolgárok a takarmánygondok megoldására saját gazdaságaikon belül törekedtek, városi szántóikon zabot termeltek és irtásréteket létesítettek. A 16. század egyik leggazdagabb selmeci bányapolgárának, Sali Jeromosnak 1555-ből fennmaradt vagyoni leltára jól mutatja azt, hogy ezek a 16. század elején létrejött bányapolgári gazdaságok az állattartás igényeit szolgálták. Sali szántói és rétjei igen sok darabban elszórva feküdtek, a szántók nagy része a városhatárokon kívüli területen volt. A szántókon, amelyek száma kisebb volt a rétek számánál, csak zabot termeltek, a rétekről pedig több mint 400 szekér szénát takarítottak be évente. Ez a takarmánytermelő bányapolgári gazdaság nem állt egyedül Selmecbányán. Sali szomszédja a legtöbb dűlőben Öder Simon és Cherubin, akik szintén vagyonos bányapolgárok voltak.¹⁷¹ Ez a jelenség Besztercebányán sem volt ismeretlen. A gazdag bányatulajdonos Jung valószínűleg hasonló céllal fordult a 15. században a mezőgazdasági termelés felé is, és a Thurzó–Fugger-leltárban nyoma maradt annak is, hogy majoraiban szintén nagy mennyiségű takarmányt termeltek.¹⁷²

¹⁶⁸ L. II. fejezet. A zabbal és a szénával történő spekulációt a városi statútumok is tiltották.

¹⁶⁹ OSZK Térképtár. TM 4747, 4539.

¹⁷⁰ A bányák elvizesedésére: PÉCH A. 1884–87. II. 150. és PAULINYI O. 1933. 27.

¹⁷¹ Sali Jeromos hagyatékleltárát kiadta BACKER, A. 1929. 124. Más szempontok szerint feldolgozta PAULINYI O. 1962.

¹⁷² KL T: I F: 36 F: 1 N: 33. 1526-i leltár.

Ugyanakkor a 16. század eleji gazdag bányapolgári majorságok létrejötte más okokkal is magyarázható. A bányapolgárok mezőgazdasági ingatlanok felé történő fordulása megegyezik a magyarországi városfejlődés általános 16. század eleji tendenciáival: a polgárság más városokban is nemesek módjára földingatlant, szőlőt igyekszik vásárolni.¹⁷³ Körmöcbányán is a 16. század elejére esik ez a folyamat, amelynek során a bányapolgárok a mezőgazdasági termelés felé fordulnak. Sali Jeromoséhoz hasonló részletes-gű leltár Nuntaller János körmöcbányai Waldbürger szklenói soltszáságáról, a faluban bírt majorságáról maradt fenn.¹⁷⁴ Körmöcbányán ugyanis a szűk völgyben fekvő, magas hegyekkel körülvett városi határban nemigen lehetett nagyszabású majorságot létrehozni, a későbbi városi majorságok is a távolabbi városi falvakban jöttek létre. Azonban a középkori településtörténet, amely Körmöcbánya jobbágyfalvainak létrejöttéről, így Szklenó birtoktörténetéről is okleveles adatokat bír,¹⁷⁵ tanúsítja, hogy Nuntaller soltszásága nem valami városlapító waldbürgeri majorság 16. századi továbbélése, hanem a bányavárosok gazdasági fejlődésének 16. századi képződménye, azé az időszaké, amikor a bányapolgárok bányászatban szerzett vagyonukat ingatlanokba fektetik, bányapolgári jogaik adta lehetőségek, a borkimérés miatt elsősorban a szőlőtermesztés és a mezőgazdasági termelés felé fordulnak.¹⁷⁶

¹⁷³ SZÜCS J. 1955. 168.

¹⁷⁴ Nuntaller hagyatéki leltára 1593. KL T: I F: 11 F: 1 N: 78; vö. PAULINYI O. 1962. 180.

¹⁷⁵ L. I. fejezet.

¹⁷⁶ Különösen Selmebánya polgárai fektették pénzüket nagy számban a szőlőművelésbe, a városnak a török időkig Szebellében, Jolsván, Börzsönyben voltak szőlői, Körmöcbányának Vácon és Bajmóc környékén. A szőlőművelést ezek a városok is helyi vincellérekkel és napszámosokkal bér munkában végeztették. A szőlőművelés iránti kedv nem szűnt meg a 16. század második felében sem, csak a szőlővidékek helye változott.

A bányavárosi erdőgazdálkodás elsősorban a bányászat faanyaggal történő ellátását célozta, s a polgárság és a városi közösség igényeinek biztosítása másodlagos, de nem elhanyagolható szerepet kapott.

Az uralkodótól kapott bányakiváltságok értelmében a rendelkezésre álló bányavárosi erdő területén kívül a bányaművelők és ércfeldolgozók szükség esetén felhasználhatták a bányák körüli erdőket is, függetlenül attól, hogy ezek kinek a tulajdonában voltak.

A gyakorlatban a feudális magánnagybirtok útjában állt az említett bányaszabdság érvényesítésének. Járhatóbb útnak az bizonyult, ha a bányavárosok megszerezték a bányák körzetében lévő földeket, a rajtuk lévő erdőkkel együtt. A bányavárosok birtokszerző és falutelepítési tevékenységének eredményessége különösen a három bányaváros bányásztevékenységének megszűnése és az alsó-ausztriai kamarai igazgatás bevezetése után vált lényeges, a városok további gazdasági életét befolyásoló tényezővé.

A városok körüli városi jobbágyszőlőkből álló birtokkörzet kialakítása nagy vonalakban megegyezett a magyarországi városfejlődés menetével, azzal a különbséggel, hogy ezen a területen nem az agrár falu és az ipari város kapcsolata került elsősorban előtérbe, hanem a bányaváros és a bányák körüli, jórészt erdőgazdálkodással kapcsolatos feldolgozó segédmunkaerőt adó bányatelepek kapcsolata.

E speciális kapcsolat kialakulásában a bányászaton kívül nagy szerepet kaptak a természetföldrajzi tényezők, hiszen a földművelésre is alkalmas Garam völgyében mezőgazdasági jellegű falvak is kialakultak, míg a másik két bányaváros környékén a szűken vett bányatelepek alkotta körön kívül álló falvak megélhetését is elsősorban az erdő adta.

A feudalizmus kori erdőgazdálkodást évszázadokon keresztül a passzivitás, a természet adta készletekkel való gazdálkodás és a meglévő erdőállomány védelme jellemezte. Mesterséges erdőfelújításokra tömeges méretek-

ben ritkán került sor. Ez az erdőgazdálkodás ugyanakkor (az általános felfogással szemben) nem tekinthető egyértelműen rablógazdálkodásnak, földrajzi adottságoktól jórészt független szabályszerűségei, alapelvei vannak, amelyek a 13. és 18. század között szinte változatlanul érvényesek akár a nagybirtok, akár a városok, sőt a faluközösségek erdeiről legyen szó.

Forrásainkban közülük legkorábban és leggyakrabban az erdő idegen személyek jogtalan behatolásától, használatától való védelme jelent meg. Az erdőterület őrzésének a joga a tulajdonjogot is demonstrálta. A védelem célja nemcsak az erdő faanyagának oltalma volt; ezt bizonyítja az is, hogy az erdővédelem nemcsak a fában szegény vidékek jellemzője, majdnem akkora mértékben függött az adott birtok igazgatásának színvonalától, szervezettségi fokától, mint a terület erdősültségi szintjétől. Így jelenik meg forrásainkban a 12. században a királyi, a 13. században az egyházi és a 14–15. században tömegesen a világi nagybirtok és a városok erdeinek a külön erre a célra rendszeresített örökkel történő őrzése.

Viszonylag korán kialakult az erdőből nyerhető faanyag alapján a jó minőségű fát adó épületfaerdők, szálerdők (bárderdő, feketeerdő) és a rosszabb minőségű, közönséges, a 18. század elejének szóhasználatával tűzifára alkalmas erdőknek egymástól való elkülönített kezelése.

A birtokkezelés színvonalától függően érvényesült az az elv is, hogy még a tűzifaerdőből is csak a száraz, esett fák elszállítása után szabad élő fát kivágni.

Korán megjelent egyes erdőrészek használatának különböző okokra visszavezethető időszakos vagy állandó tilalma. Az igényekkel és készletekkel összhangban tilos – engedélyhez kötött, ellenőrzött – lett az épületfaerdők használata. Ez a jelenség a 16. században válik forrásainkban általánossá, nagyjából azonos időben a földesúri allodizációs törekvésekkel, bár az intézkedésnek elsősorban erdővédelmi jelentősége van.

A makkos erdők és a gyümölcsöt termő fák tilalma nem egyenértékű az országos átlagban és a bányavárosi erdőgazdálkodásban, ez utóbbiban ugyanis a makkoltatásnak kisebb a gazdasági jelentősége.

Egyenlő mértékben tiltott a növendék, a fiatalos erdő használata (mind vágása, mind legeltetése) mindkét gazdálkodási típusnál; ez a rendelkezés az erdőállomány regenerálódását szolgálta. A bányavárosi erdők a tömeges szénégetés miatt jóval nagyobb igénybevételnek voltak kitéve, mint az egyéb tulajdonban lévők. Itt már a 15. században létrejött a vágások szerint történő fakitermelés gondolata és gyakorlata. Egyes erdőrészeket tarvágásos üzemmódban termeltek ki, emiatt fokozottabb figyelmet és ellenőrzést kívánt az újulat növekedésének a biztosítása.

Az épület- és a szerszámfát a bányavárosi erdőkből is rendszertelen szálalással válogatták ki.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a bányavárosi erdők kezelése a nagyobb gazdasági jelentőség miatt nagyobb szerepet kapott a város gazdasági vezetésén belül is, mint amilyen jelentőséget az erdőgazdálkodás egy uradalom gazdálkodásában betöltött.

A tárgyalt három bányaváros erdőgazdálkodását a városi bányamesterrel összhangban, a városi tanáccsal együtt a bíró vezette és az erdőörökkel kezelte.

Körmöcbánya esetében a városi jobbágfalvak erdőügye a város által fizetett helyi erdőörökön keresztül szintén a tanácsnál összpontosult. A helyi erdőörök egyben a város jobbágfalvaiban kifejlődött faipar termelését és erdőhasználatát is irányították. A bányászat és a fémtermelés fa és faszénellátását is a tanács szervezte és irányította. Az erdészeti ügyek központi irányítása Körmöcbányán nemcsak a városi gazdálkodás fejlettségén múlt, hanem azon a kedvező adottságon, hogy mind a város, mind falvai határában bőséges volt az erdőállomány, a város helyi forrásból ki tudta elégíteni a bányászat és a polgárság igényeit.

Selmecbánya jobbágfalvai elvesztésével egyidőben jelentős erdőterületet is elvesztett. Ezért itt már igen korán fahiány lépett fel, és a városi lakosság felé szigorúbb takarékosági intézkedéseket kellett fogantatni. A városi fafeldolgozó ipar elsoványodott, és a városi területről átkerült a szomszédos, legtöbbször idegen birtokos tulajdonában lévő jobbágfalvakba, és a parasztok kezén mint kisipar fejlődött tovább (ideértve a fát felhasználó szénégetést is). A fahiány miatt a városi szervező tevékenység nem tudott érvényesülni, és a városi polgárság ki volt téve a piaci kínálat–kereslet törvényeinek.

Besztercebánya erdőgazdálkodása és faellátása már korán eltért a többi bányaváros helyzetétől, és a város elégséges erdő híján fakereskedelemre rendezkedett be. A városi erdők elvesztése a bányaváros földrajzi helyzetéből adódott, amiatt, hogy erdei és bányái a határ azonos területén helyezkedtek el, és így a bányák idegen (Fugger) kézre kerülésével erdőterületét is elvesztette, az erdők még az alsó-ausztriai kamarai igazgatás bevezetése előtt elszakadtak a városi igazgatástól.

Az 1571-ben kiadott bányarendtartás bevezetése után a bányavárosok erdőgazdálkodási lehetőségei lényegesen megváltoztak. A rendtartásban ismét helyet kapott az a gondolat, hogy a bányák és kohók faellátását a körülöttük elhelyezkedő erdőkből kell biztosítani. Most már pontosan meghatározták azt, hogy mekkora erdőterületet lehet és kell egy-egy

bányához vagy kohóhoz lefoglalni. Ezt az előírást korábban egy bányaváros, pl. Selmezbánya a saskői uradalommal szemben nem tudta érvényre juttatni, az új helyzetben azonban az alsó-ausztriai bányakamara érvényesítette a bányavárosokkal, mint erdőtulajdonosokkal szemben.

A bányák talajközeli teléireinek kimerülése és a bányák elvizesedése miatti többletköltséggel a tőkeszegény bányapolgárok nem tudtak kisüzemi méretekben megbirkózni, szükségszerű volt, hogy a bányászatot vagy egy nagyvállalat, vagy ennek híján központi irányítás vegye át. (A bányák az említett három bányavárosban a 16. század második felétől kezdődően eltérő ütemben ugyan, de fokozatosan kamarai tulajdonba és kezelésbe mentek át.)

Ugyanakkor az alsó-ausztriai kamara maga is elősegítette a kisvállalkozók elszegényesedését és tönkremenetelét, hiszen pl. 1580 és 1601 között a réz világpiaci ára kétszeresére emelkedett, ennek ellenére a kamara a régi áron váltotta be a bányapolgárok rezét. A bányakamarák a bányászat és az érctermelés költségeinek lehető legnagyobb hányadát igyekeztek a helyi erőforrásokból fedezni, és ennek érdekében lefoglalták maguknak mindazokat a gazdasági előjogokat és előnyöket, amelyekkel korábban a bányavárosi polgárok éltek, így pl. a bányászok étellel és a különösen jövedelmező itallal történő ellátását, ami a bányavárosok húsmérési és kocsmálási jogát sértette. A bányavárosok erdeit teljes egészében a kamarai bányászat érdekeinek rendelték alá, a városi polgárok és a város helyi érdekeinek a háttérbe szorításával. A bányaművek munkaerőgondjának megoldása érdekében pedig a favágó- és szénégetőtelepeknek a városok területéből biztosítottak legelő- és szántóterületet, a bányászok pedig ezek után a területek után a kamarának és nem a városnak adóztak. A bányavárosok kereskedelmét, amely a bányászatból történt kiszorulás után a volt bányapolgárok megélhetési forrását jelenthette, és különösen a török hódoltság ideje alatt volt jelentős, először lefoglalták, majd az 1700-as évek elején idegen kereskedők kezére juttatták, akik kereskedelmi monopóliumokkal rendelkeztek.

A Magyarországon termelt nemesérc pedig teljes egészében kiáramlott az országból, nem lendítette fel a magyar gazdasági életet, hanem az osztrák udvari jövedelmeket gyarapította abban az időszakban, amikor a török elleni küzdelmek komoly erőfeszítéseket követeltek. Ez a helyzet nem változott meg a török kiűzése után sem, amikor az osztrák udvari adósságok törlesztésére holland pénzvállalkozóknak 1700-ban, majd 1703-ban bérbe adták a rézbányászatot.

A bányaművelés előnyei az országrész gazdasági életében csak áttételesen jelentkeztek, ugyanis megélhetési lehetőséget biztosítottak a lakosság nagy részének egy olyan területen, ahol a földrajzi viszonyok miatt a bányászat nélkül kedvezőtlenek lettek volna az életfeltételek. A környező megyék mezőgazdasági termelésének biztos felvevő piacot jelentett a bányavárosok és a bányatelepek lakossága. A helyi bányászat egy másutt nem tapasztalható paraszti kisárutermelést hozott létre, amely árutermelésnek a fő termékeit az erdő adta, az az erdő, amelyet más területeken a szállítási körülmények elmaradottsága miatt ebben az időben még nem tudtak ilyen mértékben hasznosítani.

A kamarai bányászat számára fenntartott erdők kezelését kivonták a bányaváros hatásköre alól, és közvetlen kamarai alkalmazottakkal irányították. Ugyanakkor azzal, hogy nem választották szét területileg a bányavárosi és kamarai illetékességű erdőket, felmerült annak a veszélye, hogy a bányavárosokhoz és jobbágfalvaikhoz tartozó valamennyi erdőt elveszti a városi hatóság, kezelésüket átveszi a kamara. Ez a veszély a 18. századra fokozatosan bekövetkezett mindhárom városban. Különösen érzékenyen érintette ez a veszteség Kőrmöcbányát, amely a kiterjedt uradalmában elterülő erdőket a többi korabeli feudális birtokoshoz hasonlóan sajátjaként akarta kezelni, és a jobbágfalvaiban kifejlesztett fafeldolgozó ipar jövedelmét is élvezni akarta.

A bányavárosok tehát erdőgazdálkodási lehetőségeiket tekintve messze alatta maradtak a szabad királyi és mezővárosoknak. Utóbbiak a 18. században erdeiket a városi lakosság érdekeinek megfelelően, tetszésük szerint használhatták fel, és már megpróbálkoztak azzal, hogy erdeikből hasznot nyerjenek, mint pl. az erdei legeltetések bérbeadásából Debrecen és a faiparból Kassa.

A bányászat osztrák kamarai kézbe kerülésének a jelentőségét a rendek csak késve ismerték fel: 1548-ban még nem tiltakoztak az ellen, hogy a bányakamarákat és a bányajövedelmeket kivonták a magyar pénzügyigazgatás egységes szervezete alól, hiszen 1424 óta a bányavárosok a magyar királynék jövedelmét alkották, és magánföldsúri kezelésük a Habsburg királyi ház tulajdonába történő jutásukkal nem változott, a bányák és a pénzverés jövedelmét a középkori gondolkodásból következően a király felségjogból eredő regálejövedelmének tekintették. A bányavárosok és a bányászat ügye csak az 1606-os országgyűlés óta foglalkoztatta a rendeket, és amennyiben a bányakamara intézkedései a nemesek helyi gazdasági érdekeibe ütköztek, a lényeg megváltoztatása nélkül eredményeket tudtak elérni. Ilyen helyi nemesi érdeket védő

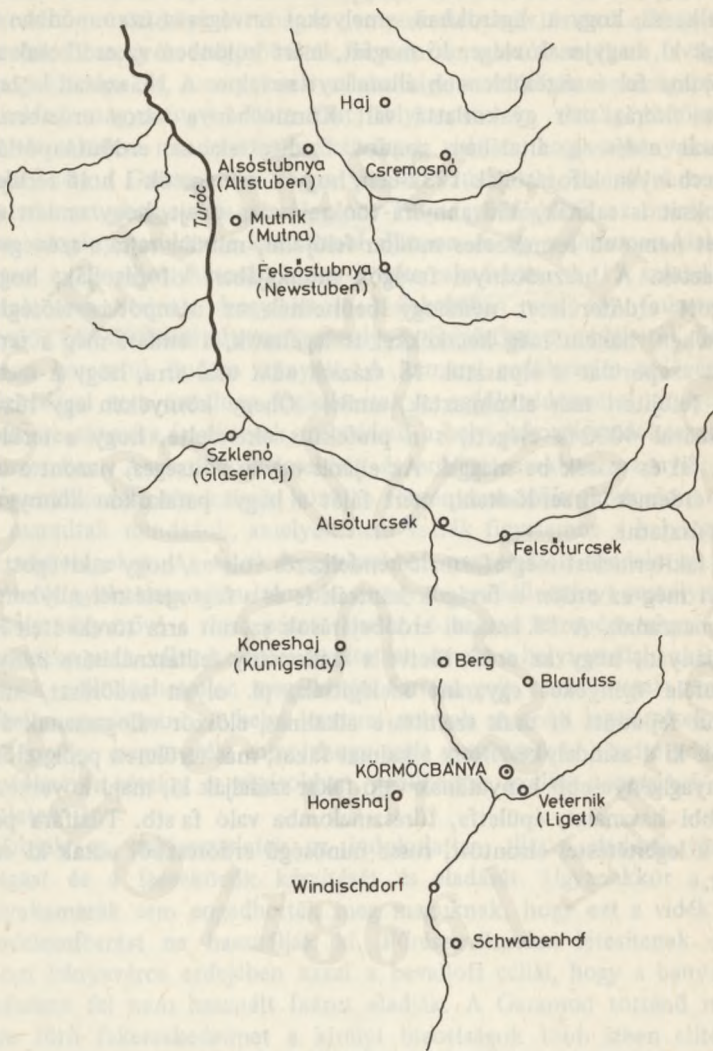
országgyűlési határozatok voltak pl., hogy a kamarai munkások ne irthas-
sanak maguknak erdőt a nemesek földjein (a bányakamara ne termelje ki
teljesen a zólyomi uradalom erdeit, a besztercebányai kamarai gereb gaz-
dálkodása ne akadályozza meg a nemesek faáruval történő ellátását), és
az érdekelt megyék megpróbálták bevonni az adózók sorába a favágó- és
szénégetőtelepeket, amelyeknek a lakossága a valóságban mezőgazdasági
termelést, nagyarányú állattartást folytatott. Az ország erdőgazdál-
kodását tekintve mindenképpen hátrányos volt az, hogy a bányakamara
kisajátította a Garamon és Vágon történő fausztatást, és ezáltal megaka-
dályozta azt, hogy a fa az Alacsony-Tátra erdősegeiből az ország déli,
fában szegény területeire korlátlanul eljusson, és így a Garamon kialakul-
hasson a tiszaihoz hasonló arányú fakereskedelem. A 15. század végi
adatok arra utalnak, hogy itt is kialakulóban volt egy fausztatásra
alapuló kereskedelmi útvonal, amely a Felső-Garam vidékétől Eszter-
gomon keresztül Budára irányult. A kamarai erdőkezelés erdővédelmi
intézkedései nem öncélúan foglalkoztak az erdők védelmével, az erdőket
a kamara számára igyekeztek megvédeni a helyi lakosság erdőhasználatá-
val szemben. Az erdőrendeletekben és erdőpátensekben megnyilvánuló
erdőgazdálkodási törekvések közül a törvényben előírt kíváncsi szint-
jén maradtak mindazok, amelyek nem vették figyelembe a helyi gazda-
sági adottságokat. Az egyik leggyakrabban megismételt rendelet az erdei
legeltetés gyakorlata ellen irányult, amely az erdőállományt veszélyeztető
komoly tényezővé a vlach pásztorkodás 16. század közepére tehető helyi
elterjedése után vált. Az erdei legeltetést, amely a helyi uradalmak lakos-
ságának nélkülözhetetlen megélhetési forrása volt, nem lehetett rende-
letekkel megszüntetni. A helyi kamarai szervek az erdei legeltetések tilal-
mát éppúgy megszüntették, mint ahogy saját munkásaik is készítettek irtás-
szántókat és réteket a vágásokban, csökkentve ezáltal a meglévő erdő-
területet.

Tiltják az erdőrendeletek az indokolatlan, illetve eladásra történő
favágást és a faeszközök készítését és eladását. Ugyanakkor a helyi
bányakamarák sem engedhették meg maguknak, hogy ezt a vidék adta
jövedelemforrást ne használják ki. Fűrészmalomokat létesítenek mind-
három bányaváros erdejében azzal a bevallott céllal, hogy a bányaépít-
kezéseken fel nem használt faárut eladják. A Garamon történő nyere-
ségre törő fakereskedelmet a királyi bizottságok több ízben elítélték,
amikor kijelentették, hogy a jó minőségű, száraz fát nem az előírások-
nak megfelelően a bányákhoz szállítják a kamarai alkalmazottak, ha-
nem eladják.

Megtalálható ugyanakkor az erdőrendeletekben sok olyan előírás, amely a fakitermelést hatékonyabbá, az erdőgazdálkodást pedig fejlettebbé tette. Ezek közül az első helyre kívánczik az a többször ismételt rendelkezés, hogy a vágásokban, amelyeket tarvágásos üzemmódban termeltek ki, hagyjanak elegendő magfát, mert különben az erdő csak sarjra újulna fel és értéktelenebb állományt nevelne. A 18. század közepén ez az előírás már gyakorlattá vált Kőrmöcbánya város erdeiben. A kamarai erdészek általában gondot fordítottak az erdőutánpótlásra. Selmezbányán kifogásolják 1732-ben, hogy a szénégetők 1 hold területen 10 boksát is raknak, ami annyira tönkreteszi a talajt, hogy emiatt ez a terület nem tud természetes módon felújulni, miután rajta a szénégetést befejezték. A breznóbányai favágók munkájában kifogásolják, hogy a kivágott erdőterületet nemhogy beültetnék az utánpótlás elősegítése érdekében, hanem még kecskékkal is legeltetik, s emiatt még a természetes szaporulat is elpusztul. 18. századi adat utal arra, hogy a mesterseges felújítást már alkalmazták, amikor Óhegy környékén egy tűzvérsz alkalmával 4000 fa elégett, s a prefektus elrendelte, hogy a területet assák fel és vessék be maggal. Az eljárás ugyan költséges, viszont a területet érdemes újraerdősíteni, mert fáját a hegyi patakokon könnyen le lehet úsztatni.

A fakitermelést megreformáló rendelkezés volt az, hogy a kivágott fák kérgét még az erdőn a favágók hántsák le és a fagörgetésnél súlykereket alkalmazzanak. A 18. századi erdőbejárások szerint arra törekedtek Kőrmöcbányán, hogy az erdő, illetve a faállomány felhasználására irányuló különféle igényeket egyaránt kielégítsék, pl. olyan erdőrészt, amely rosszul fejlődött és csak szenítésre alkalmas, először válogassanak át és vágják ki a zsinelykészítésre alkalmas fákat, más területen pedig először az anyagigényesebb bányafának való fákat szálalják ki, majd következhet a többi használat, épületfa, fűrészmalomba való fa stb. Tűzifára pedig csak a legeltetéssel elrontott, rossz minőségű erdőrészből adtak ki engedélyt.

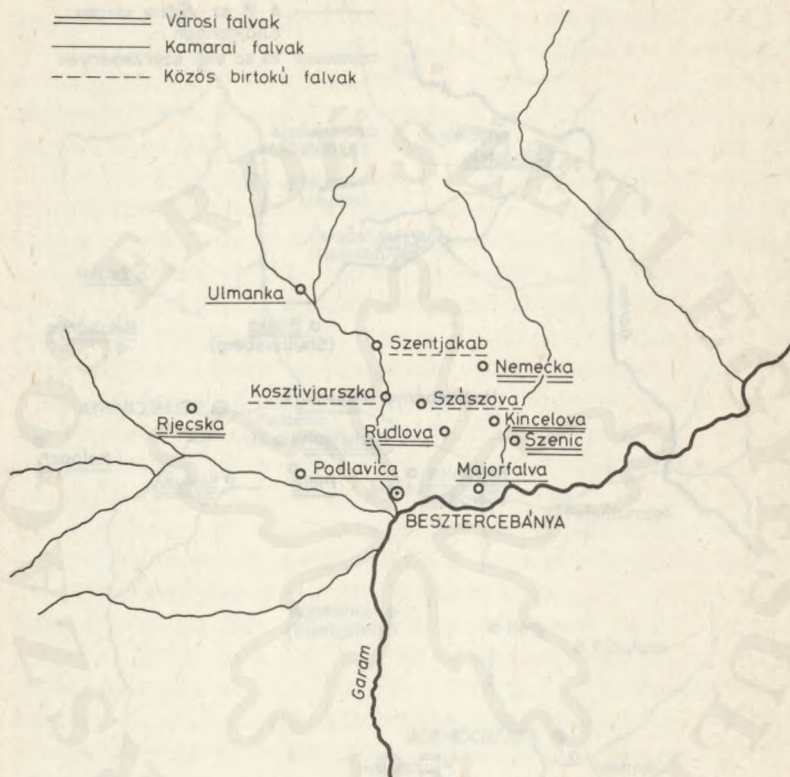
TÉRKÉPEK

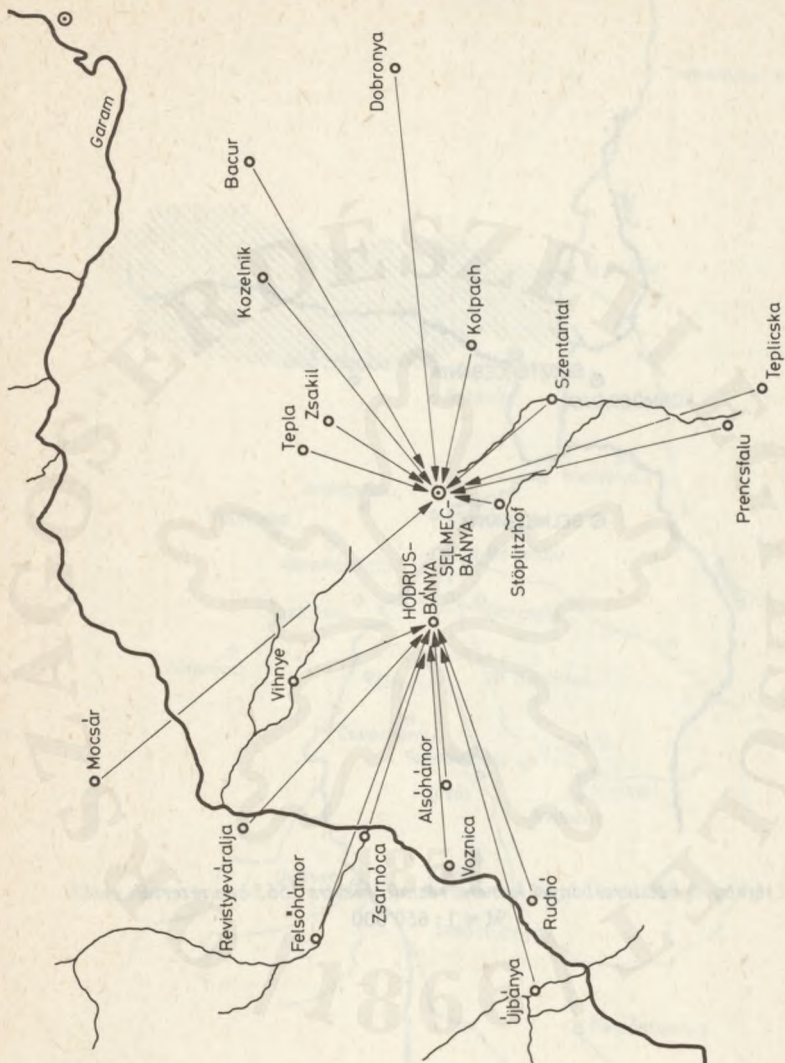
1. térkép. *Körmöcbánya birtokai*, M = 1 : 100 000

2. térkép. *Selmechánya birtokai*, M = 1 : 125 000

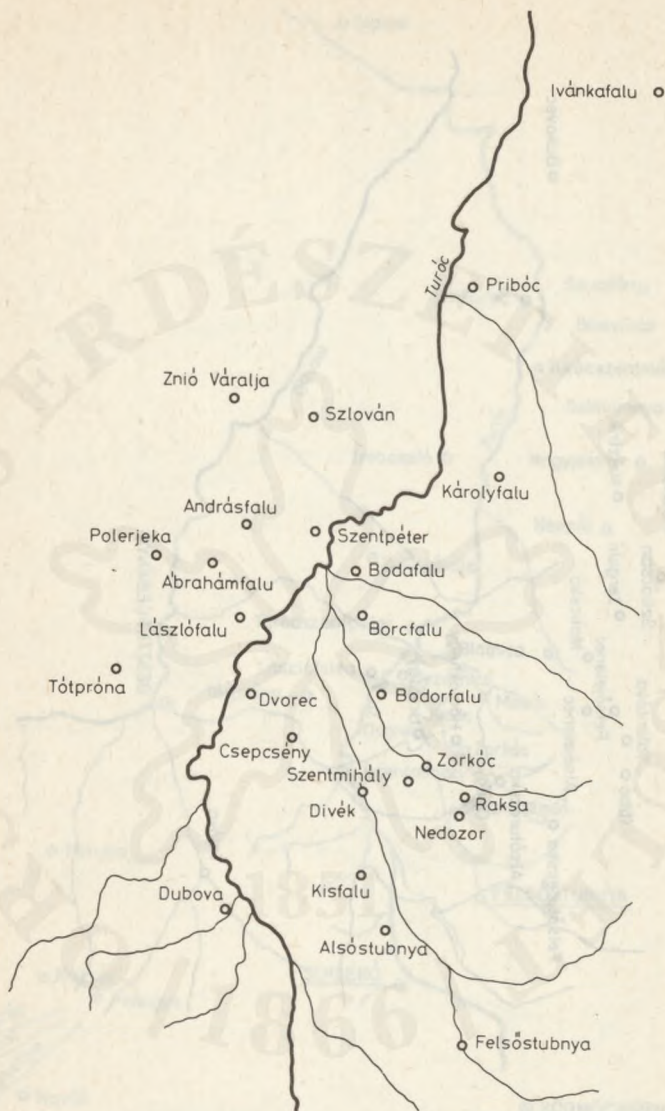
3. térkép. Besztercebánya birtokkörzete a 16. sz. végén, M = 1 : 100 000

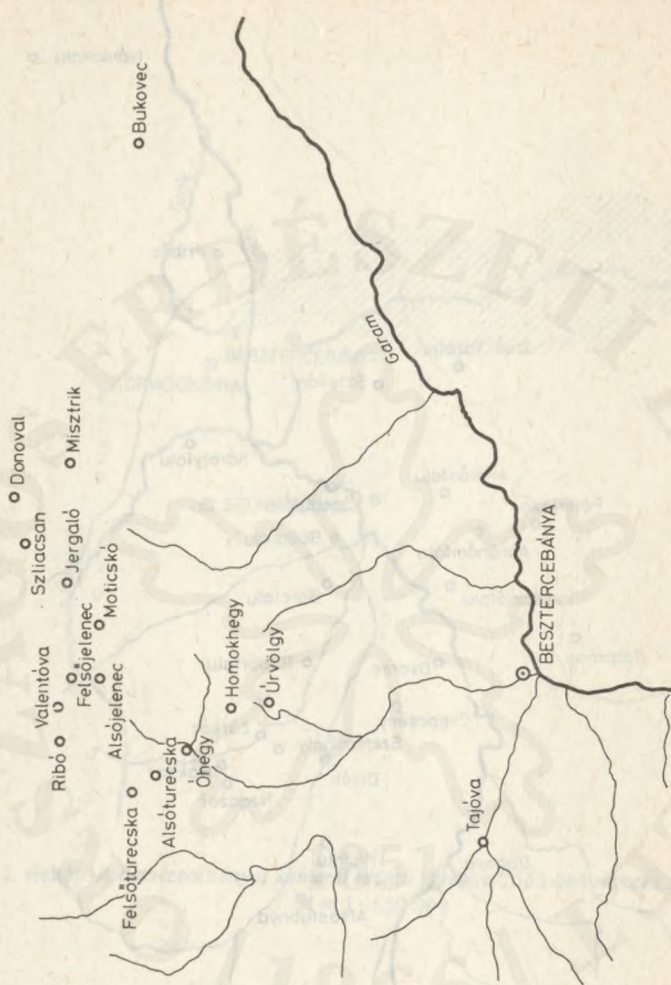
4. térkép. A selmeci és hodrusi kohókhoz faszenet szállító falvak 1564-ben, M = 1 : 150 000

5. térkép. A besztercebányai kamarai rézmű számára 1565-ben rezervált erdők,
M = 1 : 650 000

6. térkép. A kőrmöcbányai uradalmi erdőkből (Alsótubnya, Felsőtubnya) faizó falvak a 17. sz. elején, M = 1 : 100 000

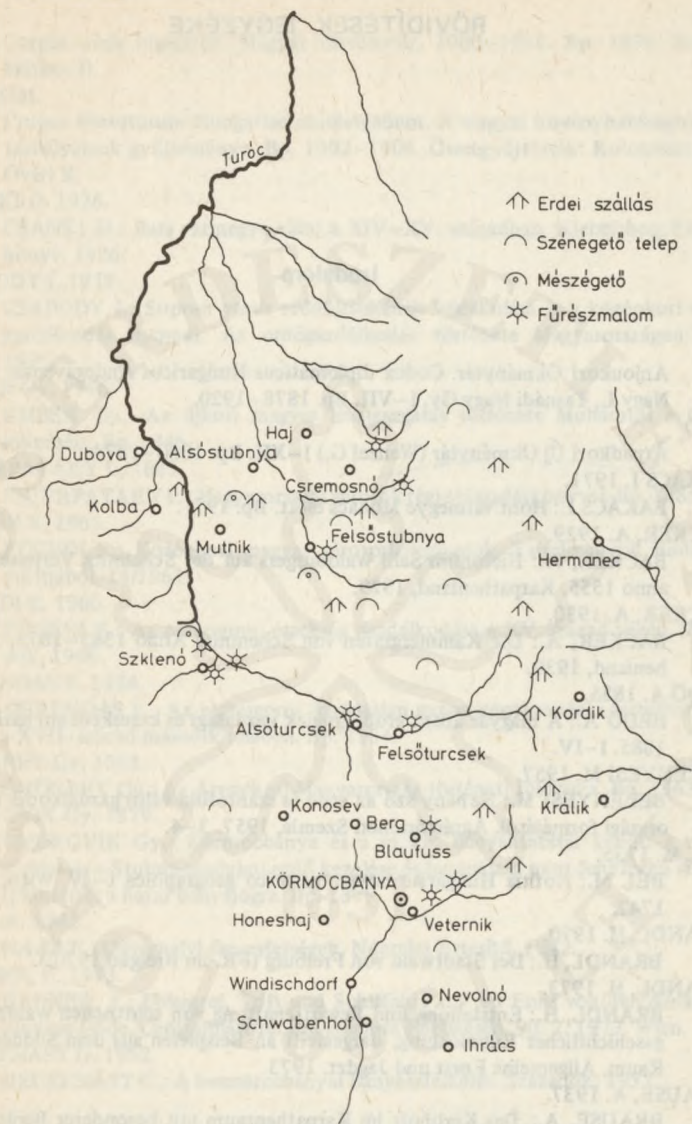
7. térkép. Kamari bányatelepek Besztercebánya határában a 17 sz.-ban,
M = 1 : 125000

8. térkép. A Kőrmöcbánya városi uradalom zsidelykereskedelmének kiterjedése a 17. sz.-ban (Szklénó és Felsőtubnya központtal), M = 1 : 200 000

9. térkép. Fűrészmalmok a három bányaváros körzetében, 16–18. sz. (az aláhúzott helységekben a malom a falu tulajdonában van), M = 1 : 200 000

10. térkép. Erdei létesítmények a kőrmöcbányai városi uradalom erdeiben (18. sz.),
 M = 1 : 1 500 000

Irodalom

Anj.

Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy I., Tasnádi Nagy Gy. I–VII. Bp. 1878–1920.

ÁUO

Árpádkori Új Okmánytár (Wenzel G.) I–XII. Bp. 1860–1874.

BAKÁCS I. 1971.

BAKÁCS I.: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971.

BACKER, A. 1929.

BACKER, A.: Hieronimi Salii Waldburgers auf der Schebnitz Verlassenschaft anno 1555. Karpathenland, 1929.

BACKER, A. 1930.

BACKER, A.: Die Kammergrafen von Schemnitz Anno 1365–1873. Karpathenland, 1930.

BEDŐ A. 1885.

BEDŐ A.: A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Bp. 1885. I–IV.

BELÉNYESI M. 1957.

BELÉNYESI M.: Néhány szó az erdő és szántóföld váltó gazdálkodás magyarországi formájáról. Agrártörténeti Szemle, 1957. 3–4.

BÉL M. 1735.

BÉL M.: Notitia Hungariae novae historico geographica I–IV. Wien, 1735–1742.

BRANDL, H. 1970.

BRANDL, H.: Der Stadtwald von Freiburg (FR. im Bresgau 1970.).

BRANDL, H. 1973.

BRANDL, H.: Entstehung und Bewirtschaftung von städtischen Waldbesitz in geschichtlicher Entwicklung, dargestellt an Beispielen aus dem Süddeutschen Raum. Allgemeine Forst und Jagdzt. 1973.

BRAUSE, A. 1937.

BRAUSE, A.: Das Kerbholz im Karpathenraum mit besonderer Berücksichtigung der Zips. Karpathenland, 1937.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.

CIH

Corpus iuris hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1948. Bp. 1896. Szerk.: Márkus D.

Corp. Stat.

Corpus Statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Bp. 1902–1904. Összegegyűjtötték: Kolozsvári S. és Óvári K.

CSÁNKI D. 1926.

CSÁNKI D.: Bars vármegye várai a XIV–XV. században. Klebelsberg Emlékkönyv, 1926.

CSAPODY I. 1975.

CSAPODY I.: Sopron város erdőbirtokának kialakulása és a középkori erdőgazdálkodás nyomai. Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Bp. 1975.

EMBER Gy. 1946.

EMBER Gy.: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946.

FEJÉRPATAKY L. 1885.

FEJÉRPATAKY L.: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885.

FÜGEDI E. 1961.

FÜGEDI E.: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából, 14/1961.

FÜGEDI E. 1960.

FÜGEDI E.: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Századok, 1960.

GERENDÁS E. 1934.

GERENDÁS E.: Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokterülete a XVII. század második felében. Bp. 1934.

GYÖRFFY Gy. 1963.

GYÖRFFY Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963.

GYURGYIK Gy. 1879.

GYURGYIK Gy.: Körmöcbánya és a m. kir. bányakincstár között a városi terület és a Stubna-uradalmi erdő kezelése és használata iránt fennforgó viszály tekintettel a hazai bányajogra. Bp. 1879.

HAÁZ F. 1942.

HAÁZ F.: Udvarhelyi famesterségek. Néprajzi Értesítő, 1942.

HAFNER, F. 1973.

HAFNER, F.: Flösserei, Trift und Schiffahrt auf der Enns von den Anfängen bis zum Ende. Centralblatt für das gesamte Fortwesen. 90. 2. 1973. Wien.

HECKENAST G. 1952.

HECKENAST G.: A besztercebányai bányászfelkelés. Századok, 1952.

HO

Hazai Okmánytár. Kiadják: Nagy I., Pauer I., Ráth K., Véghelyi D. és Ipolyi A. I–VIII. Győr, Bp. 1865–1891.

HOLEC, F. 1971.

HOLEC, F.: Der Holzhandel in Prag im 14–17. Jahrhundert. Prazsky sbornik historicky, 1971.

HUSA, V. 1959.

HUSA, V.: Organisation des Kuttenger Bergvolkes von 14. bis 16. Jahrhundert. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. 1959/II.

ILA B. 1973.

ILA B.: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Bp. 1976.

IMREH I. 1973.

IMREH I.: A rendtartó székely falu. Bukarest, 1973.

IPLYI A. 1874.

IPLYI A.: Besztercebánya város műveltség-történeti vázlata. Bp. 1874.

JÁRMAY E.–BAKÁCS I. 1930.

JÁRMAY E.–BAKÁCS I.: A regézi uradalom gazdálkodása a XVIII. században Bp. 1930.

JUHÁSZ L. 1936.

JUHÁSZ L.: A porta története. 1526–1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység. Bp. 1936.

JURKOVICS E. 1922.

JURKOVICS E.: Besztercebánya sz. kir. város Monographiája. Bp. 1922. Kézirat OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1930.

KAÁN K. 1910.

KAÁN K.: A besztercebányai kincstári gereb. A beszűntetett 360 éves vízmű múltjából. Erdészeti Lapok, 1910.

KACHELMANN, J. 1855.

KACHELMANN, J.: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Schemnitz. 1855.

KÖRMENDY A.

KÖRMENDY A.: A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. sz.) Agrártörténeti Szemle, 1974.

KRAUSZ G. 1900.

KRAUSZ G.: Selmec- és Béalbánya szabad kir. városok erdőgazdálkodása. Erdészeti Lapok, 1900.

Krit. jegyzék

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Szerk.: Szentpétery I., Borsa I. I–II. Bp. 1923–1961.

KRIŽKO P. 1898.

KRIŽKO P.: Egy körmöcbányai nagykereskedő a XV. sz.-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1898.

KRIŽKO P. 1880.

KRIŽKO P.: A körmöci régi kamara és grófjai. Bp. 1880.

KUBINYI A. 1973.

KUBINYI A.: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig.). In: Budapest története. II. Szerk.: Gerevich L. Bp. 1973.

LAMOS, T. 1969.

LAMOS, T.: Vznik a pociatky banského města Kremnice (1328–1430). Banská Bistrica, 1969.

Mo. tört.

Magyarország története. Szerk.: Molnár E., Pamlényi E., Székely Gy. I. Bp. 1971.

MAKKAI L. 1954.

MAKKAI L.: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp. 1954.

MAKSAY F. 1959.

MAKSAY F.: Urbáriumok. XVI–XVIII. század. Bp. 1959.

MÁLYUSZ E. 1822.

MÁLYUSZ E.: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922.

MANTEL, K. 1968.

MANTEL, K.: Die Anfänge der Waldpflege und Forstkultur im Mittelalter unter der Einwirkung der Lokalen Waldordnung in Deutschland. Forstwissenschaftliches Centralblatt. München, 1968.

MATUNÁK, M. 1928.

MATUNÁK, M.: Z dejin slobodneho a halvného banského mesta Kremnice. Kremnic, 1928.

MINCKWITZ, H. 1968.

MINCKWITZ, H.: Schneidemühlen des Thüringer Walden in ausgehenden Mittelalter und 16. Jahrhundert. Archiv für Forstwesen. 17. 1968. Berlin.

MES

Monumenta ecclesiae Strigoniensis Ed. F. Knauz, L. Crescens Dedek. I–III. Esztergom, 1874–1924.

OROSZHEGYI M. 1665.

OROSZHEGYI M.: Az fenyő fának hasznos voltáról és az zsindeleysinálókknak kellemetes és hasznos munkájokról való Historia. 1655. RMK I. 910.

PAULINYI O. 1933.

PAULINYI O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége (Bányaművelés és polgári vagyon Besztercebányán). Bp. 1933 (Károlyi Árpád Emlékkönyv).

PAULINYI O. 1958.

PAULINYI O.: A garamvidéki bányavárosok lakosságának száma a XVI. század derekán. Történelmi Szemle, 1958.

PAULINYI O. 1962.

PAULINYI O.: Tulajdon és társadalom a Garamvidéki bányavárosokban. Történelmi Szemle, 1962.

PAULINYI O. 1967.

PAULINYI O.: A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban, a XVI. század derekán. Bp. 1967.

PAULINYI O. 1971.

PAULINYI O.: Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten. Ein Beitrag zu Problematik der deutschen Kolonisationstadt in Ungarn. Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1560. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu mitteleuropa. Köln–Wien, 1971.

PAULINYI O. 1977.

PAULINYI O.: Nemesfém-monopólium és technológia. Magyar Tudományos Akadémia filozófiai és történettudományok osztályának közleményei, 1977.

PÉCH A. 1884–87.

PÉCH A.: Alsó Magyarország bányaművelésének története. I–II. Bp. 1884–1887.

PÉCH A. 1967.

PÉCH A.: Alsó Magyarország bányaművelésének története. III. Sajtó alá rendezte Kosáry D. Bp. 1967.

PÉCH A. 1873.

PÉCH A.: Jelentés a selmcei és diósgyőri kerületben és rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról. Bp. 1873.

PENYIGEI D.

PENYIGEI D.: Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében. Agrártörténeti tanulmányok 7. Bp. 1980.

PETHE F. 1805.

PETHE F.: Pallérozott mezei gazdaság. Pozsony. 1805. I–II.

PODOLAK, J. 1969.

PODOLAK, J.: Die Überwinterung auf der Salaschen im Berggebiet der Mittelslowakei. Viehwirtschaft u. Hirtenkultur. Etnographische Studien, 1969.

POMOZI I. 1972.

POMOZI I.: Zsindelykészítés. Erdő, 1972.

PRT

A pannonhalmi Szent-Benedek rend története I–XII. Szerk.: Erdélyi L. Bp. 1902–1912.

RATKOŠ, P. 1957.

RATKOŠ, P.: Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava, 1957.

RATKOŠ, P. 1963.

RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525–1526. Bratislava, 1963.

RELKOVIC N. 1924.

RELKOVIC N.: Felvidéki hét bányavárosunk sérelmei 1696-ban. Századok, 1924.

SCHINDLER Gy. 1909.

SCHINDLER Gy.: A selmecbányai céhek élete. Selmecbánya 1909. Művelődéstörténeti értekezések, 31.

SCHMIDT, F. A. 1831.

SCHMIDT, F. A.: Chronologisch – systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. I. Böhmen. 1831.

SCHMIDT, F. A. 1834.

SCHMIDT, F. A.: Chronologisch – systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. II. Ungarn. 1834.

SOBÓ J. 1910.

SOBÓ J.: Selmecbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. Bp. 1910.

Sopron m. okl.

Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy I. I–II. Sopron, 1889–1891.

SZABADFALVI J. 1968.

SZABADFALVI J.: Makkoltatás a Zempléni hegységben. Etnographia, 1968.

SZABADFALVI J. 1970.

SZABADFALVI J.: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen, 1970. Műveltség és Hagyomány 12.

SZAMOTA J.–ZOLNAY L.

SZAMOTA–ZOLNAY: Magyar Oklevélszótár Bp. 1901–1906

SZÉCSI Zs. 1884.

SZÉCSI Zs.: Az erdőhasználatban kézikönyve. Bp. 1884.

SZERÉMI O. A.–ERNYEI J. 1912.

SZERÉMI O. A.–ERNYEI J.: A Majtényiak és a Felvidék. Történelmi és genealógiai tanulmány. Bp. 1912.

SZÚCS J. 1955.

SZÚCS J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955.

TAGÁNYI K. 1896.

TAGÁNYI K.: Magyar Erdészeti Oklevéltár I–III. Bp. 1896.

TAGÁNYI K. 1914.

TAGÁNYI K.: Jelentés a Gorove pályázatról. Akadémiai Értesítő, 1914.

TAKÁCS S. 1900.

TAKÁCS S.: Sör és pálinkafőzés Besztercebányán. MGTSZ. 1900.

WENZEL G. 1880.

WENZEL G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880.

WENZEL G. 1876.

WENZEL G.: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucsei Dóczyakkal. Bp. 1876.

ZIVUSKA J. 1906.

ZIVUSKA J.: A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okleveleinek tartalomjegyzéke. Bp. 1906.

ZÜGN N. 1938.

ZÜGN N.: Soproni erdészeti régiségek. Soproni Szemle, Sopron, 1938.

ZSO

Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította Mályusz E. I–II. Bp. 1951–1958.

Levéltári források

BL	Besztercebánya város levéltára a besztercebányai járási levéltárban és az OL Filmtárában
DL	OL Mohács előtti oklevelek gyűjteménye
KL	Körmöcbánya város levéltára a Ziar nad Hronom-i járási levéltárban és az OL Filmtárában
OL	Magyar Országos Levéltár

OL C 59.	Helytartótanácsi levéltár. Departamentum Urbariale. Urbéri tabellák
OL E 156.	Urbaria et Conscriptioes
OL E 158.	Conscriptioes portarum
OL N 78.	Archivum regnicolare. Az 1715-ös országos összeírás
OL N 79.	Archivum regnicolare. Az 1720-as országos összeírás
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
SL	Selmecbánya város levéltára a Ziar nad Hronom-i járási levéltár selmecbányai fiókleveletárában és az OL Filmtárában
SZKBL	Szlovák központi bányászati levéltár Selmecbányán
SZKL	Szlovák Központi Levéltár, Pozsony

A LEGGYAKRABBAN ELŐFORDULÓ HELYSÉGNEV MAI HIVATALOS SZLOVÁK ALAKJA

Alsóstubnya	Dolná Štubňa	Legentl	Kremnica
Alsóturcsek	Turček	Majorfalva	Banská Bystrica
Besztercebánya	Banská Bystrica	Mocsár	Močiar
Bélabánya	Banská Belá	Nemecka	Nemecká
Berg	Kremnické Báne	Piarg	Štiavnické Bane
Blaufuss	Krahule	Prencsfalu	Prenčov
Breznóbánya	Brezno	Riecska	Riečka
Csepcsény	Čepčín	Rudlova	Banská Bystrica
Csremosnó	Čremošne	Selmecbánya	Banská Štiavnica
Felsőstubnya	Dolán Štubňa	Schwabenhof	Dolná Ves
Felsőturcsek	Turček	Stefultó	Podsitňanská
Garamberzence	Hronská Breznica	Stubnyafürdő	Turčianska Teplice
Garamszentkereszt	Žiar nad Hronom	Szászova	Banská Bystrica
Háj	Háj	Szénásfalu	Senica
Hermanec	Hermanec	Szenic	Senica
Hodrusbánya	Banská Hodruša	Szentantal	Antol
Honeshaj	Lúčky	Szentjakab	Jakub
Ihrács	Ihrač	Szklenó	Sklene
Kincelova	Kyncel'ová	Ulmanka	Ul'anka
Kolpach	Bansky Studenec	Vihnye	Vyhne
Koneshaj	Kunešov	Windischdorf	Horná Ves
Kopanica	Kopanice	Zólyomlipcse	Slovenská Lúпча
Körmöcbánya	Kremnica	Zsakil	Podhorie

TÉRKÉPEK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. *térkép.* Kőrmöcbánya birtokai
 2. *térkép.* Selmecbánya birtokai
 3. *térkép.* Besztercebánya birtokkörzete a 16. sz. végén
 4. *térkép.* A selmeci és hodrusi kohókhoz faszenet szállító falvak 1564-ben
 5. *térkép.* A besztercebányai kamarai rézmű számára 1565-ben rezervált erdők
 6. *térkép.* A kőrmöcbányai uradalmi erdőkből (Alsóstubnya, Felsőstubnya) faizó falvak a 17. sz. elején
 7. *térkép.* Kamarai bányatelepek Besztercebánya határában a 17. sz.-ban
 8. *térkép.* A Kőrmöcbánya városi uradalom zsindekereskedelmének kiterjedése a 17. sz.-ban (Szklenó és Felsőstubnya központtal)
 9. *térkép.* Fűrészmalomok a három bányaváros körzetében (16–18. sz.)
 10. *térkép.* Erdei létesítmények a kőrmöcbányai városi uradalom erdeiben (18. sz.)
-
1. *ábra.* Az erdőterület fafaj szerinti megoszlása Kőrmöcbánya körzetében
 2. *ábra.* Az erdőterület fafaj szerinti megoszlása Selmecbánya körzetében
 3. *ábra.* Az erdőterület fafaj szerinti megoszlása Besztercebánya körzetében

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SZOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Batthyány-kormány külpolitikája
- 2–3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
4. WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világgazdasági kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566–1618)
5. KOVÁCS ENDRE
Magyar–dél-szláv megbékélési törekvések 1848–49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAJ FERENC
Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848–1849)
9. MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918)
15. HAJDU TIBOR
Március huszonegyediké (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)

16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés
17. DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány 1781–1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21–1945. május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg–Jagelló-szerződés
22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria–Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878–1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben
25. G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom
27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi századok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)
29. PERJÉS GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)
30. SERFÖZŐ LAJOS
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925–1945)
31. IRINYI KÁROLY
A Naumann-féle „Mitteleuropa-tervezet” és a magyar politikai közvélemény
32. ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése
33. KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szövő-, fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)

35. SZILÁGYI JÁNOS
Munkáosztályunk általános műveltsége 1919–1945 között
36. FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1945)
37. BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században
38. RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből
39. POGÁNY MÁRIA
Tőkés vállalkozók és kubikos bér munkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében
40. PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban
41. VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái (1767–1849)
42. SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák–magyar kormány politikája az első világháború idején
43. SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. SOMOGYI ÉVA
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907)
45. Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról
46. KISS JÓZSEF
Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1867–1895)
47. S. LENGYEL MÁRTA
Reformersors Metternich Ausztriájában
48. SZAKÁTS SÁNDOR
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945–1948)
49. SZAKÁLY FERENC
A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században
50. FEHÉR ANDRÁS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer (1919. augusztus–1921)
51. SZÜCS JENŐ
A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge (Hozzászólás egy vitához)
52. KÁLDY-NAGY GYULA
Magyarországi török adóösszeírások
53. HECKENAST GUSZTÁV
Fejedelmi (királyi) szolgálonépek az Árpád-korban
54. SARLÓS BÉLA
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. Vita Magyarország kapitalizmus kori fejlődéséről

56. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Kővár vidékének társadalma
57. L. GÁL ÉVA
Újházy László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa
58. MÁLYUSZ ELEMÉR
Az V. István-kori gesta
59. L. NAGY ZSUZSA
A budapesti liberális ellenzék (1914–1944)
60. BOROSY ANDRÁS
A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszer-
vezetben
61. H. HARASZTI ÉVA
Szerződésszegők (Az angol–német flottaegyezmény 1935. június)
62. GERGELY ANDRÁS
Széchenyi eszmerendszerének kialakulása
63. BÓNIS GYÖRGY
A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában
64. Nemzetiség a feudalizmus korában
65. SZŐCS SEBESTYÉN
A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban
66. BALOGH ISTVÁN
A parasztság művelődése a két világháború között
67. ifj. BARTA JÁNOS
Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században
68. KENDE JÁNOS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája
1909–1919
69. SÁNDOR PÁL
A birtokrendezési periratok
70. KERÉKES LAJOS
Az első osztrák köztársaság alkonya (Mussolini, Gömbös és az
osztrák Heimwehr)
71. KÁVÁSSY SÁNDOR
Latinca Sándor
72. JORDÁKY LAJOS
A Román Nemzeti Párt megalakulása
73. KORIKNAI ÁKOS
Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken
a XVII. század elején
74. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi századok 1848–1849-ben
75. SIMON RÓBERT
A mekkai kereskedelem kialakulása és jellege
76. TRÓCSÁNYI ZSOLT
Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései
77. A negyennyolcas forradalom kérdései

78. BÁNKÚTI IMRE
A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április)
79. SZABÓ DÁNIEL
A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)
80. ZIMÁNYI VERA
Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650
81. ISZLAMOV TOFIK
Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt 1906–1914
82. FÜGEDI ERIK
Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon
83. ENGEL PÁL
Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)
84. JEMNITZ JÁNOS
A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi kongresszusán
85. VIGH KÁROLY
Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása
86. TEKE ZSUZSA
Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században
87. PINTÉR ISTVÁN
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikája a második világháború előestéjén
88. LADÁNYI ANDOR
Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)
89. KIRSCHNER BÉLA
A KMP stratégiai irányvonalának alakulása (1919–1921)
90. POGÁNY MÁRIA
Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873)
91. BENCZÉDI LÁSZLÓ
Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)
92. SALAMON KONRÁD
A Márciusi Front
93. FEJES JUDIT
Magyar–német kapcsolatok 1928–1932
94. VARGA J. JÁNOS
Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon
95. NÉMETH JÓZSEF
A műszaki értelmiség a felszabadulás után (1945–1948)
96. ROMSICS IGNÁC
A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben

97. HÁRSFALVI PÉTER

Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században

98. GERGELY ANDRÁS

Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban (A fiumei vasút)

99. BAKSAY ZOLTÁN

A munkaerőhelyzet alakulása és a munkanélküliség felszámolása
Magyarországon (1945–1949)

100. BOLLA ILONA

A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon

Előkészületben

102. TÓTH TIBOR

A dunántúli kisüzemek termelése és gazdálkodása az 1930-as években. (Kísérlet néhány matematikai statisztikai eljárás alkalmazására)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna – Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A kötetért Kulinyi István munkája

Terjedelem: 14,25 (A/5) ív – AK 2018 k 8386

83.11544 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

A sorozat előző kötete

BOLLA ILONA

A JOGILAG EGYSÉGES
JOBBÁGYOSZTÁLY
KIALAKULÁSA
MAGYARORSZÁGON

Értekezések a történeti
tudományok köréből
Új sorozat 100.

A sorozat e jubileumi kötete a közel-
múltban elhunyt Bolla Ilona élet-
művének foglalata. A munka a ma-
gyar parasztság Árpád-kori és XIV.
századi történetét teljesen új meg-
közelítéssel tárgyalja, és emellett új
képét adja a köznemesség kialaku-
lásának is, Európát is befogó látó-
szögből, gazdag forrásanyagra tá-
maszkodva. Bemutatja a királyi, az
egyházi és a világi birtok termelői-
nek életét, helyzetük több mint há-
rom évszázados változását. Életmód-
juk megváltozása az alapja a köz-
szabadság-fogalom fejlődésének.
Annak az archaikus szabadság-fo-
galomnak a továbbalakulásával van
dolgunk, amely közös gyökere a
későbbi parasztszabadságnak és ne-
mesi szabadságnak egyaránt.
A munka legfontosabb eredménye
annak megállapítása, hogy a jogilag
egységes parasztság Magyarorszá-
gon a jogilag is egységes nemes-
séggel egyidőben, a XIV. század
második felében szilárdul meg.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Magyar Eszter tanulmányait az ELTE történelem—levéltár szakán végezte 1968-ban. Az első években a Pest megyei Levéltárban volt levéltáros, 1973-ban a Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa lett, jelenleg a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen dolgozik.

Korábban településtörténettel foglalkozott, majd a Mezőgazdasági Múzeumban fordult érdeklődése az agrártörténet, ezen belül a feudalizmus kori erdőgazdálkodás története felé. E témakörben jelennek meg tanulmányai, elsősorban megyei szakfolyóiratokban.